EBÜLGAZİ BAHADIR HAN

ŞECERE-İ TÜRK

TÜRK'ÜN SOYAĞACI

SELENGE

ŞECERE-İ TÜRK

Türk'ün Soyağacı

EBÜLGAZİ BAHADIR HAN

EBÜLGAZİ BAHADIR HAN

Eserinde yer alan bilgilere göre, on iki hayvanlı Türk takviminin Tavşan yılında Rebîülevvel 1012'de (Ağustos 1603) dünyaya geldi. Şiban (Şeybân) Han neslinden gelmekte olup babası Muhammed Han, Hârizm Özbek hanlarının ceddi olan Yâdigâr Han'ın dördüncü nesilden torunudur. Annesi Mihr Bânû Hatun da yine Yâdigâr Han sülâlesindendir. Böylece nesebi, baba ve anne tarafından Cengiz Han'a dayanır. Doğumunun, babası Muhammed Han'ın Batı Sibirya'ya girerek Ürgenç'e saldıran Rusları imhasından az sonra olması sebebiyle kendisine "Ebülgazi" lakabı verilmiştir.

Babasının 1620 yılındaki ölümünden itibaren kardeşleri arasında yaşanan taht kavgalarına kimi zaman bir kardeşinin yanında kimi zamansa yalnız olarak dâhil oldu. 1620'den önce ise Safevî ülkesinde, Kazak Hanlığı'nda, Buhara ve Semerkant Özbekleri yanında, Hazar ötesi Türkmenleri arasında ve İdil boyu Kalmuk hanının yanında kaldı. Bu münasebetle bilgi ve tecrübe sahibi olan Ebülgazi, İran'da yaşadığı on yıl boyunca şiir yazabilecek seviyede Farsça ve Arapçasını geliştirmiş, hatta Kalmuk hanının yanında Moğolca da öğrenmişti. Uzun yıllar çeşitli ülkelerde gerek sürgün gerekse de yönetici olarak bulunduktan sonra, 1645 yılı başlarında başşehir Hîve'ye gelen Ebülgazi Bahadır Han böylece bütün Hârizm ülkesine hâkim olarak Hîve hanı oldu. 1663'te tahtını oğluna bıraktıktan kısa bir süre sonra vefat etti.

ŞECERE-İ TÜRK

Türk'ün Soyağacı

Çeviren
Arif Acaloğlu

İstanbul, 2020

Selenge Yayınları No: 92
Tarih Serisi: 79
Özgün Adı: *Şecere-i Türkî*

Genel Yayın Yönetmeni: Kadir Yılmaz

Yazar: Ebülgazi Bahadır Han

Çeviren: Arif Acaloğlu

Editör: Numan Ekinci

Son Okuma: Recep Kesici

Sayfa Düzeni: Repar Tasarım

Kapak: Şevket Dönmezoğlu

Kapak Resmi: Birbirini selamlayan Selçuklu askerleri (12. yüzyıl) işlemeli kâseden kesit
Ashmolean Museum, The Yousef Jameel Centre for Islamic and Asian Art

Ocak 2020, 1. Baskı

Baskı-Cilt
Repar Dijital Matbaası

ISBN: 978-605-4944-39-2

Sertifika No: 40675

Selenge Yayınları, Repar Tasarım Matbaa ve Reklamcılık Ticaret Limited Şirketi'nin tescilli markasıdır.

Selenge Yayınları
Repar Tasarım Matbaa ve Reklamcılık Ticaret Limited Şirketi
Mimar Sinan Mah., Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672, Üsküdar / İSTANBUL
Tel: 0212 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında metin ya da görseller yayınevinin izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

Mütercimin Önsözü 11
Müellifin Önsözü 13

Birinci Bölüm

Hüda-i Teâlâ'nın Âdem Aleyhisselam'ı (3b) Yarattığının Zikri 17

İkinci Bölüm

Moğul Han'ın Zikri: Ta Çingiz Han'ın Dünyaya Gelişine Kadar 22
Kara Han'ın Zikri 22
Oğuz Han'ın Dünyaya Gelişinin Zikri 23
Oğuz Han'ın Han Oluşunun Zikri 25
Oğuz Han'ın Turan ve Hindistan'a Yürüyüşünün Zikri 27
Oğuz Han'ın İran ve Şam ve Mısır Yönüne Yürüyüşlerinin Zikri 28
Oğuz Han'ın Yurduna Gelip Toy Kılmasının Zikri 29
Oğuz Han'ın Büyük Oğlu Kün Han'ın Padişahlığının Zikri 31
Oğuz Han'ın Oğlanları ve Torunlarının Adları 33
Oğuz Han'ın Yirmi Dört Torunun Adlarının Anlamları 33
Ay Han'ın Padişahlığının Zikri 34
Yulduz Han'ın Zikri 34
Mengley Han'ın Zikri 34
Tengiz Han'ın Zikri 35
El Han'ın Zikri 35
Kıyan ile Nukuz'un Ergenekün'e Varıp, Yurt Kılıp Oturduklarının Zikri 36
Moğulun ve Başka Türklerin Uruklarının Zikri.
Aslı Ne ve Adları Ne ve Lakapları Neydi? 38
Türk Elleri 39
Kalaç 39
Kıpçak 39
Kınıklı 39
Karluk Elinin Zikri 40
Uygur Elinin Zikri 40
Tikrin Elinin Zikri (Ona Mekrin De Derler) 42
Kırgız ve Kemkemçut Ellerinin Zikri 42
Ormankıt Elinin Zikri 43
Tatar Elinin Zikri 43
Oyrat Elinin Zikri 44

Tumat Elinin Zikri 44
Nayman Elinin Zikri 45
Kirayt Elinin (27b) Zikri 45
Ongut Elinin Zikri 45
Kıtay Elinin Zikri 46
Turkak Elinin Zikri 47
Moğul Ellerinin Zikri 47
Merkit Elinin Zikri 48
Kongrat Elinin Zikri 48
İnkiras Eli ve Alankut Ellerinin Zikri 49
Koranut Elinin Zikri 49
Kurlas Eli ve Elçikin Eli 49
Urmaut Elinin Zikri 49
Konık Kımar Elinin Zikri 49
Erlat Elinin Zikri 50
Kelkit Elinin Zikri 50
Bedey ve Kışlık Elinin Zikri 50
Uyşun Elinin Zikri 51
Suldus Elinin Zikri 51
İldurkin Elinin Zikri 51
Kankıt Elinin Zikri 51
Dörmen (Dörben) Elinin Zikri 51
Barın ve Sukut Ellerinin Zikri 52
Kurlavut ve Burkut Ellerinin Zikri 52
Oklan Elinin Zikri 52
Bayaut Elinin Zikri 53
Celayir Elinin Zikri 53
Moğul Padişahlarının Zikri 54
Alankuva'nın Acayip Garaip Hikâyesi 55
Alankuva'nın Oğullarının Zikri 56
Tumna Han'ın Zikri 57

Üçüncü Bölüm

Çingiz Han'ın Dünyaya Gelişinin Zikri 60
Çingiz Han'ın On Üç Yaşından Ta Kırk Yaşına Kadar Yaptığı İşlerin Zikri 62
Çingiz Han'ın Kirayt Ong Han ile Vuruşup Galip Geldiğinin Zikri 63
Çingiz Han'ın Han Seçilmesinin Zikri 67
Çingiz Han'ın Nayman Eli ile Vuruşup Galip Geldiğinin Zikri 68

Camuka Çeçen'in Öldüğünün Zikri 69
Çingiz Han'ın Merkit Elini ve Ondan Sonra Varıp Tankut Elini Aldığının Zikri. 69
Çingiz Han'ın Nayman Buyuruk Han'ın Üzerine Yürümesinin Zikri 70
Kırgız Halkının El Oluşunun Zikri..... 70
Çingiz Han'ın Küçlük ile Tokta Begi'nin Peşinden Gidişinin Zikri 70
Uygur Halkının El Oluşunun Zikri 70
Çingiz Han'ın Kıtay ve Kara Kıtay ve
Curça (Curcit) Ülkelerini Almasının Zikri 71
Çingiz Han'ın Altan Han ile Barışıp Kız Alarak Geri Döndüğünün Zikri 72
Burgul Noyon'u Tumat Eli Üzerine Gönderdiğinin Zikri 74
Çingiz Han'ın Oğlanları ve Hatunları ve Kumalarının Zikri..... 74
Çine Noyon Denen Kişiyi Küçlük'ün Üzerine Gönderdiğinin ve
Onun Küçlük'ü Öldürüp Döndüğünün Zikri 75
Çingiz Han'ın Mahmud Yalvaç Denen Kişiyi Elçi Olarak
Sultan Muhammed'e Gönderdiğinin Zikri 76
Sultan Muhammed Harezmşah'ın Kayır Han'ın Sözüyle Çingiz Han'ın Elçi ve
Tüccarlarını Öldürdüğünün Zikri 77
Cuçi Han'ın Sultan Muhammed Harezmşah ile Vuruştuğunun Zikri 78
Sultan Muhammed'in Devletinin
Geri Tepmesinin Sebebi..... 79
Çingiz Han'ın Buhara Civarına Yürüdüğünün Zikri 79
Ögedey Kaan ve Çağatay'ın Kayır Han ile Vuruşup Otrar'ı Yıktıklarının Zikri . 81
Cuçi Han'ın Bicend Üzerine Yürüdüğünün Zikri..... 82
Alak Noyon'un Sukatu Buka ile Beraber Fenakat ve Hocend'e Gelişi ve
Hocend Hâkimi Temur Melik'in Zikri 83
Ülkeler Hanı Çingiz'in Semerkant'ı Almasının Zikri 85
Çingiz Han'ın Oğullarını Semerkant'a Gönderdiğinin Zikri 85
Çingiz Han'ın Nahşab, Termiz ve Belh'e Varmasının (64a) Zikri 87
Çingiz Han'ın Sultan Celaleddin ile Vuruşması ve
O'nun (65a) Sind Suyu'ndan Geçip Kaçması..... 88
Çingiz Han'ın Sultan Muhammed'in Peşinden Leşker Göndermesinin Zikri 90
Çingiz Han'ın Tuluy Han'ı Horasan Üzerine Göndermesinin Zikri 93
Tuluy Han'ın Nişabur'a Varmasının Zikri..... 96
Tuluy Han'ın Herat'a Varmasının Zikri..... 96
Çingiz Han'ın Kardeşleri ve Oğulları ile Moğulistan'a (73b)
Dönüş İçin Kengeş Kıldığının Zikri 98
Çingiz Han'ın Kendi Yurduna Dönüşünün Zikri 98
Çingiz Han'ın Hasta Olup, Oğlanlarına Nasihat Kılıp
Dünyadan Göçmesinin Zikri..... 100
Çingiz Han'ın Bazı Deyişleri ve Birlikleri İle Düzen Ve Kurallarının Zikri 101

Dördüncü Bölüm

Çingiz Han'ın Üçüncü Oğlu Ögedey Han'ın ve
Çingiz Han Neslinden Moğulistan'da Padişahlık Kılanların Zikri 103
Ögedey Han'ın Kıtay Üzerine Yürümesinin Zikri 104
Ögedey Kaan'ın Şehzadelerini Rus ve Çerkes ve Bulgar Tura (79a) ve
Başkırt ve Başka Ülkeleri Fethetmeğe Göndermesinin Zikri 105
Ögedey Kaan'ın Ölümünün Zikri 105
İran ve Turan Padişahı Ögedey Kaan'ın Bazı Tutum ve Davranışlarının Zikri.... 106
Ögedey Kaan'ın Hatunlarının ve Oğlanlarının Zikri 107
Mengü Kaan'ın Zikri 108
Mengü Kaan'ın Kubilay Kaan'ı Doğu Tarafındaki Memleketlere,
Hülagü Han'ı Batı Tarafındaki Memleketlere Göndermesinin Zikri 109
Kubilay Kaan'ın Han Olduğunun Zikri 110
Temur Kaan Bin Çimkim Bin Kubilay Kaan'ın Han Oluşunun Zikri 113

Beşinci Bölüm

Çingiz Han'ın İkinci Oğlu Çağatay Han'ın ve Onun Oğullarından Maveraünnehir
İle Kâşgar'da Padişahlık Yapanların Zikri 115
Çağatay Han'ın (88a) Hatunları ile Oğlanlarının Zikri 115
Tokluk Temur Han'ın Müslüman Oluşunun Zikri..... 119

Altıncı Bölüm

Çingiz Han'ın Küçük Oğlu Tuluy Han'ın Soyundan
İran Yurdunda Padişahlık Yapanların Zikri 124
Hülagu Han Soyundan İran Memleketinde
Ebusaid'den Sonra Ümeranın Han Yaptığı Kişilerin Zikri..... 125

Yedinci Bölüm

Cuçi Han Soyundan Deşt-i Kıpçak'ta Padişahlık Edenlerin Zikri..... 127
Batuhan (99a) bin Cuçi Han'ın Zikri 127
Berke Han bin Cuçi Han'ın Deşt-i Kıpçak'ta Han Oluşunun Zikri 129
Mengü Temur Han bin Tokay bin Batu Han'ın Zikri.
Ondan Sonra Toda Mengü bin Tokay bin Batu Han, Onun Zikri.
Ondan Sonra Toktağu Han bin Mengü Temur Han'ın Zikri..... 129
Özbek bin Toğrul Han bin Mengü Temur Han bin Buka Han bin
Batu Han bin Cuçi Han bin Çingiz Han'ın Han Oluşunun Zikri 130
Canıbek Han bin Özbek Han'ın Han Oluşunun Zikri 130
Berdibek Han bin Canıbek Han'ın Han Oluşunun Zikri..... 131

Sekizinci Bölüm

Cuçi Han bin Çingiz Han'ın Beşinci Oğlu Şeyban Han'ın Oğullarından Turan'da ve Kazak'ta ve Kırım'da ve Maveraünnehir'de Padişahlık Yapanların Zikri 132
Tokay Temur Neslinden Kırım'da Padişahlık Yapanların Zikri 132
Tokay Temur'un Neslinden Kazak'ta Padişah Olanların Zikri 133
Cuçi Han'ın On Üçüncü Oğlu Tokay Temur'un Neslinden Maveraünnehir'de Padişah Olanların Zikri 133
Cuçi Han'ın Beşinci Oğlu Şeyban Han'ın Oğullarının Zikri 133
Şeyban Han Neslinden Maveraünnehir'de Padişah Olanların Zikri 135

Dokuzuncu Bölüm

Cuçi Han bin Çingiz Han'ın (106b) Beşinci Oğlu Şeyban Han Soyundan Harezm'de Padişahlık Edenlerin Zikri 136
Mangıt Musa Biy'in Berke Sultan Kapısına Gelip Yardım Dilemesinin Zikri 139
Yadigâr Han'ın Vefat Etmesinin (110b) ve Berke Sultan'ın Şehit Olmasının Zikri 140
Berke Sultan'ın Oğulları Elbars ve Bilbars'ın Zikri 142
Elbars Han'ın Ürgenç'i Almasının Zikri 144
Abulak Han ve Amnek Oğullarının Ürgenç'e Gelip Hive, Hazarasp ve Horasan Civarını Almalarının, Ebulhan, Mangışlak ve Dehistan'da Oturan Türkmenleri Reaya Kılmalarının Zikri 146
Süfyan Han'ın Zikri 149
Buçğa Han'ın Zikri 152
Avaniş Han'ın Padişahlığının Zikri 153
Sultan Gazi Sultan Kaçıncı Kuşakta Yadigâr Han'a Bağlanır ve Onun Oğullarının Buhara'ya Varmaları ve Oradan Gelerek Yüce Payeli Muhammed Musa Han'ın Ana Yurtlarına Sahip Olmalarının Zikri 159
Übeyd Han'ın Ürgenç'i Almasının Zikri 159
Dinmuhammed Sultan'ın Übeyd Han ile Savaşının Zikri 161
Kal Han'ın Zikri 163
Akatay Han'ın Zikri 163
Dinmuhammed'in Zikri 168
Avaniş Han'ın İki Oğlunun Zikri 172
Ali Sultan'ın Huyları 176
Hacı Muhammed Han'dan Başlayarak Akatay Han'ın Oğullarının Zikri 177
Pulad Sultan'ın Huyları 178
Kardeşi Temur Sultan'ın Huyları 179
Mahmud Sultan'ın Huyları 180
Hacım Han'ın Zikri 180

Hacı Muhammed Han'ın Han Oluşundan Ölümüne Kadar Yaşanan Olaylar ... 181
Abdulla Han'ın İkinci Kere Gelişinin Zikri ... 182
Hacı Muhammed Han'ın Irak'tan Gelip Ürgenç'i Alışı. Abdulla Han'ın Üçüncü Kez Ürgenç'e Gelişinin Zikri ... 188
Hacı Muhammed Han Oğlu Arab Muhammed Han ve Sevinç Muhammed Sultan'ın Gelip Yurda Sahip Olmalarının Zikri ... 191
Arab Muhammed Han'ın Padişahlığının Zikri ... 193
Kalmıkların İlk Gelişi ... 194
Kazakların Gelişi ... 194
Kazakların İkinci Gelişi ... 194
Kalmıkların İkinci Gelişi ... 195
Babamız Arab Muhammed Han Tahta Oturduktan On Dört Yıl Sonra Hebeş ve Elbars'ın Düşman Oluşunun Başlangıcı ... 195
Arab Muhammed Han'ın Şehit Oluşu ve Esfendiyar'ın Han Oluşunun Zikri ... 202
Sahib-i Zaman ve Halife-i Devran Ebülgazi Han'ın Dünyaya Gelişinin Zikri ve de Ata Babalarının Adları ... 204
Ebülgazi Han'ın Yirmi Bir Yaşından Yirmi Üç Yaşına Kadar Olanlar ... 208
Ürgenç Özbeklerinin Çözülüşünün Zikri ... 213
Ebülgazi'nin Hive'de Türkmen İçine Gelişinin Zikri ... 214
Ebülgazi Irak'tan Kaçıp Han Oluncaya Kadar Başından Geçen Olayların Zikri ... 216
Ebülgazi'nin Padişahlığının ve Hive'yi Alışının Zikri ... 220
Han Cennetmekân'ın Tejen'e Varışının Zikri ... 223
Han Cennetmekân'ın Bamı Burma'ya Gidip Çok Sayıda Türkmen Kırdığının Zikri ... 223
Han Cennetmekân'ın Kalmık ile Savaşının Zikri ... 224
Han Cennetmekân'ın Yimraylı ve Sarık Halkını Varıp Aldığının Zikri ... 225
Han'ın Kalmıklar ile İkinci Savaşının Zikri ... 226
Han Cennetmekân'ın Buhara'ya İlk Defa Vardıklarının Zikri ... 227
Han'ın Karaköl'ü Almalarının Zikri ... 228
Çaharcuy'a Varmalarının Zikri ... 228
Han Cennetmekân'ın Yaycı'ya (191b) Varmalarının Zikri ... 228
Han Cennetmekân'ın Vardanzi'ye Varmalarının Zikri ... 230
Buhara'ya Son Varışlarının Zikri ... 231

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

17. yüzyılın en önemli Türk büyüklerinden olan Ebülgazi Han'ın soyu hem baba hem de anne tarafından Cengiz Han'a dayanır. İyi bir politikacı, cesur bir savaşçı olmanın yanı sıra, engin birikime sahip bir tarihçi ve Türkçeyi ustaca kullanan önemli bir yazardır.

Değişik nedenlerle çok gezdi, uzun yıllar boyunca Kalmuk, İran, Kazak, Hazar Türkmen toprakları, Buhara ve Semerkant'ta yaşadı, buralarda siyasal gelişmelerin yanı sıra halkın gündelik yaşamını, gelenek göreneklerini gözlemledi, tarih bilim adamlarıyla ilişkiler kurdu, yazılı tarih kaynaklarını inceledi. Ana dili olan Türkçenin yanı sıra Arap, Fars ve Moğol dillerini de iyi derecede biliyordu. Bu yıllarda oluşturduğu tarih ve kültür birikimini Türkçenin en önemli yazılı kaynaklarından olan ünlü eserlerinde değerlendirdi.

Ebülgazi Bahadır Han geride iki önemli eser bırakmıştır:

1. *Şecere-i Terakime / Türkmenlerin Soyağacı* (1659). Bu eserde Oğuz boylarının kökeni, Oğuz Han'ın oğulları ile torunlarının yaşamı, fetihleri ve diğer önemli tarihsel olaylar anlatılmaktadır. *Şecere-i Terakime*, birçok konuda tek kaynak olup Oğuz boylarıyla ilgilenenler için bir başucu kitabı niteliğindedir.

2. *Şecere-i Türk / Türklerin Soyağacı* (1663-1664). Bu çalışmada Oğuzlar da dâhil tüm Türk boylarının kökeni, Eski Çağ ve Orta Çağ tarihi, tüm önemli hükümdarları, gelenek görenekleri, bazı önemli söylenceleri üzerine kapsamlı bilgiler verilmektedir. Alanında en önemli kaynak olarak bilinen bu eser 18. yüzyıl başlarından itibaren bilim çevrelerinin dikkatini çekti ve ilki 1721 yılında olmak üzere birçok çevirisi (Almanca, Fransızca, İngilizce, Rusça) yayımlandı. Ahmet Vefik Paşa eseri Osmanlı Türkçesine çevirdi ve 1864 yılında yayımladı. Cumhuriyet döneminde Rıza Nur eseri Türkiye Türkçesine aktardı (1927).

Kısa süre önce hayatını kaybeden önemli tarihçilerimizden Prof. Dr. Mustafa Kafalı'nın da ifade ettiği üzere: "Ebülgazi Bahadır Han'ın eserleri destanî mahiyette olmakla birlikte Orta Asya Türk tarihi ve Türklerin soyuyla ilgili çok değerli birer kaynak durumundadır." Bu eserler yerli ve yabancı kaynaklarda görülmeyen pek çok ayrıntıyı içermekle beraber birçok tarihsel olayı bizzat katılımcısının ağzından yansıtmakta, özellikle yabancıların pek farkına varamadığı birçok gelenek göreneği günümüze taşımaktadır.

Yayıma hazırladığımız metin, *Şecere-i Türk* eserinin Türkiye Türkçesine aktarımıdır. Yeni Türk alfabesine geçildikten sonra bu eserin tamamını yansıtan bir çevirisi veya aktarımı yayımlanmamıştır. Yalnız Rıza Nur'un yayımladığı metin sadeleştirilerek popüler bir dille yeniden düzenlenmiş ve birkaç yıl önce bir yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

Bizim çalışmamızın amacı metnin aslına azami ölçüde sadık kalarak tam ve dolgun bir aktarımını yapmak biçiminde ifade edilebilir.

Çalışmamızda 1992 yılında Ukutuvçi Yayınevi (Taşkent, Özbekistan) tarafından yayımlanmış olan *Şecere-i Türk* baskısı temel alındı. Aktarım sırasında hem Çağatay Türkçesinin edebî özelliklerinin yansıtılmasına hem de metnin günümüz Türkiye okuyucusu tarafından anlaşılır olmasına özen gösterildi.

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Bismillah-ir-rahman-ir-rahim

Öncesi ve sonrası ve ortağı olmayan, yedi kat gök ve yedi kat yeri ve on sekiz bin âlemi, "ol" deyince olduran Tanrı'ya hamdettikten sonra, onun dostu ve tüm âdem evlatlarına ve cinlere gönderdiklerinin en üstünü, ulvi'l azim ve risalet ve nübüvvet ve hatemat... Bu dört dereceyi kendi erdeminden inayet edip gönderdikleri resul Muhammed'dir. Mustafa'yı methettikten sonra, âlimlerin dostu ve erdemlilerin hocası Arab Muhammed Han oğlu Ebülgazi Bahadır Han Çingizî ve Harezmî şöyle der: Çingiz Han'ın soyu sopu ve evlatları ki her vilayette padişahlık yapmaktadırlar, tarihçiler Türk ve Fars dillerinde onların padişahlık tarihi ile doğum ve ölüm tarihlerini, iyi kötü işlerini yazmışlardır. Bir padişah adına bir bilgin kişi bir tarih anlatır. (2a) Ve yine birkaç yıldan sonra o padişahın evladından yeni birisi padişah olduğunda bir bilgin tarihçi ortaya çıkar ve "Ben önceki tarihçiden daha iyi anlatırım." der ve bu padişahın adına bir tarih yazar. Böyle yapa yapa Çingiz Han evladından her ülkede gelip geçen padişahlar adına bazen on, bazen yirmi, bazen otuz tarih yazıldı. İran ile Turan'da gelip geçen Çingiz oğullarının adlarına yazılan tarihlerden şu an bu fakirin önünde on sekiz cilt hazır duruyor. Ama bizim baba ve ağabeylerimizin kayıtsızlığı ve Harezm halkının bilgisizliği yüzünden bizim halkımızın tarihi, Abdulla Han'ın ataları ile bizim atalarımızın ayrıldığı yerden ta bize gelinceye kadar yazılmamıştır. Bu tarihi bir kişiye önerelim diye düşündük. Uygun bir kişi bulamadık. Mecbur kaldık, ol sebepten kendimiz anlattık. Türk'ün sözüdür: "Öksüz kendi göbeğini kendi keser." der.

Âdem zamanından ta bugüne kadar öyle çok tarih (kitabı) yazılmış ki sayısını Tanrı bilir. Hiçbir padişah ve emîr ve hiçbir hâkim ve bilgin kendi tarihini kendisi anlatmaz. Bizim yurdumu-

zun havasından ve Harezm halkının kayıtsızlığından, hiçbir zaman olmayan bir (2b) iş oldu. Şimdi düşünmeyin ki bu fakir (ben) taraf tutup yalan söylerim ve kendimi yanlış tarif ederim. Bu fakire Hüda-i Teâlâ inayet ederek çok şey verdi. Özellikle üç hüner verdi. Öncelikle sipahiliğin kanunu ve kuralı ki ata nasıl binmek ve koşturmak ve düşmana saldırmak, kalabalık ile giderken nasıl yapmak, az kişiyle giderken nasıl davranmak, dostla düşmanla nasıl konuşmak. İkincisi, mesnevi ve kaside ve gazel ve mukatta ve rubai ve tüm diğer şiirleri anlamak, Arabî ve Farisî ve Türkî sözlerin anlamlarını bilmek. Üçüncüsü, Âdem ahdinden[1] bugüne kadar Arabistan'da, İran ve Turan'da ve Moğulistan'da gelip geçen padişahların adlarını, ömürlerinin ve saltanatlarının az ve çokluğunu bilmek. Bu zamanede fehmetmek ve tarih bilmek konusunda bu fakirle boy ölçüşecek bir kişi şayet Irak ve Hindistan'da olsa olur, yok dersem yalan olur; ama sipahiliğin kurallarını bilmekte bu çağda Müslüman ve kâfir arasında bizim görüp işittiğimiz yerlerde ve yurtlarda yoktur. Yeryüzü geniştir.[2] İşitmediğimiz yerler de varsa garip değildir. İmdi amacımızı açıklayalım.

Hicri tarih bin yetmiş dört idi ki biz bu kitaba başladık ve ta ki Şecere-i Türk (3a) diye ad verdik. Toplam dokuz bölüm yaptık.

Evvelki bölüm; Âdem'den ta Moğul Han'a kadar.

İkinci bölüm; Moğul Han'dan Çingiz Han'a kadar.

Üçüncü bölüm; Çingiz Han'ın doğuşundan ölümüne kadar.

Dördüncü bölüm; Çingiz Han'ın üçüncü oğlu Ögedey Kaan'ın ve onun evladının ve Çingiz Han'ın oğullarının soyundan kim ki Moğul yurdunda padişahlık yaptıysa onun zikri.

Beşinci bölüm; Çingiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'ın evladından Maveraünnehir ve Kâşgar yurdunda padişahlık yapanların zikri.

Altıncı bölüm; Çingiz Han'ın küçük oğlu Tuluy Han'ın evladından İran memleketinde hükümet edenlerin zikri.

Yedinci bölüm; Çingiz Han'ın büyük oğlu Cuçi Han'ın evladından Deşt-i Kıpçak'ta padişahlık yapanların zikri.

1 Âdem (a.s)'ın Allah'ın emrine karşı gelerek cennetten kovulması. Bkz. *Bakara, 35 ve Taha, 115.* (ed.n.)

2 *Ankebut, 56 ve Zümer, 10.* (ed.n.)

Sekizinci bölüm; Cuçi Han oğlu Şeyban Han evladından Maveraünnehir ve Kırım ve Kazak ve Turan'da han olanların zikri ve Cuçi Han'ın on üçüncü oğlu Tokay Temur'un soyundan Kırım ve Kazak ve Maveraünnehir'de padişahlık yapanların zikri.

Dokuzuncu bölüm; ta ki Şeyban Han evladından Harezm memleketinde padişahlık kılanların zikri. Bu dokuz bölüm acayip uygun geldi. Bu yüzden bilgeler derler: "Hiçbir şeyin derecesi dokuzdan fazla değildir, sonu dokuzdur."

Birinci Bölüm

Hüda-i Teâlâ'nın Âdem Aleyhisselam'ı (3b) Yarattığının Zikri

Hüda-i Teâlâ yaratacak olduğunda Cebrail Aleyhisselam'a buyurdu: "Yeryüzünden toprak alıp gel." dedi. Ol yeryüzüne gelip toprak aldığında yer, hâl diliyle kendisine: "Ne yapıyorsun?" diye sordu. Cebrail olayı anlattı ama yer ona Tanrı Teâlâ'dan ant verdi: "Benden alma çünkü yarın âdemoğulları çoğalınca biri kâfir, biri asi, biri zalim ve biri de günahkâr olur. Onlara Hüda-i Teâlâ gazap eder. Ben Tanrı Teâlâ'nın gazabına dayanamam." deyince Cebrail toprak almadan geri döndü, yerin söylediklerini Hüda'ya aktardı. Ondan sonra Mikail Aleyhisselam'ı gönderdi. O da geri döndüğünde aynı sözü söyledi. Ondan sonra İsrafil Aleyhisselam'ı gönderdi. O da geri dönünce işittiklerini anlattı.

Ondan sonra Azrail Aleyhisselam'ı gönderdi. Toprak ona da ant verdi. Azrail Aleyhisselam: "Tanrı'nın hükmü senin yalvarışlarından üstündür." dedi. Ol yer ki şu an Kâbe onun üzerinde duruyor, oradan toprak aldı. Bu yüzden insan ruhunu almak Azrail'e havale edildi. Ondan sonra Hüda-i Teâlâ ol toprağı hamur kılıp Âdem'in suretini yaptı ve otuz dokuz gün (4a) Mekke ile Taif arasında bıraktı. Kırk gün dolduğunda ona can verdi. İblis'in Âdem'e baş eğmediği ve Âdem'in cennete gidip tekrar bu dünyaya döndüğü açıktır ve güneşten daha meşhurdur. Onun nesini anlatayım, bin yıl bu dünyada yaşayıp öteki dünyaya gitti. "Âdem" sözcüğü Arapçadır. Yerin yüzeyine "adim" derler. Azrail toprağı yerin içinden almadı, bilakis yüzeyinden aldı, bu yüzden "Âdem" dediler, lakabı Safiullah'tır.

Âdem kendi oğullarından kırk bin kişiyi görüp öldü. Ölürken Şiş adlı oğlunu kendi yerine bıraktı. Ondan sonra Hüda-i

Teâlâ Şiş'i peygamber yaptı. O dokuz yüz on iki yıl ömür yaşayıp cennet bağına gitti. Şiş'in anlamı "heybetullah" demek olur. Ol dahi ölüm anı geldiğinde oğlu Enuş'u yerine bıraktı. O da büyük babası Âdem'in şeriatına uydu; dokuz yüz on iki yıl bu makamda oturup öteki makama gitti. Enuş'un anlamı "sadık" demektir. O dahi öldüğünde oğlu Kıynan'ı yerine oturtup çok nasihat ve vasiyet etti. Kıynan dahi sekiz yüz kırk yıl atasının yolundan yürüdü, oğlu Mahlail'i yerine oturtup Tanrı yakınına vardı.

Mahlail zamanında Âdem evlatları çoğaldılar. Mahlail (4b) Babil ülkesinde bir şehir kurdu. Adını Sus koydu. Damlar ve evler yaptırdı. Kentler kurdurdu. Ondan önce dam ve ev yoktu. Dağlardaki mağaralarda ve ormanlarda oturuyorlardı. Halkına hükmetti: "Yeryüzüne yayılın, nerede uygun yer bulursanız ekinler ekin ve kentler kurun." dedi. Halk öyle yaptı. Mahlail dokuz yüz yirmi yıl bu dünyada yaşayıp öteki dünyaya gitti. Öldüğünde oğlu Barad'ı yerine oturttu ve Barad dahi dokuz yüz altmış yıl yaşayıp oğlu Ahnuh'u kendi yerine oturtup babasının peşinden gitti. Süryanice adı "Ahnuh" idi. Din ilmi, hikmet ve tıbbı ders olarak çok anlattı. Bu yüzden Arap ona "İdris" dedi. Hüda-i Teâlâ onu kendi zamanında halka peygamber kıldı. Seksen iki yıl peygamberlik yapıp halkı doğru yola yöneltti. Ondan sonra Tanrı'nın emriyle Azrail geldi, İdris Aleyhisselam'ı kanadının üzerine alıp cennete götürdü. İdris cennete vardıktan sonra oğlu Matuşlah babasının yerine oturup adalet dağıttı. Ömür hikâyesi bilinmez; çok yıllar sonra oğlu Lemek'i yerine oturtup ahirete doğru yol aldı. Lemek de bu dünyada çok yıllar yaşadı. Ama ömrünün (5a) sonu bilinmiyor.

O da öldüğünde oğlu Nuh'u yerine oturttu. Ol iki yüz elli iki yaşına geldiğinde Hüda-i Teâlâ onu peygamber yapıp zamane halkına gönderdi. Yedi yüz yıl halkı Müslümanlığa davet etti. Erkek ve kadın seksen kişi iman etti. Yedi yüz yıl boyunca bu dünyadaki kalabalık halka "Tanrı'ya iman edin!" dedi, iman getirenlerin seksenden fazla olmadığını gördüğünde çok sinirlendi ve beddua etti. Cebrail Aleyhisselam gelip dedi: "Hüda-i Teâlâ senin dediğini kabul etti. Filan zaman yeryüzündeki halkın tamamını suda boğacak oldu. Gemi yapsın!" diye emretti. Ta ki geminin nasıl yapılacağını öğretti. Nuh peygamber kendisine iman eden birisiyle gemiyi yaptı. Ondan sonra yerden su çıktı. Gökten

yağmur yağdı. Nuh Peygamber uçan kuşların ve ayakla yürüyen hayvanların her çeşidinden bir çift aldı ve kendisine iman eden kişiler de beraberinde gemiye bindi. Bundan başka yeryüzünde canlı ne varsa sular altında kaldı.

Ondan sonra Hüda'nın emriyle yer, suyu kendine çekti. Şam ülkesinde Musul şehri yakınlarında gemi Cudi Dağı'na vardı. Recep ayının ilk günü gemiye bindiler (5b) ta muharrem ayının onuna kadar altı ay on gün dolunca gemiden indiler. Dağın eteklerine oturdular. Hepsi hastalandı. Nuh Peygamber ile eşleri ve üç oğlu ve üç gelini iyileşti. Geriye kalan kişilerin tamamı Hak rahmetine gittiler. Ondan sonra Nuh Peygamber her oğlunu bir yere gönderdi.

Ham adlı oğlunu Hindistan yurduna gönderdi. Sam adlı oğlunu İran toprağına gönderdi. Ve Yafes adlı oğlunu kuzey tarafına gönderdi. Ta ki üçüne de söyledi: "Âdemoğullarından siz üçünüzden başka kimse kalmadı. İmdi üçünüz üç yurda yerleşin. Gün gelir çoluk çocuğunuz çok olursa oraları yurt edinip oturun." dedi. Yafes'i bazıları peygamber olarak kabul eder, bazıları da peygamber değildi, der.

Yafes babasının hükmüyle Cudi Dağı'ndan gelip İtil ve Yayık Suyu'nun yakasına vardı. İki yüz elli yıl orada kaldı. Ta ki vefat etti. Sekiz oğlu vardı. Torunları sayısızdı. Oğullarının adları bunlardır: Türk, Hazar, Saklab, Rus, Ming, Çin, Kamari, Tarıh. Yafes ölürken büyük oğlu Türk'ü yerine oturttu, diğer oğullarına şöyle dedi: "Türk'ü kendinize padişah bilin, onun sözünden çıkmayın."

Türk'e "Yafes oğlu" diye lakap taktılar. Çok edepli ve bilge bir kişiydi. Babasından sonra yurtlarını gezip gördü. Ta ki bir yeri (6a) beğenip orada oturdu. Bugün o yerlere Issık Göl derler. Çadır evi o buldu. Türkler arasında bazı gelenekleri ki var, ondan kalmıştır. Türk'ün dört oğlu vardı. İlki Tutak, ikinci Çigil, üçüncü Barsaçar, dördüncü İmlak. Öldüğünde oğlu Tutak'ı yerine padişah yaptı, uzak sefere gitti.

Tutak bilge ve devletli, yahşi padişahtı. Türkler arasında çoğu kuralı o koydu. Acem padişahlarının ilki olan Keyumers ile çağdaştı. Günlerden bir gün avlanmaya çıkıp, geyik öldürüp kebap kıldı. Oturup yiyordu, bir parça et elinden yere düştü. Eti alıp

yediğinde bir tür hoş meze gibi geldi çünkü ol yer tuzlu idi. Yemeğe tuz konmasını o başlattı. Bu tuzlama âdeti ondan kaldı. Ömründen iki yüz kırk yıl geçtikten sonra oğlu Ablaça Han'ı yerine oturtup gider gelmez [*barsa kelmes*] denen şehre gitti.

Ablaça Han daha çok yıllar padişahlık kılıp aşını yedi, yaşını yaşadı, babasının peşinden gitti. Öldüğünde oğlu Dib Bakuy Han'ı yerine oturttu.

Dib'in anlamı taht yeri, "bakuy"un anlamı "ulusun büyüğü" [*el uluğu*] demek olur. Ol dahi çok yıllar padişahlık kılıp, dostlarının güldüğünü ve düşmanlarının ağladığını görüp ve sevinip, çok yıllar padişahlıktan sonra oğlu Küyük Han'ı yerine oturtup, gider gelmez denen şehre (6b) gitti.

Küyük Han dahi ata tahtına oturup, kaç yıllar adalet dağıtıp, oğlu Alança Han'ı yerine bırakıp halkın gittiği yere gitti. Alança Han çok yıllar ulusa padişahlık kıldı. Nuh Aleyhisselam zamanından bu Alança Han zamanına kadar Yafes evladının tamamı Müslüman'dı. Alança Han zamanında yurt mamur ve halk devletli oldu.

Özbek atasözüdür: "İt semirirse, sahibini ısırır." Bu sözdeki gibi her kişinin sevdiği birisi öldüğünde, oğlu veya kızı veya ağabeyi veya kardeşi, ona benzeterek evinde bir kuklasını [korçak] yaptı. Ta ki, bu bizim filancanın suretidir, dedi, onu sevdi. Yemeği önce onun önüne koydu. Onu öptü. Yüzünü gözünü sürüp alnını vurdu [*baş urdu*]. Böyle yapa yapa putperestlik ortaya çıktı.

Alança Han'ın iki oğlu vardı, ikiz doğmuşlardı. Büyüğünün adı Tatar, küçüğünün adı Moğul. Alança Han yaşlandığında elini ikiye bölüp iki oğluna verdi. Bu ikisi birbiriyle kötülük yapmadan hep iyi geçinerek ömür sürdüler.

Önce Tatar'ı anlatalım. Tanrı'm buyurursa ondan sonra Moğul'u anlatırız.

Tatar Han'ın kendisinden sonra ta yedinci oğluna kadar padişahlık kıldılar. Tatar Han çok yıllar padişahlık kılıp vefat etti.

Oğlu Buka Han baba tahtına oturup çok yıllar padişahlık (7a) kıldıktan sonra öldü. Ondan sonra oğlu Alança Han baba tahtına oturup birkaç yıl ele hükümet kıldıktan sonra öldü.

Ondan sonra oğlu Atlı Han padişah oldu; birkaç yıl devran sürdükten sonra babasının peşinden gitti.

Ondan sonra oğlu Atsız Han babasının yerine oturup, birkaç yıl yağısını (düşmanını) haklayıp, avını avlayıp babasının peşinden gitti.

Ondan sonra oğlu Ordu Han padişah oldu, birkaç yıl arak ve kımızını içip, ipek kemhaları biçip ve derin suları geçip babasının peşinden vardı.

Ondan sonra oğlu Baydu Han padişah oldu. Birkaç yıllar padişahlık kıldı. Moğul ile Tatar padişah olduklarından ta Baydu zamanına kadar aralarında hiç düşmanlık yoktu. Moğul Han oğulları kendi ellerine padişahlık kılarlardı, Tatar oğlanları da kendi ellerine. Baydu düşüncesiz ve sinirli bir gençti. Moğul Han oğullarına düşman oldu. Ta ki onların yurtlarını yağmalamağa başladı. Ol vakit ecel gelip, yakasından tutup, babasının katına alıp götürdü. Ondan sonra oğlu Sevinç Han babasının tahtına oturdu. Sevinç Han zamanında Moğul ile Tatar arasında düşmanlık ateşi çok alevlendi. Eğer ki Amu Derya'nın suyunu salsalar sönmezdi. Hep Moğul galip gelirdi. Tanrı'm buyurursa Moğul hanlarının sonunda Sevinç Han'ın yaptığı işleri de anlatacağız.

İkinci Bölüm

Moğul Han'ın Zikri: Ta Çingiz Han'ın Dünyaya Gelişine Kadar

Sözcüğün gerçek biçimi Mungul'dur. Avamın dili dönmediğinden gele gele Moğul dediler. Mung'un anlamını Türklerin tamamı bilir; "kaygu" anlamındadır. Ul'un anlamı da "saf kalpli", dolayısıyla "kaygılı saf [kişi]" demek olur. Bu taifeden dokuz kişi padişahlık kıldı. İlki Moğul Han, sonuncusu El Han. Şerefeddin Yezdî, *Zafername*'nin ön sözünde der: "Türk halkının içinde kuraldır; her şeyi dokuz yaparlar." Bu dokuzlama geleneği Moğulların dokuz hanı yüzünden başlamıştır; ta ki kitabın başında da söylendi, Hüda-i Teâlâ yarattığı şeylerin hepsini derece derece yarattı. Hiçbir şeyin derecesini dokuzdan fazla yaratmadı.

Moğul Han çok yıllar padişahlık kıldı. Dört oğlu vardı. İlki Kara Han, ikinci Uz Han, üçüncü Küz Han, dördüncü Kür Han. Moğul Han öldüğünde büyük oğlu Kara Han'ı yerine bırakıp gitti.

Kara Han'ın Zikri

Babasından sonra elin tamamına padişah oldu. Ar Dağı ile Kar Dağı –onlara şimdi Ulu Dağ ve Küçük Dağ derler– oralarda yaylardı.[1] Kış olunca Karakum'da ve Sır Suyu'nun yakasında kışlardı.[2] Kara Han zamanında el öylesine dinden çıktı ki içlerinde bir Müslüman kalmadı. (8a)

---

1 Yaylamak – yaz aylarını geçirmek (ç.n.)

2 Kışlamak: Kış mevsimini geçirmek. (ç.n.)

Oğuz Han'ın Dünyaya Gelişinin Zikri

Kara Han'ın büyük hanımından bir oğlu oldu. Güzelliği aydan ve güneşten artıktı. Üç gece gündüz ana sütünü emmedi. Her gece ol oğlan anasının düşüne girip: "Ey ana, Müslüman ol! Eğer olmazsan, ölsem de ölürüm ama senin memeni emmem." derdi. Anası oğluna kıyamadı, ta ki Tanrı'nın birliğine iman getirdi. Ondan sonra oğlan memeyi emdi. Anası bu gördüğü düşü kimseye anlatmadı, gizledi. Çünkü Türk halkı Yafes'ten Alança Han zamanına kadar Müslüman'dı. Alança Han padişah olduktan sonra halkın nüfusu ve malı çoğaldı. Servete yöneldiler. Ta ki Tanrı'yı unuttular ve elin tamamı kâfir oldu. Kara Han zamanında kâfirlikte öyle sağlamdılar ki eğer babasının Müslüman olduğunu duysa oğlu onu öldürürdü ve oğlunun Müslüman olduğunu duysa babası onu öldürürdü. Ol çağda Moğul'un geleneği şöyleydi ki ta oğlan bir yaşına basmayınca ona ad vermezlerdi. Oğlu bir yaşına geldiğinde Kara Han ele atlı gönderdi, büyük bir toy kıldı. Toy günü oğlunu meclise getirip Kara Han beğlere dedi: "Bizim bu oğlumuz bir yaşına yetti. İmdi buna (8b) ne ad koyarsınız?" Beğler cevap vermezden önce oğlu dedi: "Benim adım Oğuz'dur."

Beyit

Oşal bir yaşar oğlan anda revan
Kelib tilge tedi bilingler ayan,
Atımdur Oğuz hüsrev ü namver
Bilingler yakın barça ehl-i hüner.

(O, bir yaşındaki oğlan, düzgün biçimde
Dile gelip dedi: "Açıkça bilin,
Adım Oğuz'dur, padişah ve nam sahibi;
Yakinen bilin, ey hüner ehlinin tamamı.")

Toya gelen uluğ ve küçük herkes oğlanın bu sözüne uydu. Öyle ki: "Bu oğlanın kendisi adını söyledi; bundan daha iyi ad

olur mu?" dediler, oğlanın adını Oğuz koydular. Ve dediler ki bir yaşında çocuğun konuştuğunu hiçbir zaman hiç kimse duymamış ve görmemiş. Akabinde fal bakıp: "Bu uzun ömürlü ve uluğ devletli ve ucu uzayıp yanı yayılan birisi olacaktır." dediler. Oğuzun dili açıldığında "Allah, Allah" diyerek sürekli söylerdi. Birileri duysa da: "Oğlanın dili dönmediğinden ne söylediğini bilmez." derlerdi. Çünkü "Allah" sözcüğü Arapçadır. Moğul'un atalarından kimse Arap dilini duymuş değildi. Oğuz'u, Hüda-i Teâlâ anadan doğma veli yaratmıştı. Onun gönlüne ve diline kendi adını salmaktaydı.

Oğuz yiğit erseye geldi (delikanlı oldu), Kara Han kardeşi Kür Han'ın kızını ona aldı. Oğuz ortada kimseler yokken kıza şöyle dedi: "Âlemi ve seni ve bizi yaratan var. Onun adı Allah'tır. Onun varlığını ve birliğini tanı, onun buyurduğundan (9a) başka iş tutma." dediyse de kız kabul kılmadı. O zaman kızdı. Kızdan ayrı yattı. Geceleri ayrı yatar, gündüzleri konuşmazdı. Bir süre sonra Kara Han'a ilettiler ki "Oğlunuz eşini sevmiyor. Sevmediğinden, aldığı günden beri bir yerde yatmaz." Kara Han bu sözü işitince öteki kardeşi Küz Han'ın kızını aldı. Ona da iman etmesini söyledi. Ol kız da kabul etmedi. Onunla da bir arada yatmadı. Bu olaydan birkaç yıllar geçtikten sonra Oğuz Han avlanıp geri dönüyordu. Gördü ki su yakasında birkaç kadın kirlileri yıkıyorlar. Babasının kardeşi Uz Han'ın kızı da bunların arasında oturuyordu. Kıza bir kişi gönderip konuşursam sırrım açığa çıkar, diye düşündü. Ta ki kızı bir kenara çekip, ant verip dedi: "Babam bana iki kız aldı. Onları sevmememin sebebi şu; ben Müslüman, onlar kâfir. 'Müslüman olun' dedim, kabul etmediler. Eğer sen Müslüman olursan seni alırım." dedi kıza. Kız da: "Sen ne yolda olursan ben de o yolda olurum." dedi. Ondan sonra Oğuz Han babasına anlattı. Babası büyük bir toy kılıp Uz Han'ın kızını Oğuz Han'a aldı. Ol Müslüman oldu. Oğuz Han onu çok seviyordu. (9b)

Bunun üzerinden çok yıllar geçti. Bir gün Oğuz uzak yerlere ava gitti. Kara Han tüm eşlerini ve gelinlerini çağırıp yemek verdi. Ta ki konuşup otururken hatununa sordu: "Bunun sebebi ne? Oğuz son aldığı hatunu sever. Önce aldığı iki hatuna hiç uğramaz." Hatun: "Ben bilmem, gelinler daha iyi bilirler." dedi. Han, gelinlerine sordu, büyük gelin: "Oğlunuz Müslüman oldu, bizim

ikimize de 'Müslüman ol.' dedi, kabul etmedik. Küçük gelininiz Müslüman oldu. O nedenle oğlunuz onu çok sever." dedi.

Kara Han bu sözleri işitince beğlerini çağırıp danıştı. Oğuz avda iken yakalayıp öldürmek üzere anlaştılar. Kara Han el içine kişiler gönderdi: "Tez gelsinler, ava çıkacağım." dedi. Bu sözü Oğuz Han'ın küçük eşi duydu, Kara Han'ın aldığı kararların tamamını anlatıp bir kişiyi Oğuz Han'a gönderdi. Oğuz Han dahi bu sözleri işitince el içine kişi gönderdi: "Babam ordu çekip beni öldürmeğe geliyor. Beni isteyen bana gelsin, babamı isteyen babama gitsin." dedi. Elin çoğu Kara Han'a gitti, azı Oğuz (10a) katına vardı. Kara Han'ın kardeşlerinin çok oğulları vardı. Bir gün Kara Han'dan ayrılabilecekleri kimsenin aklından geçmezdi. Onların tamamı Oğuz Han katına geldi. Oğuz onların adını Uygur koydu. "Uygur" Türkçedir, anlamını herkes bilir, "yapışır" anlamındadır. Derler ki "süt uyandı"; süt [kaynatılmamış] iken birbirinden ayrılır, katılaştıktan sonra birbirine yapışır durur. Dahi derler: "İmama uydum." İmam otursa oturur, kalksa kalkar; peki yapışmış değil mi? Onlar gelip Oğuz Han'ın eteğine iki elli sıkıca yapıştılar ya, Han da onlara "Uygur" dedi. "Yapışır" demek oluyor. Kara Han ile Oğuz Han saf tutup çarpıştılar. Hüda-i Teâlâ, Oğuz Han'ı muzaffer kıldı. Kara Han kaçtı. Çarpışmada Kara Han'ın başına ok değdi, kimin attığını bilemediler. Kara Han ol yaradan öldü. Oğuz Han babasının tahtına oturdu.

Oğuz Han'ın Han Oluşunun Zikri

Oğuz Han elinin tamamını İslam'a davet etti. Müslüman olanları ağırladı. Olmayanlara saldırdı, kendilerini öldürdü. Ol vakitte Kara Han'a bağlı elden başka da çok eller vardı. Her büyük elin bir padişahı vardı. Küçük eller onlara katılırdı. Kara Han'ın Müslüman olan elleri Oğuz Han'a katıldı ve olmayanlar da varıp başka bir hana katıldı.

Oğuz Han her yıl Moğul yurdunda oturan eller ile savaşıyordu. Hep muzaffer oldu. Sonunda tamamını aldı. Kaçıp kurtulanlar Tatar hanına varıp sığındılar. Tatar halkı ol vakit Cürcitlere yakın otururdu. Cürcit denilen yer bir ulu yurttur. Şehirleri ve köyleri çoktur. Kıtay'ın Temir Kazık tarafındadır. Hint ve Tacik ona Çin derler.

Oğuz Han varıp Tatar'a saldırdı. Tatar hanı çok çeri ile gelip savaştı. Oğuz Han bastı. Tatar ordusunu kırdı. Oğuz Han leşkerinin eline öyle çok mal düştü ki yüklemeğe hayvan yetmedi. Bir yahşi kişi vardı. Ol düşündü, arabayı yaptı. Ona bakarak herkes araba yaptı. Mallarını yükleyip geri döndüler. Arabaya "kınık" ad verdiler. Ondan önce adı da yoktu kendisi de. Onun için "kınık" dediler ki yürüdüğünde "kınık kınık" diye ses çıkarırdı; onu yapan kişinin adını Kınıklı (11a) dediler. Kınıklı elinin tamamı ol kişinin oğullarıdır.

Oğuz Han yetmiş iki yıl Moğul ve Tatar –ki kendi kemiğindendi– onlar ile savaştı. Yetmiş üç yıl olduğunda hepsini kendine bağlayıp Müslüman kıldı.

Ondan sonra yürüyüp Kıtay'ı aldı ve Cürcit'i aldı ve ta ki Tankut'u aldı. Tankut'a Tacikler Tibet derler. Ondan sonra varıp Kara Kıtay'ı aldı. O da ulu bir yurttur. İnsanının yüzü Hintliler gibi siyah olur.

Hindistan ile Kıtay arasında muhit denizi [Hint Okyanusu] kıyılarında; kışın Tankut'un gün doğuşu, yazın ise kuşluk vaktine denk gelen yönde, Kıtay'ın öteki tarafında, deniz yakasında, sarp dağların arasında çok eller vardı. Oranın padişahına İt Barak Han derlerdi. Onun üzerine atlanıp yürüdü. Savaştılar. İt Barak Han galip oldu. Oğuz Han kaçtı. Savaştıkları yerin beri yüzünde iki büyük akarsu var. Ol iki suyun arasında birkaç gün durup kaçan leşkerin önünü gerisini toparladı.

Ulu padişahların âdetidir; uzak sefere çıktıklarında eşlerini de beraberlerinde götürürler. Bazı beğler de öyle yapar. Oğuz Han'ın (11b) bir beği de eşini alıp gelmişti. Kendisi savaşta öldü, hatunu kurtulup iki su arasında hanın peşinden yetişti. Hamileydi, doğuracak oldu. Hava soğuktu, girmeğe ev yoktu. Bir çürük ağacın kovuğunda bir oğlan doğurdu. Bunu hana haber verdiler. Han: "Bunun babası bizim önümüzde öldü, bakanı yok." dedi. Oğlanı okudular, adını Kıpçak koydu. Eski Türk dilinde içi boş ağaca "kıpçak" derlerdi. O nedenle, bu oğlan ağacın içinde doğdu diye, adını Kıpçak koydular. Şimdi de içi boş ağaca "kıpçak" derler. Cahil halkın dili dönmediğinden "kaf"ı "çim" okurlar. Ol Kıpçak'tır ki Çıpçak deyip dururlar. Ol oğlanı Han kendi yanında tuttu. Yiğit olduktan sonra; Urus ve Ulak ve Macar ve

Başkırt elleri düşmandı, Kıpçak'a çok el ve asker verip ol yakaya –Tin ve İtil Suyu'nun yakasına– gönderdi. Tin ve İtil, ikisi de ulu suların adıdır. Üç yüz yıl Kıpçak o yerlerde padişahlık kılıp oturdu. Tüm Kıpçak eli onun soyundandır. Oğuz Han zamanından Çingiz Han zamanına dek Tin ve İtil ve Yayık, bu üç suyun yakasında Kıpçak'tan başka el yoktu. Dört bin yıl o yerlerde (12a) oturdular. Onun için o yerlere Deşt-i Kıpçak derler.

Oğuz Han İt Barak Han'a yenildikten on yedi yıl sonra yine atlanıp İt Barak Han'la savaştı. Onu yendi, İt Barak Han'ı öldürdü, yurdunu aldı, Müslüman olanlarına dokunmadı, Tanrı'ya iman getirmeyenleri öldürüp, evlatlarını esir alıp evine geri döndü.

Oğuz Han'ın Turan ve Hindistan'a Yürüyüşünün Zikri

Oğuz Han bütün Moğul ve Tatar ellerinin leşkerini toplayıp Talaş ve Sayram'a geldi. Taşkent ve Semerkant ve Buhara padişahları saf tutup savaşamadılar. Büyük şehirler ile sağlam kalelere saklandılar. Oğuz Han, Sayram ile Taşkent'i kendisi aldı. Türkistan ile Andican'a oğlanlarını gönderdi. Onlar altı ay içinde Türkistan ile Andican'ı alıp babalarının hizmetine geri döndüler. Oğuz Han bu vilayetlerin tamamına darugalar[3] atayıp Semerkant üzerine yürüdü. Ta ki Semerkant'ı alıp, daruga atayıp Buhara'ya vardı. Buhara'yı da alıp Belh'e yürüdü. Belh'i de alıp Gur vilayeti üzerine yürüdü. Kış idi, günler yaman soğuktu, Gur dağlarına çok kar yağmıştı. Leşker yürümekte zorlandı. Han emir verdi: "Kimse benden geri kalmasın." dedi. Varıp Gur'u aldı.

Yıl dönüp yaz oldu. Askeri saydırdı. Birkaç kişi eksik çıktı. Onları sordu, kimse bilmedi. Birkaç gün sonra ol kişiler han hizmetine vardılar. Han onların durumunu sorduğunda: "Biz birkaç kişi leşkerin sonundaki elle beraber gelmekteydik. Dağlarda yoğun kara yakalandık. Ondan sonra yürüyemedik, orada yatıp kaldık. Atlarımızın ve develerimizin tamamı öldü. Bahar olunca yayan yürümeğe başladık." dediler. Han hükmetti: "Ol cemaate Karlık desinler." dedi. Karlık elinin tamamı onların soyundandır.

Oradan geçip Kâbil ve Gazne'yi aldı. Oradan Keşmir üzerine yürüdü. Ol çağda Keşmir padişahının adı Yağma idi. Keşmir'in

3 Daruga, darga: Yönetici. (ç.n.)

sarp dağları ve ulu suları çoktur. Yağma onlara güvenip Oğuz Han'ı umursamadı. Bir yıl savaştılar. İki taraftan çok kişiler öldü. Sonunda Keşmir'i aldı. Yağma'yı öldürdü. Leşkerini imha etti. Bir süre orada durup Bedehşan üzerinden geriye Semerkant'a geldi. Ondan sonra Moğulistan'a varıp evine yerleşti.

Oğuz Han'ın İran ve Şam ve Mısır Yönüne Yürüyüşlerinin Zikri

Bir yıl yurdunda oturup ikinci yıl ele haber saldı: "İran üzerine (13a) yürüyorum. Birkaç yıllık hazırlık yapsınlar." dedi. İkinci yıl atlandı. Ta ki Talaş şehrine geldi. Han'ın leşkerin sonuna koyduğu kişiler vardı; zayıflayanları ve acıkanları, yolunu şaşıranları ve yitenleri alıp getirsinler diye. Ol kişiler leşkerin sonunda kalan bir evli bir adamı Han'ın önüne alıp getirdiler. Han ol kişiye: "Neden geride kaldın?" diye sordu. Kişi: "Yük hayvanım az, bu yüzden leşkerin sonunda geliyordum. Hatunum hamileydi, doğurdu. Açlıktan anasının sütü oğlana yetmedi. Gelirken gördüm ki su yakasında bir çakal bir sülünü bırakıp kaçtı. Onu aldım, kebap kılıp hatunuma verdim. Bu arada ordunun sonuna koyduğunuz kişiler uğrayıp, beni alıp geldiler." diye cevap verdi. Han ol fakire at ve azık ve mal verdi, "Bu çeriyle varma,", "kal, aç." dedi. Tüm Kalaç eli ol kişinin soyundandır. Ona şimdi Halaç derler. Maveraünnehir'de çoklar. Aymak eline katılırlar. Horasan ve Irak'ta da çoklar.

Oğuz Han, Talaş'tan Semerkant ve Buhara'ya gelip Amu Suyu'nu geçip Horasan'a (13b) vardı. Ol çağda İran yurdunda yahşi padişah yoktu. Keyumers ölmüştü. Huşeng henüz padişah yapılmamıştı. Öyle dönemlere Arap "mülûkü't tavâif" der. Anlamı "her bir elde bir baş" demek olur. Türkler böyle dönemlere "ev başına kara han" derler. "Her evde kara kişi, herhangi bir kimse han olur." anlamındadır. "Her eve bir han" demektir. Ol çağda İran yurdu bu durumdaydı. Horasan'ı aldı. Oradan geçip Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap, Azerbaycan ve Ermen ve Şam ve Mısır'a dek aldı. Bu adı geçen vilayetlerin birkaçını savaşarak ve birkaçını da anlaşmayla kendine bağladı.

Oğuz Han, Şam vilayetinde durduğu zaman bir askerinin eline gizlice bir altın yay ve üç ok verdi. Dahi dedi: "Yayı gün

doğuşundaki bir çölde, kişi ayağı değmeyen bir yerde toprağa gömüp, bir ucunu dışarıda bırakın ve okları da gün batışı tarafına gidip yayı nasıl koydunsa öyle koy." dedi. Ol kişi buyruğu yerine getirip geri döndü.

Bu olaydan bir yıl geçtikten sonra üç büyük oğlu Kün ve Ay ve Yulduz'u çağırıp: "Yabancı bir yurda geldim. İşim çok. Avlanmağa elim yetmez oldu. Güneşin doğduğu tarafta filan çölde av çokmuş diye duydum. Adamlarınız ile varın, avlanıp dönün." (14a) dedi.

Ondan sonra üç küçük oğlu Kök ve Tağ ve Tengiz; bunları çağırdı, büyüklerine söylediği sözleri söyleyip gün batışı yönüne gönderdi. Birkaç gün sonra üç büyük oğlu bir altın yay ile bol miktarda avı Han'ın önüne getirdiler. Küçük oğulları da altın oklar ile avları getirdiler. Ol av etlerine çeşitli etler ve türlü aşlar katıp, halkı çağırıp, yay ile okun bulunmasını uğurlu bir işaret bilerek kendilerine geri verdi. Üç büyük oğlu yayı kırıp paylaştılar, üç küçük oğlunun da her birisi bir ok aldı.

Aldığı ülkelerde çok yıllar oturup, düşmanlarını yok edip, dostlarını sevindirip, başı Sayram ve ayağı Mısır'a kadar uzanan ülkelerin tamamına yöneticiler atayıp, kendi yurduna geri döndü.

Oğuz Han'ın Yurduna Gelip Toy Kılmasının Zikri

"Oğlanlarım ve halkım ile sağ esen dönüp geldim." dedi, ulu toy hazırlığı yaptı, bir çadır kurdurdu. Tüm ağaçların dışını altın kaplattı. Lal ve yakut ve zümrüt ve firuze ve inci ile süsledi. Bu beyit ol evin vasfında yazılmış:

BEYİT

Bir ev dikti altından ol şehriyar
Ki ol ev felek evinden kıldı ar.[4]

Dokuz yüz at ve dokuz bin koyun öldürdü (14b) bulğariden[5] doksan dokuz havuz yaptırıp dokuzuna arak, doksanına kımız

4 Metnin mantığına göre "Ol evden felek evi kıldı ar" olması gerekir. (ç.n.)

5 Bulğari: süs amacıyla kullanılan tel altın. Burada altın süslü havuzdan bahsedilmektedir. (ç.n.)

doldurttu. Tüm adamlarını çağırıp getirdi. Altı oğluna çok öğütler verdi ve bilgiler öğretti; yurtlar ve şehirler ve eller ve armağanlar verdi. Bu beyitler onu tarif etmektedir.

BEYİT

Oğuz kıldı ol toyda jirğamışı
Bu altı oğlunu süyürgamışı.
Bular görsetip erdi merdanelik,
Ata birle köp türlü ferzanelik.
Ataya basi kıldılar yarlık,
Uruş künide barçası barlık.

(Oğuz o toyda düzen kurdu,
Altı oğlunu ödüllendirdi.
Bunlar yiğitlik gösterdiler,
Babalarıyla beraber çeşitli bilgelikler.
Babaya hepsi itaat etti,
Savaş günü hepsi hazır bulundu.)

Ondan sonra tüm adamlarına atmak ve vurmak gibi hizmetlerine layık şehirler ve sınırlar ve köyler ve armağanlar verdi. Oğlanlarına dedi: "Siz üç büyükler altın yayı bulup getirdiniz, onu kırıp paylaştınız. Sizlerin adı 'Bozok' olsun. Sizlerden türeyenlere de kıyamete dek 'Bozok' desinler. Üç ok getiren üç küçük oğlana ve onlardan türeyenlere de ta dünyanın sonuna kadar 'Üçok' desinler. Yay ve oku ki bulup getirdiniz, sebebi kişiden değil, Tanrı'dan oldu. Bizim eskiden geçen halklar yayı padişah makamında bilip tutarlar ve oku da elçi yerinde. Çünkü yay oku hangi tarafa atsa ok oraya varır. İmdi ben öldükten sonra Bozok soyundan her kim yetenekliyse onu padişah kılsınlar. Dünya ahir olunca Bozok'un bir yahşisi padişah olsun. Onların geriye kalanları sağ tarafa otursunlar. Üçoklar sol olsunlar; evin

sol tarafına otursunlar ve dünyanın sonuna kadar nökerliğe[6] razı olsunlar." dedi. Oğuz Han ta ki yüz on altı yıl padişahlık kılıp Hak rahmetine vardı.

Oğuz Han'ın Büyük Oğlu Kün Han'ın Padişahlığının Zikri

Oğuz Han'ın Uygur diye ad verdiği cemaatin aksakallı büyüğünün bir oğlu vardı, adı Erkil Hoca. Oğuz Han tahta oturup ta ölünceye dek veziri vekili ol kişiydi. Akıllı, aydın ve çok bilgili bir kişiydi. Kün Han dahi onu vezir kılıp ölünceye kadar onun sözüne uydu. Erkil Hoca uzun ömür yaşadı. Günlerde bir gün Han yalnız otururken dedi: "Baban yüz on altı yıl yazın sıcağında gölgeye oturmadı, kışın soğuğunda evde oturmadı, kılıç vurup, çok yurtlar açıp, siz altı kardeşe bırakıp gitti. Eğer siz altı kardeş ve sizlerden olan oğlanlar, hepinizin ağzı bir olsa uzun yıllar ve çok günler boyunca bu yurtlar elinizden çıkmaz. Eğer ağzınız bir olmazsa o kadar yurdunuz da (15b) gider ve malınız ve canınız da gider." dedi. Kün Han: "Babama danışmanlık yapardınız. Babam yerinde babamsınız. Siz hangi işi yakıştırırsanız ben onu kılarım." dediğinde Erkil Hoca şöyle dedi: "Oğuz Han'dan çok yurtlar ve şehirler ve eller ve ölü mallar ve diri mallar kaldı. Siz altı oğlun her birisinin dört oğlu olup hepsi yirmi dört şehzadedir. Siz altınız dışında, ben ondan korkarım ki dünya malı için ağızlarınız ayrılır." dedi:

BEYİT

Zer ü nimet ü küllîhâ ü reme,
Ber îşân bebahşîm yek-serheme.
Cüdâ heryekîrâbüvedyeknişân,
Çünâmulakabhavutamğayişân
Çüezkısm-ıhudheryekâgâhşeved,

6 Nöker / nukhur: Moğolca bir sözcüktür. Değişik bölge ve dönemlerde değişik anlamlarda kullanılmıştır: silah arkadaşı, bağlı insan. Günümüzde Doğu Anadolu, İran ve Azerbaycan'da "uşak" anlamını ifade etmektedir. Bu metinde "hizmetkâr" anlamındadır. (ç.n.)

Ziceng ü cefâdestkütâh şeved.
Her ânkeskieznesl-I îşânbizâd,
Revedhembedîngûneezrâh-ıdâd.
Zari Kılhoca şenîd înbsuhan
Pesendîdgüftâr-imerd-ikuhen.

ÇEVİRİ

Altını, tüm nimetleri ve sürüleri
Ona bağışlayalım hepsini.
Hepsinin ayrıca birer nişanı var
Adları, lakapları ve tamgaları gibi.
Herkes kendi bölümünü bilir
(Böylece) savaş zulmünün elleri kısa olur.
Onların neslinden doğan herhangi bir kimse
Böylece adalet yolunda yürür.
Zari Kıl Hoca duydu bu sözü,
Yaşlı adamın söylediğini beğendi.

Kün Han Erkil Hoca'nın sözlerini kabul edip büyük kurultay düzenledi. Yahşi ve yaman, halkının tamamı geldikten sonra Oğuz Han'dan kalan ülkeler ve eller ve ölü mallar ve diri malların tamamını bu şehzadelerin büyüğüne büyük, küçüğüne küçük verdi. Bu yirmi dört oğul meşru eşlerden olanlardı. Bunlardan başka kumalardan olan oğlanlar da çoktu. (16a) Onların da hâline layık nesneler verdi.

Ondan sonra Oğuz Han'dan kalan altın evi diktirdi. Sağ yanda altı ak otağ ve sol yanda altı ak otağ diktirdi. Sağ yanda, başına altın bir tavuk takılan kırk kulaç bir ağaç diktirdi. Sol yanda başına gümüş tavuk takılan kırk kulaç ağaç diktirdi. Dahi Han'ın emriyle Bozok oğlanları ve adamları altın tavuğa, Üçok oğlanları da adamlarıyla beraber gümüş tavuğa at çaptırarak[7] ok attılar. Ta-

7 At koşturarak, at oynatarak. (ed.n.)

vukları vuran kişilere çok armağanlar verildi. Kün Han babasından yaptıklarına uydu; dokuz yüz tay ve dokuz bin koyun öldürttü. Dokuz bulğari havuza arak doldurdu. Doksan bulğari havuza kımız doldurdu. Kırk gece ve gündüz yediler içtiler ve eğlendiler.

Oğuz Han'ın Oğlanları ve Torunlarının Adları

Altı oğlu vardı. İlkinin adı Kün Han, ikinci Ay Han, üçüncü Yulduz Han, dördüncü Kök Han, beşinci Tağ Han, altıncı Tengiz Han. Bu altısının her birinin dört oğlu vardı. Kumadan olanlar da vardı. Onları da anlatacağız.

Kün Han'ın dört oğlu vardı. İlki Kayı, ikinci Bayat, üçüncü Alkaevli, Dördüncü Karaevli. (16b)

Ay Han'ın dört oğlu vardı. İlki Yazır, ikinci Yabır, üçüncü Dudurğa, dördüncü Düker.

Yulduz Han'ın dört oğlu vardı. İlki Oşar, ikinci Karnak, üçüncü Bekdili, dördüncü Karkın.

Kök Han'ın dört oğlu vardı. İlki Bayandur, ikinci Beçene, üçüncü Çavuldur, dördüncü Cebni.

Tağ Han'ın dört oğlu vardı. İlki Salur, ikinci Emer, üçüncü Alayontlı, dördüncü Ürgir.

Tengiz Han'm dört oğlu vardı. İlki İgdir, ikinci Bükdiz, üçüncü Ave, dördüncü Kınık.

Oğuz Han'm bu altı oğlunun her birisinin bu anlatılanlar dışında kumadan olan yine dörder oğlu vardı. Adları burada yazılı ama hangi oğlundan olduğu bilinmiyor: Keneküne, Türbetli, Kereyli, Sultanlı, Oklı, Kökli, Sücli, Hurasanlı, Yurtçı, Çamçı, Turumçı, Kumi, Surkî (şimdi ona Surhî derler), Kurçik, Suvarçık, Karaçık, Kazğurt, Kırgız, Tikil, Lale, Mürdeşoy, Sayir.

Oğuz Han'ın Yirmi Dört Torunun Adlarının Anlamları

Kayı'nın anlamı "sağlam" demektir. Bayat'ın anlamı "devletli" (zengin) demektir. Alkaevli'nin anlamı "muvafık" (uygun) demektir. Karaevli'nin anlamı "nerede otursa çadırda oturur" demektir. Yazır'm anlamı "eller büyüğü" demektir. Yabır'ın (17a) anlamı "önüne ne gelse onu yıkar" demektir. Dudurğa'nm anlamı

"yurt almayı ve onu saklamayı bilen" demektir. Düker'in anlamı "tügerek"[8] demektir. Oşar'ın anlamı "işini ildem işleyen" (hızlı) demektir. Karnak'ın anlamı "boğan" demektir. Bekdili'nin anlamı "sözü saygın" demektir. Karkın'ın anlamı "aşlı" (yemekli) demektir. Bayındır'ın anlamı "nimetli" demektir. Beçene'nin anlamı "gayret gösteren" demektir. Çavuldur'un anlamı "namuslu" demektir. Cebni'nin anlamı "bahadır" demektir. Salur'un anlamı "kılıçlı" demektir. Emer'in anlamı "boyların boyu" demektir. Alayontlı'nın anlam "ala atlı" demektir. Ürgir'in anlamı "yahşi iş kılan" demektir. İgdir'in anlamı "uluğ" demektir. Bükdiz'in anlamı "hizmetkâr" demektir. Ave'nin anlamı "yüksek konumlu" demektir. Kınık'ın anlamı "aziz" demektir.

Kün Han yetmiş yıl padişahlık kıldıktan sonra kardeşi Ay Han'ı yerine oturtup Hak rahmetine gitti.

Ay Han'ın Padişahlığının Zikri

Ay Han yahşi, adil, ağırbaşlı ve edepli kişiydi. Baba ve ağabeyinin nasihatlerine uyarak uzun yıllar boyunca babasının izinden yürüdü ve Hak rahmetine gitti.

Yulduz Han'ın Zikri

Bu dahi yahşi padişah idi. (17b) Ama şunu kesin bilemeyiz ki Ay Han'ın üvey kardeşi mi, torunu mu yoksa akrabası mıydı? Yulduz adlı bir kardeşi vardı ama bu o değildir. Her kim olursa olsun Oğuz Han neslindendi. Birkaç yıl padişahlık kılıp, oğlu Mengley'i tahtına oturtup vefat etti.

Mengley Han'ın Zikri

Mengley han dahi yahşi padişah idi. Ol dahi birkaç yıllar et yiyip, kımız içip, ak kunduz, kara samur kürkler giyip; ay gibi güneş gibi kızları kucaklayıp ve cıva gibi küheylanlara binip canı isteyen yerleri gezip, oğlu Tengiz Han'ı yerine oturtup ol dünyaya gitti.

8 Tügerek: Daire. (ç.n.)

Tengiz Han'ın Zikri

Tengiz Han dahi çok yıllar padişahlık kıldı. Uzun ömür yaşadı. Yaşlandıktan sonra padişahlığını oğlu El Han'a emanet edip birkaç yıl Tanrı'ya kulluk ederek vefat etti.

El Han'ın Zikri

El Han Moğul eline padişah oldu. Daha önce anlattık Tatar hanlarının dokuzuncusu Sevinç Han idi diye. El Han ve Sevinç Han ikisi aynı çağda yaşadı. İkisi arasında hep savaş ve dalaş vardı. El Han galip gelirdi. Ol sebepten Sevinç Han Kırgız hanına kişi gönderdi. Çok nesneler verip, çok vaatlerde bulunup onu kendine dost kıldı. Ol yerlerde el (18a) çoktu. Moğul ol ellerin hepsinden kalabalıktı. Her zaman vuruş ve dalaşları olduğunda, bir boyla savaştıklarında Moğul ona galip gelirdi. Ol Türk ellerinde Moğul'un sözü geçmeyen ve eli yetmeyen yer yoktu. Bu yüzden tüm eller Moğul'u kötülerdi. Sevinç Han, Kırgız hanını kendine dost ettikten sonra ellerin tamamına elçi gönderip kendine yardım istedi; filan ayın onuncu günü filan yerde buluşalım, ta ki Moğul'dan öcümüzü alalım, dedi. Ol söylediği yerlerde hepsi bir araya gelip Moğul elinin üzerine yürüdüler. Moğul eli, evlerini ve mallarını bir araya yığıp, evlerin önüne siper kazıp oturdular. Sevinç Han varıp on gün boyunca çarpıştı; her gün Moğul galip geldi. Bir gün Sevinç Han başlarında bu ellerin tüm hanları ve beğleri avlakta kengeş[9] yaptılar. Ta ki dediler, Moğul'a hile kılmazsak işimiz yaman olur. Ertesi gün sabahtan yenilip kaçan ordu gibi ağır yükleri ve kötü malları bırakıp göç ettiler. Moğul bu durumu, savaşa dayanamayıp kaçıp gittiler, diye anladı. Peşinden varıp yetişti. Moğul'u gördükten sonra Tatar geri (18b) döndü. İkisi çarpıştılar. Tatar galip geldi. Moğul'u öldüre öldüre evlerine kadar geldi. Tüm Moğulların evi bir aradaydı. Evlerini ve mallarını öyle aldılar ki bir tek ev bile kurtulmadı. Çocuklarının tamamını kılıçtan geçirdiler ve küçüklerini esir ettiler; herkes birisini alıp gitti. Moğul'dan kişi kalmadı. Kalanlar da birilerinin kapısında esirdi. Efendisi hangi elden ise onun adını aldı. Sonunda dünyada hiç Moğul kalmadı.

9 Kengeş: İstişare. (ç.n.)

Kıyan ile Nukuz'un Ergenekün'e[10] Varıp, Yurt Kılıp Oturduklarının Zikri

Sevinç Han Moğul'u çapıp[11] geri döndü. El Han'ın çok oğlanları vardı. Hepsi vuruşmada öldü. Bir küçük oğlu vardı Kıyan adlı. Onu o yıl kethüda kılmıştı. El Han'ın kardeşinin de bir oğlu vardı Nukuz adlı. Kıyan ile yaşıttı, o yıl içinde o da kethüda olmuştu. Bu ikisi aynı göç kafilesinden kişilerin eline düştü. On gün dolduktan sonra bir gece ikisi de hatunları ile atlanıp kaçtılar. Ta ki yurda geldiler. Yolunu şaşıran ve düşmandan kurtularak geri gelen dört çeşit malın hepsinden çok sayıda buldular; ikisi danıştılar, birbirlerine şöyle dediler: "Eğer ele gidelim dersek dört taraftaki ellerin (19a) tamamı bize düşman, eğer gitmez ve yurtta oturursak kimseyi göremeyiz. İmdi yahşisi bu ki dağların arasında insanın uğramayacağı bir yer bulalım." dediler. Malları alıp dağlar arasına vardılar. Sarp dağlarda dağ keçisinin açtığı yolla yürüdüler. Dağın üstüne çıkıp öteki tarafa indiler. Ta ki iyice dolaştılar, bakıp gördüler. Kendilerinin geldiği yoldan başka hiç yol yoktu. O da öyle bir yoldu ki bir deve veya at yüküyle yürüyebilirdi; eğer ayağını yanlış bassa parça parça olurdu. İçinin genişliğinin sonu görünmüyordu; akarsular ve pınarlar türlü türlü otlar ve meyveli ağaçlar, türlü türlü avlar. Ol yeri gördükten sonra Tanrı'ya şükür kıldılar. Mallarının kışın etin yediler ve yazın sütün içtiler, derisin giydiler. Ol yere Ergenekün [Ergenekon] ad verdiler. Ergene'nin anlamı "dağın kemeri" demektir. Kün'ün anlamı "sert ve keskin" demektir. Dağlar arasında bir bozkırdı burası. Bu iki nedenle çoluk çocuk çok oldu. Kıyan'ın evladı çok oldu. Nukuz'unki ondan az oldu. Kıyan evladına Kıyat dediler. Nukuz evladına iki ad taktılar. Birkaçına Nukuzlar dediler ve birkaçına Darlekin dediler. Kıyan'ın anlamı "bir selin dağdan kuvvetle (19b) aşağıya gelişine" derler. El Han'ın oğlu güçlü ve hızlı kişiydi. Bu yüzden Kıyan derlerdi. Kıyat, Kıyan'ın çoğuludur. Çok yıllar bu iki kişinin oğulları Ergenekon'un içinde yaşadılar. Uçları uzadı ve yanları yayıldı. Her cemaat ayrı ayrı oymak oluşturdu ve uruk adını aldı. Tanrı'm buyurursa hepsini anlatacağız.

---

10 Orijinal kullanım Ergenekün olup, yıllar içerisinde Ergenekon'a evrilmiştir. (ed.n.)

11 Çapmak fiili 'yağma etmek' anlamında da kullanılmaktadır. (ed.n.)

Oymak sözcüğünün anlamı "kemik" demektir. Türk halkı bir kişiden kimliğini sorsa şöyle der: "Oymağın nedir?" der. "Kemiğin nedir?" demek olur.

Dört yüz yıldan fazla Ergenekon içinde oturdular. Kendileri ve malları öylesine çoğaldı ki buraya sığmadılar. Ol sebepten bir yerde toplanıp, oturup kengeş kıldılar. Orada dediler: "Atalarımızdan duyduk, Ergenekon'un dışında geniş yerler ve yahşi yurtlar varmış; bizim yurdumuz kadimde o yerlerdi. Tatarlar başta olmakla başka eller bizim soyumuzu kırıp yurdumuzu alınış. Tanrı'ya şükür, bu çağda bizim durumumuz öyle değil ki düşmandan korkup, dağ arasına sığınıp oturalım. Dağların arasından yol bulalım. Ta ki göç edip gidelim. Her kim dostuz derse onunla görüşelim ve düşmanla güreşelim." Hepsi bu sözü makul buldu çıkmak için yol aradılar, bulamadılar. Bir demirci dedi: "Burada bir demir cevheri var. Dağ tek katmanlı gibi duruyor. (20a) Onun demirini eritirsek yol açılır."

Ol yere vardılar ve görüp döndüler. Bunu makul buldular. Odun ve kömür getirdiler. Dağın eteğine bir kat odun ve bir kat kömür koydular. Dağın üzerini ve öteki yüzünü ve beriki yüzünü doldurduktan sonra; yetmiş deriden körük yaparak yetmiş yere kurdular. Ta ki bir kere bastılar, Tanrı'nın kudreti ile ateş tutuştuktan sonra dağ demir olup akıverdi. Öyle ki yüklü bir deve çıkacak kadar yol oldu. Günün ve ayın saatine bakıp dışarı çıktılar. Toy düzenlediler. Ondan beri Moğul'un geleneğidir, ol günü bayram kılarlar. Bir parça demiri ateşe atıp kızıl kılarlar. Han demiri maşa ile dört örs üzerine koyup çekiç ile vurur; ondan sonra da sıra beğlere gelirdi. Dardan kurtulup ata yurduna geldiğimiz gündür, diye o günü çok aziz bilirler.

Ol vakitte Moğul'un padişahı Börteçine Kıyan nesli ve Kurlas uruğundan idi. O tüm ellere elçi gönderip Ergenekon'dan çıkıp geldiğini bildirdi. Bunu, bazıları iyi bazıları kötü karşıladı. Tatar halkı bunu kötü bularak düşman oldu. Tatar ile Moğul, ikisi saf tutup vuruştu. Moğul galip geldi; büyüklerini kılıçtan geçirdi, (20b) küçüklerini esir etti. Dört yüz elli yıl sonra kanını ve malını aldı ta ki ata yurduna oturdu. Ol yerde oturan Türk halkının urukları arasında Tatar'dan kalabalık ve çok kimse yoktu. Ergenekon'dan çıkıp, Tatar'ı kırıp ata yurduna oturduktan sonra Moğul, Tatar'ın yerine tüm ellerin başına geçti. Bazı

eller Moğul'a sığınıp Moğul olmasalar da "Moğul'uz" deyip kendilerini onlara bağladılar.

Moğulun ve Başka Türklerin Uruklarının Zikri. Aslı Ne ve Adları Ne ve Lakapları Neydi?

Kazvinli Hoca Raşid der: "İran'da Çingiz Han evladından padişahlık kılan cemaatten ol kişi ki Müslüman oldu. Ol, Çingiz Han oğlu Tuluy Han, onun oğlu Hülagü Han, onun oğlu Abaka Han, onun oğlu Argun Han, onun oğlu Kazan Han idi. O padişah olduktan sonra Tebriz'i başkent kıldı. Beni çağırıp inayet ederek vezir kıldı. İran memleketinin tamamının yönetimini bana verdi. Bir yıl dolunca bir gün beni çağırıp dedi: 'Elhamdülillah biz Müslüman olduk. Bizim ulu atamız Hülagü Han Moğulistan'dan geldiğinden beri iki üç kuşak geçti. İmdi bizden sonra dünyaya gelenler Moğul'un dilini, geleneğini, yerini ve yurdunu (21a) ve uruklarını unutur, bilmezler. Moğul yurdunda oturan el çoktur. Onların hangisi Moğul'dur ve hangisi Moğul değildir, bunların tamamını bir yere topla.' diye buyurdu. Ben dedim: 'Bir kişinin elinden bir iş gelir, bana çok büyük bir iş buyurdunuz.' Han: 'Bu işi senden başka kimse becermez. Bizde Moğulca yazılmış kitaplar var. Yazılınayan sözleri hafızasında tutan kişiler var.' dedi ve eski sözleri bilen beş altı Moğul kişisini benim yanıma verdi. Ayrıca Han'ın bir büyük beği vardı. Adı Pulad ve lakabı Çing Sang idi. Ona: 'Bugün Moğul'un kökünü ve şeceresini senden daha iyi bilen kişi yok. Moğul'un hem dilini bilirsin hem kitabını okursun.' dediler ve buyurdular; Pulad Çing Sang bahadır ol cemaatin başına geçti. Tarih hicri yedi yüz iki idi; ben bu tarih kitabını bitirdim ve *Câmi-üt-Tevarih* adını verdim."

Ol tarih kitabının bu fakirin önünde bulunduğunu daha önce söyledim. Bundan başka on yedi *Çingiznâme* de elimdedir. Onlar sayesinde bu kitabı yazıyorum. Kâtipler denilen mürüvvetsiz ahmaklar bu kitabı bir nüshadan yeni nüshalara aktarırken (ki ondan bu yana geçen üç yüz yetmiş iki yıl (21b) içinde yirmi veya otuz nüsha yazılmıştır) her nüshada birkaç sözcüğü yanlış yaza yaza, tarihlerin üçten birini ve belki de yarısını yanlış hâle getirdiler. Tarihlerde yazılan dağların ve suların ve yerlerin ve kişilerin adları Moğulca veya Türkçedir. Kitabı anlatan musannifler

de yazan kâtipler de Tacik'tir. Ne Moğulca ne de Türkçe bilirler. Moğul'un bazı kişilerinin adlarını bir Tacik'e on gün boyunca öğretir durursun, sonunda söylemeğe dili dönmez.

Bu fakire, Türk ve Fars dillerini ve sözlerini ve terimlerini bilmek konusunda, Hüda-i Teâlâ bir yetenek nasip etmiştir. Bu tarihte Türk ve Tacik arasında bu fakire verildiği kadar yetenek sahibi kimse bulunmaz. Dahi bir sebep yüzünden bir ara Kalmık'a gidip orada bir yıl kaldım. Moğul'un dilini ve geleneklerini ve terimlerini iyice öğrendim. Bu tarihi de yahşi ve yaman herkes bilsin diyerek Türk dilinde anlattım. Türkçeyi de öylesine açık biçimde anlattım ki beş yaşındaki çocuk bile anlar. Çağatay Türkçesinden ve Farsçadan ve Arapçadan bir tek kelime bile katmadım açık olsun diye. Eğer ecel meleği erken gelmezse bu kitabı Farsça da anlatmak gönlümde yatmaktadır Tanrı'nın izniyle.

İmdi çok konuştuk. Anlatacağız diye başlattığımız konudan (22a) kopmayalım. Moğul dışındaki urukları nasıl bildiğimizi anlatalım. Moğul'u Tanrı'm buyurursa sonra anlatırız.

Türk Elleri

Oğuz Han'ın destanında anlattık. "Türk elinde o elin adını alan beş uruk var." dedik: Uygur, Kınıklı, Kıpçak, Kalaç, Karlık.

Kalaç

Oğuz'un torunları olan Türkmenlerden ayrılmayıp Maveraünnehir ve Horasan'a yerleştiler.

Kıpçak

Tin, İtil ve Yayık Suları arasına yerleştiler.

Kınıklı

Türkmen ile beraber oturuyorlardı. Türkmen ülkesine geldikten sonra Issık Göl ve Çu ve Talaş gibi suların arasını vatan kılıp çok yıllar oturdular. Ürgenç padişahlarından Tekiş Han, Kmıklı'nın bir kızını aldı, adı Türkân'dı. Harezmşah Sultan Muhammed şah ol kızdan doğdu. Sultan Muhammed ulu bir padişah

oldu. Yurdunun bir tarafı Hindistan ve bir tarafı Andican ile Türkistan ve bir tarafı Arabistan ve bir tarafı da Rum ve başkenti Ürgenç'ti. Kınıklı halkından her kim ki ol kadına yakın kardeşti, birer birer sultan hizmetine gelip, imana müşerref olup, sultanın hizmetinde durdular. Türkân Hatun'un öz ağabeyi vardı, adı Humar Tekin. Ol, sultan hizmetine gelip Müslüman oldu. Sultan ona Ürgenç darugalığını verdi. Türkân (22b) Hatun'un babasının küçük kardeşinin Aynalçık (İnalçık) adlı bir oğlu vardı. Ol gelip Müslüman oldu. Ona bütün Türkistan vilayetini verdi. Dahi buyurdu: "Bundan sonra kimse sana Aynalçık demesin, Gayur Han desinler." dedi. Ondan sonra Kınıklı'da Kök adlı iyi bir kişi vardı. O geldi, ona Kök Han adını takıp Buhara'yı verdi.

Sultan Muhammed Harezmşah'a Kınıklı'dan gelip nöker olan elli veya altmış bin kişi vardı. Çu ve Talaş'ta kalanlar da on bin hane idi. Çingiz Han gelip Talaş'ta oturan Kınıklı'yı aldı. Tüm yurtlarını aldı ve kırdı. Kınıklı da o halk ile beraber yok oldu. Şimdiki Kınıklılar, sonradan toplanıp el olanlardır.

Karluk Elinin Zikri

Karluk eli Moğulistan'da sarp dağlar içinde yurt edinip oturdu. Ekin ekerlerdi ve hayvanları da vardı. İyi birisini padişah seçerlerdi; ol kişi öldüğünde yine birisini seçerlerdi ve sayıları çok değildi. İyi dönemlerde sayıları iki bin haneyi bulurdu. Dört bin yıla yakın o yurtlarda oturduktan sonra Çingiz Han Moğul eline padişah olup, diğer elleri de kendine bağlayıp, Barlas Kubilay Noyon'u, bana bağlanın, diye Karluk eline elçi gönderdi. (23a) Ol zaman Karluk'un padişahı Arslan Han idi. Ol, Kubilay Noyon'a katılıp, kendi kızı başta olmak üzere çok armağanlarla gelip, Han'ı gördü. Dahi ant içti: "Ölünce [ölene dek] bağlılıktan boyun kaçırmam." dedi. Han da kendi halkından bir kız verdi. İnayet ve şefkat gösterip geri gönderdi. Dahi Çingiz Han beğlerine: "Buna neden Arslan Han derler?" diye sordu. "Bu günden sonra buna Arslan Seyrek desinler." diye buyurdu. Moğul dilinde Tacik'e "seyrek" denirmiş.

Uygur Elinin Zikri

Uygur'un anlamı "yapışır" demektir. Derler ki "süt uydu". Süt önce birbirinden ayrılır ama uyduktan sonra ayrılmaz. "Uydu"

yani yapıştı. Dahi derler ki "imama uydum". İmam otursa oturur, kalksa kalkar; sanki yapışmış gibi olur.

Moğul yurdunda iki dağ var. Gün doğuşundan gün batışına doğru sonsuz ulu dağlar uzanmaktadır. Birisinin adı Tokratu Buzluk ve dahi birisinin adı Üskünlük Tengrim'dir. Bu iki dağ arasında Moğul yurdunun gün batışında birisi daha var. Ona Kut Dağ derler. Bu adı geçen dağların arasından akıp giden on çay var. (23a) Bir yerde de dokuz çay var. Hepsi büyük çaylardır. Eski Uygur eli bu çaylar arasında otururdu.

On çay bölgesinde oturanlara On Uygur, dokuz çay bölgesinde oturanlara Dokuz Uygur derlerdi. Şehirleri, köyleri ve ekinleri çoktu. Yüz yirmi uruktan oluşan bir eldi. Bir kişiyi padişah yapıp onu dinlemezlerdi. Bu yüzden bozuldular. Bir gün hepsi toplanıp kengeş yaptılar: "Biz iki bölük bir eliz. Her birimiz bir kişiyi töre[12] kılalım. Bir kimse onun sözünü tutmazsa malı ve kellesi alınsın." dediler. Ta ki On Uygur uruğundan Mangutay adlı bir kişiyi töre seçtiler; ona El Eliter lakap taktılar. Dokuz Uygurlar da Özkender uruğundan bir kişiyi töre seçti; ona Köl Erkin lakap taktılar. Bu ikisinin oğulları yüz yıl kadar törelik yaptılar. Ondan sonra On Uygur'a kim töre olsa El Eliter dediler; Dokuz Uygur'a kim töre olsa Köl Erkin dediler. Uzun yıllar boyunca törelerinin adını böyle dediler. Daha sonra kim töre olsa Eydikut (Idıkut) dediler. Eydi'nin anlamını hepiniz bilirsiniz, "gönderdi, bıraktı" demektir. Derler ki: "ipi ey"; bu "bırak" demek olur. Veya: "Sığır eydi" yani sütünü tutmadı, bıraktı. "Kut" ise Türkçe "can" demektir. Bir kişiye derler ki "atın veya giysin kutlu olsun". "Canlı olsun" anlamındadır. Sahibinin canı olmasa onlar nasıl mübarek olabilir ki? Eydikut, böylece tüm halkın canını güden kişi demek olur. Günümüzde Özbekler "erklik kişi" derler; ikisinin de anlamı aynıdır.

Üç bin yıla yakın bu yurtta oturdular, ondan sonra çözüldüler. Kul ve esir olup dağıldılar. Bazıları yurtlarında kaldı. Birkaçı İrtiş Suyu'nun yakasına geldi. Ta ki üç bölük oldular. Bir bölüğü Beşbalık şehrine varıp, ekin ekip, ülkeyi imar ettiler. Bir bölüğü at ve koyun bakıp Beşbalık'ın yakınında göçerek ve konarak yaşadılar. Bir bölüğü de hiç hayvan beslemeden, İrtiş'in yukarı

12 Töre: Doğu Türkçesinde siyasi bir terim olarak Çingiz soyundan gelen soyluları ifade etmektedir. (ç.n.)

boylarında balık ve kunduz ve sansar ve sincap ve samur avlayarak etini yer ve derisini giyerlerdi. Canlı hayvanı ve ipek ile pamuktan yapılan kumaşları hiç görmediler. Anaları eğer kızlarına beddua kılsalar derlerdi: "Atı ve koyunu olan kişiye varıp, et yiyip ve kımız içip kötü günler göresin!"

Çingiz zamanında Eydikut, Bavırçık diye birisiydi. Ol, Çingiz Han'a bir kişi gönderdi, ona bağlandı ve her yıl (24b) armağanlar gönderdi. Çingiz Han atlanıp Maverünnehir üzerine geldiğinde Eydikut Bavırçık ordusuyla gelip yolda Çingiz Han'a katıldı, iyi hizmetlerde bulundu. Uygur halkı içinde Türkçe eğitim görmüş kişiler çoktu. Defterdarlığı ve divan hesaplarını iyi bilirlerdi. Çingiz Han'ın torunları zamanında Maveraünnehir, Horasan ve Irak'ta divan kâtibi ve defterdarların tamamı Uygur'du. Kıtay yurtlarında da Çingiz oğulları divan ve defterdarları Uygur halkı arasından atadılar. Çingiz Han'ın tahtına oturan öz oğlu Ögedey Kaan; Horasan, Mazenderan ve Gilan'ı Uygurlardan olan Korkuz'a emanet etmişti. Ol kişi iyi bir hesap uzmanıydı. Bu üç yurdun mallarını iyice toplayıp her yıl Ögedey Kaan'a gönderirdi.

Tikrin Elinin Zikri (Ona Mekrin De Derler)

Bunların yurtları Uygur eline yakın sarp dağlar arasındadır. Aslı Moğul veya Uygur değildir. Başka bir eldir. Çingiz Han zamanında bin evdi. Han onlara bir elçi gönderdi: "Tanrı'm bana ulu bir devlet verdi. Dört taraftaki ellerin tamamı bağlandı. Sen ne dersin?" dedi. Ol çağda Tikrin'in töresi Çinenc idi. Bökey adlı güzel, (25a) yahşi bir kızı vardı. Onu (heyete) baş kılıp, çok bahşişlerle gelip hanı gördü, ona bağlandı. Han dahi ona çok armağanlar verdi, ağırlayıp yurduna geri gönderdi. Ol kızı Han aldı. Ta ki başka hatunlarından çok sevdi. Han öldükten sonra oğlu Ögedey, kaan oldu. Ol dahi tüm hatunlarından çok sevdi.

Kırgız ve Kemkemçut Ellerinin Zikri

Oğuz Han'ın Kırgız adlı bir torunu vardı, onun soyundandırlar. Ama şimdi Kırgız soyundan çok az kişi var. Moğullardan ve başka uruklardan kişiler ot ve su peşinden gelip, Kırgız yurduna varıp, oraya yerleştiler, Kırgız adını aldılar. Kendileri hangi uruktan olduklarını bilirler.

Kırgız ve Kemkemçut birbirine yakın iki ülkedir. Bir tarafı Selenge ve öteki tarafı Aykara Müren diye bilinir. İkisi de büyük akarsulardır. Ebir (İbir) ve Sibir denen iki vilayet var; Kırgız yurdu oraya yakındır. Kırgızlar elin başındaki kişiye Eynal (İnal) derler; Moğul "han" ve Tacik "padişah" dediği gibi. Ol çağda töreleri Urus Eynal denen kişiydi. Çingiz Han, Bura denen kişiyi elçi kılıp, bana bağlansın, diye Kırgız eline gönderdi. Urus Eynal elçiyi iyi ağırladı ama kendisi gelmedi. Çok armağanlar ile yahşi kişileri elçinin yanına verip gönderdi, bağlandığını bildirdi. Armağanlarını başı, bir ayağı ve gagası ve gözü kızıl olan beyaz şahindi.

Ormankıt Elinin Zikri

Bu elin yurtları kalın ormanlar içindedir. Onun için Ormankıt adını verdiler. Bunların yurtları Kırgız ülkesine yakındır. Çingiz Han'a bağlandılar. Bunlardan başka Ormankıt adlı bir el daha var. Birbiriyle hiç kardeşliği yok. Bunlar kendi başına tamamen başka bir eldir. Bir bölümü Moğul olup Nukuz evlatlarındandı. Ormanlarda çok yaşamalarından dolayı onlara da Ormankıt dediler.

Tatar Elinin Zikri

Onun adı kadimde ve bu vakitte çok ünlüdür. Eskiden beri yetmiş bin evdir. Çok urukları var. Hepsi kendi elini bilir. Her uruk başka başka yerlerde oturur. Ama iyileri ve çoğunluğu Kıtay'a yakındır. Kıtay padişahlarına itaat eder, hizmet kılarlardı. Zaman zaman Kıtay'a düşman olurlardı. Böyle durumlarda Kıtay padişahı ordu gönderip öldürür ve yağmalar ve tekrar kendine bağlardı.

Bazı kalabalık elleri Aykara Müren denen suyun yakasında otururdu. Aykara Müren Kırgız eli karşısından geçtikten sonra ona çok suları katılır ta ki büyük bir suya dönüşür. Dahi varıp Acı Deniz [Baykal Gölü]'e karışır. Bu bölgede deniz yakasında büyük (26a) bir şehir var. Köyleri çok, elleri kalabalık ve hayvanları çoktur. Atları iridir. Kulunları bizim iki yaşındaki taylar gibidir. Atlarının tamamı ala renklidir, başka renk bulunmaz. Ol şehre Alakçın derler. Yakınlarında gümüş madenleri var. Ol elin kazanları, tabakları ve bardakları hep gümüştendir. Özbeklerin "ala atlı, altın ocaklı" dediği el budur.

Çingiz Han öldükten sonra Kırgız yurdu ve onun dört yanındaki yurtların hepsi Tuluy Han'a bağlandı. Tuluy Han öldükten sonra oğlanlarına geçti. Tuluy Han'ın büyük hatunu, tüm oğlanlarının annesi Sever Kökay Begi'ydi ve iktidar onun elindeydi. Hatun üç beğini bin kişinin başına getirip sefere gönderdi: "Alakçın'a varın. Elinizden gelse dağıtın, olmazsa haber getirip gelin." dedi. Çok zaman geçtikten sonra bunlardan yedi yüzü öldü, üç yüzü geri dönüp: "Neler ki duymuştunuz hepsi doğrudur. Çok gümüş alıp getirdik, gemileri su ile yukarıya taşıyamadığımızdan bir bölümünü bıraktık. Havası çok sıcaktır. Bu yüzden aramızdan çok kişi öldü." dediler. (26b) Tatar halkının Çingiz Han'a nasıl bağlandığını Çingiz Han'la ilgili bölümde, Tanrı'm buyurursa, anlatacağız.

Oyrat Elinin Zikri

Büyük akarsulara Türkçe "çay" denir. Tacik küçüğüne "rud" ve büyüğüne "rudhane" der ve Arap "vadi" der. Moğul "müren" der.

Moğul yurdunun doğusunda sekiz su var. Ona "sekiz müren" derler. Bu suların aralarında otururlardı. Onun tamamı gelip Aykara Müren'e karışır. Ol sekiz suyun adları bunlardır: Kök Müren, On Müren, Kara Usin, Sanbi Kun, Akri Müren, Or Müren, Ciğan Müren, Caça Müren. Çingiz Han zamanında Oyrat'ın padişahı Kutuka Beki idi. Onun iki oğlu vardı; büyüğünün adı Eynelçi ve küçüğünün adı Türelçi idi. O, Çingiz Han'a düşmandı, sonra ona bağlandı, kız verdi, kız aldı. Turgavut ve Köri ve Tölös. Bu üç uruğun da aslı Oyrat'tır. Her birisi Oyrat'ın bir uruğu durumundadır. Turgavut'un anlamı "öteki taraf" demek olur. Moğul yurdunun öteki yanına Selenge derler. Bu eller Selenge'nin öteki tarafında otururlardı. Bu yüzden Turgavut dediler.

Tumat Elinin Zikri

Tumat dahi Oyrat elinin bir uruğudur. (27a) Burkuçun Tokum denilen yerlerde otururlardı. Kırgız ülkesinin yakınındadır. Çingiz Han zamanında beğleri Tatula Sokar denen kişiydi. Ol gelip, Çingiz Han'la görüşüp ona bağlandı. Bulğaçin ile Kar-

muçin; bu iki uruk kardeştir. Yurtları Kırgız yurduna yakındır. Bunlar Çingiz Han'a el oldular.

Tülengut, Orasut ve Küstamay; bu üç uruk birbirine kardeştir. Bunların içinde tabip (hekim) çok olur. Cerrahlığı iyi bilirler, ilaçları tanırlar. Yurtları kalın ormanlar içindedir. Hepsi iyi birer avcıdır. Kunduz ve sansar, as, samur ve suda balık ve kırda geyik... Canlı ne varsa hepsini avlarlar.

Nayman Elinin Zikri

Bu kadim bir eldir. Sayıları kalabalık ve malları çoktur. Eskileri bilemeyiz ama bizim duyduğumuz bir padişahları vardı, adı Karakaş'tı. O öldükten sonra bir kardeşi vardı Aynat adlı, onu padişah kıldılar. Çingiz Han zamanında padişahlarının adı Tayan Han'dı. Küçlük adlı bir oğlu vardı. Yurtları Moğul yurdunda, Karakurum denilen yerdedir ve ekinleri olmaz.

Kirayt Elinin (27b) Zikri

"Kirayt" sözcüğünün anlamı "kara koç" demektir. Bir kişinin yedi oğlu vardı, yedisi de kara. Halk onlara "Kiraytlar" derdi. Onlardan doğanlara da "Kiraytlar" dediler. Kadim bir eldir, halkı kalabalık ve malları çoktur. Padişahları başkadır. O çağda Kirayt'tan güçlü el yoktu. Yurtları Nayman'a yakındı. Ol sebepten Nayman'la kâh savaştılar kâh barıştılar. Kirayt'ın bir ulu padişahı vardı, adı Mergüz. Onun bir oğlu vardı, adı Kürçakır ve lakabı Buyruk. Bunun oğulları çoktu. Bir oğlunun adı Tuğrul'du. Kıtay padişahları "ong" diye lakap vermişlerdi. "Ong"un anlamı "vilayet padişahı" demektir. Çingiz Han'la savaşan Kirayt Ong Han bu idi.

Ongut Elinin Zikri

Kıtay halkı kendi yurdunun etrafına yüksek bir duvar çekip iki ucunu denize kadar uzattılar. Onu kişioğlu yıkacak veya bozacak gibi değil. Kervan girmek için küçük bir kapı yeri açıp demirden bir kapı taktılar. Onun gibi duvarlara Arap "sedd" der. Türkçe "burkurka" derler. Kıtay halkı "ungu" der. İskender, Yecüc ile Mecüc'ün önüne set kurdu. Anuşirvan (28a) Şamahı'da set kurdu. Şimdi ona "Demir Kapı" derler.

Ol seddin eşiği var; Kıtay padişahları Türk halkından birkaç urukla görüştü: "Sizlere her yıl her türlü nesne verelim, Sedd'in kapılarını koruyun." dedi. Vereceği nesneleri belirledi. Ol Türkler bunu kabul edip korudular. Oğulları, kızları bu işi yaptılar. Ol cemaate Ongut dediler. Moğul dilinde Ongut'un t'si meslek ilişkisini ifade eder; örgenci, tabakçı, eşikçi gibi. Sedde "ungu", onu koruyan kişilere de "ungut" dediler. Anlamı "sedci" demektir.

Çingiz Han zamanında dört bin haneydi. Beğlerinin adı Alakuş Tegin'di. Çingiz Han Kıtay üzerine yürüdüğünde, bana bağlansın," diye Alakuş Tegin'e bir kişi gönderdi. O da Çingiz Han'a bağlandı. Ondan sonra Kıtay üzerine atlandı. Alakuş Tegin, Han'ı karşılayıp kapıları açtı. Çingiz Han'a katılıp Kıtay üzerine vardı.

Kıtay Elinin Zikri

Kıtay yurdu ikidir. Birisine Kara Kıtay derler. Kara Kıtay halkının önemli bir bölümü bir olay yüzünden padişahlarına düşman oldu. Ta ki göç edip kaçtılar ve Kırgız ülkesine geldiler. Orada oturan elleri yabancı bilip mallarını (28b) çalmağa başladılar. Bu yüzden orada da oturamayıp, İmal denen yere göçüp orada bir şehir kurdular; oturdular, ekin ektiler, abat ettiler. Her yerde malsız kalan, aç ve zayıf ve fakir olan kim varsa hepsi bu şehre toplandı. Kırk bin evlik bir el oldu. Şimdi Curcit denen ulu bir eldir. Onun padişahı, Kara Kıtay padişahı ile savaştı. Ona galip geldi, yurdunu aldı ve padişahını öldürdü. Onun Toysi Tayfar adlı büyük bir beği vardı; çok sayıda adamları ve eli ile beraber göçüp Kırgız ülkesine geldi. Tarih beş yüz on üçte de oradan ayrılarak İmal şehrinde oturan Kıtaylara gitti. Akıllı ve bilgili bir kişiydi. Bir iki yıl orada oturduktan sonra adı ve şanı dört tarafa yayıldı. Ol vakit Afrasiyap soyundan Balasagun şehrinde bir han vardı. Adı İlk'ti, kendi hâlinde birisiydi. Ol şehre Moğul Gubalık der. "Gu" iyi ve "balık" da şehir anlamında olduğuna göre "iyi şehir" demektir. Ol kalenin etrafında Türk halkı çoktu; özellikle Kınıklı elinin halkını, ülkesini talar ve yağmalar ve ekinini otlatırlardı. Bu yüzden İlk Han, Kıtay'dan gelen beğe bir kişi gönderdi: "Gelsin, ülke ona bağlandı." dedi. O geldi ve ülkeye egemen oldu. İlk'i kendine nöker kıldı. Buyurdu ki: "Bugünden sonra kimse (29a) ona 'İlk Han' demesin, hep 'İlk Türkmen' desinler." Ondan

sonra kendine Gur Han lakabını taktı. Kıtay dilinde "Gur" sözcüğü "büyük padişah" anlamındadır. Ondan sonra varıp Andican'ı aldı. Ondan sonra Türkistan ve Taşkent'i aldı. Atlanıp Semerkant'a saldırdı ve kalesini kuşattı. Her yıl belli bir miktar haraç karşılığında barış yaptılar. Ondan sonra evine geri döndü.

Arpaz adlı büyük bir beği vardı. Onun başa geçirip Ürgenç'e gönderdi. Ürgenç'i ezdi, köle ve esir etti, kalesini kuşatıp oturdu. Ürgenç'in padişahı Harezmşahlar ailesinden Atsız idi. Her yıl yirmi bin altın vermeği kabul etti. Arpaz bunu kabul edip geri döndü. Ölünceye kadar her yıl bu meblağı gönderdi. Atsız öldükten sonra oğlu Tekiş padişah oldu, o da gönderdi. O öldükten sonra oğlu Sultan Muhammed padişah oldu. O göndermedi ve düşman oldu. Sultan Sancar, Rum ülkesinden beri tüm vilayetlerin askerini topladı, Türkistan'a varıp Kara Kıtay Gur Han ile çarpıştı ama yenildi. Ordusunun tamamı imha edildi, kendisi kaçıp Merv'e geldi.

Turkak Elinin Zikri

Kökeni yani Türklerin hangi boyundan olduğu bilinmiyor. *"Sakçı"* anlamındadır. Padişahlar kendilerini korumak (saklatmak) için birkaç kişi tayin (29b) ederdi. Onlar kapıda nöbetle oturur ve nöbetle yatarlardı. Düşman gelince haber vermek için nöbettekiler bir davul çalar veya iki ağacı birbirine vururlardı. Sakçıların uyumayanı uyuyanına şöyle derdi: "Benim nöbetim tamam. Şimdi sen dur, kalk." Bu yüzden padişahı saklayan kişilere "Turkaklar" dediler.

Moğul Ellerinin Zikri

El Han'ın oğlu Kıyan ve kardeşinin oğlu Nukuz. Bu ikisi Ergenekon'a girdikten sonra soyları çoğaldı, kalabalık oldu. Kıyan oğullarına Kıyat dediler. Nukuz oğullarına Darlekin dediler. Zaman içinde halk içinde her boy kendine bir ad aldı. Kıyan adı da ve Darlekin adı da yok oldu.

Kıyan soyundan ve Kurlas (Küreles) uruğundan Alankuva adlı bir kadın, kocası olmadığı hâlde üç oğlan doğurdu. Tanrı'm buyurursa bu hikâyeyi anlatacağız. Ama burada da söylemeği

uygun bulduk. Ol üç çocuğun soyu olağanüstü çoğaldı. Onlara "Nirun" dediler. Anlamı "sülbü pak" demektir. Türkçe "aru tuhum" (arı tohum) demek olur. Bu adı şundan dolayı verdiler; Moğul geleneğinde "Ol üç oğul nurdan doğdu." derler.

Çingiz Han'ın üçüncü atası Kabul Han'ın altı oğlu vardı. Hepsi cesur, yiğit ve çevik kişilerdi. Halk bu yiğitlere (30a) "Kıyat" dedi. Çünkü Moğullar dağdan akan sele "Kıyan" der. "Kıyat" bu sözcüğün çoğuludur.

Kabul Han'ın oğlanlarının büyüğü Berten Han'dı. Onun oğlu –Çingiz Han'ın babası– Yesügey Bahadır'dı. Yesügey Bahadır koyu mavi gözlüydü. Moğul bu renge "borcigin" der. Ol sebepten Yesügey Bahadır'ın soyu kendine "Borcigin Kıyat" dedi. Kıyat adı Kabul Han'ın oğullarından sonra da kullanıldı. Türk uruklarını hiç eksiksiz anlatmak ve bilmek bir kişinin elinden gelmez. Kendi hâlimize göre ancak bildiğimiz Türk uruklarını anlattık. Şimdi Moğul soyundan olan urukları anlatalım.

Merkit Elinin Zikri

Merkit'lere Mekrit de derler. İkisi aynıdır. Çingiz Han zamanında bu elin başında bulunan kişinin adı Tokta Begi idi. Bu el Çingiz Han'a hep düşmandı. Bir defa Çingiz'in üzerine saldırdılar. Hatununu esir edip götürdüler. Ve bir keresinde de Çingiz Han çölde yalnız dolaşırken yakalayıp esir ettiler; kan parasını alıp iade ettiler.

Kongrat Elinin Zikri

Kıyan soyundan bir kişi vardı. Onun üç oğlu vardı. İlkinin adı Çorlık Mergen, ikincisinin adı Kubay Şıra, üçüncüsünün adı da Tusbuday idi. Çorlık okunu çok iyi atardı. Bir gün kardeşi (30b) Kubay Şıra ile vuruştular. İkisi de at üstündeydi. Yayını alıp okunu geze koydu. Kubay Şıra eğilip başını atın boynunun arkasına sakladı. Bir süre sonra başını kaldırdı. Çorlık kardeşine kıymadı, içinden şöyle dedi: "Bunu öyle atayım ki korksun ama zarar görmesin." Kulağında büyükçe bir halka vardı. Onu hedef alıp attı; ok halkanın içinden geçip gitti. Çorlık Mergen'in bir oğlu vardı, adı Kongrat. Tüm Kongrat eli onun soyundandır.

İnkiras Eli ve Alankut Ellerinin Zikri

Kubay Şıra'nm iki oğlu vardı. Büyüğünün adı İnkiras ve küçüğünün adı Alankut. Adı geçen iki uruk bu iki kardeşin soyundandır. Çingiz Han'ın anasının adı Olun idi. Ona Olun Eke, bazen de Olun Küçin derlerdi. Alankut uruğundandı.

Koranut Elinin Zikri

Tasbuday'ın iki oğlu vardı. İlkinin adı Koranut'tu. Tüm Koranut eli onun soyundandır.

Kurlas Eli ve Elçikin Eli

İkinci oğlunun adı Kunkılut. Onun bir oğlu vardı, adı Maysar. Onun da iki oğlu vardı; büyüğünün adı Kurlas. Kurlas uruğunun tamamı onun soyundandır. Küçüğünün adı Elçikin. Tüm Elçikin uruğu onun soyundandır. (31a)

Urmaut Elinin Zikri

Günümüzde ona Uymaut derler. Urmaut uruğunun tamamı bu kişinin soyundandır.

Konık Kımar Elinin Zikri

Urmaut uruğundan bir kişi vardı. Onun üç oğlu vardı. Büyük oğlunun adı bilinmiyor ama büyüdükten sonra ona Konık Kımar dediler. "Kunuk"un anlamı "uluğ" demektir. Günümüzde de büyük kargaya "kunik karga" derler. "Kimar" ise "burun" anlamındadır. Ol kişinin burnu fazla büyüktü. Bu yüzden lakabı "Konık Kimar" olarak kaldı. Konık Kimar uruğunun tamamı bu kişinin soyundandır; hepsi "Kimar oğluyuz" derler. Meglik Eceke de Kimar uruğundandı. Meglik ona babasının verdiği addı. Moğul "baba" yerine "eceke" der. Türk halkı aziz kişilere "ata" der. Mesela Hâkim Ata, Seyit Ata gibi. Meglik de Moğul'un aziz kişisiydi. Bu yüzden "eceke" derdiler.

Çingiz Han'ın babası öldükten sonra anası Meglik Eceke'ye vardı. Kirayt padişahı Ong Han, Meglik Eceke'ye bir kişi gönderdi: "Ben dışarıdan, sen içeriden Çingiz'i yok edelim. Kalan

elinin, malının yarısı senin, yarısı benim." dedi. Çingiz'in babası ile ve kendisi ile dost idi. Çingiz Han onun düşmanlığından habersizdi. Çingiz Han'a bir kişi gönderdi: "Büyük oğlu Cuçi'ye kızımı veririm. Kendisi bizim eve gelsin. İkimizin (31b) de arzumuz ve isteğimiz budur. Toy kuralım ve de toyu bahane edip birkaç gün neşelenelim ve keyif sürelim." dedi. Çingiz Han bu söze inanıp Ong Han'ın evine gitti. Yolda Meglik Eceke'yle karşılaştı. O da Ong Han'dan duyduklarının hepsini anlattı. Ta ki Han'ı ölümden kurtardı.

Meglik Han, Çingiz Han'ın hizmetinden hiç ayrılmadı. Çingiz Han'ın anasıyla evlendiğinde Han üç yaşındaydı. O zamandan ta ölünceye kadar savaşlarda ve kötü günlerde ve iyi günlerde Han'dan hiç ayrılmadı. Han'ın sağ tarafında herkesten yukarıda otururdu. Önceki eşinden üç oğlu vardı. İlkinin adı Gökçe idi. Halk ona "Tanrı'nın beti" (Tanrı'nın yüzü) derdi. Çingiz Han'ın tahta oturuş destanında Gökçe'nin nasıl bir kişi olduğunu anlatacağız.

Erlat Elinin Zikri

İkinci oğlunun adı Erlat idi. Onun anlamı "babanın sevgili oğlu" demektir. Erlat bir kişinin adıdır. Babası onu çok severdi. Bu yüzden adına Erlat dediler. Tüm Erlat eli onun soyundandır.

Kelkit Elinin Zikri

Üçüncü oğlu Kelkit. Bir kişinin dilinde eksiklik olsa Türk halkı ona "boltak" (peltek) der, Moğul ise "kilgi" der. Bu kişinin dilinde bir eksiği vardı, bu yüzden Kelkit dediler. Kelkit elinin tamamı onun soyundandır. Yukarıda da anlatmıştık; Moğulca "t" eki ilgi anlamındadır. Bu sözün anlamını, iyi kötü, bildiğimiz kadar anlatalım: At'lı veya don'lu, (32a) ilgi ifade ettiği gibi bu da aynı anlama gelmektedir.

Bedey ve Kışlık Elinin Zikri

Kelkit uruğundan bir kişinin iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Bedey ve küçüğünün adı Kışlık idi. Bu ikisi Kirayt Ong Han'ın bir beğinin yılkılarını güderdi. Bir gün yılkıdan süt getirip evi-

nin kapısına geldiğinde içeride beğin konuştuğunu duydu. "Ne konuşurlar?' diye merak edip dinledi. Beğ hatununa şunu dedi: "Zırhlı giysilerimi çıkart. Bu gece Ong Han atlanıp Çingiz Han'ın evini basacak." İki hanın evleri yakındı. Ong Han baba ve Çingiz Han oğul olmuş, sakince geçinip gidiyorlardı. Bedey içeri girip sütü verdi. Daha sonra yılkıların yanına geri dönüp duyduklarını kardeşine anlattı. Bunlar Moğul idi. Çingiz Han da Moğul'du. Kendi padişahlarının öldürülmesine dayanamazlardı. Kirayt halkı ise başka bir eldi. Çingiz Han'a gelip her şeyi anlattılar. Bunun hikâyesi uzun bir destandır.

Bunların sayesinde Çingiz Han ölümden kurtuldu. Bu iki kişiyi tarhan yaptı. Tarhan'ın anlamı şu ki ol kişiden kimse bir şey alamaz. Ne zaman han kapısına gelse, kimse engel olamaz, kendisi girer ve kendisi çıkar. Suç işlerse dokuza kadar hakkı vardır, soruşturulmaz. Ondan sonra hesap sorulur. Bu hak da dokuzuncu kuşak torunlarına kadar (32b) geçerli olur.

Uyşun Elinin Zikri

Bunların dahi kökeni Moğul'dur.

Suldus Elinin Zikri

Bu elin de kökeni Moğul'dur.

İldurkin Elinin Zikri

İldurkin, Suldus elinden ayrılmış bir koldur.

Kankıt Elinin Zikri

Bunlar da Moğul'un bir uruğu durumundadır.

Dörmen (Dörben) Elinin Zikri

Moğul'un Biçin Kıyan adlı padişahının beş oğlu vardı. Küçüğü hepsinden iyiydi. Babası ölürken: "Küçük oğlumu töre kılın." diye vasiyet etti. Halk da küçük oğlanı töreliğe layık bulup onu han seçtiler. Onun adı Timeç Mergen idi. Diğer dört kardeş,

halka çok söylediler: "Biz dördümüzden herhangi birimizi töre seçerseniz, kabul ederiz ama küçüğe razı değiliz." dediler. Halk bu dört kardeşin sözünü kabul etmedi. Bu yüzden ele öfkelendiler, yurttan gidip, yabancı el içine varıp oturdular. Moğulca "dört"e "dörmen" denir. Yabancı el bu yiğitlere "Dörmenler" diye ad koydu. Ol dört kardeş öldüğünde çocukları geri dönüp akrabalarına katıldılar.

Barın ve Sukut Ellerinin Zikri

Bir Dörmen'in üç oğlu vardı. Büyüğünün adı Barın. Tüm Barın eli onun soyundandır. Kardeşi kethüda idi; bunun eşi doğurmadı. Bu yüzden cariyeye baktı. (33a) Cariye hamile kaldı. Hatun, bebeği düşürsün diye her gün odalığın karnına karnına vururdu ama düşmedi. Bir gece yarısı erkek bir çocuk doğurdu. Babasının kaftanının eteğinden kesip aldığı bir parçaya çocuğu sardı, evin dışında erkeçsakalı çalılarının arasına bıraktı. Sabahleyin babası taharet için dışarı çıktığında oğlanın sesini duydu. Varınca kendi kaftanının parçasını tanıdı, kendi oğlu olduğunu anladı. Ta ki alıp anasına getirdi. Anası çocuğu sakladı. Oğlana Sukut adını verdiler. Moğul erkeçsakalına "sukay"[13] der. Bu yüzden adının anlamı "erkeçsakallı" olur.

Kurlavut ve Burkut Ellerinin Zikri

Kurlavut uruğu ile Burkut uruğunun ikisi de Moğul'dur. Moğul içinde akrabalığı Kongrat'a yakındır. Kadim yurtları da Kongrat ile aynıdır.

Oklan Elinin Zikri

Oklan elinin de aslı Moğul'dur. Ama Moğul'un hangi uruğuna yakın olduğu bilinmiyor. Coyrat eli; buna Cacirat da derler. Bu elin kökeni Moğul'dur ve Moğul içinde Alankuva soyundandır.

13 Günümüz Türk lehçelerinde bu sözcük "tokay, tukay, tugay" biçiminde kullanılmaktadır. (ç.n.)

Bayaut Elinin Zikri

Bu el çok uruktan oluşur. Ama iyisi ve kalabalık olanları iki tanedir. Birisine Cedayin Bayaut ve ötekine de Mekrin Bayaut derler. Cedayin ve Mekrin iki büyük akarsuyun adıdır. Ol suların yakasında (33b) otururlardı. Bu adlar o yüzden kaldı. Yurtları Oyrat yurduna yakındır. Bayaut eli Moğul'un Darlekin uruğundan ayrıldı.

Celayir Elinin Zikri

Kadim bir eldir. Sayıları sonsuz denecek kadar çoktur. Şöyle derler; Kıtay padişahı ile düşman olduklarında, her yerde oturan Celayirlerin soylusu da avamı da hepsi bir yere yığıldılar. Evleri yetmiş oymak oluşturdu. Urukları çoktu. Birkaç uruk bir kişiyi baş kılarak bir arada otururlardı. Çoğu Moğul yurdunda Otan denen yerde otururdu. Bir gün Kıtay'dan leşker gelip Celayir halkının bir arada oturan çok cemaatini kesti; esir, köle edip geri döndü. Yıkılan elin açları ve zayıfları yemeğe bir şey bulamayınca yaban soğanının dibini kazıp onu yemeğe başladı.

Çingiz Han'ın yedinci atası Dutumnan Han öldüğünde dokuz oğlu kaldı. Oğlanlarının hepsinin annesi Mutulun idi. Büyük oğlu Kaydu Han'a bir kız aldı. O da nişanlısını görmeğe gitti. Evin yanında iyi bir düzlük yer vardı. Dutumnan Han'ın oğulları orada at çapıp oynarlardı. Oranın soğanı boldu. Bu yüzden at çaptıran açlar orasını öylesine kazdılar ki (34a) atlar yürüyemez oldu. Bunu gören oğlanlar gelip durumu babalarına anlattılar. Babası sinirlenip oraya vardı, birilerinin yine buraları kazdığını gördü. Kullarına buyurdu: "Vurun!" dedi, vurdular. Celayirler toplandı; ol yerde büyük bir vuruşma oldu. Celayir'den birkaç kişi öldü. Mutulun başta olmakla birkaç kişi de bunlardan öldü.

O zaman yağmalanan Celayirler toplandılar, Mutulun'un evini yağmaladılar. Dutumnan Han'ı yedi oğlu başta olmakla ellerine geçen kişilerin tamamını öldürdüler. Açlıktan ölmekte olanlar bu vesileyle doydular. Kaydu Han, bu haberi alınca kayınpederinin evinden geldi. Kardeşleri ve akrabaları ve nökerlerinin hepsi toplandı; Celayir halkına bir kişi gönderdiler: "Böyle işler olmuş, ne dersiniz?" Celayir'in önde gelenleri, bu işlere karışanları say-

dılar; beş yüz kişi çıktı. Hepsini evleri ve hatunları ve oğlanlarıyla sürüp Kaydu Han'ın önüne getirdiler.

Dediler: "Ne yapacağını sen bilirsin?" Kaydu Han kardeşlerine ve eline danıştı, şunu söylediler: "Senin kanın ile bunların kanı eşit değildir, esir et. Kuşaktan kuşağa esir kalsınlar." Herkes bu sözü doğru buldu. Ol cemaat büyüdü ve çoğaldı. Kendilerine "Celayir" demediler. (34b) "Moğul Kıyan oğullarındanız." derlerdi. Özgür bırakılan kulların kendi efendilerinin uruk adını kullanmaları bir gelenektir. Çingiz Han büyük padişah olduktan sonra Celayir'in tamamı kendini esir Celayirlere benzeterek "Moğul Kıyan oğullarındanız." dediler. Ol Celayirler ta on birinci kuşakta Çingiz Han'ın dördüncü oğlunun –ki torununun torunudur– zamanına kadar esir idiler. Bölüne bölüne her şehzadenin yanında on evli, yirmi evli öbekleri vardı. Celayir'in aslı Moğul'un Darlekin uruğundandır. Darlekin eli Nukuz evladıdır.

Moğul Padişahlarının Zikri

Kıyan ile Nukuz'un oğulları Ergenekon içinde çoğaldıktan sonra her cemaat bir uruk adını aldı. Kıyan soyundan Kurlas adlı bir kişi vardı. Onun soyu diğer uruklardan daha çoktu. Onlara Kurlas Eli dediler. Bu Kurlas soyundan bir kişiyi padişah seçtiler. Halk Ergenekon'dan çıktığında padişahları Kurlas uruğundan Börteçine idi. O öldüğünde Köy Maral adlı bir oğlu vardı, onu padişah yaptılar. Ol vefat ettiğinde Biçin Kıyan (35a) adlı bir oğlu vardı, onu padişah yaptılar. O öldükten sonra Kapçı (Kepçi) Mergen adlı bir oğlu vardı, onu han seçtiler. O öldükten sonra Kücem Bural denen oğlunu han seçtiler. O öldükten sonra Böke Bandun adlı oğlunu han seçtiler. O öldüğünde Sam Savcı adlı oğlunu han seçtiler. O öldükten sonra oğlu Kalimaçu'yu han seçtiler. O öldüğünde Temurtaş adlı oğlunu han seçtiler. O öldüğünde Mengli Hoca adlı oğlunu han seçtiler. O öldükten sonra Yulduz adlı oğlunu han seçtiler. Yulduz Han'ın iki oğlu vardı. Daha kendisi hayattayken ikisi de öldü. Yalnız bir oğlundan bir oğul kaldı; adı Dobun Bayan idi. Ötekisinden bir kız kaldı, adı Alankuva. Büyük bir toy düzenleyerek Alankuva'yı Dobın Bayan'a verdi. Ondan sonra Yulduz Han öldü.

Torunu Dobun Bayan ata tahtına oturup Moğul eline padişah oldu. Henüz otuz yaşına varmadan öldü. Daha çocuk olan iki oğlu kaldı; birisi altı ve birisi de yedi yaşında. Büyüğünün (35b) adı Bilgedey ve küçüğünün adı Bekçidey idi. Bazı nüshalarda Bilgenut veya Buganut diye yazarlar.

Alankuva'nın Acayip Garaip Hikâyesi

Alankuva'nın kocası Dobın Bayan öldükten sonra dedesi Yulduz Han'ın ağabey ve kardeşlerinin oğulları vardı. El sahibi ve nöker sahibi olan padişahların hepsi ayrı ayrı Alankuva'yı istedi. Kimseye varmadı: "Ben diriyken kocaya varmam. Oğullarım büyüyünceye dek elin başında kendim dururum. Ondan sonra oğullarıma teslim ederim." dedi, kabul etmedi. Bunun üzerinden birkaç yıl geçti. Bir gece uyuyup sabah saatinde uyandı. Bacadan parlak bir şey geldi; gün gibi açıkça gördü ki ak sarı kişi görünümünde mavi gözlü birisi ışınlar arasından evin içine indi. Alankuva yanında yatmakta olan kadınları uyandırmak için bağırmak istedi, avazı çıkmadı. Dili tutuldu. Kalkayım, dedi, kolları ile ayaklarında güç kalmadı. Ama aklı yerindeydi. Ol kişi yavaş yavaş yanına geldi. Onunla çiftleşti. Yine bacadan çıkıp gitti. Kendi kendine: "Bu olayı anlatırsam, kimse inanmaz." diyerek, anlatmadı. Beş altı gün sonra yine geldi. Her defa birkaç günlük aradan sonra gelmekten kalmadı. Onun geldiği bir gece Alankuva hamile kaldı. Dört beş aylık olunca kardeşleri toplanıp gelip hamile oluşunun sebebini sordular. Alankuva gördüklerinin tamamını anlattı: "Bana kocaya varmak gerek olsaydı, varmaz (36a) mıydım? Bir kadın da olsam kalabalık halk beni padişah yapmıştır. Kendimi, bunca elimi ve halkımı ve iki oğlumu rezil edip böyle uygunsuz bir iş kılar mıyım? Birkaç gece evimin dışında saklanıp yatın, Hüda-i Teâlâ beni rezil etmek istemezse onu sizlere de gösterir. Ayrıca benim bu karnımdaki çocuk doğarsa elbette sıradan bir kişiye benzemez; bundan da durumu anlarsınız. Hüda-i Teâlâ'nın bir hikmeti vardır benim bu hamileliğimde." dedi. Bu sözleri duyunca hepsi inandı. Çünkü Alankuva'nın huyunu bilirlerdi. Ama yine de birçok kişi gece ve gündüz evinin etrafında saklanıp yattı. Ta ki sırayla uyanık kalmaktaydılar. Birkaç gün sonra sabaha yakın bacadan güneş gibi parlak bir nesne gökyüzünde göründü. Bunu gören kişi yanın-

dakileri uyandırdı. Gelip Alankuva'nın evinin bacasından içeri girdi. Bir süre sonra tekrar çıkıp gitti. Geldiğini yatan halkın az bir kısmı gördü, gittiğini ise çoğunluğu gördü. Ama kişinin yüzünü göremediler. Bundan sonra Alankuva'nın sözlerinin doğru olduğunu herkes anladı.

Alankuva'nın Oğullarının Zikri

Alankuva'nın üç oğlu oldu. İlkinin adı Katagan'dı. Tüm Katagan eli onun soyundandır. (36b) İkncisinin adı Buskun Çalçı. Çalçut eli onun soyundandır. Üçüncünün adı Bodoncar Munkak'tı. Onu han seçtiler. Çingiz Han ve Moğul'un birçok uruğu onun soyundandır. Bu üç oğlandan olan ellere Nirun dediler. Anlamı "arı tohum" demektir. Çünkü Moğul soyunun nurdan geldiği söylenir.

Bodoncar'ın iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Buka ve küçüğünün adı Tuka idi. Tuka'dan zürriyet kalıp kalmadığı bilinmiyor. Bodoncar öldükten sonra Buka'yı han yaptılar. Buka'nın Dutumnan adlı bir oğlu vardı. Babası ödükten sonra Dutumnan'ı han kıldılar. Dutumnan'ın dokuz oğlu vardı. Sekizini Celayir halkı öldürdü. Bunun hikâyesini yukarıda Celayir elinin zikrinde anlattık. Büyük oğlunun adı Kaydu idi. O kıyımda sağ kaldı.

Dutumnan öldükten sonra oğlu Kaydu'yu han yaptılar. Kaydu'nun üç oğlu vardı. Büyük oğlunun adı Baysungur, ikincisinin adı Cirkalankum idi. Taycuit eli onun soyundandır.

Cirkalankum'un büyük oğlunun adı Murakdı Kuçna, onun oğlunun da adı Mamıkay Kaan ve onun da oğlunun adı Kadan Tayşi idi. Tayşi, Kıtay dilindedir. Bir hafız gibi iyi, hoş sesle söylediğinde ona "tayşi" derler; "hafız" anlamındadır. Onun oğlu Aral, onun oğlu Yargitay ve lakabı Kırıltuk. Bu sözcük "açgözlü", "haset" anlamındadır. Yemek yerken yediği bir şey gırtlağına tıkanan kişiye Özbekçe "kırıldı" derler. Açgözlülüğünden çok yedi de gırtlağında kaldı, demek isterler. "Kırıltuk" sözcüğü, "kırılan" demektir. Taycuit elinin başına geçip Çingiz Han ile çok savaşan kişi, işbu Yargitay Kırıltuk idi.

[Kaydu Han'ın] üçüncü oğlunun adı Çavçin idi. Çaycut eli ve Ertegin eli onun soyundandır.

Kaydu Han öldükten sonra oğlu Cirkalankum üvey annesini aldı. Ondan iki oğlu oldu. Büyük oğlunun adı Kandu Çana, küçüğünün adı Ölküçin Çana idi. Erkek kurt ve dişi kurt demek olur. Onların çocukları çok olduğu için "Çanas" dediler; "çana"nın çoğuludur. Türkçe "çanalar" demektir. Ol cemaate bazen Nukuz da dediler. Bu Nukuz daha önce anlattığımız eski Nukuz'dan başkadır. Eski Nukuz'un adı halk arasında yok olup gitmişti.

[Kaydu Han'ın] büyük oğlu Baysungur'u han kıldılar. Bilge ve adil, yahşi padişahtı. Çok elleri kendine bağlayıp, dosta iyilik yapıp, düşmana kötülük yapıp birkaç yıl padişahlık kıldıktan sonra oğlu Tumna'yı yerine oturtup uzak sefere çıktı.

Tumna Han'ın Zikri

Tumna (37b) Han yahşi, uluğ padişahtı. Moğul'un tüm Nirun uruklarına çok yıllar boyunca padişahlık yaptı. El onun zamanında zenginliği ve huzuru buldu. Dokuz oğlu vardı. Bazı oğullarından bir ve bazılarından iki ve üç ve dört uruk oluştu. Bu dokuz kardeşten adları Kabil ve Kaçuli olanlar ikiz doğmuşlardı.

En büyük oğlunun adı Çaksu idi. Onun üç oğlu vardı. Büyük oğlunun adı Tuyakin, küçük oğlunun Urut ve üçüncünün adı Mankıt idi. Bu üçüncü kardeşin oğulları üç uruk olarak el oluşturdu.

İkinci oğlunun adı Yerimşer Bukançu idi. Ondan türeyenler de bir uruk oldu.

Üçüncü oğlunun adı Kaçuli idi. Onun oğlunun adı Erdemçi Barlas idi. Tüm Barlas Eli bunun soyundandır. Aksak Timur işbu uruktandı. Barlas "sipehsalar" anlamındadır. Türkçesi, "ordunun başını çeken kişi" demek olur.

Dördüncü oğlu Samkaçun; Edirkün uruğu onun soyundandır.

Beşinci oğlu Batkulku. Tüm Budat uruğu onun soyundandır.

Altıncı oğlu Kabil Han'dı. Çingiz Han ve birçok başka eller bu Kabil Han'ın oğullarından türedi. Tanrı'm buyurursa onların tamamını yeri gelince anlatırız.

Yedinci oğlunun (38a) adı Odur Bayan idi. Kıykum uruğu onun soyundandır.

Sekizinci oğlunun adı Bulcar Duğlan idi. Moğul "aksak"a "duğlan" der. Bir ayağı aksaktı. Duğlat uruğunun tamamı onun soyundandır.

Dokuzuncu oğlunun adı Çıntay idi. Esut uruğunun tamamı onun soyundandır. Kardeşlerin en küçüğüydü. Moğul küçük kardeşe "otcigin" der. "Otcigin" sözcüğü "ocak iyesi" anlamındadır. Çünkü öteki oğlanlar evlendirildikten sonra zaman içinde evde bir tek küçük oğul kalır; ta ki baba ocağına sahip durur. Küçük oğul Moğul geleneklerine göre öteki oğulların hepsinden daha fazla saygı ve sevgi görmektedir. Çıntay Otcigin'den doğan oğlanlar bahadır ve cesurdu.

Çingiz Han Maveraünnehir'e geldiğinde Çine Noyan denen kişiye otuz bin asker verip Sultan Muhammed Harezmşah'ın peşinden gönderdi. O da Sultan Muhammed Harezmşah'ın çoluk çocuğunu ve hazinesini ele geçirdi; tüm İran ve Azerbaycan, Gürcistan'ı alıp, Demir Kapı'dan geçip, Dağıstan ve Çerkes ve Kıpçak'ı alıp, İtil ve Yayık suyundan ötüp dört yıl sonra Çingiz Han geri dönerken Aladağ'da peşinden vardı. Bu Çine, Çantay soyundan olup Esut uruğundandı.

Tumna Han öldükten sonra oğlu Kabul'u han kıldılar. Onun altı oğlu vardı. İlkinin adı Ökün Örtek, ikincisi Berten Bahadır, üçüncüsü Kutuktu Mengu, dördüncüsü Kadan Bahadır, (38b) beşincisi Kutlu Kaan, altıncısı Budan Kıyat'tı. Kıyat'ın anlamını yukarıda anlattık. Burada da anlatalım. Dağdan gelen sele Moğul "kıyan" der. "Kıyat" onun çoğuludur. "Kıyat"ın asıl anlamı "güçlü ve hızlı" demektir. Ona göre bu adı verdiler. Ergenekon içinde Kıyan oğullarına Kıyat dediler. Çok yıllar geçtikten sonra her cemaat bir el adı aldı. Böylece birisi kendine "Kongrat", birisi "Kurlas" ve birisi de "Dörmen" dedi. Kıyat adı el arasında hiç kalmadı, yok olup gitti.

Bundan üç dört bin yıl sonra Kabil Han'ın altı oğlu oldu; altısı da bahadır ve pehlivandı. Bu yüzden onlara "Kıyatlar" dediler. Kıyat eli onların soyundandır.

Kabil Han öldü. Oğlu Berten'i han seçtiler. Onun dört oğlu vardı. İlkinin adı Mengüdey, ikincisi Bukan Taysı, üçüncüsü Yesügey Bahadır, dördüncüsü Daritay idi. Bunlardan türeyenlere de hep Kıyat dediler.

Berten Han öldükten sonra oğlu Yesügey'i han seçtiler. Yesügey'in beş oğlu vardı. İlki Çingiz Han. Babasının verdiği ad Temüçin'di; han seçildiğinde "Çingiz" koydular. İkincisi Cuçi Kasar, üçüncüsü Kaçun, dördüncüsü Temüke, beşincisi Bilgutay Otcigin. Cuçi'nin anlamı "konuk" (39a) demektir. "Kasar"ın anlamı; Arap ona "seb" der, Tacik "dev" der, yani dört ayaklı bir hayvan ki et dışında bir şey yemez, örneğin kurt, leopar ve kaplan gibi.

Yesügey'in beş oğlu ve soyunun çoğu sarışın beyaz tenli ve çakır gözlüydü. Moğul buna "borcigin" der. Bu yüzden Yesügey Bahadır'ın soyuna Borcigin Kıyat dediler. Alankuva: "Benimle yatan kişinin rengi beyaz sarışın, gözleri borcigin idi." demişti. Onun söylediği sözlerin nişanesi dokuz kuşak sonra ortaya çıktı. Bu sözün de bilinmesi gerek: Kişinin gözünün bebeği siyah olsa, beyazı beyaz olsa ve bebek ile beyaz arasındaki bölüm de kızıl olsa, ona Arapça "aşhal" denir. Moğul "borcigin"[14] der. Bu yüzden Borcigin Kıyat dediler.

14 Çingiz Han'ın ten renginin beyaz, saçlarının sarışın olduğu konusunda görüş birliği var. Göz rengi ise kaynaklarda ve araştırmalarda değişik biçimlerde ifade edilmektedir. "Borcigin" sözcüğü "ela", "çakır", "mavi" vb. biçimlerde yorumlanmaktadır. Ebülgazi Han'ın buradaki yorumunu temel alırsak Çingiz Han'ın göz renginin açık kahverengi (birçok Türk lehçesindeki biçimiyle "konur") olduğu söylenebilir. (ç.n.)

Üçüncü Bölüm

Çingiz Han'ın Dünyaya Gelişinin Zikri

Çingiz Han beş yüz dokuz tarihinde, domuz yılında, Moğul yurdunda, Yilun Yıldık denen yerde dünyaya geldi. Bir eli yumuktu; ebe kadın elini açtı, avucunun içinde bir kan pıhtısı gördü. Gelip bunu babasına anlattılar. Orada oturan kişiler bir şey anlamadı. Bir kişi dedi ki, bu oğlan ulu padişah olur, yeryüzünün tamamını alır. Çok elleri ve ülkeleri kılıçtan geçirir. Bu kan onun bir nişanesidir. Ol kişinin dediği oldu. (39b) Babası adını Temüçin koydu. Han seçildiğinde Çingiz unvanını aldı.

Çingiz Han'ın atalarını yukarıda anlattık. Şimdi hepsini bir arada anlatmayı uygun bulup anlatıveriyoruz. Çingiz Han'm babasının adı Yesügey Bahadır; Moğullar babaya "iceke" derler. Onun babası Berten Han; ikinci ataya "abukan" derler. Onun babası Kabil Han; üçüncü ataya "ilincek" derler. Onun babası Tumna Han; dördüncü ataya "budatu" derler. Onun babası Baysungur Han; beşinci ataya "budakur" derler. Onun babası Kaydu Han; altıncı ataya "murti" derler. Onun babası Dutumnan Han; yedinci ataya "dutakan" derler. Ta ki yedinci ataya kadar birer ad verirler; ondan sonrasına ad vermezler. Türk ve Tacik'te tüm Âdem evladı arasında yedi atayı belgelemek bir gelenektir. Türk halkı der ki "yedi atadan beri demirciyim" veya der ki "benim yedi atam bu yurtta oturdu" veya der ki "yedi atadan beri fakirlik görmedim". Tacikler de öyle der.

İmdi anlattığımız sözü unutmayalım. Dutumnan Han'ın babası Buka Han, onun babası Buzencir Han ise babası olmadan Alankuva Hatun'dan doğdu.

Alankuva, Yulduz Han'ın torunuydu. Babası gençken öldü; yetim kaldı. Büyük babası Yulduz Han'ın elinde büyüdü. Bu

yüzden babasının adı halk içinde meşhur (40a) değil. Yulduz Han'm babası Mengli Hoca Han, onun babası Temurtaş Han, onun babası Kalmaça Han, onun babası Sam Savcı, onun babası Buka Bandun Han, onun babası Köçem Bural, onun babası Kapçı (Kepçi) Mergen'di. Onun babası Tımaç, onun babası Biçin Kıyan, onun babası Koy Maral, onun babası Börteçine. Börteçine ile Kıyan'ın arası dört yüz elli yıldır. Bu ikisi arasında gelip geçen kişileri adlarıyla sayalım dedik, kısmet olmadı. Hiçbir tarih kitabında bulamadık. Ergenekon içinde durumları bozuktu, bu yüzden yazamadılar. Kıyan'ın babası El Han, onun babası Ay Han, onun babası Oğuz Han, onun babası Kara Han, onun babası Moğul Han, onun babası Alanca Han, onun babası Kuyuk Han, onun babası Dib Bakuy Han, onun babası Ablaça Han, onun babası Tutak Han, onun babası Türk, onun babası Yafes, onun babası Nuh Peygamber Aleyhisselam, onun babası Lemek, onun babası Matuşalah, onun babası İdris Peygamber, onun babası Barad, onun babası Mahlayil, onun babası Keynan, onun babası Enuş, onun babası Şiş Peygamber, onun babası Âdem Safiullah.

Yesügey Bahadır öldüğünde oğlu Çingiz on üç yaşındaydı. Kardeşleri küçüktü. Buzencir soyunun tamamı Yesügey Bahadır'a bağlıydı. Moğul'un geleneği şu ki (40b) at, deve, sığır ve koyun gibi dört mal çeşidinden padişah her yıl onda bir oranında pay alır. Eğer bir padişahın beş veya on oğlu olsa baba öldükten sonra birisini han seçerler. Diğerleri halka katılır; mallarından her yıl bir at ile bir deve alınır. Onlar ölüp mallar çocuklarına kaldıktan sonra halktan ne kadar alırlarsa bunlardan da o kadar alırlar. Yesügey Bahadır'a mal veren elin sayısı otuz kırk bin evdi. Hepsi kendi kardeşleri Çingiz'i genç buldular ta ki korkmadılar. Mal dediğin kişioğlunun maşuku; vermek kötü, almak iyidir. Mal vermemek için Çingiz Han'dan yüz döndürüp, yanından kaçıp uzak yerlere kondular. Yesügey Bahadır'ın elinde insanları ve malları Tayciut uruğundan fazla olan başka bir uruk yoktu. Bu uruk tüm ellerin başını çekerek göçüp gitti. Ol vakitte Tayciut'un başı Yargitay Kırıltuk'tu. Onun babası Aral, onun babası Kadan Tayşi, onun babası Mamakay Kaan, onun babası Murkadukanca, onun babası Cirkalankum, onun babası Kaydu Han. Burada Çingiz Han'a bağlanır.

Yesügey Bahadır'ın eli ikiye bölündü. Dörtte üç bölümü Tayciut'ta katıldı, dörtte biri Çingiz Han'ın yanında kaldı. Han'ın

ulu atası Berten Han'dan türeyen Mangıtların yarısı ve diğer ellerden de iki yüz ev, yüz ev, elli ev, on (41a) ev, beş ev kaldı. Mangıt çoğu yoktu. O zaman Han'ın yanında kalan Mangıtların başı Kayuldar idi. Katagan ve Çiyçut ve Coyrat ve Kıyat uruklarının tamamı Tayciut'a katıldı. Merkit eli Yesügey Bahadır'a düşmandı; o dahi Tayciut'a katıldı. Kavga ederek, yağmalayarak ve at güderek yaşadılar.

Çingiz Han'ın On Üç Yaşından Ta Kırk Yaşına Kadar Yaptığı İşlerin Zikri

Çingiz Han'ın anasının adı Ölün idi. Ona iki lakap taktılar. Birisi Ölün Eke, diğeri Ölün Köçin Eke. "Eke" Moğulca "büyük" demektir. "Küçin" ise Kıtay dilinde olup Moğulca "hatun", Tacikçe "banu" ve Özbekçe "baybiçe" anlamındadır; evin ve malın sahibi demek olur. Kendisi Alkanut elindendi. Akıllı, zeki ve tedbirli bir kadındı. Konık kımar uruğundan bir kişi vardı; şeyhlik kılardı, tüm Moğulların piri idi. Adı Menglik, lakabı "eceke". Moğul, babaya "iceke" der; ona saygıdan dolayı herkes "iceke" derdi. Türk halkı aziz kişilere "ata" der; örneğin Hâkim Ata ve Seyit Ata gibi. Çingiz Han'ın anası Menglik Eceke'ye vardı. Bu yüzden Konık kımar uruğunun tamamı Çingiz Han'a katıldı.

Tarih konusunda, Moğul ve Özbek içinde gelip geçen asil padişahlar ile bilge beğlerin kökenlerini, yaptıkları işleri ve söyledikleri sözlerin (41b) tamamını teker teker anlatıp büyük bir kitap yazmak gönlümüzde vardı. Bunları anlatayım derken hastalandım. Hastalığım uzun sürdü. Kendi kendime düşündüm: "Ölürsem kitabı anlatmam, öylece kalır. Benim gibi bilgili bir kişi yok. Özellikle bizim halkımızı –Yadigâr Han'dan ta ben fakire kadar olan dönemi– yabancı yurtların insanı bilemez. Kendi halkımız içinde de bilen yok. Peki, bunları yanıma alıp mezara götürmemin faydası ne?" dedim.

Sonunda dört yazıcıyı karşıma oturttum. Âdem'den Cuçi Han'a kadar eski tarih kitaplarına baktım. Bazen bakmadan anlattım çünkü hepsini ezbere biliyordum. Şeyban Han'dan ta kendime kadar olan dönemi anlatırken hiç kitaba bakmadım; hafızamda vardı, ezbere anlattım. Ama zihnim yoruluyordu; bazen oturup anlattım bazen uzanıp anlattım. Bu yüzden kısa tuttum. Ama lafzı kısa olsa da anlamı kısa değildir.

Çingiz Han on üç yaşına geldiğinde, Tayciut başta olmak üzere, Nirun elinin çoğunluğu ona düşman oldu. Çok atışıp vuruştular ama birbirinin kökünü kurutamadılar.

Bars yılının başında, Çingiz Han kırk yaşına geldiğinde, bir kişi kaçıp kendisine geldi: "Tayciutlar başı çekti, Nirun elinin tamamı üzerinize gelmek için atlandı. Öteki ellerden Bayaut, Merkit ve Tatar da Tayciut'a katılıp atlandı." dedi. O zaman Çingiz Han çok güçsüz değildi; yahşi ve yamanı görüp, sıcak ve soğuğu yaşayıp tatlıyı ve acıyı tatmıştı. Kendisine bağlı (42a) elin tamamını, evleri ve mallarıyla beraber, bir araya topladı. On üç urukluk bir el oldu. On üç büyük oba kurdu; bunları, uçları bir birine dokunmak kaydıyla daire biçiminde dizdi. Malın iyisini dairenin içine, kötüsünü dışına aldı. Bu arada düşman gelince atlandı, arkasını obaya yaslayıp savaş verdi. Çingiz Han on bin ve düşman otuz bin kişiydi. Çetin ve uzun bir çarpışma oldu. Sonunda Hüda-i Teâlâ, Çingiz Han'ın elini üstün kıldı. O gün beş altı bin kişiyi öldürdü. Tayciut'un diri ele geçen asillerinin elini kolunu bağlattı. Yetmiş yerde kazan astırdı, bunlara ağzına kadar su koydurdu. Su kaynamağa başladığında her kazana bir kişiyi elleri ve kolları bağlı durumda baş aşağı salarak, ta iyice pişene kadara iki ayağından tutup durdular. Ondan sonra atlanıp Tayciut eline vardı. Yağmaladı; asillerin çoluk çocuğunu esir etti, halkı sürüp getirip kendi eline kattı. O el katıldıktan sonra daha da güçlü oldu; adı ve şanı Moğul içinde şöhret kazandı.

Çingiz Han'ın Kirayt Ong Han ile Vuruşup Galip Geldiğinin Zikri

Coyrat elinden Camuka Çeçen denen biri vardı. "Çeçen"in anlamı; Arap buna "akil" der, Tacik "bahirad" der ve Moğul ile Özbek "çeçen" der. Akıllı demek olur. Bugün de iyi söz söyleyebilen kişiye "çeçen" derler. (42b) Zira akıllı olmasa iyi sözleri nasıl bilir ve söyler? O kişi varıp, Ong Han'ın Sangun adlı büyük oğlu vardı, ona gitti. Ona dedi: "Siz baba oğul Çingiz'i kendinize dost bilirsiniz. Ama o gizlice adam gönderip Nayman hanlarından Tiyang Han ve Buyruk Han ile anlaşmağa çalışıyor. 'İkimiz bir olalım, Ong Han ile oğlu Sangun'u ortadan kaldıralım.' diyor. Çingiz Han'ın sırrını kimse benden daha iyi bilemez. Ben

onunla akrabayım, bir yerde doğup büyüdük. İkincisi hepiniz bilirsiniz ki kendisi bana anda[1]* der." Naymanlar ile anlaşıyor sözünün anlamı şu ki Kirayt yurdu ile Nayman yurdu komşudur. Aralarında başka bir el yok. Bu yüzden birbiriyle eskiden düşmandırlar. Kâh savaşırlar ve kâh barışırlar. Camuka'nm bu sözüne baba oğul ikisi de inandı ama babası: "Yesügey Bahadır ile oğlu Çingiz Han'm bize yaptıkları iyiliklerin haddi hesabı yok. Önce o bir kötülük yapmadan biz neden yapalım? Camuka çok sözü bozuk bir kişidir. Onun sözüne inanıp dost ile düşman olmak iyi değildir." dedi.

Ong Han'ın "bize çok iyilik yaptılar" demesinin anlamı şu: Kirayt elinin Marğuz adlı bir padişahı vardı. Onun iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Kürçakur, küçüğünün adı (43a) Kür. Marğuz Han öldükten sonra eli ikiye bölündü; her oğul bir bölümüne baş oldu. Kurçakur'un beş oğlu oldu. İlkinin adı Ong Han, ikincisi Erke Kara, üçüncüsü Bay Temur, dördüncüsü Mamişay, beşincisi Çabikü. Hepsi de cesur olan bu oğlanlarını kethüda kıldıktan sonra Kurçakur öldü. Oğulları babadan kalan eli ve malı paylaşamadılar. Halk az fakat beğ çoktu. Ong Han ile küçük kardeş Cakambu[2]bir oldu. Erke Kara ile iki kardeşi bir oldu. Ta ki vuruştular. Ong Han galip geldi. Erke Kara kaçıp Nayman içine vardı. Nayman'dan yardım alıp, Ong Han'ı kovup yurda sahip oldu. Ong Han kaçıp Yesügey Han'a sığındı. Yesügey Han atlanıp vardı, Erke Kara'yı kovdu, Ong Han'ı babasının tahtına oturtup geri döndü. Erke Kara amcası Kür Han'a gitti. Kür Han yeğeni Ong Han'a çok kişi gönderip dedi: "Babadan beş oğul kaldınız. Bugüne kadar aranızda yahşilik ve yamanlık olduysa onu çözün, eli aranızda eşit olarak paylaşın ve huzur içinde yaşayın."

Ong Han amcasının sözünü kabul etmedi. Kür Han, yeğeni Ong Han'ın onun sözüne uymamasına kızdı ve atlanıp Ong Han'm üzerine geldi. Halkın çoğu vuruşmak istemedi. Ong Han az kişiyle (43b) çarpışmaya giremeyince kaçıp Yesügey Bahadır'a geldi. Yesügey Bahadır yine atlanıp vardı; Erke Kara ile vuruştu, onu öldürüp, Ong Han'ı han yapıp geri döndü. Ondan sonra Ong Han çok büyük bir han oldu. Gücü günbegün arttı, azalmadı.

---

1 *Kan kardeşi demektir. (ÇN)

2 Bu isim metinde önce Çabikü ve iki cümle sonra da Cakambu biçiminde geçmektedir. (ç.n.)

Şimdi bu iyilikleri unutan Ong Han: "Bir kişi gönderip Çingiz Han'ı 'kızımızı sana vereceğiz' diye çağıralım, gelince de başını keselim." dedi. Bukedey Kincat denen birisini gönderdi. Ol kişinin adı Bukedey, kendisi ise Ong Han'ın bakavul'u idi. Moğul, "bakavul"a[3] "kincat" der. O sıralarda evleri yakındı. Çingiz Han, Camuka'nın sözünden ve Sangun'un hilesinden habersiz, yanına iki kişi alıp Ong Han'ın evine gitti. Yol üzerinde Menglik İceke'ye uğradı; o da Ong Han'ın hilesini birer birer anlattı. Bunun üzerine Çingiz Han kendisine gönderilen Bukedey Kincat'a: "Bu günler hayvanlarım zayıf. Tanrı buyurursa birkaç gün sonra benden haber bekleyin." dedi. Kincat'ı iyice ağırlayıp gönderdi.

Bu olaydan beş altı gün sonra Çingiz Han'a iki delikanlı geldi. Büyüğünün adı Buday ve küçüğünün adı Kışlık. "Haber getirdik." dediler. Han sorunca Buday anlattı: "Ben Kirayt Böke Çurun denen kişinin yılkıcısıyım; dün öğlen yılkıdan süt alıp vardığımda evinin dışında durdum. Böke Çurun kardeşi Alak'a dedi: Bukedey, Çingiz Han'dan (44a) geri döndükten sonra Han kengeş kıldı. Çingiz Han bizim hilemizi anladı. Şimdi hile ve fitne ile iş bitiremeyiz. Tan yerine karşı atlandı. Sabah olmazdan önce Çingiz Han'ın evini basacaktır. Ben bu söz işitince sütü verip bunları size anlatmak için hemen koşup geldim."

Çingiz Han bu haberi alınca çevrede oturan ellerine haber saldı. Obasını başka yere göç ettirdi: "Sizleri Balçuna Bulak'ta bulurum." dedi. Sadece okçu kişileri yanına aldı. İki bin beş yüz kişi oldu. Gece atların dizginlerinden tutup yurtta oturdular. Güneş iki mızrak boyu çıktıktan sonra düşman geldi. Onlar on iki bin kişiydi. Karşı karşıya gelip vuruştular. Han'ın yanında danışmanlarından Mankıt uruğundan Kuyildar Çeçen vardı. Han ona danışınca kendisi: "Ben kendi birliğimle düşmanın arka tarafına geçip tuğumu oraya çakayım. Siz önünü alın." Kuyildar öyle yaptı. Bu taraftan Çingiz Han vuruşmayı başlattı. Kirayt öbek öbek olup üç kere saldırdı; vurup geri püskürttüler. Dördüncü defa Ong Han'ın oğlu Sangun saldırdı, cepheyi yarmağa çalıştı. Ama Sangun'un yüzüne bir mızrak darbesi vurdular. Kirayt'ın çoğunu orada öldürdüler; birçok yaralıyla geri döndüler. Çingiz Han: (44b) "Burada ne kadar dursak bize bir o kadar zararı

3 Bakavul – Çeşnicibaşı (ç.n.)

olur. Çünkü ona çok yardım gelir. Şimdi bunlar görmezken obamın peşinden gideyim." diyerek yürüdü.

Çingiz Han, Balçuna Bulak'a varıp göç eden obasının peşinden yetişti. Bulakta su azdı, yeterli olmadı. Bu yüzden oturamadı yine göç etti. Ta ki Kula Suyu'nun yakasına vardı; suyun kıyısıyla yürüdü. Orada oturan bir elle karşılaştı. "Hangi elsiniz?" diye sorduğunda "Kongrat" dediler. O çağda Kongrat'ın başındaki kişinin adı Türk Emel idi. Han ona bir kişi gönderdi: "Hiçbir zaman kavga etmedik, dünür olup, anda olup yaşadık. Eğer elimize katılmak istersen devletime de ortak ol, eğer düşman olmak istersen ben kendim geldim, buradayım." dedi. Ol kişi varıp bu sözü aktardıktan sonra Kongrat'ın tamamı gelip, Han'ı görüp ona içtenlikle bağlandılar. Ondan sonra Kula'dan göç etti, Kunkarnavar denen su kıyısına geldi ve huzur içinde oturdu.

Bir gün İldurkin uruğundan Arkayçun Bahadır'ı elçi olarak Kirayt Ong Han'a gönderdi: "Sözüm şu ki iki kere yurdunu başkalarına kaptırdın, babamın kapısına geldin. İkisinde de babam vardı, yurdunu alıp, seni baba tahtına oturtup döndü. Kendim beş altı kere sana (45a) iyilik yaptım." diyerek hepsini teker teker anlattı. Biz onların tamamını anlatırsak çok uzun sürer. Son olarak şunu dedi: "Benim senden el ve mal istediğim yok, bir suç işlediğim yok. Bir neden yokken niçin kendini de beni de zora sokuyorsun? Arabanın iki kolu sağlam olsa düzgün gider. Senin devletini taşıyan arabanın bir kolu oğlun Sangun ise öteki kolu bendim. Neden kendi devletini tepiyorsun?" Arkayçun vardı bu sözleri Ong Han'a iletti. Ong Han: "Çingiz Han her ne söylemişse doğru söylemiş. Bu söze karşı bir diyeceğim yok. Bu işleri yapan Sangun'dur; ona git, cevabını o versin." dedi. Arkayçun, Sangun'a vardı. Sangun ise: "İkimiz savaşalım, Tanrı hangimize kazandırırsa o kalır; işte sözünün cevabı." dedi.

Çingiz Han peş peşe elçiler gönderdi, barışalım diye. Ong Han barışmadı. Barıştan ümidini kestikten sonra atlandı. Ong Han bunu duyunca karşı geldi. İkisi savaştılar, Çingiz Han galip geldi. Ong Han ile oğlu Sangun her birisi başlarında beş altı kişiyle kaçıp bir yerlere gittiler. Kirayt eli büyüklükte ikinciydi; kentleri çoktu ve dört bölümdü. Çingiz Han bunların tamamını ele geçirdi.

Ong Han varıp Nayman Tayan Han'ın yanına gitti. Nayman (45b) ülkesine vardığında Tayan Han'ın Kurisumaçu ve Tatika denen iki büyük beğine uğradı. Kirayt eli Nayman'ın eski düşmanıydı. Beğler: "Şayet bunu diri olarak alıp götürürsek Tayan Han öldürmez, saklar." diye düşündüler. Ta ki oracıkta hepsini öldürdü. Ong Han'ın başını alıp götürdü. Tayan Han: "Böyle büyük bir padişahı ve de yaşlı kişiyi neden öldürdün? Diri olarak getirmen gerekirdi." diyerek onları azarladı. Ong Han'ın kafatasını gümüş kaplattı, yüzü kapıya dönük biçimde her zaman tahtının üstünde tuttu. Bir gün Ong Han'ın kuru kafası dilini ağzından çıkarıp oynattı. Bir gün içinde üç kere aynı şeyi yaptı. Nayman yaşlıları bunu kötü bir işaret olarak yorumladılar.

Sangun ise Tibet yurduna vardı. Birkaç yıl orada kaldı. Tibet halkı onu yakalayıp öldürmek istedi. Haberi alınca kaçtı. Ta ki Hotan vilayetine vardı. Hotan hâkimi Kalaç uruğundan Kılıç Kara onu yakalayıp öldürdü. Ta ki hatununun ve çoluk çocuğunun ve Sangun'un kafasını Çingiz Han'a gönderdi.

Çingiz Han'ın Han Seçilmesinin Zikri

Çingiz Han'a büyük devlet kısmet oldu. Yakında oturan ellerin güçlü olanları bağlanmadı. Güçsüz ve sayıca az olanlar ise birer birer gelip bağlandı. Tarih hicri beş yüz doksan dokuzda, domuz yılında, kırk dokuz yaşındayken han seçtiler. (46a) Naman Kahra denen yerde Han büyük toy düzenledi. Konık Kımar uruğundan Menglik İceke'nin oğlu Kökçe geldi. Halk Kökçe'ye "Tanrı'nın yüzü" derdi. Kökçe: "Bana Tanrı'dan işaret oldu. 'Git, Temüçin'e ve eline, halkına anlat; bundan böyle Temüçin demesinler, Çingiz desinler. Yeryüzünün padişahlığını Çingiz'e ve onun oğullarına verdim.' dedi." Çin'in anlamı "büyük ve katı" demek olur. Çingiz bunun çoğuludur. Kökçe, Moğulistan'ın o sert soğuklarında kış günleri yalıngaç[4] ve yalın ayak dolaşırdı. Bir de: "Birkaç gün arayla bana gaipten bir boz at getiriyorlar, ona biner, göğe varıp Tanrı'yla konuşur dönerim." derdi.

4 Yalıngaç: Tek katlı ve ince giysi anlamındadır. (ç.n.)

Çingiz Han'ın Nayman Eli ile Vuruşup Galip Geldiğinin Zikri

Nayman Tayan Han, Ongut elinin beği Alakuş Tegin'e kişi gönderdi: "Çingiz Han uruğuna katılmayan kişileri öldürdü ve onların halkını kendine bağladı. Kirayt, yurdumuzun ulu bir eliydi. Onun hanı başta olmak üzere asillerini kırdırdı ve halkını kendine bağladı. Eski büyükler derler ki on derviş bir posta sığar ama iki padişah yeryüzüne sığmaz. İmdi sıra ya senindir ya da benim. O atlanmadan önce (46b) ikimiz bir olup Çingiz'i Tanrı'dan dileyelim." dedi.

Alakuş Tegin, bu sözleri işitince iyi bir yahşi kişiyi Çingiz Han'a gönderip Tayan Han'dan işittiği sözlerin tamamını aktardı. Çingiz bu sözleri işitince beğlerini çağırıp kengeş kıldı. Tüm beğler dediler: "Henüz atlarımız zayıf, ne zaman semirirse hemen Nayman üzerine atlanmak gerek." Çingiz Han'ın babasının kardeşi Daritay Otcigin konuşup: "Atların zayıflığını bahane edersiniz; bugünkü işini yarına bırakan kişinin işi hiç bitmez. Sizlerin atı zayıfsa benim elimin atları semizdir. Ben hepinize at veririm." dedi.

Tarih hicri altı yüz, sıçan yılında atlanıp Tayan Han'ın üzerine yürüdü. Ordunun başına Çine Noyan'ı atadı. O bir kişi bulup Han'a gönderdi. Han ondan haber sorunca dedi: "Tayan Han, Altay suyunun yakasındadır. Nayman çerisinden başka Merkit çerisi ve Oyrat çerisi ve Coyrat çerisi hepsi Tayan'ın yanına toplanıp Çingiz Han'ın üstüne yürümek üzeredirler." dedi. Tayan Han, Çingiz Han'ın geldiğini haber aldı. Ta ki atlanıp karşısına çıktı. Gözcüler gördüler, gelip Çingiz Han'a haber verdiler. Orada bir düzen kurdu; kardeşi Kasar'ı sağ kanadın başına, büyük oğlu Cuçi Han'ı sol kanadın başına geçirdi. Kendisi dip [merkez] (47a) oldu. Ta ki sabah erkenden gün batımına kadar vuruştular. Tayan Han ağır yaralandı. Nayman çerisi kaçtı. Tayan Han'ı ata alıp götüremediler. Vuruşma dağın eteğindeydi. Tayan Han'ı alıp dağın başına çıktılar. Han'a çok şey sordular ama hiç cevap veremedi. Han'dan ümitlerini kesen Nayman beğleri: "Efendimizden, ev ve elimizden ayrılıp, başka yurda varıp, hor görülüp yaşamaktansa ölmek yeğ." dediler ve Tayan Han'ı orada bırakıp dağdan indiler, Çingiz Han ile vuruştular. Az sayıda kalınca

Çingiz Han dedi: "Sizlerin kanınızı ve malınızı bağışladım. Nöker sizin gibi olur; tuzun hakkını verdiniz. Şimdi yaylarınızı teslim edip gelin." dedi. Bunu beş altı kere söyledi. Kabul etmediler. Son kişiye kadar vuruşa vuruşa öldüler. Bunların öldüğünü gördükten sonra Tayan Han'ın yanında kalan kişiler Han'ı atın üstüne alıp kaçtılar. Giderken yolda öldü. Tayan Han'ın Küçlük adlı oğlu vardı. Savaştan sağ kurtulup Tayan Han'ın ağabeyi Buyruk Han'a vardı.

Camuka Çeçen'in Öldüğünün Zikri

Coyrat uruğundan Camuka Çeçen'i anlattık. Ong Han'ın oğlu Sangun'a söz verip bozukluğu başlatan kendisiydi. Ong Han öldükten sonra varıp Nayman Tayan Han'a katıldı. Tayan Han öldükten sonra evine döndü. Coyrat halkı oturup kengeş (47b) kıldılar. Sonunda: "Çingiz Han efendimiz ve hem yakın kardeşimiz. Kirayt Ong Han bizim neyimizdi? Nayman Tayan Han neyimizdi ki varıp ona katılıp Çingiz Han'a ok attık. Bu işlerin hepsi Camuka Çeçen'in başının altından çıktı. Bundan kurtulmazsak biz el olamayız." dediler. Ta ki Camuka Çeçen'i yakalayıp, elini ve ayağını bağlayıp, Çingiz Han'a alıp geldiler. Han buyurdu. Boğum boğum kesip öldürdüler. Boğumunu kestiklerinde şöyle dedi: "Ben içimden derdim ki Çingiz Han elime geçse de boğum boğum kesip öldürsem. Benim dediğim olmadı."

Çingiz Han'ın Merkit Elini ve Ondan Sonra Varıp Tankut Elini Aldığının Zikri

Tayan Han'a baskın verdiğinde güz mevsimiydi. O kışı kendi evinde geçirdi. Ta ki ilkyaz olunca Merkit elinin üzerine yürüdü. Onun başında Tokta Begi denen kişi vardı. Tayan Han vuruşup yenildiğinde onunla beraberdi. Çingiz Han ile vuruşamadı. Kaçıp Nayman Buyuruk Han'ın yanına vardı. Çingiz Han, Merkit'i aldı ve kendi eline kattı.

Ondan sonra Tankut üzerine yürüdü. Tankut hükümdarı kaleye saklandı. Çingiz Han birkaç gün içinde kaleyi aldı, yıkıp yerle bir etti ve Tankut hükümdarını öldürdü. Bu ülkelerin ikisine de yöneticiler atayıp evine döndü.

Çingiz Han'ın Nayman Buyuruk Han'ın Üzerine Yürümesinin Zikri

Tankut'tan döndüğü yıl kışı evinde geçirdi, ilkyaz geldiğinde Buyuruk Han üzerine yürüdü. Eli yakın idi. Buyuruk Han, Çingiz Han'ın atlandığını duymamış, az sayıda kişi ile geyik avına çıkmıştı. Burada Çingiz Han'la karşılaştı. Onu yakalayıp başını kestiler. Tayan Han'ın oğlu Küçlük ve Merkitlerin başı Tokta Begi ve oğulları Cilavun ile Macar ava varmamış, hep bir arada Buyuruk Han'ın obasında kalmışlardı. Buyuruk'un yanından bir kişi kaçıp geldi, olanları haber verdi. Küçlük ile Tokta Begi kaçıp İrtiş'e gittiler. Çingiz Han, Buyuruk Han'ın evini ve elini alıp ordugâhına geri döndü.

Kırgız Halkının El Oluşunun Zikri

Çingiz Han, Altan ile Toramış'ı elçi olarak Kırgızlara gönderdi, "bana bağlansınlar" dedi. Ol vakitte Kırgız'ın padişahı Urus Eynal denen kişiydi. Çok peşkeşlerle yahşi kişiler gönderip bağlandığını bildirdi. Peşkeşlerin en önemlisi; ayağı, gagası ve gözleri kızıl olan beyaz şahindi.

Çingiz Han'ın Küçlük ile Tokta Begi'nin Peşinden Gidişinin Zikri

Kışı evinde oturup ilkyaz olunca Küçlük'ün peşinden vardı. İrtiş yakınlarına geldiğinde Oyrat eline rastladı. Beğinin adı Kutuka Begi ve Karluk elinin hanı Arslan idi. Kendilerini az ve Çingiz Han'ı çok gördüler. Ta ki bağlandılar, onları komutan yaptı. İrtiş yakasında Küçlük ile Tokta Begi'yi (48b) buldular. Vuruşamayıp kaçtılar. Peşinden varıp Tokta Begi'yi öldürdüler. Küçlük kurtulup kaçtı; Türkistan'da Kara Kıtayların başı Gurhan'ın yanına gitti. Gurhan onu ağırladı ve kızını verdi; oğul bildi. Çingiz Han geri dönüp ordugâhına geldi.

Uygur Halkının El Oluşunun Zikri

Uygur elinin padişahı İdikut, Kara Kıtay'lı Gurhan'a tabi olup haraç verdi ve Gurhan da Şadkam adlı bir nökerini o halka daru-

ga olarak gönderdi. Şadkam o halkın arasına girdikten sonra çok fitne ve fesatlar kılmağa başladı; Uygur eli onun bu kötü emellerine dayanamadı, çok incindi. O zaman Çingiz Han'ın Moğulistan ve Kıtay'ı aldığı ve iyi davranışları tüm halklar arasında meşhur olmuştu. İdikut, Gurhan'ın nökeri Şadkam'ı öldürüp Çingiz Han'a elçi gönderdi: "Onların ününü duyduğum günden beri gönlüm saygı ve sevgiyle doldu. Hayatım boyunca onlara tabi olup hizmetlerinde bulunmayı umarım." dedi. Elçi, Çingiz Han ordugâhına ulaştıktan sonra Çingiz Han da Durbay denen kişiyi elçi olarak Uygur padişahı İdikut'a gönderdi. İdikut birçok peşkeşler getirip ona bağlandığı gibi, Çingiz Han da sayısız inayet (49a) ve iltifatlar edip çok izzet ve saygı gösterdi. Ondan sonra İdikut: "Dünya padişahının kereminden padişahın beşinci oğlu olmayı umarım." dedi. Çingiz Han onun bu sözünden anladı ki kendisi handan kız istiyor. Han da bir kızını ona verdi. Biline ki İdikut'un anlamı Moğul dilinde "devletli" demek olur.

Çingiz Han'ın Kıtay ve Kara Kıtay ve Curça (Curcit) Ülkelerini Almasının Zikri

Han ordusu Moğul elinde muhaliflerinden kurtulduktan sonra Moğul uruklarının tamamını bir araya toplayarak dedi: "Kıtay padişahı Altan Han benim atalarıma ve akrabalarıma ve büyüklerime karşı kötü işler yaptı. İmdi Hüda-i Teâlâ bana güç verdiğinden Kıtay mülkünü boyun eğdirerek atalarım ile büyüklerimin öcünü Altan Han'dan almayı umuyorum." Beğler Han'ın bu sözünü beğendiler, takdir ederek dediler ki, önce Altan Han'a elçi gönderelim; eğer senin hükmüne uyup sana bağlanmazsa ondan sonra atlanıp üzerine varmamız gerek.

Bunun üzerine Çingiz Han, Çakar Hoca adlı nökerini Altan Han'a elçi gönderdi. Şunu dedi: "Hüda-i Cavit yeryüzünün padişahlığını bana vermiş. Ünüm her tarafa yayılmış. Sen ki Altan Han'sın, benim elçimi görüp bu sözümü işitince (49b) bana bağlan ve beni ulu padişah bil. Öyle yapmazsan büyük bir orduyla atlanıp gelir, seninle dostluk ve düşmanlığı sınarım. Bakalım Hüda-i Teâlâ kadim devlet tacını kimin başına koymuş ve uğursuzluk kilimini kimin üzerine örtmüş."

Çakar Hoca, Altan Han'ın ordugâhına varıp Çingiz Han'ın sözlerini birer birer aktardıktan sonra Altan Han sinirlendi ve

Çakar Hoca'ya dedi: "Çingiz Han beni diğer Türkler gibi bilmesin. Vuruşmaya hevesliyse çabuk gelsin. Ben onunla vuruşmaya hazır bekliyorum." deyip Çakar Hoca'ya müsaade etti. Çakar Hoca da Kıtay'ın yollarını, menzillerini, dağlarını ve sularını iyice görüp ve belleyip geri döndü; Altan Han'ın sözlerini Çingiz Han'a iletti.

Çingiz Han bu sözleri duyduktan sonra çeri topladı, kalabalık orduyla Altan Han'ın üzerine yürüdü. Altan Han oturduğu şehirden sayısız çeri eşliğinde atlanıp çıktı. Bir dere vardı, o derenin yolu sırat yolundan daha inceydi. Altan Han gelip o derenin ağzında kamp kurdu. Çingiz Han ordusu gelip Kıtay'ın çok vilayetlerini aldı, çok halkı kılıçtan geçirdi. Bazı vilayetleri ateşe verdi. Altan Han bir beğini kalabalık bir çeriyle Çingiz Han'ın karşısına gönderdi. Çingiz Han'ın ordusundan bir kişi kaçıp Altan Han'ın (50a) öncü olarak gönderdiği beğin yanına geldi. Dedi: "Çingiz Han sayısız çeriyle gelip, Kıtay'ın ulu bir şehrini alıp, halkını kılıçtan geçirip, ateşe verip, sonunda ganimetleri paylaşıyorlardı ki ben kaçtım." Altan Han bu haberi duyunca kalabalık bir orduyla Çingiz Han'ın ordusuna saldırdı. Çingiz Han da bu ordunun gelişinden haberdar olup, büyük bir çerinin başında Tanrı'ya sığınıp Altan Han ile karşı karşıya geldi, çok vuruştular.

Hüda-i Teâlâ Çingiz Han'a yardım etti, Altan'ın beğini yendi ve leşkerini imha etti, Kıtay'ın çok kalelerini aldı. Ondan sonra Çingiz Han ordusunun başında, Altan Han'ın kamp kurduğu dereye vardı; orada Altan Han'la vuruştu. Sonunda Altan Han otuz bin kayıp vererek Hanbalık'a vardı. Kim ki Hanbalık'ta padişah olup tahta otursa ona "altan" derler. Bu vuruşma sonrasında Çingiz Han Kıtay'ın çok vilayetlerini aldı.

Çingiz Han'ın Altan Han ile Barışıp Kız Alarak Geri Döndüğünün Zikri

Altan Han, Çingiz'den kaçıp Hanbalık'a vardıktan sonra Çingiz Han'ın birçok vilayet ve kentleri alıp Hanbalık'a yöneldiğini duydu. Altan Han beğleriyle (50b) "Çingiz Han'la vuruşsam mı iyi, savaşsam mı iyi?' diye bir kengeş kıldı.

Çing Sang adlı bir veziri vardı, şöyle dedi: "Barışmak iyidir çünkü barıştıktan sonra Çingiz Han kendi yurduna geri döner.

Biz şimdi sakin olalım; iyi beğlerin tamamını toplayıp, yurt meselesi için kengeş kılıp bunun çaresini bulmamız gerek."

Vezirin sözü Altan Han'a makul geldi, Çingiz Han'a göndermek için bir elçi belirledi ve bakire bir kızı vardı, onu da beraberinde peşkeş gönderdi. Ülkeler padişahı Çingiz Han, Altan Han'ın elçisine çok inayet etti, gönderdiği kızı kendi aldı. Ta ki rıza gösterdi, barışıp yurduna geri döndü.

Ondan sonra Altan Han mülkünün perişan olduğunu görüp Taminak şehrine gitmeğe karar verdi. Bu Taminak şehrini Altan Han'ın babası kurmuştu. Olağanüstü müstahkem bir şehirdi. Çevresi kırk fersahtı. Sabah namazında bir ucunda kayığa otursalar akşam namazında diğer ucuna varırlardı. Bu kalenin çevresine üç kale daha kurdu. O kadar müstahkem bir kaleydi. Altan Han, Hanbalık'ı oğluna verdi, kendisi Taminak şehrine yerleşti.

Altan Han atlanıp Hanbalık'tan çıktığında bazı suçlarından dolayı Kara Kıtay komutanını öldürmüştü. Bu nedenle bazı Kara Kıtay (51a) bahadırları Altan Han'ın at, koyun, deve ve sığırlarını da alıp Çingiz Han'ın çerisine katıldı. Ondan sonra Kara Kıtay'dan bir genç ortaya çıktı, Kıtay'ın bazı vilayetlerini aldı, Çingiz Han'a elçiler gönderdi; sonunda kendi halkıyla beraber ülkeler padişahının hizmetine geldi; onun yüksek inayet ve merhametine mazhar oldu. Bunun gibi birçok kişi Altan Han beğlerine nankörlük etti ve salt bu nedenle kaçıp geldi ve Çingiz Han ordusuna katıldı. Altan Han'ın oğlu beş ay sonra feleğin kararsız olduğunu görünce Hanbalık'ı beğlerine emanet edip babasının katına vardı. Çingiz Han, Altan Han'ın aczini haber alınca Samuka Bahadır ile Minkan Bahadır'ın emrine çok sayıda çeri verip "Hanbalık'ı alın." diye gönderdi. Yolda Kara Kıtay'ın savaşçı kişileri de bu iki komutana katılıp, Hanbalık'a vardılar. Bu zaman Altan Han, Hanbalık'ta açlık olduğunu duydu. Bu nedenle Altan Han iki beğinin yanına çok sayıda asker ve birkaç bin çuval erzak verip Hanbalık'a gönderdi. O iki beğ erzakı götürüp giderken yolda Çingiz Han'ın iki komutanına rastladı. Ta ki büyük bir çarpışma yaşandı. Altan (51b) Han'ın o iki beği, beraberlerindeki askerler ve erzakla, dünya padişahının iki komutanının eline geçti. Altan Han bu haberi alınca zehir içip öldü. Ondan sonra Hanbalık şehri Çingiz Han'ın komutanlarına teslim oldu. Moğul beğleri Çingiz Han'a elçi gönderdiler: "Hanbalık'ı, Altan Han'ın çok hazinele-

ri ve defineleriyle bir arada aldık." dediler. Çingiz Han, Altan Han'ın hazinelerini yükleyip getirmeleri için Kutuku Noyon'u başka iki beğ ile beraber Hanbalık'a gönderdi. Bu üç beğ hazine ve definenin tamamını getirip Çingiz Han'ın hizmetine geldiler. Çingiz Han beş yıl içinde Kıtay'ın çoğu vilayetlerini aldı, oralara hâkimler ve darugalar atadı. Tekrar ordugâhına geri döndü.

Sonra Kaşın ülkesi üzerine yürüdü. Bugün o şehre Tankut derler. Oranın tamamını aldı. Daha sonra –kalan vilayetlerin tamamını almak için– bir kere daha Kıtay üzerine yürümeğe gönlünde karar verdi. Ama bundan vazgeçti çünkü Nayman Tayan Han'ın oğlu Küçlük babası öldükten sonra göç edip Türkistan ülkesine gitmişti. Çingiz Han'ın bazı düşmanları ittifak edip Küçlük'ü padişah seçmiş, Sultan Muhammed'e elçi göndermiş ve onun tavsiyesi üzerine Gurhan'a düşman olmuştu. O zaman Türkistan, Kara Kıtay'lı Gurhan'a bağlıydı. Küçlük (52a) Gurhan'ın topraklarının yarısını aldı. Çingiz Han bu haberi aldığında: "Bu kadar büyük bir düşman memleketimin bir tarafında ortaya çıkmışken uzak bir sefere çıkmam doğru değildir." dedi ve Kıtay seferinden vazgeçti. O zaman Merkit Tokta Begi'nin kardeşi Kudu'nun üç oğlu ile beraber kaçıp Nayman yurduna yerleştiği ve orada çok fitne ve fesat tasarladığı yönünde bir haber geldi. Subudey Bahadır ile Kongrat Tuğaçar'ı çok sayıda çeri ile onların üzerine gönderdi. Onlar vardılar, Cam Müren Suyu yakasında düşmanı bulup vuruştular, tamamen yenip, kırıp esir köle ettiler. Tarih altı yüz on üçte Merkit elinin devleti son buldu.

Burgul Noyon'u Tumat Eli Üzerine Gönderdiğinin Zikri

Çingiz Han Kıtay üzerine gittikten sonra Tumat eli düşman oldu. Han geri dönünce Burgul Noyon'a çeri verip gönderdi. O gitti, hepsini esir köle etti ve Han'ın hizmetine geldi.

Çingiz Han'ın Oğlanları ve Hatunları ve Kumalarının Zikri

Çingiz Han'ın hatun ve kumaları çoktu. Beş yüzden fazlaydı. Tüm hatunları hanların kızı ve hatunu idi. Biri –Börte Kuçin– oğullarının anası idi. İkinci Kancu, Altan Han'ın kızı idi. Üçüncü

Körisu, Tayan Han'ın hatunu idi. Dördüncü Milün, beşinci Esügen, bunların ikisi de Tatar elinden bir kişinin kızlarıydı. Birisi öldükten sonra ötekini alınıştı.

Dört oğlu vardı. İlki Cuçi, ikinci Çağatay, üçünü Ögedey, dördüncü Tuluy. Cuçi "konuk" anlamındadır. Ögedey'in anlamı "yüksek", tuluy'un anlamı "ayna" demek olur. Her birisine bir görev verdi. Protokol görüşmeleri, toy düzeni ve ev yönetimi Cuçi'ye; yargılama ve infaz yetkileri Çağatay'a; memleketin hazinesi ve idaresi Ögedey'e; ordu düzeni konusunda yetkiler de Tuluy'a verildi.

Bu dört oğuldan başka yine kendi hatunlarından beş oğlu daha vardı. Kıtay yurdunu Almatı denen yere kadar alıp, bu beş oğlu ile kardeşlerinin oğullarına verip geri dönmüştü.

Bu dört oğluna ellerini bölüp verdikten sonra hep bir arada oturdular, dedi: "Birbirinizle anlaşın ve tartışmayın." dedi. Ta ki sadağından bir ok çıkarıp kırdı. Sonra birkaç oku bir arada sundu, "Bunu kırabilen kişi var mı?" diye sordu. Kimse kıramadı. Çingiz Han oğlanlarına: "Bu oklar sizlere benzer. Eğer hepiniz bir araya gelip, birinizi padişah seçip onun sözünden çıkmazsanız sizi kimse kıramaz. Eğer bir olmayıp tartışırsanız, nasıl ki tek bir ok kırılır, sizi de öyle kırarlar." diye öğüt verdi.

Çine Noyon Denen Kişiyi Küçlük'ün Üzerine Gönderdiğinin ve Onun Küçlük'ü Öldürüp Döndüğünün Zikri

Nayman Tayan Han'ın oğlu Küçlük kaçıp Kara Kıtay Gurhan'a sığındı; sonunda Gurhan ile düşman oldu, vilayetlerini aldı. Moğul ve Tatar elinden de kimin Çingiz Han'la bir düşmanlığı vardı hepsini başına topladığı haberi gelince Çingiz Han, Yasut uruğundan Çine Noyon'a çok sayıda çeri verdi ve onun üzerine gönderdi. Çepe Noyon gidip savaştı ve yendi. Küçlük az sayıda kişiyle kaçıp gitti. Geriye kalanlarını kırdı, çoluk çocuğunu esir köle etti ve Küçlük'ün peşine koyuldu. Birkaç gün sonra ona yetişip başındaki nökerlerini öldürdü. Kendisi kaçıp Bedeşhan'da Sarı Göl denen dereye vardı. Çepe Noyon peşinden gidip ne kadar aradı ve sorduysa da bulamadı. Sonunda bir

gün göç eden bir kişi: "Sizin söylediğiniz nişaneleri olan üç kişi o tarafa gitti." diye bilgi verdi. Çepe Noyon bunu duyunca hızla gidip Küçlük'ü yakaladı, başını kesti ve Han'ın hizmetine gelip çok sayıda armağan aldı.

Çingiz Han'ın Mahmud Yalvaç Denen Kişiyi Elçi Olarak Sultan Muhammed'e Gönderdiğinin Zikri

Çingiz Han, Mahmud Yalvaç denen kişiyi Sultan Muhammed Harezmşah'a elçi olarak gönderdi ve şunu iletti: "Hüda-i (53b) Teâlâ doğudan ta senin ülkene kadar bana verdi. İmdi gerekir ki sen benim oğlum olup iyilik yapmağa gayret edesin. Ta ki Müslümanlar sakin ve huzur içinde oturabilsinler." Mahmud Yalvaç varıp bu sözleri Sultan'a ilettikten sonra Sultan Muhammed bir gün Mahmud Yalvaç'ı çağırıp: "Sana bir şey soracağım, doğrusunu söyle. Senin hanının Kıtay yurdunu aldığı doğru mu?" dedi ve çok değerli bir inciyi parmağından çıkarıp Mahmud Yalvaç'a verdi. Mahmud Yalvaç dedi: "Tanrı'ya ant olsun ki benim hanım doğru söyler. Bu sözün doğruluğu hemen size de ulaşmış olmasındadır." Sultan Muhammet bu söze çok sinirlendi ve dedi: "Ey Mahmud, sen hiç bilir misin ki benim memleketimin boyu ve eni ne kadardır, benim devletim ne denli büyük devlettir? Ve senin hanın nice bir kişi ki kendisini benden daha büyük bilerek bana 'oğlum' der ve onun ne kadar çerisi var ki kendini benden üstün görür?"

Sultan Muhammed'in bu sözünden Mahmud Yalvaç fena korktu. Sonunda dedi ki, Çingiz Han'ın ordusu senin ordunun yanında bir zerrenin ışığı ile güneşin ışığı gibidir. Mahmud'un bu sözünden sonra Sultan Muhammed'in kızgınlığı geçti, Mahmud Yalvaç onun hışmından kurtuldu. (54a) Bundan sonra iki taraf da anlaştılar ve yeminler ettiler ki birbirlerinin dostlarına dost ve düşmanlarına düşman olacaklar. Birbirine kötülük yapmayacaklar. Daha sonra Çingiz Han'ın elçileri Sultan'dan müsaade alıp cihan padişahının hizmetine vardılar. Han da Sultan'ın verdiği sözlerden ve içtiği anttan memnun olup, artık Sultan'dan kötülük gelmez ve ben de ona kötülük yapmam, diye düşündü. Bu arada Halife Nâsır, Bağdad'dan Han'a elçi gönderdi, Sultan Muhammed'in üzerine yürümesi için çok tahrik etti ama Han hiç

kāle almadı. Bu anlaşmayı bozmayı hiç aklından geçirmedi ta ki Kayır Han –Sultan Muhammed'in emriyle– Han'ın tüccarlarını ve elçisini öldürünceye kadar böyle devam etti.

Sultan Muhammed Harezmşah'ın Kayır Han'ın Sözüyle Çingiz Han'ın Elçi ve Tüccarlarını Öldürdüğünün Zikri

O çağda İran ile Turan arası öylesine emindi ki eğer bir kişi başına bir tabak altın koyarak batıdan doğuya kadar yürüse ona ilişmek kimsenin haddine değildi. Moğulların oturdukları yerde şehir yoktu. Bezirgânlar buralara sürekli kumaş ve giysi ve bez ve boya götürüp çok faydasını görmekteydiler. Bu hevesle Maveraünnehir bezirgânları ittifak kılıp, Moğul eline kumaşlarını getirip Çingiz Han'ın ordugâhına geldiler. Çingiz Han bezirgânlardan (54b) birini çağırttırdı, getirilen mallara fiyat biçmesini istedi. Ol kişi, bir altın değeri olan mala on altın fiyat biçti. Çingiz Han bu sözü beğenmedi: "Bu kişi sanıyor ki getirdiği bu malları biz hiç görmemişiz ve bizde bulunmaz." dedi ve hazinecisine: "Kumaş getirin." diye buyurdu. Varıp bin sandık kumaş getirdiler. Hepsi altın işlemeliydi. Sonra buyurdu: "Bu bezirgânın malını talan edin." dedi, talan ettiler. "İmdi öteki bezirgânları getirin." dedi, getirdiler. Kumaşların fiyatını sordu. Onlar: "Biz ne diyelim, eğer size layık olursa, peşkeştir. Satmak için getirmedik." Bunların sözü Han'ın hoşuna gitti. Getirdikleri tüm kumaşları aldı, bir akçalık mala on akça verdi; çok inayetlerde bulundu, konuk edip ağırladı. Beğlerine emretti, "Bu bezirgânların yanına kişiler verin.' diye, verdiler. Hepsi dört yüz elli kişi oldu. Çingiz Han bu bezirgânlardan üçünü Sultan Muhammed'e elçi atadı. Birisi Mahmud Harezmî, ikincisi Ali Hoca Buharî ve üçüncüsü Yusuf Otrarî. Şu sözleri iletmelerini istedi: "Bu bezirgânlar gelip bizim inayet ve şefkatimizi gördü. Biz dahi bunlardan birkaç kişiyi size gönderdik. Ümit ederim ki onları ağırlayıp gönderirsiniz. (55a) Ta ki sen benim oğlum ol. Hüda-i Teâlâ bu dünyayı ikimize verdi. Biz baba ve oğul birbirimiz ile iyi geçinirsek Müslümanlar huzur ve asayiş içinde olurlar." diyerek elçi ve bezirgânları gönderdi. Onlar Otrar'a vardılar. Otrar hâkimi İnalçık'tı, kendisi Sultan Muhammed'in dayısı idi. Sultan Muhammed ona Kayır

Han adını verdi. Bezirgânlar onunla görüştüler. Aralarında birisi vardı, Kayır Han'ın yakınıydı. O kişi "Kayır Han" demedi, "İnalçık" dedi. Bu sözü kötü bulunca bezirgânları yakaladı; Sultan Muhammed'e, bir kısım kişiler casusluğa gelmiş, diye haber gönderdi. Sultan Muhammed de hiç düşünmeden, öldürsün ve malını alsın, diye emir iletti. Kayır Han bunları öldürdü ve mallarını da aldı. Bezirgânlardan birisi kaçıp olayı Çingiz Han'a anlattı. Çingiz Han bu sözü işitince çok sinirlendi, beğleri çağırıp kengeş kıldı, Sultan Muhammed'in üzerine yürüyecek olup çeri toplamağa uğraştı. Ta ki Sultan Muhammed'e bir kişi gönderdi: "Senin üzerine geliyorum, haberin olsun." dedi.

Cuçi Han'ın Sultan Muhammed Harezmşah ile Vuruştuğunun Zikri

Küçlük Han'dan ayrılıp kalan ve Türkistan etrafında oturan uruklar vardı; Çingiz Han büyük oğlu Cuçi'yi onların üzerine gönderdi. O zaman Sultan Muhammed, Çingiz Han'ın kendisine (56b) yöneldiğini işitti; ordu toplayıp Semerkant'a geldi ve oradan Cend'e geçti. Cuçi Han'ın gelip Türkistan etrafındaki elleri vurduğu haberini orada aldı. Hemen ilerleyip bu ellerin oturduğu yerlere vardığında Kabli ve Kamiç denen ırmakların arasında çok sayıda ceset olduğunu gördü. Onların arasında yarı canlı birisini bulup haber sordu. O kişi: "Cuçi Han'ın geldiğini duyup kaçtık. Dün bu saatlerde burada peşimizden yetişip vuruştu, kırdı kesti, esir köle edip götürdü." dedi. Bunu duyunca Cuçi'nin peşinden gitti ve sabah olduğunda ona vardı. Sultan Muhammed'in yetiştiğini gören Cuçi Han beğlerine danıştı. Beğler dediler: "Han bizi Sultan Muhammed ile vuruşmak için göndermedi. 'Vurun, alın.' dediği elleri vurduk ve aldık. İyisi bu ki biz az yürüdük ve onlar çok yol yürüdüler, uzaktan geldiler; şimdi durmazsak peşimizden daha az kişi gelir. Onlarla vuruşuruz." Cuçi Han: "Ben babama ve kardeşlerime ne derim? Düşmanı uzaktan gördüm de kaçtım mı derim?" diyerek beğlerin sözünü kabul etmedi ve hazırlanıp Sultan Muhammed ile vuruştu. Cuçi Han kendisi birkaç kere saldırdı. Sonunda tuğun yanına vardı[5]

5 Savaş esnasında için ordunun merkezine dikilen ve bağımsızlığı temsil eden tuğdan bahsediliyor. (ed.n.)

ve Sultan Muhammed'in kalkanına üç kere darbe indirdi. Sultan Muhammed'in leşkerinin kaçması yakındı. Sultan Celaleddin iyi işler başarıp leşkerin (56a) kaçmasını önledi. Ol gün akşama kadar vuruştular. Gece olduktan sonra Moğullar kampın her yerinde ateşler yaktılar ve çekip gittiler. Sultan Muhammed'in çerisi sabah gördü ki Moğullar geceleyin kaçmışlar, geri döndüler.

Cuçi Han varıp babasına geldi, yaptığı işleri anlattı, Çingiz Han memnun oldu ve çok inayetlerde bulundu. Sultan Muhammed beğleri ile kengeş yaptı, hiçbirisi vuruşmayı uygun bulmadı; leşkeri vilayetlerine dağıttılar ve geri döndüler.

Sultan Muhammed'in Devletinin Geri Tepmesinin Sebebi

Sebep şu ki bir gece sarhoşken, anası Türkân Hatun ile ilişkisinden kuşkulandığı Şeyh Mecdiddin Bağdadi'yi şehit ettirdi. Sabah uyandığında yaptığı işten pişman oldu, Şeyh Necmeddin Kübra'ya bir tabak altın ve cevahir gönderdi ve bu günahının affedilmesini istedi. Şeyh dedi: "Onun kan parası altın ve cevahir değil belki öldüren kişinin başı ve benim başım ve daha kaç bin kişinin başıdır."

Ondan sonra Emîr-ül Müminin Nasreddin Ebul Abbas halife ile arasını açıp müftülerden fetva aldı ve Termiz seyyidlerinden Ala-il-Mülk denen kişiyi halife ilan etti; halifenin adını hutbe ve sikkelerden çıkarttı.

Bir de Kayır Han'ın sözüne güvenip Çingiz Han'ın elçisini ve bezirgânlarını düşüncesizce öldürttü.

Ve dahi çok kötü işler yaptı (56b) ki, bunları anlatırsak, sözümüz çok uzar.

Çingiz Han'ın Buhara Civarına Yürüdüğünün Zikri

Tarih altı yüz on beşte Çingiz Han sayısız çeriyle kendi yurdundan atlanıp Otrar üzerine geldi. Yolda Karlık halkının hanı Arslan Han çok çeri ile gelip katıldı ve İdikut Uygurlarının çok elleri Beşbalık'tan gelip katıldı. Almalık'tan Sığnak Tegin eli ile gelip katıldı. Ögedey Han ile Çağatay Han'ı Otrar'da görevlendirdi. Çingiz Han, Cuçi Han'ı Bicend (Cend) tarafına gönderdi.

Alak Noyon ile Sukatu Buka'yı beş bin kişiyle Fenakat ve Hocend tarafına gönderdi. Ülkeler padişahının kendisi ise geriye kalan leşkeri alıp Tuluy Han ile beraber Buhara tarafına yürüdü. Buhara, Moğul dilinde "bilim" ve "bilim adamlarının toplandığı yer" anlamındadır. Çingiz Han Otrar'dan atlanıp Buhara'ya taraf geldiğinde, sabah erkenden ansızın Zernük Kalesi'ne rastladılar; bağırdılar, gürültü kopardılar. Kale halkı Zernük'ün çevresini sayısız çerinin kuşattığı haberini aldı. Bu halk çok tuhaf ve garip biçimde korktu, kaleye çekilip kapıları kapattılar. Bu zaman cihan padişahının Danişmend Hacib denen bir adamı vardı. Kendisi Müslüman'dı. Onu Zernük halkına elçi gönderdi. Danişmend Hacib varıp, (57a) halka çok nasihatler edip ve çok korku saldıktan sonra şehir halkının tamamı çıkıp çok peşkeşler ile Han'ın huzuruna geldi. Han onlara şefkat ve merhamet gösterdi. Çingiz Han, Zernük'ün adını Kutluk Balık koydu. Ol şehrin gençlerini yanına aldı, yaşlılarına müsaade etti.

Oradan atlanıp Nur'a geldi. Nur halkı kaleye kapandı. Sonradan karşılıklı elçileri gönderildi, halk kaleden çıktı, iyi peşkeşler getirip Han'ı ziyaret ettiler. Han da o halka inayet ve şefkatler kıldı. Hükmetti ki, kendinize yetecek kadar erzak, ekmek, tavuk ve öküzlerinizi alıp kaleden dışarı çıkın; geriye kalan malı leşker yağmalasın. Halk bu hükme uyarak kaleden çıktı. Geriye kalan malları Han'ın çerisi yağmalayıp aldı.

Ondan sonra atlanıp öşür ayı başlarında, tarih altı yüz on altı, yılan yılında Buhara'ya gelip kaleyi kuşattı. Gece yarısından sonra Sultan Muhammed'in Buhara'da bıraktığı beğlerden Kök Han ve Sevinç Han ve Kuşluk Han, yirmi bin kişiyle Çingiz Han leşkerine bir gece darbesi düzenlediler. Han'ın çerisi de bundan haberdar oldu, çok vuruştular. Sonunda ülkeler padişahının (57b) bahtı yaver gidip, yirmi bin askeri yenip kısa zamanda yok etti. Sabah olduktan sonra kapıları açtılar, Buhara'nın tüm şeyh ve meşayihi, molla ve müftüsü, asili ve avamı şehirden çıkıp Han'ın hizmetine geldiler. Han da atlanıp, şehri içine girip, seyredip caminin kapısına geldi. Cami içine at ile girip maksureye geldi. Bu cami çok büyük bir yapı idi. Han: "Bu ev sultanın evi midir?" diye sordu. Halk: "Tanrı'nın evidir." dedi. Attan inip minbere çıktı. Moğullar ulema ve müçtehitlere at tutturup kendileri piya-

le içmeğe[6] meşgul oldular. Mushaf'ın varakları atların ayakları altında kalmıştı. O zaman Buhara'da seyyidlerin ulusu bir seyit vardı. Mushaf'ın varaklarını at ayaklarının altında görünce: "Bu nasıl olay?" diye bir müçtehide sordu. Müçtehit: "Ey Seyyid, tekin ol, Tanrı Teâlâ'nın gazap zamanıdır." dedi.

Çingiz Han atlanıp bayram yerine geldi. Halkın tamamı hazır olunca minbere çıktı. Öncelikle Tanrı'ya şükretti. Ondan sonra Müslümanların suçlarını anlatmağa başladı. Sultan Muhammed'in verdiği sözü tutmayarak bezirgânları ve elçileri öldürdüğünü söyledi. Sonra dedi: "Ey kavim, sizlerden büyük günahlar çıktı. Tanrı Teâlâ'nın kahrı (58a) gelmiş; ben Tanrı'nın bir yaman belasıyım. Beni sizlere musallat edip gönderdi." Bu sözleri söyledikten sonra dedi: "Sizin yeryüzündeki mallarınızı söylemeğe gerek yok ama yer altına sakladığınız malları zorluk çıkarmadan getirip verin." Ülke halkı açık ve gizli tüm mallarını getirip verdiler. Bu arada bir kişi gelip: "Şehir içinde Harezmşah'ın çok adamı saklanmıştır." dedi. Bu sözleri duyunca Han'ın hükmüyle şehri ateşe verdiler. Buhara'nın çoğu binaları yandı. Taştan olan binalar yanmadı. Sultan Muhammed'in birkaç beği iç kaleye saklanmıştı; burasını alıp içindeki beğleri de öldürdü. Buhara kalesini yerle bir etti. Sözün kısası Buhara ta Kaan'ın zamanına kadar virane kaldı. Kaan'ın hükmüyle Buhara'yı yeni baştan imar ettiler.

Ögedey Kaan ve Çağatay'ın Kayır Han ile Vuruşup Otrar'ı Yıktıklarının Zikri

Sultan Muhammed Harezmşah, elli bin kişi ile Kayır Han'ı Otrar vilayetini savunmak için görevlendirmişti. Sultan, Tatar leşkeri Otrar'a gelmek niyetindeymiş, diye düşünüp Karaca Hacib emrinde on bin kişiyi daha Kayır Han'a yardıma gönderdi. Böylece Otrar'ın (58b) içinde altmış bin kişiyle Kayır Han kapanmış durumdaydı. Şehzadeler beş ay şehri kuşatıp durdular. Otrar içindeki halk perişan olmağa başladı. Karaca Hacib, Kayır Han'a dedi: "Otrar'ı şehzadelere verelim; onlara el olsun. Böylece bu perişanlıktan da kurtuluruz." Kayır Han onun sözünü kabul etmedi. Çünkü bu fitneler onun yüzünden çıkmıştı.

6 Piyale içmek: Eskiden beri Türkistan'da içki "piyale" adı verilen küçük kâselerde içilir. (ç.n.)

Karaca Hacib sözünü Kayır Han'a söyleyerek kabul ettiremeyince bir gece emrindeki on bin kişiyle Sofu Kapısı denen kapıdan çıktı ve şehzadelerin hizmetine geldi. Şehzadeler Karaca Hacib'e sordular: "Sen kendi padişahına ne vefa gösterdin ki bize gelirsin?" dediler ve on bin kişisiyle beraber şehit ettiler. Moğullar Sofu Kapısı'ndan gelip Otrar'ın içine girdiler ve Otrar halkının tamamını çöle çıkarıp şehit ettiler. Bu zaman Kayır Han yirmi bin kişiyle iç kaleye kapandı. Her gün oradan çıkıp vuruşuyordu. Çok yiğitlikler sergiledi ve Moğul çerisinden çok kişiler öldürdü. Kendi etrafındaki kişilerin tamamı şehit oldu. Sonunda Moğullar iç kaleyi aldı. Kayır Han iki kişiyle kaçıp bir damın üstüne çıktı. Ol iki kişi dahi şehit oldu. Bu arada vuruşa vuruşa Kayır Han'ın oku tükendi. Akabinde cariyeler duvardan (59a) tuğlaları alıp ona vermeğe başladılar. Bu tuğlaları fırlatarak vuruştu. Sonunda onu çevirdiler, diri olarak yakaladılar ve şehzadelerin huzuruna götürdüler. Bu arada şehzadeler, Çingiz Han'ın Buhara'yı alıp Semerkant'a yürüdüğü haberini aldılar. Ögedey Kaan ile Çağatay Han sayısız çeriyle Semerkant'a yöneldiler. Bu arada Kök Saray denen yerde Kayır Han'ı şehit ettiler.

Cuçi Han'ın Bicend Üzerine Yürüdüğünün Zikri

Cuçi Han Otrar'dan atlanıp Sığnak'a geldi. Hasan Hoca denen Müslüman bir nökeri vardı. Onu Sığnak'a elçi gönderdi: "Git halka nasihat et; gelip beni görsünler, kaleyi bana teslim etsinler, bana itaat kılsınlar." dedi. Hasan Hoca, Sığnak'a varıp halka nasihat ettiğinde çarşı halkı, sevaptır, diyerek tekbir getirdi ve her taraftan üzerine çullanarak Hasan Hoca'yı öldürdüler. Ta ki kapıları da sağlama alıp içeri kapandılar. Cuçi Han bu haberi alınca çok kızdı, Moğullara, kaleyi asılıp alın, diye emretti. Moğullar bir saat içinde kaleyi aldılar. Ta ki bir Hasan Hoca'nın kanı için on bin Müslüman'ı şehit ettiler. Hasan Hoca'nın oğlunu Sığnak'a hâkim atadılar. Ondan sonra Cuçi Han atlanıp Özkend'e geldi. Özkend halkı kaleden çıktı, güzel peşkeşlerle gelip Cuçi Han'ı gördüler. Han da (59b) onlara inayet edip kendilerine ve mallarına dokunmadı. Ondan sonra atlanıp Asnaş (Asanas) denen kaleye geldiler. Asnaş halkı dışarı çıkıp vuruştu. Cuçi Han'ın leşkeri onları yendi, hepsini şehit etti. O zaman Bicend hâkimi, Cuçi Han'ın haberini alınca Bicend'den kaçıp Harezm'e gitti.

Cuçi Han bunu duydu, Çintemur denen nökerini Bicend halkına elçi gönderdi. Bicend halkı itaat etmedi, Çintemur'u öldürmek istediler. Çintemur türlü hileler yaptı, onların elinden kurtulup kaçtı, Cuçi Han'ın hizmetine vardı. Gördüklerinin hepsini Han'a anlattı. Cuçi Han kızdı, varıp Bicend'i kuşattı. Ta ki kaleyi aldı. Ol kişiler ki Çintemur'u öldürmek istemişlerdi, öncelikle onları şehit etti ve geriye kalan halkın kanını bağışladı, tamamını kale dışına çıkarttı, mallarını yağmalattı, Ali Hoca Gijduvanî'yi Bicend'e hâkim atadı.

Alak Noyon'un Sukatu Buka ile Beraber Fenakat ve Hocend'e Gelişi ve Hocend Hâkimi Temur Melik'in Zikri

Yukarıda dedik ki Çingiz Han, Alak Noyon ile Sukatu Buka'yı beş bin kişiyle Fenakat ve Hocend tarafına gönderdi. Alak Noyon ile Sukatu Buka gelip Fenakat'ı kuşattılar. Fenakat halkı kapıları kapatıp üç gün boyunca kalede oturdular. Dördüncü gün halkın tamamı kaleden çıkıp, (60a) çok peşkeşler getirip Alak Noyon ile Sukatu Buka'yı gördüler. Ondan sonra bu iki komutan meslek sahipleri ile Sultan Muhammed'in nökerlerini ayırdı. Ta ki nökerleri öldürüp meslek sahipleri ile Tacikleri haşar[7] için Hocend tarafına sürdü ve kendileri de atlandılar. Gelip Hocend'e vardılar. Ama Hocend'in Temur Melik denen bir hâkimi vardı ki savaş günü Rüstem ve İsfendiyar onun karşısında dayanamazdı. Hocend nehrinin ortasında bir ada vardı ki Temur Melik oraya bir kale kurmuştu. Öylesine sağlam bir kaleydi ki yaratılandan kimsenin eli oraya ulaşmazdı. Temur Melik bin yiğitle oraya kapandı. Alak Noyon ile Sukatu Buka o kaleyi görünce, burayı nasıl alacağız, diye düşünmeğe başladılar. Temur Melik on iki gemi yaptırmıştı, bunların üzerleri tamamen kapalıydı. Yalnız ok atışı ve tüfek[8] için pencereleri vardı. O gemilere öyle bir şey yapmıştı ki ok veya tüfek, hiçbir şey onlara işlemezdi. Bu gemilere binerek her gün öyle savaştı ve kahramanlıklar gösterdi ki Moğullar kendileri bile aferin dediler ve hiçbir şekilde onu ye-

7 Haşar: Bir çeşit angarya; kamu yararına karşılıksız yapılan çalışma. (ç.n.)

8 Metinde "töpeng" olarak geçmektedir. Hangi silahın kastedildiği anlaşılamadı. (ç.n.)

nemediler. Sonunda Moğullar elli bin haşar işçisi Tacik'i önlerine katıp taş ve çakıl taşıttılar. Bunları suya saldılar (60b). Sonunda Moğul leşkerinin baskın olduğunu gören Temur Melik ağırlığını yetmiş gemiye yükledi ve adı geçen on iki gemiye de bin yiğitle kendisi binerek, geceleyin nehrin ortasını takip ederek ilerlemeğe başladı. Alak Noyon ile Sukatu Buka: "Siz de nehir kıyısıyla Temur Melik'in peşinden gidin." diye Moğullara emir verdi. Moğullar nehir yakasıyla hareket ederek ve arada Temur Melik'in gemisine yanaşarak vuruşa vuruşa ilerlemeğe başladılar. Bu arada Temur Melik, Fenakat şehrinin karşısına geldi; gördü ki gemilerin geçişini engellemek için nehrin üzerine büyük bir zincir çekmişler. Temur Melik baltayla bu zincire öyle bir darbe indirdi ki zincir paramparça oldu ve gemiler geçip gitti. Bundan sonra Moğullar Temur Melik'le vuruşmak için nehrin her yerinde ve her menzilinde hazır beklediler. Temur Melik bunu görünce nehirden çıktı ve karayoluyla Harezm yönünde hareket etti.

Moğul leşkeri de Temur Melik'in peşinden yetişince çok vuruştular. Temur Melik bin yiğidiyle beraber çok kahramanlık gösterdi. Sonunda yiğitlerinin tamamı şehit oldu. Ondan sonra Temur Melik'in ardından üç Moğul yetişti. Temur Melik'in üç oku kalmıştı, bir tanesinin temreni (61a) yoktu. O temrensiz okla Moğul'un birisini gözünden vurarak kör etti. Moğullar bunu görünce geri döndüler. Temur Melik Harezm'e vardı. Ta ki Harezm'den leşker alıp, Kat'a vardı; Kat'ta Çingiz Han'ın atadığı hâkimi öldürdü ve Harezm'e geri döndü.

Harezm'de Sultan Muhammed'in huzuruna vardı. Sultan Muhammed ona çok iltifat ve inayetlerde bulundu. Oradan Şam'a vardı. Birkaç yıl orada kaldı, sonunda Hocend'e vardı. Çingiz Han'ın kendi oğlunu Hocend'e hâkim atamış olduğunu gördü. Kendini oğluna tanıttı, onunla beraber Ögedey Han'ın huzuruna gitmek üzere yola çıktılar. Yolda Kadkan Oğlan denen kişiye rastladılar. Kadkan Oğlan onu tanıdı, el kolunu bağlattı ve Moğullar ile savaşlarını sorduğunda Temur Melik çok ters cevap verdi. Kadkan Oğlan sinirlendi ve ona bir ok vurdu. Temur Melik orada şehit oldu. Alak Noyon ile Sukatu Buka, Hocend'i alıp Semerkant tarafına yöneldiler ve Çingiz Han'ın hizmetine geldiler.

Ülkeler Hanı Çingiz'in Semerkant'ı Almasının Zikri

Sultan Muhammed Harezmşah, Moğul ordusunun korkusundan yüz otuz bin kişiyi otuz han ile beraber Semerkant'ta bırakmıştı. O leşkerin altmış bini Türk ve elli bini Tacik idi ki hiçbirisi savaş gününde aslanlardan ve fillerden sakınmazdı. Bunların dışında yirmi savaş fili de vermişti. Bu kişiler dışında (61b) başkaları da vardı ki sayı ve hesaba gelmezdi. Kalenin hendeğini kazıp suyla doldurmuşlardı. Çingiz Han, Otrar'a geldiğinde Semerkant Kalesi'nin sağlamlığını ve halkının kalabalığını duyunca oğlanlarını Otrar'da görevlendirdi ve noyonlarını Semerkant sınırlarına gönderdi, kendisi Buhara'ya gelip Buhara'yı aldıktan sonra Semerkant'a vardı. Oğlanları Otrar'ı alıp ve noyonları da sınırları fethedip Semerkant'ta ülkeler padişahının ordusuna katıldılar.

Harezmşah'ın Semerkant Kalesi'ne bıraktığı hanlar sayısız orduyla kapıdan çıkarak Çingiz Han ordusunun bir kısmıyla yaman bir vuruşmaya girişti. O vuruşmada Harezmşahlılar Moğulların birkaçını öldürdüler ve birkaçını da esir alıp kaleye geri döndüler.

Sabahı gün ülkeler padişahı kendisi atlanıp vuruşmaya geldi. O gün öyle bir vuruşma oldu ki Harezmşahlılardan kimse kapıdan çıkmağa cesaret edemedi. Ama kale üzerinde ta akşama kadar çarpıştılar. O zaman Semerkant'ın şeyhülislamı ile kadısı geldi, Han'ı görüp aman dilediler. Han da onlara çok iltifat ve inayet kıldı. Şeyhülislam ile kadı geri dönünce Namazgâh Kapısı'nı açtılar. Moğullar hücum ederek (62a) kapıdan girdiler ve öteki kapıları da açtılar. Moğulların tamamı kaleye girdi, yağmayla meşgul oldu. Ta ki Sultan Muhammed'in hanlarından Alp Han denen zat bin kişiyle beraber vuruşa vuruşa çekilip gitti. Öteki hanların tamamı leşkerleriyle beraber şehit oldular. Seçkin otuz bin kişiyi oğulları ve noyonları arasında paylaştırdı. Ondan sonra elli bin evlik halkı şeyhülislam ile kadıya bağışladı; geriye kalanlardan iki yüz bin altın haraç aldılar. Bu olay altı yüz on altı yılında yaşandı.

Çingiz Han'ın Oğullarını Semerkant'a Gönderdiğinin Zikri

Ülkeler Hanı, Semerkant ile Buhara'dan ayrıldıktan sonra Cuçi Han ve Ögedey Han ve Çağatay Han'ı Harezm üzerine yü-

rümekle görevlendirdi. Şehzadeler sayısız leşkerle Ürgenç tarafına yöneldiler. O zaman Harezm'de, Harezmşah'ın beğlerinden Humar Tegin ve Moğul Hacib ve Feridun Guri denen kişi vardı. Ama Humar Tegin Harezmşah'ın anası Türkân Hatun'un ağabeyi idi. Onu Ürgenç'e hâkim atamışlardı. Ürgenç'te Harezmşah nökerlerinden, ekâbir ve eşraftan o kadar insan vardı ki sayısını ancak Tanrı Teâlâ bilirdi. Ol Müslümanlar feleğin çarkından gafil otururlardı. Aniden birkaç (62b) Moğul atlısı gelip, kapının önünde duran at ve eşekleri alıp gittiler. Atlı ve yayan yüz bin kişi o Moğulların peşinden kovalayıp gitti. Ürgenç Kalesi'nden bir fersah ötede Bağ-ı Hürrem denen yer vardı; o bağda Moğulların ardından yetiştiler. Orada çok sayıda Moğul pusuda beklemekteydi. Aniden iki koldan Müslümanlara saldırdılar. Öyle bir vuruşma oldu ki o yüz bin kişiden beş on kişi ancak kurtulup şehre dönebildi. Onların peşinden kovalayarak gelen Moğullar, Şura (Tenure) denen mahalleye girdiler, orasını geceye kadar yağmaladılar ve ateşe verip gittiler. Sabah olunca Moğul'un bir kısım leşkeri geldi, şehrin çevresinde saf tutup kaleyi gözlemeğe başladı. Sultan Muhammed Harezmşah'ın Feridun Guri denen beği beş yüz gençle beraber kapıda görevliydi. O zaman gördüler ki Cuçi ve Ögedey Kaan ve Çağatay Han sayısız leşkerle atlanıp geldiler, Ürgenç'in çevresini kuşatıp oturdular. Şehzadeler Ürgenç'e elçi gönderdiler. Dediler: "Bize bağlanarak bir elimiz olmayı kabul edersiniz, kendiniz güvende olursunuz ve çoluk çocuğunuz da esir köle olmaz." Ürgenç halkı bunu kabul etmedi ve boyun eğmedi. Ondan (63a) sonra Harezm leşkeri yedi ay boyunca her gün sabahtan akşama kadar vuruştu. Sonunda Moğullar Ürgenç çevresinde mancınıklarda kullanmak için taş bulamadıklarından ve dut ağacının kütüklerini mancınıklara koyup atıyorlardı. O zaman Moğullar, Ceyhun Nehri'nin önünü keserek Ürgenç'i susuz bırakmağa karar verdiler. Ceyhun'un önünü kesmek için üç bin Moğul atlanıp çalışmaların yapılacağı yere geldi. Ürgenç halkı bunu haber alınca gelip üç bin Moğul'un etrafını sardılar, öyle bir vuruştular ki üç bin Moğul'dan bir kişi bile kurtulamadı. Moğullar hiçbir şekilde Ürgenç'i alamıyorlardı çünkü şehzadeler arasına anlaşmazlıklar çıkmıştı. Çingiz Han, Ürgenç'in yedi aydan beri alınamadığını duydu. Ülkeler padişahı: "Cuçi Han ve Çağatay Han, Ögedey Kaan'ı kendilerine baş bilsinler ve ona tabi olsunlar ve birbirilerine muhalefet etmesinler; ondan sonra

Harezmşahlılarla karşı karşıya gelsinler." diye haber gönderdi. Şehzadeler babalarının sözünü tutup Ögedey'e tabi oldular, anlaşmazlıkları ortadan kaldırdılar. Ondan sonra leşkeri Harezmlilerin karşısına çıkarttılar ve sert bir vuruşmaya giriştiler. Sonunda Ürgenç'i alıp, mahalle mahalle ateşe verip halkın tamamını çöle çıkarttılar. Ta ki yüz bin evlik kişiyi zanaatkâr (63b) diye aldılar. Genç hatun ve delikanlıları esir etmek için aldılar. Ondan sonra geriye kalan halkı askerler arasında taksim etti. Her kişiye yirmi dört kişi denk geldi ve bunların öldürülmesini emretti. Moğullar hepsini öldürdüler. Derler ki, Hazret-i Şeyh Necmeddin Kübra'nın adı dünyada meşhurdu; bu yüzden şehzadeler Şeyh Hazretleri'ne bir kişi gönderdiler: "Şeyh ayakaltında kalmasın, çoluk çocuğuyla kaleden çıksın gelsin." dediler. Şeyh Hazretleri dediler: "Ben yalnız değilim, kardeşim ve hizmetkârlarım var." Şehzadeler: "On kişiyle gelsin." dediler. Şeyh ondan daha fazla olduğunu söyledi. Şehzadeler: "Yüz kişiyle gelsin." dediler. Şeyh yüzden de fazla olduğunu söyledi. Şehzadeler bin kişiyle gelmesini söylediler. Şeyh hazretleri şu cevabı iletti: "İyi günlerde bu halkın tamamıyla aşina ve dost yaren idim. İmdi kötü günde bunları nasıl bırakıp giderim? Ben varamam." dedi. Bu arada Moğullar Şeyh Hazretleri'nin mahallesine ulaştılar. Şeyh Hazretleri Moğullardan birkaçını kendi elleriyle cehenneme gönderdi. Ta ki şehit oldu. İnna lillahi ve inna ileyhi raciun.[9]

Çingiz Han'ın Nahşab, Termiz ve Belh'e Varmasının (64a) Zikri

Çingiz Han Maveraünnehir'i aldıktan sonra şehzadeleri Harezm'e gönderdi. Kendisi Semerkant'a vardı. O yılın ilkbaharını Semerkant'ta geçirip Nahşab'a geldi. Nahşab'dan Termiz'e geldi. Termiz halkı boyun eğmedi, saf tutup vuruştu. Sonunda Çingiz Han Termiz'i aldı, herkesi kılıçtan geçirdi. O zaman Moğullar bir hatunu öldürmek istediklerinde: "Beni öldürmeyin, size bir inci veririm." dedi. "İnci nerededir?" diye sordular. Hatun: "Ben onu yutmuşum, inci karnımdadır." dedi. Moğullar o hatunun karnını yarıp inciyi aldılar. Bu yüzden bir tek ceset kalmadı, hepsinin karnını yardılar.

9 Şüphesiz dönüş Allah'adır. *Bakara, 156.* (ed.n.)

Ülkeler padişahı Termiz'den geçip Belh'e vardı. O zaman Belh öyle bayındırdı ki bin iki yüz camisi, bin iki yüz hamamı vardı. Belh'in tüm ahalisi ve mevalisi gelip Han'ı gördüler, aman dilediler. Han kabul etmedi çünkü Sultan Celaleddin yaşıyordu. "O hayattayken bu halk elbette muhalefet yapacaktır." diye düşündü. Sonunda Belh halkıyla çetin vuruşmalar yaparak Belh'i aldı. Halkını kılıçtan geçirdi, Belh Kalesi'ni yerle bir etti.

Belh'ten ayrıldıktan sonra Tuluy Han'ı birkaç noyonla beraber Horasan üzerine (64b) gönderdi. Kendisi Talkan şehrine geldi. Talkan çok müstahkem bir şehirdi. Onun halkı tabi olmadı, savaş gereçlerini hazırladı, Ülkeler Hanı'yla vuruşmaya başladı. Sözün kısası yedi ay vuruştular. Sonunda Tuluy Han Horasan'ı aldıktan sonra sayısız leşkerle gelip Talkan'da babasına katıldı. Bu kalabalık ordu hep bir arada Talkan halkıyla çetin çarpışmalar sonrasında onları yendi. Kimseyi bırakmadılar, bebekler dâhil herkesi şehit ettiler; ta ki kaleyi de yıktılar. Oradan kalkıp Andarab'a geldiler. Andarab'ı alıp, halkı öldürüp, kaleyi yıkıp buradan Bamiyan'a geldiler. Bamiyan halkı kaleye kapanıp çok vuruştu, çok kahramanlıklar gösterdi. Vuruşma sırasında Çağatay Han'ın oğluna ok isabet etti, öldü. Ülkeler Hanı bu hâli görünce tepesinden dumanlar çıktı: Kaleye yüklenin, diye Moğullara buyurdu. Moğullar kaleye yüklendiler. Ta ki büyük ve küçük, asil ve avam, kadın ve erkek tek bir kişi bırakmadılar, hepsini öldürdüler. Kaleyi yerle bir ettiler. Çingiz Han ol kalenin adını Mavbalık koydu; "yaman kale" demek olur.

Çingiz Han'ın Sultan Celaleddin ile Vuruşması ve O'nun (65a) Sind Suyu'ndan Geçip Kaçması

O zaman Çingiz Han, Sultan Muhammed'in peşinden Çine Noyon ile Subedey Bahadır ve Tuğaçar Kongrat'ı gönderdiğinde [Herat hâkimi] Han Melik bir kişi gönderip: "Size bağlandım." dedi. Tuğaçar onun sözüne inanmayıp savaştı ve kaleden gelen bir ok isabet edince öldü. Han Melik bu sebepten Çingiz Han'dan korkuyordu. Bu arada Sultan Celaleddin'in Gaznin'e geldiğini duyunca ona bir kişi gönderdi: "Ben de yardıma geldim. Sağlam ve merdane olsunlar." dedi.

Çingiz Han da tedbirli davranarak, Gaznin ve Gürcistan[10] ve Zabil ve Kâbil yollarında gözcülük yapmak için Şanguy Kutku ve Tekecik (Tekecek) ve Mülke ve Okar Kalcav önderliğinde otuz bin kişi gönderdi. Kalcav'ın anlamı "şakacı" demekmiş.

Kutuku Noyon, Han Melik'in Sultan Celaleddin'e katılmak için yola çıktığını duydu. İlerleyip geceleyin peşinden yetişti. Ancak: "Gece vakti vuruşamayız, sabah olunca vuruşuruz." diyerek kamp kurdu. Han Melik ise geceleyin yürüdü ve varıp Sultan'a katıldı. Tekecek ve Mülke bir miktar askerle Kutuku Noyon'dan ayrılıp, yakındaki Dalyan Kales'ini kuşatıp aldı. Sultan Celaleddin kendisine çok sayıda leşker katılınca ilerleyerek Dalyan'a vardı, Moğulların (65b) ileri karakolundan bin kişiyi öldürdü. Geriye kalanlar kaçıp Kutuktu Noyon'a katıldı. Sultan, Han Melik'i sağ ve Seyfeddin Melik'i sol kol yaptı, kendisi merkezde yer alarak vuruşmaya başladı. Sultan'ın leşkeri tamamen piyade ve sayısı çok; Moğullar ise az idi. Akşama kadar vuruştular. Akşam Moğullar keçeden ve şaldan kuklalar yaptılar; bunları atların ve develerin üstüne dikip arka saflara yerleştirdiler. Sabah olunca kalkıp vuruşmaya başladılar. Sultan Celaleddin'in askerleri bunların neler yaptıklarını bilmiyorlardı; yardım geldiğini sanarak kaçmağa kalkıştılar. Sultan Celaleddin bağırdı: "Moğullar hile yaptı, korkmayın." deyince, sakinleştiler ve bir hamle yaptılar. Moğulları her taraftan kuşattılar; sonunda onlar dayanamayıp kaçtılar. Moğullardan çok kişi öldü. Şanguy Kutku az sayıda askerle kaçıp Han'ın karşısına geldi. Çingiz Han sinirlendi, leşkeri toplamakla uğraştı.

Sultan Celaleddin geri dönüp evine geldi. Moğullardan çok ganimet elde edilmişti. Onları paylaşırken Han Melik ile Seyfeddin Melik bir at için kavga ettiler. (66a) Han Melik kamçı ile Seyfeddin'in kafasına vurdu. Bunu Sultan'a söyledi. Sultan hakkını vermedi. Bunun üzerine Seyfeddin sinirlendi ve tüm Kınıklılarla beraber geceleyin çadırlarını çözüp Kirman dağlarına yürüdü.

O zaman Sultan Celaleddin, Çingiz Han'ın sayısız çeriyle geldiğini duyup direnemedi ve Sind Suyu'nu geçmeğe karar verip gitti. Çingiz Han gece gündüz yürüyerek Gaznin'e vardı. Ora-

10 Gürcistan veya Ğürcistan – Günümüz Afganistan sınırları içinde tarihsel bir bölgenin adı (ç.n.)

da Sultan Celaleddin'in on beş gün önce gitmiş olduğu haberini aldı. Gaznin'e bir hâkim atadı, ilerledi, Sind kıyısına vardı.

Sultan da gemilerini donatıp yol çıkmak için sabahı beklemekteydi. Han gördü ki bir gece beklese sabaha karşı çekip gidecek. Sultan leşkerinin çevresini kuşattı. Moğul üç kat ve belki dört kat fazla ve Tacik az idi. Güneş çıkınca Sultan ateş ile su arasında durduğunu gördü. Han, "Sultan'ı diri yakalayın.' diyerek Okar Kalcav ve Kutur Kalcav'ı öncü yaptı. Bir saldırı düzenlediler, sağ ve sol kanatları aldılar. Sultan beş altı yüz kişiyle her yöne at koşturup sabahtan akşama kadar bu kalabalık leşkere karşı vuruştu, kahramanlıklar gösterdi. Sonunda Moğullar onun çevresini sardılar. Yakalamalarına az kalmıştı. Mecburen nehre atlayarak geçip gitti. Çingiz Han, Sultan'ın bu (66b) yaptıklarını çok takdir etti: "Babadan oğul olursa böylesi olsun." dedi. Sultan'ın çoluk çocuğunu ve hazinelerini aldılar. Ta ki Durbey Noyon ile Bala Noyon'u Sultan'ın peşinden gönderdi. Onlar dahi Hindistan'ın yarısına kadar dolaşıp bir haber ve eser bulamadan geri döndüler. Çingiz Han oradan geri döndü, bu arada çevredeki vilayetleri aldı, hepsine hâkimler atadı. Ondan sonra gelip Semerkant'ta kışladı.

Çingiz Han'ın Sultan Muhammed'in Peşinden Leşker Göndermesinin Zikri

Sultan Muhammed Harezmşah'ın az sayıda adamla Termiz'de Amu Suyu'nu geçip gittiğini duyunca kendisi Belh'i kuşatmışken, Çine Noyon ile Subudey Bahadır'ı ve Tuğaçar Kongrat'ı –her birisine on biner kişi vererek– Sultan Muhammed'i yakalamak için hiçbir yerde oyalanmadan yürümelerini tembih ederek gönderdi. "Hangi vilayet size bağlanıp aman dilerse ona aman verin; hangisi bağlanmazsa kendilerini öldürüp, çoluk çocuğunu esir köle edip şehirlerini yakın. Üç yıl içinde işinizi bitirmeniz gerek. Ben de burada kalmam, kendi yurduma dönerim. Sizler de işiniz bittikten sonra o yoldan devam ederek Deşt'e[11] varınız." Beğler Han'dan müsaade alıp suyu geçtiler. Belh'e vardılar, oradan Herat vilayetine geldiler. Herat halkı peşkeşler

11 Muhtemelen Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) kastedilmektedir. (ç.n.)

götürerek dışarı çıktılar, bunları karşıladılar, itaat ifade ettiler. Çine Noyon dahi saldırmadı, Sultan Muhammed'in peşinden gitmeğe devam etti. Ama Tuğaçar Noyon geriden geliyordu; Herat'a gelince bunların sözünü kabul etmedi, çatışma çıkarttı. Herat halkı vuruşmak zorunda kaldı. Kaleden atılan bir ok isabet edince Tuğaçar öldü. Ordusu gidip Çine Noyon'a katıldı. Ondan sonra Save'ye ulaştılar. Save eli onlara iltifat etmeyip kapıları kapattı. Bunlar da yolumuzdan kalmayalım diyerek, geçip gittiler. Ama Save eli akılsızca davrandı; Moğulları alaya aldılar ve onlara küfrettiler. Onlar da sinirlenip geri döndüler, üç gün kuşattıktan sonra dördüncü gün kaleyi aldılar; tek bir kişiyi bile sağ bırakmayarak hepsini kırdılar. Sonra Nişabur üzerine yürüdüler. O zaman Sultan Muhammed, Moğullardan otuz bin kişinin suyu geçtiğini: "Sultan Muhammed'den başka bir şey gerekmez." diyerek fırtına ve rüzgâr gibi ilerlediğini haber aldı. Bu haberi aldıktan sonra beğlerini çağırıp danıştı. Çoluk çocuğunu Karindaz Kalesi'ne bırakıp kendisi Irak'a doğru hareket etti. Fahrülmülk ve Nizameddin Ebül Meali Kâtip ve Ziyaülmülk ile beğlerinden birkaçını Nişabur'u savunmakla görevlendirip kendisi Rey üzerinden Kazvin'e vardı. Oğlu Sultan Rükneddin otuz bin kişiyle oradaydı. Babasının geldiğini işitince çıkıp karşıladı. Burada başka bir oğlu olan Sultan Gıyaseddin'i annesiyle beraber Karindez'e gönderdi. O zaman Çine Noyon ile Subudey Bahadır, Nişabur'a vardılar; Sultan Muhammed'in atadığı beğlere elçi gönderdiler. Onlar da çok peşkeşler ile üç kişi gönderip dediler: "Siz Sultan Muhammed'i yakalayın, ondan sonra ülkenin tamamını size teslim edelim." Çine Noyon Uygur dilinde bir mektup verdi. Çingiz Han'ın bir nişanesi vardı, içeriği şöyleydi: "Hüda-i Teâlâ dünyayı bana verdi. Kim bana itaat ederse devlet sahibi olur, kim karşı gelirse kendisi yok olur, çoluk çocuğu kaybolup gider." Onu da verdi. Daha sonra Nişabur'dan kılavuz alıp Sultan Muhammed'in peşinden gittiler.

Oradan Mazenderan'a vardı; çok kişi öldürüp kalesini yerle bir etti. İsferayin yoluna girdi, o yolda da kime rastladıysa eline katılana dokunmadı ama katılmayanları yerle bir etti. İlal (Eylal) Kalesi'ni –ki Sultan'ın annesi oradaydı– kuşatıp Rey'e vardı ve Rey'i aldı. Kişileri kırdı, kalesini yerle bir etti. Harezmşah bu haberi alınca yerinde duramadı, beğlerin hepsine (68a) danıştı, kor-

kudan hiçbir yerde duramadı, çekip Karindaz'a gitti. Yanındaki kişilerin de her biri bir tarafa gitti. Karindaz'a giderken birkaç Moğul'a rastladı, onlarla vuruşurken Sultan Muhammed'in atına ok isabet etti, kaçıp Karindaz'a sığındı. Orada da tutunamayıp Gilan'a gitti. Moğullar peşinden vardı, büyük çatışma çıktı. Moğullar bir kısım leşkeri Karindaz'a bırakıp Sultan Muhammed'i takip ettiler. Sultan Gilan'a vardı, orada yedi gün kaldıktan sonra İstidare'ye yöneldi. Yolda hazinesini kaybetti. Oradan Külzüm[12] Denizi'ne vardı, Abeskun Adası'na çıktı. Orada da tutunamadı. Sultan gittiği gün Moğullar geldiler, Sultan'ı bulamayınca geri dönüp Karindaz'a geldiler; Sultan'ın birkaç hatunu ve çoluk çocuğu oradaydı, onları esir ve köle ettiler. Küçük oğlanları İlal Kalesi'ndeydi; varıp orayı da kuşattılar.

Derler ki Âdem zamanından ta bugüne kadar yağmur hiç eksik olmazdı. Orada büyük havuzlar ve sarnıçlar yapmışlardı; halk yıllarca otursa da suya ihtiyacı olmazdı.

Çingiz Han'ın kısmetinden ve Sultan Muhammed Harezmşah'ın bahtsızlığından tek bir damla yağmur yağmadı. Sonunda on beş gün içinde suları tükendi. Sultan Muhammed'in veziri Nasreddin dışarı çıkıp Çine Noyon'un huzuruna çıktığı zaman yağmur yağdı. (68b) Öylesine yağdı ki seller geldi. Ne kadar hazine ve cevahir vardı, hepsini Moğullar aldı. Veziri ve Sultan'ın anası ile oğullarını Çngiz Han'a gönderdiler. Çingiz Han veziri ve oğlanları öldürttü.

Sultan Muhammed bu haberi alınca kendinden geçti, aklını kaybetti. Bir daha da kendine gelemedi. İnna lillah-i ve inna ileyh-i raciun. Orada kefen bulamadılar, kendi kaftanıyla gömdüler. Bu olay yılan yılında, altı yüz on yedi tarihinde yaşandı. Sultan Muhammed'in padişahlığı yirmi bir yıl sürdü.

Ondan sonra Nahçıvan ve Azerbaygan (Azerbaycan) vilayetlerini alıp perişan etti. Oradan Şirvan'a vardı, Şamahı'dan on kılavuz alıp birisini öldürdüler, ötekileri korkutarak dediler: "Eğer bizi doğru yoldan götürmezseniz arkadaşınıza ne yaptıysak size de aynısını yapacağız." Onları alıp, Derbent yolundan geçip gittiler. O vakit Kıpçak ve Alan onların yolunu kesmişlerdi. Subudey

12 Hazar Denizi kastedilmektedir. (ç.n.)

Bahadır Kıpçak'a kişiler gönderip: "Sizler bizim kardeşimizsiniz, Alanlar yabancı bir halktır. Onlara yardım etmeyin ve bizimle anlaşın." diyerek çok peşkeşler verdiler. Kıpçaklar bunların sözünü kabul edip Alan kavminden ayrıldılar. Onlar yalnız kalınca (69a) Moğullar saldırdı, çoğunu esir ve köle etti. Kıpçak eli, Rus tarafına gidip ondan yardım aldı ve Moğulların üzerine geldi. Moğul onları görünce hile yaparak kaçtı. Kıpçaklar, korkup kaçtılar, diyerek on gün boyunca peşlerinden kovaladılar. Sonradan Moğullar geri döndü ve yedi gün boyunca vuruştular. Sonunda Moğullar galip geldiler; baskınlar yaptılar, çok ganimet aldılar, gönülleri hoş ve memnun olarak Çingiz Han'ın huzuruna vardılar, yaptıkları işleri arz ettiler. Han da bunların yaptıklarını takdir etti, çok armağanlar ve mülkler verdi.

Çingiz Han'ın Tuluy Han'ı Horasan Üzerine Göndermesinin Zikri

Ülkeler Hanı gelip Belh'i aldıktan sonra Tuluy Han'ı Horasan üzerine gönderdi. Tuluy Han, Çingiz Han ordusunun onda biri olan seksen bin kişiyle Merv üzerine gönderdi. O zaman Horasan çok bayındır bir yerdi. Özellikle Merv öylesine bayındırdı ki Merv köylüleri mal (69b) ve nimetlerin bolluğunun verdiği gururla kendilerini padişahlardan ve beğlerden üstün görürlerdi. O zaman Sultan Muhammed, Mecdülmülk denen kişiyi Merv'e hâkim atamıştı. Bu arada Mecdülmülk'ün amcası bir suç işledi. Ol sebepten Sultan Muhammed onu Merv hâkimi görevinden adlı ve yerine Behailmülk'ü hâkim atadı.

Sultan Muhammed Irak'a geldikten sonra bu Mecdülmülk, Sultan'ın hizmetine vardı. Moğul ordusunun Horasan'a vardığı haberi Irak'ta duyulunca Sultan Muhammed Merv hâkimine yarlık[13] göndererek: "Moğul ordusu üzerinize gelirse onunla vuruşmayın, ona bağlanın ve Merv'i ona teslim edin." dedi. Bu yarlık Merv hâkimine ulaşınca Behailmülk, Merv'de kalmayı uygun bulmadı ve Yazır Kalesi'ne varıp kaleye kapandı. Halkın bir kısmı başka memleketlere dağılıp gitti, eceli gelen bir kısım halk ise Merv içinde kaldı. O zaman Tuluy Han'ın iki komutanı büyük

13 Yarlık – yazılı emir, buyruk (ç.n.)

bir orduyla ile gelip Merv çevresine kamp kurdu. Behailmülk'ün naibi, şeyhülislam ve halkın tamamı kaleden çıktılar, komutanlarla görüştüler, onlara bağlanıp haraç verdiler. Noyonlar da bu malları kabul edip (70a) Merv'den geçip gittiler.

O zaman Sultan Muhammed'in Buka Türkmen denen bir komutanı vardı. Merv civarındaki ıssız bir kırda saklanıyordu. Moğul ordusu gittikten sonra oradan çıktı, bazı Türkmenlerle anlaşarak Merv'e girdi. Ondan sonra her tarafta kaçan ve bozguna uğrayan Türkmen ve Tacikler ve sultanın nökerleri Buka Türkmen'e geldiler, ona hizmet etmeğe koyuldular. Buka'nın leşkerinin sayısı hesabı bilinmez oldu. Sultan Abeskun Adası'nda dar-ül-fenadan dar-ül-bekaya[14] varınca Merv'in eski hâkimi Mecdülmülk bir katıra binip Irak'tan Merv'e geldi. Buka Türkmen hâkimlik hırsı yüzünden Mecdülmülk'ü Merv'e sokmadı. Birkaç gün sonra Mecdülmülk bin türlü hile hurdayla Merv içine girmeği başardı. Buka başta olmak üzere Merv halkının tamamı Mecdülmülk'e itaat edip onu hâkim olarak tanıdılar.

O zaman Serahs halkı Moğul'a tabi idi. Moğullar Serahs şeyhülislamını Serahs'a hâkim atamışlardı. Merv şeyhülislamı, Mecdülmülk'ten bazı şikâyetlerini Serahs şeyhülislamına iletti. Mecdülmülk'ün gözcüleri şeyhülislamın adamını yakaladılar, mektubu alıp Mecdülmülk'e ilettiler. Mecdülmülk bu mektubu görünce şeyhülislamı öldürdü, ayağından sürükletip çarşıya fırlattırdı.

Merv'in son hâkimi Behailmülk'ün Yazır Kalesi'ne kapandığını yukarıda anlatmıştık. Yazır'dan çıkıp Mazenderan'a vardı; Merv olaylarını Moğul beğlerine anlattı: "Bana ordu verin, varıp Merv halkını size tabi kılayım, her yıl hane başına bir kaftanlık alıp size vereyim." dedi. Moğul beğleri onun sözünü kabul etti, kendisine yedi bin asker verip Merv'e gönderdiler. Behailmülk beraberinde yedi bin kişiyle atlanıp Şehristan denen yere geldi. Mecdülmülk'ün seksen bin kişiyle Merv'de hâkim olduğu haberini orada aldı. Behailmülk bir Moğul ile bir kölesinden Mecdülmülk'e mektup gönderdi, şunu dedi: "Moğul leşkerine karşı savaşılmaz. Ben yedi bin Moğul ile geliyorum; iyisi şu ki, bize tabi olun." Onlar Merv'e gelip mektubu Mecdülmülk'e verdiler.

14 "Fâni dünyadan baki dünyaya" anlamında olup, ölümü ifade etmek için kullanılan bir klişedir. (ç.n.)

Mecdülmülk bu mektubun içeriğini öğrendikten sonra o iki kişiyi öldürttü. Tüm yollara bekçiler tayin etti. Behailmülk ile gelen yedi bin kişi bu haberi duyunca Behailmülk'ü öldürdüler ve kendileri de geri döndüler. Moğulların bu yaptıklarını haber Alan Mecdülmülk (71a) kendini güvende hissederek Merv'in önde gelenleriyle şarap içmeğe ve eğlenmeye başladı.

O zaman Amya hâkimi İhtiyareddin Türkmen, birkaç Türkmen ile bir arada Merv'e gelip Moğul leşkerinin Merv'i kuşatıp ele geçirmek için harekete geçtiğini Mecdülmülk'e anlattı. O leşkerin bir bölümü artık Amya'ya vardı ve Merv'e varmaları da an meselesidir. Mecdülmülk çok perişan oldu. Halkın kuşatma ihtimaline karşı hazırlanmasını buyurdu. İhtiyareddin ise Merv'den çıkıp, aralarındaki anlaşma doğrultusunda, çok sayıda Türkmen'le beraber Moğul leşkeri ile Merv arasındaki büyük bir ırmağın yakasına kamp kurdu. Moğul leşkerinden sekiz yüz kişi akın düzenleyerek Türkmenlerin kampına saldırdı. Kampı yıktılar, insanları öldürdüler, bazılarını esir ettiler.

O zaman Tuluy Han; Nasay, Abiverd ve Serahs'ı ve Horasan'ın yine birkaç vilayetini daha alıp, muharrem ayı başında, altı yüz on sekiz yılında sayısız orduyla gelip Merv'i kuşattı. Merv içinden birlikler dışarı çıkarak vuruştular. Moğullardan bin kişi öldürdüler. Böylece yirmi bir gün vuruştular. Sonunda Tuluy Han sinirlendi, atından indi, kalkanını başına tutup Merv'in kapısına yürüdü, Moğul'un tamamı onun peşinden yürüdü. O saatte Merv'den çıkıp vuruşmakta (71b) olan kişi sayısı seksen bindi. Bunların tamamı kaçıp kaleye girdi. Moğullar kaleyi yüz veya iki yüz bölükle kuşattılar. Mecdülmülk bu orduya direnemeyeceğini gördü. Ondan sonra çok peşkeşler götürerek kaleden çıktı, gelip görüştü. Han, Mecdülmülk'ten şehrin malını ve hazineyi istedi. Yanına iki yüz Moğul verip geri gönderdi. Ondan sonra şehir halkının çöle çıkarılmasını buyurdu. Dört gün içinde halkı şehirden çöle çıkarttılar. Meslek sahibi dört yüz kişiyi aldılar. Geriye kalan kadın erkek ve çoluk çocuk kim varsa tamamını askerler arasında paylaştılar. Her Moğul'a dört yüz kişi düştü. Her asker kendi payına düşen kişileri öldürdü. Seyyid İzeddin denen kişi birkaç dervişle beraber Merv'den çıkarılarak öldürülen kişilerin listesini yaptılar. Çölde ölenler dışında, şehir civarında ölenler de dâhil, tamamını on üç günde listelediler. Bin

kere bin ve üç yüz bin[15] kişi idi. Sözün kısası Moğullar, Merv Kalesi'ni ve binalarını Han'ın hükmüyle öylesine yıktılar ki hiçbir nişanesi kalmadı. Merv ekâbirinden Emîr Ziyaeddin denen birisi vardı, onu Merv'e hâkim kıldı. Kaçıp, sinip kalan halka: "Ekin ekip oturun." diyerek, Barmas denen kişiyi onlara daruga tayin etti. Kendisi Merv'den çıkıp Nişabur tarafına yola çıktı. Ondan sonra Merv'e üç kere halk toplandı ve her defasında da bunları kırdılar. Her kırgında elli bin, altmış bin kişi öldü.

Tuluy Han'ın Nişabur'a Varmasının Zikri

Merv'i aldıktan sonra Tuluy Han atlanıp Nişabur'a geldi. Nişabur halkı kadıları Han'a gönderip aman diledi. Han aman vermedi. Ta ki büyük bir savaş yapıp Nişabur'u aldı. Halkını kılıçtan geçirdi. Kadınlar ve genç erkekler hariç bin yedi yüz kırk bin[16] kişiyi öldürdüler.

Tuluy Han'ın Herat'a Varmasının Zikri

Tuluy Han Nişabur'u yıktıktan sonra Herat üzerine yürüdü. Herat yaklaşınca Zenbur adlı nökerini elçi olarak Herat'ın ekâbir ve eşrafına gönderdi: "Bize bağlanın; kendiniz ölmeyin, çoluk çocuğunuz da esir olmasın." dedi. O zaman Sultan Celaleddin, Melik Şemseddin Muhammed denen kişiyi Herat'a hâkim kılıp ve kendine yüz bin kişi verip gitmişti. Melik Şemseddin Muhammed, Tuluy Han'ın elçisini öldürdü. Akabinde tahkimat gereçleri ve savaş donanımını tamamlamağa koyuldu. Tuluy Han elçinin öldürüldüğü haberini alınca sinirlendi, atlanıp geldi, Herat'ı kuşattı. Yedi gün çarpıştılar. Öyle bir vuruşma oldu ki kanlar su yerine aktı. Tuluy Han'ın (72b) bin yedi yüz büyük beği öldü. Sekizinci gün Moğul leşkeri saldırıya geçti. Melik Şemseddin Muhammed'in leşkeri de saldırıya geçerek kaleden çıktı ve vuruşmaya başladı. O vuruşma sırasında Melik Şemseddin Muhammed'e ok isabet etti ve şehit oldu.

15 Bu hesaba göre öldürülenler 1.300.000 kişi eder ki pek gerçekçi görünmüyor. (ç.n.)

16 Tahmin edileceği üzere bu sayı da bir önceki gibi abartıdır, gerçekçi değildir. (ed.n.)

Tuluy Han beraberinde iki yüz kişi Herat kapısının önüne geldi. Başından tolgasını[17] çıkardı, bağırarak kaledeki halka şunları söyledi: "Herat halkı, bilin ve belleyin ki ben Çingiz Han oğlu Tuluy Han'ım. Eğer 'Kendimiz ölmeyelim, çoluk çocuğumuz esir olmasın, esen kalsın.' diyorsanız, kaleden çıkıp bana gelin, bana bağlanın ve her yıl Sultan Celaleddin'e verdiğiniz malın yarısını Çingiz Han'a verin." Herat halkı bu sözleri işitince ikiye bölündü. Sultan Celaleddin'in halkı, teslim olmayız ve kaleyi de ona teslim etmeyiz, dedi. Kale halkı ise kapıları açtılar ve kendileri gidip Tuluy Han'la görüştüler. Han şehre girip Sultan Celaleddin'in on iki bin adamını öldürdü. Akabinde şehir halkının suçlarını bağışladı. Melik Ebu Bekr denen kişiyi hâkim atadı; kendi mülazımlarından Mengüdey denen Moğul'u daruga kıldı ve babasının huzuruna varmak için yola koyuldu.

Talkan'da babasına katıldı. Tuluy Han gittikten sonra Melik Ebu Bekr ile Mengüdey adalet ve barış içinde devam ettiler. O zaman Gaznin ile Bamyan arasında (73a) [yani] Sultan Celaleddin ile Çingiz Han noyonlarının arasında büyük bir çarpışma çıktı. Noyonlar yanlış yaptılar ve Moğullardan çok kişi öldü. Bu olay bütün Irak ve Irakeyn ve Horasan ve Maveraünnehir'de duyuldu. Halk, Çingiz Han'ın Sultan Celaleddin'le yüz yüze gelemeyeceğini sandı. Bu yüzden Herat halkı Melik Ebu Bekr ile Mengüdey darugayı öldürüp Çingiz Han'a düşman oldu. Melik Mübariziddin denen kişiyi hâkim seçtiler. Ülkeler Hanı, bu haberi alınca Tuluy Han'a itiraz etti: "Sen o halkı öldürseydin böyle fitneler çıkmazdı." dedi. Sinirlenip İlçiktay Noyon'u seksen bin kişiyle Herat üzerine gönderdi: "Herat'ta bir tek kişiyi sağ bırakma." dedi. İlçiktay Noyon atlanıp, gelip Herat'ı kuşattı. Herat halkı altı gün boyunca çetin vuruşmalar yaptı. Müslüman ve kâfirden sayısız kişi öldü. Sonunda kalenin dört tarafından, her yönden yirmi bin kişi olmak üzere, kale üzerine yürüyerek kaleyi aldılar. Akabinde halkı kılıçtan geçirdiler. Bin ila bin altı yüz civarında kişi şahadet şerbetini içti. Herat Kalesi'ni yerle bir ettiler. Herat'ta on beş kişi sağ kaldı. Başka kimse hayatta kalmadı.

17 Tolga: Miğfer. (ç.n.)

Çingiz Han'ın Kardeşleri ve Oğulları ile Moğulistan'a (73b) Dönüş İçin Kengeş Kıldığının Zikri

Çingiz Han İran ülkesinin tamamını aldıktan, düşmanlarının bazıları kaçtıktan ve bazıları da öldükten sonra Han'ın kahrı ve gazabı bir miktar geçti. Bu arada Kıtay tarafından, Kıtay halkının düşman olduğu ve Çingiz Han'dan yüz çevirdiğine dair bir haber geldi. Han bu haberi işitince oğulları ile beğlerini çağırıp kengeş kıldı. Ta ki Sultan Celaleddin'i bulup yakalaması için Çağatay Han'ı Keç ve Mekren tarafına ve Sultan Mahmud Sebüktegin ülkesini kendine bağlamak için de Ögedey'i Gaznin tarafına gönderdi. Çingiz Han'ın kendisi Turan ülkesine geri dönecek oldu. Ögedey Han da babasının buyruğu doğrultusunda Gaznin'e varıp Sebüktegin evladının ülkesini kendine bağladı ve Turan'a geri döndü. Çağatay Han da Mekren'e vardı, oraları tahrip etti, halkını esir ve köle etti ama Sultan Celaleddin'den hiçbir haber alamayınca Buhara, Taşkent ve Semerkant taraflarına geri döndü.

Çingiz Han'ın Kendi Yurduna Dönüşünün Zikri

Çingiz Han bahar vakti kendi yurduna döndü. Yolda vilayetlere ve kasabalara hâkim ve darugalar atayarak gelip Amu Suyu'nu geçti; Buhara'ya gelince etraf bölgelere gönderilmiş olan şehzade ve noyonların tamamı gelip ona katıldı.

Ülkeler Hanı, Buhara halkına bir kişi göndererek: "Bana bilgili bir molla kişi gönderin; ona bazı şeyler soracağım." dedi. Buhara halkı Kadı Eşref denen kişi ile bir vaizi gönderdiler.

Çingiz Han onlara: "Sizler niçin Müslümansınız?" diye sordu.

Dediler: "Müslümanlar Hüda'nın kuludur. Hüda birdir, eşi ve benzeri yoktur."

Çingiz Han: "Ben de Tanrı'mı tek biliyorum."

Dediler: "Peygamber, Tanrı'nın elçisidir. Tanrı Teâlâ kendi emir ve isteklerini kullarına iletmek için onu göndermiştir."

Çingiz Han bu sözleri de kabul etti.

Ondan sonra: "Günde beş vakit namaz kılıp Tanrı'ya kulluk ederiz." dediler.

Bunu da hoş gördü. Ondan sonra: "On bir ay boyunca ne zaman önümüze gelse yemek yeriz, ama bir ay gündüz yemek yemez, sadece gece yeriz." dediler. Bunu da hoş gördü.

Ondan sonra: "Hüda'nın Mekke denilen evi vardır, eğer imkânımız olursa, orayı ziyaret ederiz." dediler.

Çingiz Han bunu takdir etmedi. Dedi: "Dünyanın tamamı Hüda'nın yurdudur. Bir yeri tahsis kılıp ziyaret etmek de ne demek?"

Daha sonra onlara müsaade etti. Buhara'nın ahalisi ve mevalisi Han'dan tarhan yarlığı istedi. Han da inayeti sayesinde ol halka tarhan yarlığı verdi.

Buhara'dan göç ederek Semerkant'a vardı. Orada iken Deşt-i Kıpçak'ta oğlu Cuçi Han'a haber gönderdi: "Bozkırın hayvanlarını kovalayıp bizim taraflara getir ki (74b) avlanalım."

Başta da söylemiştim; şehzadeler Harezm üzerine yürüdüklerinde Çingiz Han, Cuçi ile Çağatay'ın Ögedey'i kendilerine baş bilerek onun buyruğundan çıkmamalarını tembihlemişti. Bu yüzden Cuçi Han, Harezm'i aldıktan sonra Han'ın bu sözünü namus meselesi addederek Deşt-i Kıpçak'a varmış, oradaki ellerin tamamını kendine bağlayarak, avlayıp kuşlayıp geçinip gidiyordu. Babasından elçi gelip onun sözlerini iletince Cuçi Han leşkerinin tamamıyla beraber atlanıp bozkırın tüm hayvanlarını önüne katıp geldi, babasına katıldı. Çok peşkeşler getirdi; attan, yüz bin at getirdi. Bunların yirmi bini boz, yirmi bini gök, yirmi bini doru, yirmi bini kara ve yirmi bini de ala idi. Çingiz Han da Cuçi'ye inayet ve iltifatlar etti. Cuçi Han kardeşlerine şirinlikler yaptı.

Ondan sonra Çingiz Han şehzadeler ile beraber iyice avlandı, Cuçi Han'a yurt yönetimi konusunda çok nasihatler etti; düşmana ve tebaaya nasıl davranmak gerektiğini tembihledi ve Bozkır'a doğru uğurladı.

Tarih-i Raşidi'de der ki, kardeşleri ile Ürgenç'e yürüdüklerinde Çingiz Han 'Ögedey'in sözünden çıkmasın.' dediğine göre Cuçi Han buna gönül koymuştu. (75a) Bu yüzden Ürgenç'i aldıktan sonra Kıpçak ve Rus ve Çerkes ve Bulgar ve Macar ve Başkırt yurtlarını almakla meşgul oldu. Çingiz Han kendi yurduna döndüğünde Cuçi Han'a kaç kere adam gönderdi, bana gelsin, dedi.

O zaman Cuçi Han hastaydı. Mazeret bildirerek adamları geri gönderdi. Çingiz Han onun mazeretine inanmadı ve çok kırıldı. Cuçi Han bir gün göç esnasında avı bol bir yere kondu. Kendisi hastaydı, beğlerine avlanmalarını buyurdu. Onlar avlanmağa başladılar; bu arada Çingiz Han'a giden bir Mangıt buralardan geçmekteydi. Avlanan kişileri görünce, nasıl olsa Cuçi de bunlarla beraberdir, diye düşündü. Birkaç gün sonra Çingiz Han'ın huzuruna vardı. Çingiz Han, Cuçi Han'ın hastalığını sordu. O Mangıt dedi: "Hasta veya sağlıklı olup olmadığını bilemedim yalnız filan yerde avlanmaktaydı." Han bu sözü duyunca sinirlenip Cuçi Han'ın üzerine atlanacak oldu. Bu arada Cuçi Han'ın ölüm haberi geldi. Han, Mangıt'ın yalan söylediğini anladı. Mangıt'ı her ne kadar aradılarsa bulamadılar. Han bir süre oğlunun ölümüne yas tuttu. Daha sonra yurduna döndü, burada çoluk çocuğunu görünce neşesi yerine geldi.

O zaman haber geldi ki Tankut hâkimi Şiydurku düşman olmuş. Han büyük bir çeri ile atlanıp Şiydurku'nun üzerine yürüdü. Şiydurku da (75a) sayısız leşkerle gelip Han'ın karşısına çıktı. Büyük bir vuruşma çıktı, sonunda Şiydurku kaçtı. Ta ki müstahkem bir kaleye kapandı. Çingiz Han bu ülkeyi alıp tahrip etti ve zaferle yurduna döndü. O zaman Şiydurku'dan elçi geldi. Şu mesajı getirdi: "Eğer suçumu bağışlarlarsa ben varır kendilerini görürüm. Yalnız bir şartım var; beni kendilerine oğul kılacak, bunu ant ve şartla pekiştirecekler." Çingiz Han bu sözlerin tamamını kabul etti, çok inayetler ederek elçiyi geri gönderdi. Elçi, Han kapısından atlanıp gidince Han'a bir hastalık yüz verdi ve yatağa düştü.

Çingiz Han'ın Hasta Olup, Oğlanlarına Nasihat Kılıp Dünyadan Göçmesinin Zikri

Çingiz Han, Kıtay üzerine yürüdüğünde bir rüya görmüş ve ondan çok korkmuştu. Kendisinin yakında öleceğini düşünmeğe başlamıştı. Han aniden hastalandı. Durumunu anlayınca oğullarını ve beğlerini huzura çağırdı; o zaman Cuçi ölmüştü, onun da oğlanlarını getirtti. Öğütler vererek oğullarına şunları tembihledi: "Zinhar dünya çıkarları için birbirinizi kırmayın. Eğer birinizin gönlünde zerre kadar bir nifak olursa elbette onu

gönlünüzden giderin ki düşmanın hilelerine uymayasınız. Ta ki Ögedey'i benim yerime padişah (76a) kılıp, hepiniz ona tabi olup onun her istek ve buyruğuna hazır bulunun. Oğulları ve beğleri ile Ögedey Kaan arasında bir sözleşme de yazdırarak, dedi: "Ben ölürsem kimseye bildirmeyin; ta Şiydurku –halkı ile beraber– gelinceye dek. Şiydurku gelince halkı ile beraber öldürün. Ondan sonra benim öldüğümü açıklayın." Bunları söyledi ve ruhunun kuşu teninin kafesinden uçup gitti.

Şehzadeler babalarının vasiyetine uyarak Han'ın öldüğünü kimseye bildirmediler. Bir süre sonra Şiydurku leşkeriyle geldi. Şehzadeler Şiydurku'yu leşkeriyle beraber yakalayıp öldürdüler. Daha sonra Çingiz Han'ın öldüğünü açıkladılar, çok ağıtlar yaktılar, yas tuttular.

Çingiz Han bir gün avlanırken ulu bir ağacın altına geldi: "Öldüğümde beni bu ağacın altına gömün." dedi. Han öldükten sonra cesedini bir sandığa koyup sandığı da o ağacın altına gömdüler. O yere Burhan Haldun dediler. Han'ı gömdükten sonra orada çok ağaç peydahlandı. Öylesine çoğaldı ki ok atılsa geçemezdi. Orası tamamen padişahların ve ümeranın makberi oldu. Çingiz Han altı yüz yirmi dört tarihinde, domuz yılında dünyadan göçtü; keza domuz yılında dünyaya geldi ve yine domuz yılında han olup saltanat tahtına oturdu. (76b) Han yetmiş üç yıl ömür sürdü ve yirmi beş yıl padişahlık yaptı.

Üç ay boyunca etraf bölgelerden halk gelip şehzadelere taziyelerini sundular. Yastan çıktıktan sonra herkes kendi yurduna döndü. Ama devlet işlerini hiç konuşmadılar.

Çingiz Han'ın Bazı Deyişleri ve Birlikleri İle Düzen Ve Kurallarının Zikri

Çingiz Han on bin kişiyi bir kişiye bağladı. Ona "tümen başı" adını verdi ve bin kişiyi bir kişiye bağlayıp *"hazara"* adını verdi. Yüz kişiyi bir kişiye bağlayıp *"sad"* adını verdi. On kişiyi bir kişiye bağlayıp *"dehçe"* adını verdi. Ve buyurdu ki, kimsenin *hazara*, *sad* ve *dehçe*si bir başkasının *hazara*, *sad* ve *dehçe*sine katılmasın.

Birisinin bir işi olursa onu tümen başına, tümen başı *hazara* başına, *hazara* başı *sad* başına ve *sad* başı da *dehçe* başına havale

etsin, dedi. Ve yine buyurdu ki, erkek olsun kadın olsun iğne ve biz iğnesi[18] dâhil savaş için gereken her şeyi hazır edip hiç eksiksiz bulundursunlar; buna karşı gelen herkese padişahın iradesiyle edep öğretildi.

Yine; bir oğul ki babasının bir kardeş ki ağabeyinin sözünü ve öğüdünü kabul etmez ve bir hatun ki kocasıyla uyum içinde bulunmaz, bir enişte ki kaynını kırar, bir hırsız ki hırsızlıktan başka bir iş yapmaz ve her kötülüğü kendine meslek edinir... Bunların tamamı Çingiz Han zamanında bu tür işlerle hiç uğraşmadı. Bilge ve yiğit olanları leşkere baş kıldı; çevik ve hızlı olanları yılkıcılığa gönderdi. Zekâsı kıt ve harekette ağır olanları koyun çobanı yaptı. Bu yüzden işi günbegün iyiye gitti, devleti ziyade oldu.

Yine derdi ki; tümen ağası, *hazara, sad* ve *dehçe* her yılın başında ve sonunda beni görüp öğütlerimi dinlerse ol kişi büyük orduya baş olabilir. Bunu yapmadıkları zaman halka baş olmağa yaramazlar. Öyle kişiler bir suyun ortasına fırlatılan taşa benzer; batıp gider ve görünmez olur.

Yine derdi ki, bir kişi on kişiyi çekip çevirebilirse büyük bir orduyu de yönetebilir; keza kendi içini kötülüklerden arındıran kişi, devleti de hırsızlardan arındırabilir. Dahi ulular katına varan kişi, kendine söz sorulmadan konuşmasın. Eğer söz sorulmadan konuşursa; sözünü dinlerlerse ne iyi, dinlemezlerse soğuk demire çekiç vurur gibi olur.

Çingiz Han'ın (77b) bu tür sözleri çoktur. Onların tamamını yazarsak büyük bir kitap olur. Bu yüzden kısa kestik.

18 Genelde hayvan derilerinde delik açmak için kullanılan, tahta saplı ve ucu sivri çivili bir iğne çeşidi. (ed.n.)

Dördüncü Bölüm

Çingiz Han'ın Üçüncü Oğlu Ögedey Han'ın ve Çingiz Han Neslinden Moğulistan'da Padişahlık Kılanların Zikri

Çingiz Han vefat ettikten iki yıl sonra Deşt-i Kıpçak'ta Cuçi Han'ın oğulları ve Çağatay ve Tuluy Han oğulları ile doğu tarafından Bilgedey Noyan ve İlçidey Noyan ve tüm beğleri toplanıp geldiler. Çingiz Han'ın yazdırıp bıraktığı sözleşmeyi çıkardılar, Han'ın vasiyetlerini anlattılar: "Ögedey, hanlık sana veriliyor." dediler. Ögedey: "Benden büyükler var; amcamı veya ağabeyim Çağatay'ı veya kardeşim Tuluy'u han olarak seçin." dedi. Kırk gün tartıştılar. Kırk gün sonunda: "Biz Çingiz Han'ın sözünden çıkamayız." dediler ve Çağatay Han sağ kolu, Tuluy Han sol kolu alarak Ögedey Han'ı tahta oturttular. Moğul geleneğine göre kadehler kaldırıp büyük toy düzenlediler ve kutlama yaptılar. Tarih altı yüz yirmi yedi idi.

Çingiz Han'dan sonra bazı bölgelerde fitneler çıktı. Hepsini defedip Sultan Celaleddin'i de defetmek için Çormağan Beğ ile Aytmas Beği üç tümen kişi ile İran'a (78a) gönderdi. Sultan o aralarda Hind'den gelip, Kirman ve Şiraz ve Azerbaycan ve Tebriz'i alıp keza diğer şehirleri kendine bağlamıştı. Çormağan Beğ bir miktar kişiyle Aytmas'ı ileri gönderdi. Sultan Celaleddin onların geldiğini haber alınca kaçıp Diyarbakır'a ve daha sonra Kürdistan'a gitti Kürtler onu atı ve giysileri için öldürdüler. Bazıları kalender olup gittiğini söylerler. Vallah-ü-âlem dünyada Harezmşahlılardan kimse kalmadı.

Ögedey Han'ın Kıtay Üzerine Yürümesinin Zikri

Tarih altı yüz yirmi yedide, rebiyülevvel ayında Ögedey Kaan ve Çağatay Han ve Tuluy Han sayısız çeriyle Kıtay üzerine yürüdü. Kara Müren denen suyun yakasında bir şehir vardı. O şehre geldi. Onun halkı kırk gün kaleye kapandı; çok vuruştular. Sonunda şehir halkı çok yoruldu ve aman diledi ve şehri onlara teslim etti. Kıtay süvarisinden on iki bin kişi gemi ile kaçıp gitti. Bunlardan başka çok insanı kılıçtan geçirdiler, çoluk çocuklarını esir ettiler ve Kıtay'ın başka bir şehrine yöneldiler. Ögedey Kaan Tuluy Han'ı on bin kişiyle ileriye gönderdi. Sonra onun peşinden yavaş yavaş yürüdü. O zaman Kıtay padişahı olan Altan Han bu haberi duyunca ümeradan birkaçını yüz bin kişiyle beraber (78b) onların karşısına gönderdi. Bu yüz bin kişi Tuluy Han'a uğradı, Tuluy Han'ın ordusunu az görüp onu kanatlardan kuşattılar. Tuluy Han bunu öğrendiğinde artık durum çok zorlaşmıştı. Düşündü ve sonunda yadacılara:[1] "Yada yapın." diye buyurdu. Yadacılar üç gece gündüz yada yaptılar. Yazın sıcak gününde kar ile yağmur yağmağa başladı. Öyle bir soğuk oldu ki çoğu kişi kolunu koynundan çıkaramadı. Tuluy Han, Kıtay leşkerinin soğuktan âciz kaldığını gördü: Kıtay askeri üzerine etraftan at salın, diye çeriye buyurdu; Moğullar her taraftan saldırdılar. Sonunda Kıtay leşkerini bastılar. Bu yüz bin kişiden beş bin kişi kaçıp kurtuldu. Geriye kalanı kılıçtan geçirildi. Derler ki, Altan Han bu haberi alınca kocaman bir ateş yaktırdı; çoluk çocuğu ile bu ateşin içinde yanıp öldü. Sözün kısası Tuluy Han, Kıtay hanının öldüğü ve Kıtay'ın ele geçirildiği haberini Kaan'a iletti. Kaan da Kıtay'a gelip tüm vilayetleri kendine bağladı; Mahmud Yalvaç'ı oraya daruga yaptı ve geri döndü. O zaman Tuluy Han hastalandı ve akabinde öldü. Babasından sonra dört yıl padişahlık yapıp onun peşinden gitti.

1 Yada, yada taşı: Eski Türk inançlarına göre yağmur yağdırmak, fırtına çıkarmak için kullanılan bir çeşit taş. Yadacı, bu taşı kullanan kişidir. (ç.n.)

Ögedey Kaan'ın Şehzadelerini Rus ve Çerkes ve Bulgar Tura (79a) ve Başkırt ve Başka Ülkeleri Fethetmeğe Göndermesinin Zikri

Ögedey Han Kıtay'ı kendine bağlayıp geri döndükten sonra tarih altı yüz otuz üç, maymun yılında, Cuçi Han'ın oğlu Batu ve kendi oğlu Kuyuk ve Tuluy Han'ın oğlu Mengüçe ile Çağatay Han'ın oğullarını Rus, Çerkes, Bulgar, Turan[2] ve Başkırt ve başka ülkeleri fethetmek için gönderdi. Kendisi de Karakurum'da Kıtay'dan getirilen ustaları ve nakkaşları huzura çağırıp yahşi evler ve köşkler yaptırdı. Tüm şehzadeler ve beğler o köşkün etrafında kendileri için evler yaptırdılar. Daha sonra kuyumculara altın ve gümüşten fil ve aslan figürleri yaptırıp bunların karşısına gümüşten birer havuz yaptırdı. Fil ile aslanın ağzından havuzların içine şarap dökülürdü. Ayrıca ahşap ile horasandan dört duvar yaptırdı ki her birisinin uzunluğu iki günlük yol kadardı. Bu duvarlara büyük kapılar koydurdu. Avlanmak istediğinde nökerler atlanıp, on günlük yoldan hayvanları getirip bu duvarların arasına kıstırırlardı. Ögedey Han orada avlanırdı.

Sonunda o şehzadeler yedi yıl sonra –gittikleri ülkeleri fethederek– geri döndüler. Bundan başka Herat'ı –ki harabe kalmıştı– Kaan'ın hükmüyle yeniden imar ettiler ve eskisinden de güzel oldu.

Ögedey Kaan'ın Ölümünün Zikri

Âlemin hükümdarı Ögedey Kaan, Kıtay'ı fethedip ve şehzadeler de başka ülkeleri fethedip geldikten sonra; Kaan, yakın ve uzak çevreye kişiler gönderdi: "Karındaşlarımın tamamı ve uruğum gelsinler ve benim armağanlarımı alıp birkaç gün benimle içki içsinler ve eğlensinler." dedi. O zaman her taraftan halk yığın yığın geldi. Ögedey Kaan'ın ordugâhında öyle bir kalabalık toplandı ki dünyada eşi benzeri görülmemişti. Kaan bu halk ile çok keyifli günler geçirdi, armağanlar verdi. Birkaç gün sonra halka müsaade etti. Herkes kendi yurduna döndü. Bunlar gittikten sonra Kaan aniden hastalandı. Sonunda dar-ül fenadan dar-ül bekaya gitti. Padişahlık süresi on üç yıldı. Ölüm tarihi yedi yüz otuz dokuzdur.

2 Bölümün başlığında da görüldüğü üzere bu ad "Bulgar Tura", "Tura" ve "Turan" olarak geçmektedir. (ç.n.)

İran ve Turan Padişahı Ögedey Kaan'ın Bazı Tutum ve Davranışlarının Zikri

Bir kişi vardı, Muhammed Peygamber'in dinine münkir idi. Bir gün Kaan'a gelip dedi: "Bu gece bir düş gördüm. Çingiz Han bana dedi ki, git Ögedey'e söyle, Müslümanları öldürsün." Kaan dedi: "Bu sözü sana Çingiz Han kendisi mi söyledi yoksa tercüman mı?" Kişi dedi: "Han kendisi söyledi." Ondan (80a) sonra Kaan: "Sen Moğulca biliyor musun?" diye sordu. O kişi: "Bilmiyorum" dedi. Kaan: "Bu kişiyi öldürün." dedi. "Çünkü yalan söylüyor. Çingiz Han Moğul dilinden başka dil bilmezdi."

Ögedey Kaan: "Hiç kimse koyunları boğazlayarak öldürmesin; göğsünü yararak öldürsün." diye bir yarlık yayımlamıştı. Bir Müslüman çarşıdan bir koyun alıp getirdi, kapısını kapattı ve koyunu boğazladı. Bu zaman bir Moğul durumu anlayınca damdan evin içine girip Müslüman'ın ellerini bağladı ve boynuna da bir ip bağlayarak alıp Kaan'a getirdi. Kaan iyice inceledi ve sonunda: "Moğul'u öldürün." diye buyurdu. Dedi ki: "Bu Müslüman, hükümlere uyarak kapısını kapattı, sen ise yarlığa uymadın ve izinsiz olarak bir kişinin evine girdin."

Yine çok fakir bir demirci vardı. Bir gün dört beş çivi yaptı, bunları eline aldı ve Kaan'ın geçtiği yol üzerinde beklemeğe koyuldu. Kaan atlanıp buradan geçerken gözü aniden bu demirciye sataştı. Yasavul[3] gelip onun durumunu sordu ve peşkeş çivileri alıp Kaan'ın yanına geldi. Kaan o demircinin her çivisine karşılık bir altın verdi.

Ve yine yaşlı bir kişi vardı. Oğlu veya kardeşi yoktu. Bir gün Kaan'ın kapısına gelip: "Elimde sermayem olsa ticaret yapardım." dedi. Kaan: "İki yüz altın verin, ticaret yapsın." diye buyurdu. Huzurdakiler: "Bu, yaşlı bir kişidir, öldü ölecek. Ona bu kadar altın vermek akıl kârı değil, üstelik oğlu veya kardeşi de yok." dediler. O zaman Kaan: "Bu kişi bir ümitle geldi. Onu bundan mahrum kılmak bize yakışmaz." dedi ve ekledi: "Ölmeden önce altınları çabuk teslim edin ki hasret gitmesin." Ha-

3 Yasavul: Sözcük anlamına göre yasa (düzen) muhafızlarıdır. Tarihsel olarak Türk ülkelerinde çeşitli görevli gruplarını ifade etmiştir. Türkistan'da yaygın olarak üst düzey yöneticilerin yanında görev yapan silahlı korumalar için kullanılmıştır. (ç.n.)

zinedar hemen iki yüz altını sayıp teslim etti ve akabinde yaşlı adam oracıkta öldü.

Yine fakir bir kişi gelip: "Elimde sermayem yok." diye Kaan'a şikâyette bulundu. Kaan o kişiye beş yüz altın verip: "Bunları sermaye yap." dedi. O kişi bu beş yüz altını alıp gitti, hepsini harcayıp bitirdi. Akabinde, sermayem yok, diye yine geldi. Kaan buna yine beş yüz altın verdi. Kısa süre sonra, sermayem yok, diye tekrar geldi ama bu defa Kaan'ın etrafındakiler: "Padişahım, bu kişiye ne kadar altın verdinizse hepsini harcadı, vermezseniz daha iyi olur. Verdiğiniz altınları satıyor, parasını yemek, içmek ve giysilere harcıyor." dediler. Kaan: "Öyleyse paralar yine benim hazineme dönüyor." dedi ve o kişiye beş yüz altın daha verdi. Yalnız: "İmdi çok israf etme." dedi.

Ögedey Kaan'ın böylesi davranışlarını (81a) yazarsak bir kitaba sığmaz. O nedenle kısa kestik.

Ögedey Kaan'ın Hatunlarının ve Oğlanlarının Zikri

Ögedey Kaan'ın dört muteber hatunu ve altmış kuması vardı. Büyük hatunun adı Burakçın idi. İkinci hatun Turakine aslen Merkit elindendi. Bazıları der ki, Turakine, Oyratların başı Tayisun'un hatunu idi; Tayisun'u öldürdükten sonra ganimet olarak Ögedey aldı. Turakine güzel değildi ama Ögedey onu çok beğeniyordu. Üçüncü hatun Munga, dördüncü hatun Caçın idi. Kaan'ın yedi oğlu vardı. Beş oğlu Turakine Hatun'dandı. İki oğlu kumadan doğmuştu. Kaan'ın büyük oğlunun adı Kuyuk'tu; onun yurdu Kumak denen yerdeydi. Bazıları buna Mengrek ve İmel derler. Ama Ögedey'in veliahdı Şiramun adlı torunuydu. Ne var ki Turakine Hatun'un oğulları, babalarının buyruğuna karşı gelerek Kuyuk Han'ı Kaan kılarak babalarının tahtına oturttular. Vücudu felçliydi. Üç oğlu vardı. İlkinin adı Hoca Oğul, annesinin adı Kumaş; ikinci oğlunun adı Bağu, ki o da Kumaş Hatun'dan doğmaydı. Onun da Çiyat adlı bir oğlu vardı. Üçüncü oğlunun adı Uku (81a) idi. Onun on oğlu vardı. Ögedey Kaan'ın ikinci oğlunun adı Kutan'dır. Yurdu Şakkut'tadır. Üçüncü oğlunun adı Kuçu idi. Kendisi fevkalade bilgili ve akıllı idi. Ama Ögedey Kaan hayattayken öldü. Dördüncü oğlunun adı Karaçar'dır. Beşinci oğlunun adı Kaşı, çünkü Tankut ülkesine

Kaşı derlerdi. Çingiz Han Kaşı'yı aldığında doğdu. Bu yüzden adını Kaşı koydular. Çok şarapçı ve kavgacı idi. Bu yüzden genç yaşında öldü. Sözün kısası Kuyuk Han babasının yerine padişah oldu. Hazine kapılarını açıp kardeş ve yabancı, fakir ve miskin, büyük ve küçük olsun herkese o kadar armağan dağıttı ki böylesini kimse görmemişti. Ama Hıristiyan dinine destek veriyordu. Padişahlığı bir yılı doldurduğunda, bu dünyadan göç etti.

Mengü Kaan'ın Zikri

Kuyuk Han öldükten sonra Çingiz Han neslinden olanların tamamı Tuluy Han'ın hatunu Sorkuktu Begi'nin halka iyi baktığı gerekçesiyle oğullarından birisinin padişah seçilmesine rıza gösterdiler. Cuçi Han'ın oğlu Batu da padişahın onlardan seçilmesine razı idi. Gerçekte Çingiz Han'ın torunları arasında saltanat yönetimi ve haşmet konusunda Batu'dan üstün bir kişi yoktu. Batu (82a) Deşt-i Kıpçak'ta idi. Batu şehzadelere ve noyonlara ve beğlere kişiler gönderdi: "Deşt-i Kıpçak'ta hazır bulunsunlar. İttifak ile birisini tahta oturtup han seçelim." dedi. Bazıları gelmeyeceklerini bildirip dediler ki, Çingiz Han'ın yurdu Keluran'dır, biz Deşt-i Kıpçak'a gitmeyiz. O zaman Sorkuktu Begi kendi oğullarına: "Deşt-i Kıpçak'ta amcanız Batu hastalanmış yatıyor, gidip hâlini sorun." dedi. Sorkuktu Begi'nin oğulları Mengü Kaan, Hülagü Han, Kubilay Kaan ve Müke Oğul hep bir arada Deşt-i Kıpçak'a varıp Batu'yu ziyaret ettiler. Batu Mengü Kaan'ı görünce şehzadelere ve noyonlara ve beğlere dedi: "Hanlık için Mengü Kaan'ı uygun buluyorum, siz ne dersiniz?" Hazır bulunan herkes tasvip ederek, uygundur, dediler. Onu han seçtiler. Yine ekledi: "Önümüzdeki yıl Keluran mevkiinde halkın tamamını toplayın, Mengü Kaan'ın tahta çıkarın."

Bir yıl sonra Keluran'da halkın tamamı toplandı, yeniden Mengü Kaan'ı tahta çıkardılar. Yedi gün toy yaptılar. Her gün iki bin araba şarap ve arak, üç yüz tay ile sığır ve iki bin koyun kebap yapıldı. Tarih altı yüz kırk sekizde han oldu. Şiramun başta olmak kaydıyla, Kuyuk Han'ın oğulları, Mengu Kaan'ı (82b) öldürelim, diye ittifak kıldılar. Birkaç arabaya silah yükleyip Şiramun'la beraber önden gönderdiler ve kendileri de bunların peşinden gittiler. Fırsatını bulunca Han'ın üzerine atılacaklardı.

Ama Kaan içki âlemindeydi, dünyadan haberi yoktu. Bu arada Kaan'ın nökerlerinden birisinin devesi kayboldu. O kişi devesini aramağa çıktı, etrafı dolaşırken aniden Şiramun'un ordusuna rastladı, arabadaki silahları da görüp geri döndü, durumu Kaan'a iletti. Kaan da Mengser Noyon'u iki bin kişiyle göndererek haber getirmesini istedi. Mengser Noyon, Şiramun'un leşkerine geldi. Şiramun onu görünce serzenişte bulundu; Kaan'ı görmek için geldiklerini söyledi. Mengser: "Madem Kaan'ı görmeğe geldin, o zaman kalk, hep beraber gidelim" dedi. Şiramun, Mengser ile beraber Kaan'ın ordugâhına geldi, Kaan'ı gördü. Kaan üç gün boyunca Şiramun için ziyafet verdi. Ta ki dördüncü gün tahtına oturup, Şiramun'un babasını ve beğlerini getirip soruşturdu; hepsi yaptıkları ittifakı anlatmağa başladı. Kaan, Şiramun'un adamlarından (83a) seksen kişiyi öldürdü. Şiramun ile Kuyuk Han'ın oğullarını kardeşlik bağı yüzünden affetti. Ondan sonra tüm şehzadelere ve noyonlara ve beğlere sayısız armağanlar verdi ve "yurtlarınıza dönün" diye müsaade etti.

Mengü Kaan'ın Kubilay Kaan'ı Doğu Tarafındaki Memleketlere, Hülagü Han'ı Batı Tarafındaki Memleketlere Göndermesinin Zikri

Mengü Kaan, Batu'nun –lakabı Sain'dir– gayretiyle tahta oturduktan sonra devlet işleriyle meşgul oldu. Doğu tarafında henüz "el olmayan" [bağlanmayan] birkaç memleket vardı ve batı tarafında da "el olmayan" memleketler vardı. Kubilay Kaan'ı doğuya, Hülagü'yü batıya gönderdi. Ta ki kendisi sayısız leşkerle Çin Maçin üzerine yürüdü ve Çin yurdunu bir eksik kalmak kaydıyla aldı. Orada büyük ve yüksek bir kale vardı, onu kuşattı. Her ne kadar uğraştıysa alamadı. Kış geçti, ilkyaz geldi. Ümeralar: "Havaları ısındı, leşkerin çoğu ufunet[4] yüzünden öldü. Şimdi geri dönmek ve kışın gelmek gerek." dediler. Kaan kabul etmedi, bu kaleyi almadan gitmem, dedi. Ondan sonra kendisinde bir hastalık görüldü. Ta sekiz gün (83b) acılar içinde yattı ve dokuzuncu gün öldü.

4 Ufunet: İltihap ve iltihaptan kaynaklı kötü koku. (ed. n.)

Kubilay Kaan'ın Han Olduğunun Zikri

Kubilay Kaan, Tuluy Han'ın dördüncü oğludur. Mengü Kaan'ın ölüm haberini aldı, çok yas tuttu. Yastan çıkınca yanındaki şehzadeler ve noyonların mutabakatıyla hanlık tahtına oturdu, barış ve adalet sağlamakla meşgul oldu. Bir kardeşi vardı, Artuk Buka. Mengü Kaan onu Karakurum'da ordusuna atamıştı. Mengü Han'dan sonra o da hanlık makamına oturup Kubilay Kaan'a düşman oldu, onun elçilerini öldürdü. Deşt-i Kıpçak'ta Sain Han öldükten sonra kardeşi Burka Oğul hanlık tahtına oturmuştu. Artuk Buka büyük bir leşkerle Burka'nın üzerine geldi, savaştılar. Burka onu yendi. Artuk Buka kaçıp Karakurum'a geldi. O zaman Kubilay Kaan, Artuk Buka'nın haberini alıp Karakurum'a geldi. Artuk Buka, Kaan'ın geldiğini haber alınca kaçıp gitti. Bir süre sonra atını azgırıp, donunu düzdürüp[5] Kubilay Kaan'ın kapısına geldi; özür diledi, Kaan suçunu affetti. Bu zaman Hülagü ile Burka ve Alğu'dan elçi geldi: "Biz Kubilay Kaan'a tabi olduk ve onun hanlığına razıyız." dediler. Kaan, Ceyhun'dan ta Mısır ve Şam'a kadar Hülagü'ye verdi. Deşt-i Kıpçak ile Sain Han'a bağlı tüm ülkeleri Burka'ya verdi. Altay'dan Amu Suyu'nun yakasına kadar Alğu'ya verdi. Alğu, Çağatay Han'ın torunudur. Ondan sonra Kubilay Kaan da Kıtay vilayetlerinin tamamını aldı. (82a) Muteber kaynaklar anlatırlar, Kıtay ülkesi öyle bir ülke ki büyüklükte ve genişlikte ve halkının çokluğunda ve bayındırlıkta yeryüzünde onun gibi başka bir ülke yoktur. Ne zaman ki Ülkeler Hanı Çingiz Han Kıtay ülkesini kendine bağladı; Hanbalık, Kıtay'ın büyük bir şehriydi ve Kıtay padişahlarının başkenti idi, bu şehrin halkını kılıçtan geçirip kalesini yıktı. Saltanat Tuluy Han oğlu Mengü Kaan'a intikal ettiğinde Kıtay'ın Moğul'a bağlı tüm vilayetlerini kardeşi Kubilay Kaan'a verdi. Kubilay Kaan, Hanbalık'ı imar edip başkent yapmağa niyetlendi. Daha sonra düşündü ki, bu şehri eski padişahlar başkent yapmış ve onların adıyla ünlenmiştir; şimdi ben yeni bir şehir kurarak onu başkent yapayım. Hanbalık'ın yanında büyük bir şehir kurdu, ona İdu adını verdi. Şehir kare biçimindeydi. Her duvarında on yedi burç vardı. Her burcun arası altı bin adımdı. Her taraftan meyveli ağaçlar ve el-

5 Geleceği yokken gelen birisinin bu gelişiyle alay etmeği amaçlayan bir deyim. "Atını azdırıp, donunu tozlandırıp" veya "atına yolunu şaşırtıp, giysilerini yıpratıp". (ç.n.)

van güller getirtip bu şehrin etrafına ekti; güzel bağlar ve bostanlar kurdu. On yılda öylesine bayındır oldu ki kalenin içinde bina yapılmayan bir karış yer kalmadı. Ol şehrin ortasına ulu bir saray kurdu, adını Karşı koydu. O sarayın sütunları yeşim taşından, duvarları ve zeminleri ruham[6] taşındandı. Güzellikte dünyada bunun gibi bir yer yoktu. Sarayın etrafına kare biçiminde dört kat duvar çekti. Her duvarın arası üç yüz adım idi. İlk duvarı kiryas[7] yaptı. İkinci duvarın içinde ümera otururdu. Üçüncü (84b) duvarın içinde koruma altındaki halk otururdu. Dördüncü duvarın içinde kendi yakınları otururdu. Sarayın içinde kendisi otururdu. Ama Kaan sarayda kışın otururdu.

Ol şehrin kuzey tarafında büyük bir nehir vardı. Şehrin yakınında da bir göl vardı, ol gölün çevresini iyice tahkim etti, nehirden ark açarak buraya su getirdi. Göle gemiler tahsis etti; zaman zaman gemilere binerek derya seyrine çıkarlardı. Bazen de balık avlayanları seyrederdi. Ama Hanbalık'a bezirgân gelecek olursa gemiyle gelemezdi. Bunun için muhit denizinden [okyanustan] bir kanal çekilip Çin vilayetine kadar uzatılmıştı. Bezirgânlar gemilere oturup o suyla gelir, Çin'de karaya çıkarlardı. Ta ki oradan atlar ve develerle kırk gün içinde Hanbalık'a gelirlerdi.

Bir gün Kubilay Kaan, Kıtay'ın hekim ve bilgin kişilerini toplayıp dedi: "Memleketin refahı bezirgânların gelmesiyle olur. Bu şehre bezirgânlar kolaylıkla gelemiyor. Bunu iyice düşünüp çaresini bulun." Birkaç gün sonra bilginler gelip dediler: "Çin şehrinin ve Çingsay şehrinin göllerinden, sakaları[8] alıp ulu bir ark açın. Bezirgânlar gemilere binip o arkın içinde kolayca gelirler."

Ondan sonra Kubilay Kaan, Çin'den ta İdu şehrine (ki Hanbalık'a bağlıdır) kadar ulu bir ark kazdırdı; uzunu kırk günlük yol, genişliği otuz adım idi. Kaan, bu arkın (85a) iki tarafındaki toprağın kaldırılıp uzağa taşınmasını buyurdu. Arkın iki tarafına yüksek taş duvarlar yaptırdı ve yine iki tarafına da ağaçlar diktirdi. Bezirgânlar Çin ve Çingsay ve Zitun'dan ta Hanbalık'a kadar gölgelikle gelirlerdi. Arkın iki tarafına da dağ taşından kaldırımlar yapıp zemin döşediler. Öyle ki Çin'den Hanbalık'a

6 Ruham, Arapçada "mermer"in karşılığıdır. (ed.n.)

7 Şehrin ana giriş kapılarının da bulunduğu dış duvar. (ç.n.)

8 Saka: Su işleri yapan kişi, sucu. (ç.n.)

gelinceye kadar söz konusu arkın iki yakasında da aşhaneler ve evler ve dükkânlar ve kervansaraylar kuruldu. Dahası bu ulu arktan küçük arklar çekip kentler, kaleler ve bağlar kurdular. İmdi bu İdu denen şehir ki, Moğul ona Hanbalık der, onun vasfını ve bayındırlığını anlatacak olursak ulu bir kitap olur; bu yüzden kısa kestik.

Kıtay halkının âdeti şu ki ulu mülklere ve ulu şehirlere ve orta şehirlere ve kasabalara ve limanlara (ki gemiler gelip oralara çıkar) ve kentlere unvan takarlar. Vilayetlerin unvanı dokuzdur; her birisi birbirinden büyüktür. Bunların hâkimlerinin de unvanları birbirinden üstündür. İlk mertebeye *king* derler, ikinci mertebeye *zu* derler; bu önceki mertebenin altındadır. Üçüncü mertebe *fu*, dördüncü mertebe *ju* adlandırılır. Beşinci mertebeye *bun* derler. Altıncı mertebeye *kun* derler. Yedinci mertebeye *khin* derler. Sekizinci mertebeye *çin* derler. Dokuzuncu mertebeye *sun* derler. Biline ki bu şehirlerin ve hâkimlerinin mertebesi birbirinin altındadır. (85b) Ama Rum ve İran gibi memleketlere *king* derler. İstanbul, Mısır ve İsfahan gibi şehirlere *zu* derler. Sipehsalara *tayfu* derler. İki bin, üç bin kişiyi bir kişiye bağlayıp onların iyilik ve kötülüklerinden sorumlu olan bu kişiye *takşi* derler. Vezir, Tacik'ten veya Uygur'dan olsa, ona *kincan* derler. Konumu bunun altında olan ümeraya *yuçanak* derler. Onun astına *hamçanak*, onun astına *sami* ve onun astına *kanjun* ve onun astına da *kânjun* derler. Ve bir gelenek de şu ki padişah kendi yerine altı naip atar ve bu naiplerin mertebesi birbirinden üstün olur. Bu naipler her gün divanda oturup davacı ve davalıları soruşturur. Davacı ve davalıların soruşturulduğu yere *lin* denir. Bir kişi suçlu bulunsa onu önceki naibin karşısına çıkarırlar. Bu naip ona suçunu sorar. Ta ki durumunu yazıya aktarıp (86a) bu yazıyla ikinci naibe gönderir; bu naibin mertebesi önceki naipten üstündür. Onun davaları gördüğü yere *osa* derler. O da suçlunun suçunu sorar, sonunda bir yazı yazarak suçluyla beraber üçüncü naibe gönderir. Bunun mertebesi ikinci naipten üstündür. Onun davaları gördüğü yere *khalsun* derler. O, soruşturmasını yaparak deftere yazar ve dördüncü naibe gönderir. Onun davaları gördüğü yere *tunjun* derler. O da suçluyu soruşturur ve yazıyla beşinci naibe gönderir; onun dava gördüğü yere *ruştay* derler. Askerî davalar bu naibe bağlıdır. O da suçlunun iyi ve kötü hâllerini

soruşturur, olayları deftere aktararak altıncı naibe gönderir. Elçiler ile tüccarlarla ilgili işlemler, yarlık yazmak ve mühür basmak ona bağlıdır. O da suçluyu iyi ve kötü hallerini soruşturup deftere not düşerek yedinci divana gönderir. O divana *şinak* derler. Bu divanda oturup dava gören kişi öteki naiplerden büyüktür. Bu naip suçlunun suçunu soruşturur ve ona göre karar verir. Biline ki *şinak* her şehirde bulunmaz ancak büyük şehirlerde bulunur. Her *şinak*ta dört *çenekseng nevisendler* ve mevki sahipleri bir arada otırur. Ve (86b) *şinak*lara atanan ümera ve nökerlerin listesini yaparlar. Nökerlerden her birisi bir yılda kaç kere görevini yapmamışsa buna uygun bir miktar maaşından kesilmektedir. Bir mazereti olmadan eksik hizmet yaptığında işini elinden alıp kendisini devlet kapısından kovarlar.

Kubilay Kaan on iki şehirde şinak kurdurdu. O şinak... Moğul ona Hanbalık der; ikinci şinak Çurça, üçüncü şinak Kökay ve Bayköbke (ikisi de büyük şehirdir). Dördüncü şinak Temkinak, beşinci şinak Binakhu, altıncı şinak Çenekseng, yedinci şinak Fuju, sekizinci şinak Lavkinfu, dokuzuncu şinak Kungli. Onuncu şinak Naçi, on birinci şinak Kinakhankif, on ikinci şinak Kemju'dur. Bu adı geçenlerin tamamı büyük şehirlerdir.

İmdi şinak'ın anlamını açıklayalım. Şinak demek divan demektir. Her şinakın büyüklüğü kentin bir bölümü kadardır. Etrafına dört burçlu duvar çekilir; içinde hücreler ve saraylar ve daireler ve güzel yerler yapılır. Divan heyeti orada oturarak davalının ve davacının şikâyetini ve suçunu soruşturur.

Otuz beş yıl (87a) padişahlık yaptı. Ta ki vefat etti. Yetmiş üç yıl yaşadı. Onun acayip ve garaip işleri çoktur, hepsini anlatırsak bu kitaba sığmaz. Bu yüzden kısa kestik.

Temur Kaan Bin Çimkim Bin Kubilay Kaan'ın Han Oluşunun Zikri

Kaan'ın Çimkim adlı bir oğlu vardı. Onu veliaht yapmıştı. Ama Kaan hayattayken öldü. Geride Temur adlı oğlu kaldı. Çok yiğit ve mert bir kişiydi. Kaan onu veliaht yaptı. Türkistan yönetimi ona bağlıydı. Kaan'ın öldüğünü işitince Hanbalık'a vardı. Hanbalık'ta onu hanlık tahtına oturttular. Dünyada adalet ve barış ile devran sürdü ve çok ülkeler fethetti. Mertlikte tekti. Bir

yıl Kıtay'da çok kar yağıp cut[9] oldu. Ta ki halkın at, deve, sığır ve koyunlarının tamamı kırıldı. Halkın ölen mallarının tamamının parasını ödedi.

Bunun gibi yüz binlerce iyi işler yaptı, biz kısa tuttuk. Altı yıl padişahlık yaptı. Sonunda sara ve lakva[10] [hastalıklarına] yakalanıp dar-ül fenadan dar-ül bekaya gitti.

9 Kışın arada havanın ısınarak kar ve buzların kısmen erimesi sonucu oluşan buz tabakası yüzünden hayvanlar kırlarda beslenemez ve kitlesel hayvan ölümleri yaşanır. Türkistan'da bu durum "cut" olarak adlandırılmaktadır. (ç.n.)

10 Lakva: Yüz felçi. (ç.n.)

Beşinci Bölüm

Çingiz Han'ın İkinci Oğlu Çağatay Han'ın Ve Onun Oğullarından Maveraünnehir İle Kâşgar'da Padişahlık Yapanların Zikri

Çağatay Han heybetli ve siyasetli padişah idi. Akıllı ve bilgili idi. Çingiz Han, Maveraünnehir'i ve Harezm'in bazı bölgelerini, Uygur ve Kâşgar ülkelerini, Bedehşan, Belh, Gaznin dahil ta Sind Suyu'na kadar ona verdi. Bu adı geçen ülkelerin hiçbirisine kendisi varmadı ama darugalar atadı. Kendisi hep Ögedey'in yanındaydı. Molla Sekkaki onun nedimiydi. Bir gün Sekkaki dua okuyup ona bir ordu gösterdi ki bu ordunun askerleri ve silahlarının tamamı ateştendi. Çağatay Han kendi elinde olmadan korktu. Çağatay Han'ın bir veziri vardı, Sekkaki ile arası kötüydü. Bir gün fırsatını bulup Sekkaki'ye iftira attı ve zincirletip zindana attırdı. Sonunda zindanda öldü. Öyle yasalar yayımladı ki halkın tamamı bunaldı. Sonunda öyle bir hastalığa yakalandı ki doktorlar çaresini bulamadılar. Tarih altı yüz kırkta bu dünyadan göç etti.

Çağatay Han'ın (88a) Hatunları ile Oğlanlarının Zikri

Çağatay Han'ın hatunu ve kumaları çoktu. Ama iki hatunu muteberdi. Birinin adı Yesülün'dü. Kongrat padişahı Kuba Noyon denen kişinin kızıdır. Çağatay Han'ın muteber oğulları bu hatundan doğmadır. Ötekisinin adı Türkân Hatun'dur. Yesülün Hatun'un kardeşidir. Yesülün öldükten sonra onu aldı.

Çağatay Han'ın yedi oğlu vardı. İlk oğlunun adı Mutukan; Yesülün Hatun'dan doğmadır. İkinci oğlunun adı Muçi, üçüncü oğlunun adı Baladşi, dördüncü oğlunun adı Sayin Bilge, beşinci

oğlunun adı Sarman, altıncı oğlunun adı Yesü Mönke, yedinci oğlunun adı Baydar.

Çağatay Han öldükten sonra Kara Hülagü bin Mutukan bin Çağatay Han padişah oldu. Ondan sonra Mübarekşah bin Kara Hülagü bin Mutukan bin Çağatay Han padişah oldu. Ama Mübarekşah henüz çocuktu. Annesi Arğana Hatun memleketi çekip çevirmekteydi. Ondan sonra Alğu bin Baydar bin Çağatay padişah oldu. Ondan sonra Barak Han bin Yesuntu bin Mutun bin Çağatay Han padişah oldu. Tam iki yıl sonra Müslüman oldu. Ona Sultan Giyaseddin diye unvan verdiler. (88b) Çağatay torunlarından olup Maveraünnehir'de iman nuruna müşerref olan kişi kendisidir. Ondan sonra Begi bin Sarman bin Çağatay Han padişah oldu. Ondan sonra Buka Temur Han bin Kudağay bin Buzay bin Mutukan bin Çağatay Han padişah oldu. Ondan sonra Düy Çeçen bin Barak Han bin Yesuntu bin Mutukan bin Çağatay Han padişah oldu. Ondan sonra Künçe Han bin Düy Çeçen bin Barak Han padişah oldu. Ondan sonra Taligu bin Kudgay bin Buzay bin Mutukan bin Çağatay Han padişah oldu. Ondan sonra Esenboğa bin Düy Çeçen han oldu. Ondan sonra Köpek bin Düy Çeçen han oldu. Ondan sonra Düy Temur Han bin Düy Çeçen han dolu. Ondan sonra Tarma Şirin bin Düy Çeçen han oldu. Kendisi Müslümanlığı kabul etti. Maveraünnehir ulusunun tamamı ona uyarak Müslüman oldu. Daha önce Barak Han'ın Müslüman olduğu anlatılmıştı. Barak Han öldükten sonra onunla beraber Müslüman olanların tamamı tekrar eski dinlerine dönmüşlerdi. Ama Tarma Şirin ile Müslüman olanlar dönmediler. Ondan sonra Boran bin Düy Temur Han bin Düy Çeçen padişah oldu. Ondan sonra Çanakşi bin Abukan bin Düy Çeçen padişah oldu. Ondan sonra Yesun Temur bin Abukan bin Düy Çeçen padişah oldu. Çanakşi ile Yesun (89a) Temur aynı baba ve anadan doğmuş kardeşlerdi. Yesun Temur, Çanakşi'yi öldürmek için anlaşmıştı. Annesi bu haberi Çanakşi'ye iletti. Ondan sonra Çanakşi ile Yesun Temur saf tutup vuruştular. Yesun Temur, Çanakşi'yi yendi, onu ve ordusunu imha etti. Sonunda annesinin iki emceğini de kesti.[1]

Ondan sonra Ögedey Han neslinden Ali Sultan denen kişi Çağatay Han evladına galip oldu. Sonunda Maveraünnehir'de pa-

1 İki emceğini de kesti: İki yavrusunu da öldürdü. (ç.n.)

dişah oldu. Ondan sonra Muhammed bin Pulad bin Kunçak bin Düy Çeçen padişah oldu. Ondan sonra Kazan Sultan Han bin Yesur bin Orak Temur bin Buka Temur bin Kudagay bin Buzay bin Mutukan bin Çağatay Han padişah oldu. Biline ki Maveraünnehir'de Çağatay Han neslinden yirmi bir kişi padişah oldu. Ondan sonra gelenleri ümera han yaptı ve hanlık tahtına oturttu. Ama yalnız adları han oldu, hükümet işlerinde irade sahibi olamadılar. Bu sözümüzün doğruluğuna bir kanıt gösterelim; Kazan Sultan Han acep saf bir padişahtı. Ümera ne zaman onun ziyaretine gelse çoluk çocuğunu severek kendileri için af diler ve istediklerini alırlardı. Bu yüzden halk kendisine asi oldu. Sonunda kendi halkından Emîr Kazgan (89b) denen kişi Sultan'a ok attı. Bu ikisi birbirine girdiler. Kazgan Sultan Han, Emîr Kazgan'ı yenip, onun tebaasını kılıçtan geçirip yağmaladı ve gelip Karşı'da kışladı. Emîr Kazgan kaçıp kurtuldu. Ama Karşı'da çok kar yağdı, Kazan Sultan Han'ın ordu atlarının tamamı kırıldı. Emîr Kazgan bu haberi alınca sayısız leşkerle gelip Kazan Sultan'la savaştı. Sonunda Emîr Kazgan muzaffer olup Kazan Sultan Han'ı şehit etti.

Çingiz Han'ın oğlu Çağatay Han neslinden gelenler Maveraünnehir'de ta Kazgan Sultan Han'ın şahadetine kadar yüz dokuz yıl saltanat sürdü. Tamamı yirmi bir kişi idi.

Sözün kısası Emîr Kazgan, Danişmendçe Han bin Kaydu Han bin Tayşi bin Ögedey Kaan bin Çingiz Han'ı han kıldı. İki yıl sonra onu öldürdü. Ondan sonra Beyankulu Han bin Surgu bin Düy Çeçen bin Barak bin Yesuşu bin Mutukan bin Çağatay Han bin Çingiz Han'ı han kıldılar. Emîr Kazgan öldükten sonra oğlu Abdullah, Beyankulu Han'ın hatununa âşık oldu. Sonunda bir suçu olmadığı hâlde hanı öldürdü; Temurşah bin Yesun Temur bin Buka bin Düy Çeçen bin Barak Han bin Yesuntu Han bin Mutukan bin Çağatay Han bin Çingiz Han'ı han yaptı. Emîr Abdullah öldükten sonra yeğeni (erkek kardeşinin oğlu) Emîr Hüseyin bin Bisalay (90a) bin Emîr Kazgan Tuniyat Adil Sultan bin Muhammed Pulad bin Kunçak bin Düy Çeçen bin Barak Han bin Yesuntu bin Mutukan bin Çağatay Han'ı han yaptı. Emîr Timur, Emîr Hüseyin'e karşı atlandığında, Emîr Hüseyin bu konuda Han'dan kuşkulanarak onun elini ayağını bağladı ve suya atıp öldürdü. Ondan sonra Kabul Sultan bin Dürçi bin İlçikday bin Düy Çeçen'i han yaptı.

Ondan sonra Emîr Timur Targay Barlas, Belh yakınlarında Emîr Hüseyin ile çarpıştı; Emîr Timur muzaffer oldu ve Emîr Hüseyin ile Han'ı öldürdü. Ondan sonra Emîr Timur, Suyurğutmuş Han bin Danişmendçe Han bin Kaydu bin Tayşi bin Ögedey Kaan bin Çingiz Han'ı han yaptı. Suyurğutmuş Han, Hak rahmetine gittikten sonra onun oğlu Mahmud Sultan'ı babasının yerine han yaptılar. Kazgan Sultan Han'dan sonra adı geçen bu hanların unvanları han idi ama hiçbir konuda iradeleri yoktu. Sözün kısası her kabilenin büyükleri kendilerine bir han seçtiler; mülk sahipleri çoğaldı.

Emîr Timur bin Taragay Barlas kardeşlerini ve uruğunu başına topladı, bir saat olsun çarpışmadan ve savaştan başını kaldıramadı. O zaman Çağatay Han soyundan Tokluk Temur Han, Kâşgar'da büyük bir han olmuştu. Maveraünnehir'in durumunu öğrenince heves etti, sayısız askerle Maveraünnehir'e geldi. Halkın (90b) bir kısmı ona bağlandı. Bir kısmı hanın elinde öldü. Bir kısmı da kaçıp gitti. Emîr Hüseyin ile Emîr Timur kaçıp Nekudar-ı Hazar içine vardılar. Tokluk Temur bir yıl Maveraünnehir'de kaldı. İlyas Hoca adlı bir oğlu vardı. Maveraünnehir'in yönetimini ona verdi. Sonunda çekip Kâşgar'a gitti. Bir yıl sonra öldü. Onun ölüm haberini alınca Emîr Timur ile Emîr Hüseyin gelip İlyas Hoca ile vuruştular. İlyas Hoca kaçıp Kâşgar'a gitti. Ondan sonra Maveraünnehir'de bu iki emîrden daha büyük kimse kalmadı. Sonunda bu iki emîr de Belh yakınında savaştılar. Emîr Timur muzaffer oldu; Emîr Hüseyin'i öldürdü ve Maveraünnehir'de bir tek kendisi kaldı. Suyurğutmuş Han'ı görünüşte han yapıp tahta oturttu. Aslında ise han kendisiydi. Hutbe onun adına okunmaktaydı. Suyurğutmuş Han yalancıktan sultanlığının yirmi iki yılı dolunca Hak rahmetine gitti.

Ondan sonra Emîr Timur onun oğlu Sultan Mahmud Han'ı han yaptı. Sultan Mahmud, Emîr Timur'u ve onun evladını öylesine aziz ve yüce tutardı ki hiçbir biçimde Emîr Timur'un hatırı kalmazdı. Gece ve gündüz Kur'ân okuyarak ve namaz kılarak, oruç tutarak Emîr Timur'un devletine dua ederek oturmaktaydı. Emîr Timur yarlıklarında "Adil Mahmud Han hükmünden Emîr Gazi sözümüz" diye yazdırmaktaydı. Toylarda ve bayramlarda Emîr Timur görüntü olarak hanın yanında edeple bağdaş kurup otururdu. Bir elçi geldiğinde de Emîr Timur hana gösteriş yaparak edeple otururdu.

Sözün kısası Emîr Timur'un saltanatının otuz üçüncü ve ömrünün altmış yedinci yılında Rum üzerine yürüdü. Sonunda Yıldırım Bayezid ile karşı karşıya gelip sabah erkenden gece yarısına kadar vuruştu. Yıldırım Bayezid kaçtı. Mahmud Han onun peşinden kovaladı. Ta ki ertesi gün arkasından yetişip Yıldırım Bayezid'i yakaladı ve Emîr Timur'un önüne getirdi. Emîr Timur o yıl Rum'da kalıp, Yıldırım Bayezid ile Mahmud Han'ı öldürüp hutbeyi kendi adına okuttu ve sikkeyi kendi adına kestirdi.

Ondan sonra geri dönüp Semerkant'a geldi. Daha sonra Kıtay ülkesi üzerine atlandı. Otrar'a geldiğinde fâni dünyadan öteki dünyaya göç etti. Ömrü yetmiş bir yıl ve saltanat süresi otuz altı yıldır. Tarih hicri sekiz yüz yedi idi.

Tokluk Temur Han'ın Müslüman Oluşunun Zikri

Çağatay Han soyundan Elhoca unvanlı Esen Boğa bin Düy Çeçen bin Barak bin Yesuntu bin Mutukan bin Çağatay Han Maveraünnehir'de (91b) doğdu. Kâşgar, Yarkent ve Aladağ ve Uyguristan ülkelerinde Çağatay soyundan hiç padişah yoktu. Bu yüzden Moğul ümerası toplanıp kengeş kıldılar ve Buhara'dan Esen Boğa'yı getirip Kâşgar, Yarkent ve Aladağ ve Moğulistan'a padişah yaptılar ve kendisi büyük padişah oldu. Onun Satılmış Hatun denen bir eşi vardı. Onun hiç oğlu olmadı. Bu yüzden Mengley adlı cariyeyi sarayda tutar, ona bakardı. Gün geldi bu kenize hamile kaldı. Han ava gittiğinde Satılmış Hatun bu cariyeyi Şire Oğul denen Moğul'a verdi. Kendisine de: "Sen bu ülkede durma, göç edip Moğul yurduna var, orada otur." diye tembihledi. O Moğul bu söze uyarak göç edip gitti. Ama o cariyenin handan hamile kalmış olduğunu halkın tamamı bildi. Han avdan dönünce cariyeyi sorduğunda olup bitenin tamamını anlattılar. Han, Satılmış Hatun'a hiçbir söz söylemedi. Çünkü Moğul'un kuralıdır; padişah kaç hatun alırsa alsın bir hatunu hepsinin başına getirirdi. Bu hatun öteki hatunlara her ne söylerse söyler, ona laf etmezlerdi. Bu yüzden ona bir söz demedi. Birkaç gün sonra Esen Boğa Han öldü. Çağatay soyundan padişahlığa layık kişi kalmadı. Her kabile kendine bir han seçti. Mülk (92a) sahipleri çoğaldı. Esen Boğa Han'ın Emîr Puladçi denen bir emîri vardı. Mangley Hatun'un hamile olarak gittiğini biliyordu. Taştemur denen kişiye yemeklik üç yüz koyun verdi. "Eğer

Mengley Hatun ve onun yavrusundan bir haber bulup getirirsen sana sayısız hesapsız para veririm." diye söz vererek Taştemur'u yolcu etti. Taştemur dünyayı dolaştı, bir gün yolu Moğul yurduna düştü. Burada bir mahalleye uğradı: "Bu mahalle kimin mahallesi?" diye sordu. "Şire Oğul'un mahallesidir." dediler. Taştemur, Mengley Hatun'un çocuğunu sordu. Anlattılar: "Mengley Hatun'un Esen Boğa'dan bir oğlu oldu, adını Tokluk Temur koydular. Ve Şire Oğul'dan da bir oğlu oldu, adını Temur Melik koydular." Çocukların ikisi de mahallede oynuyorlardı. Sözün kısası Taştemur çok dolaplar çevirdi, Tokluk Temur Han'ı alıp Emîr Puladçi'ye getirdi. Ondan sonra Duğlat'lı Emîr Puladçi, Tokluk Temur Han'ı han makamına oturttu; Moğul kurallarına göre toylar düzenledi. Tokluk Temur Han kısa zaman içinde Kâşgar, Yarkent, Aladağ ve Uyguristan'ı aldı. Ondan sonra Maveraünnehir ülkesini tasarrufuna alıp oğlu İlyas Hoca'yı Semerkant'a bırakarak kendisi geri döndü ve az sonra rahmetli oldu. Çingiz Han soyundan gelip Kâşgar'da (92a) Müslüman olan işte bu kişiydi.

Müslüman oluşunun sebebi şu: Bir gün avlanmağa çıkmıştı. Avlanıp dolaşırken civarda bir topluluk gördü, göç edip, gelip oraya konmuşlardı. Han, o kişilerin el kolunun bağlanarak getirilmesini istedi. Yasavullar gidip, o kişileri bağlayıp getirdiler. Han sordu: "Benim yarlığıma uymadınız ve benim avlağımda ne işiniz var?" Çünkü Han "Avlakta kimse dolaşmasın." diye yarlık yayımlamıştı. Bu bağlanıp getirilen kişilerin büyüğü Şeyh Cemaleddin denen kişiydi. Şeyh Şücaeddin Buhari'nin soyundandı. Bunlar ana ve babadan hâl ehli insanlardır. Şeyh dedi: "Biz misafiriz, padişahın yarlık yayımladığını bilmiyoruz. Katak denen yerden göç edip geldik." Han: "Tacik misiniz?" diye sordu. Şeyh: "Evet, Tacik'iz." dedi. Han: "Köpek bile Tacik'ten iyidir." dedi. Şeyh şöyle yanıtladı: "Eğer imansız olsaydık köpekten bile daha alçak olurduk." Bu söz Han'ın gönlüne etki yaptı; bir yasavula: "Ben geri dönüp yerime varınca, bu Tacik'i al, bana getir." dedi. Han geri döndükten sonra yasavul şeyhi alıp Han'ın huzuruna götürdü. Han yalnız oturuyordu, Şeyh gelince sordu: "Sen, imansız kişi köpekten de alçaktır, dedin, bu sözün anlamı nedir? İman denen (93a) nedir?" Şeyh imanı öyle tarif etti ki Han'ın taş gibi kalbi mumdan daha yumuşak oldu ve küfrü öyle eleştirdi ki Han küfürden tiksindi ve çok ağladı. Sonunda Şeyh'e: "Müslümanlığı şimdi açıklarsam halkı ikna edemem. Sabret, yeni ülkeler alınca bana gel." dedi ve çok iltifatlar etti. Şeyh geri dönüp kendi oba-

sına geldi. Bir süre sonra Şeyh hastalandı ve oğluna vasiyet etti: "Bu Han ulu bir padişah olacak. Elbette korkmayın, Han'ın huzuruna varın ve benim selamımı iletin. Benimle ahit yaptığını söyleyin, zinhar korkmayın." dedi. Ta ki fâni dünyadan öteki dünyaya gitti. Şeyh'in oğlunun adı Raşideddin idi. Şeyh onu veliaht yaptı.

Bunun üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra Han, Kâşgar, Taşkent, Yarkent, Uyguristan, Andican, Semerkant, Buhara ve Maveraünnehir'in tamamını aldı. Şeyh Raşideddin babasının vasiyetini anlatmak için Han'ın ordugâhına gitti. Çok uğraştı ama Han'ı göremedi. Bir gün sabahın erken saatinde ordugâhın yanı başına gelip yüksek sesle ezan okumağa başladı. Han bu sesi duyunca bir kişi gönderdi: "Git, o bağıran kişiyi alıp gel." dedi. Gidip şeyhi alıp geldi. Han dedi: "Sen (93b) niçin bizi uykudan uyandırdın?" Şeyh Raşideddin babasının anlattıklarının tamamını Han'a teker teker aktardı. Han kendisi kelime-yi şahadet getirip Müslüman oldu. Ümerasını çağırıp onları da Müslüman yaptı. Ama Çoros adlı bir beği vardı; dedi ki, burada bir pehlivan var, bu Tacik onunla güreşsin, eğer yenerse ben de Müslüman olurum. Han her ne kadar ikaz ettiyse de kabul etmedi. Şeyh Raşideddin, Emîr Çoros'un iyi bir koşul öne sürdüğünü söyledi: "Pehlivanı alıp getirin, onunla güreş tutalım." dedi. Moğul pehlivanını alıp geldiler. Şeyh onunla güreş tutup çekişirken pehlivanın sırtına bir sille vurdu. Pehlivan bayılıp yere düştü. Bir süre sonra kendine geldi ve kelime yi şahadeti söyleye söyleye yerinden kalktı. Şeyh'in ayaklarına kapandı. Bu durumu gören Emîr Çoros hemen Müslüman oldu. O gün üç yüz altmış bin kişi Müslüman oldu. Çağatay eli içinde İslam açıklık kazandı.

Birkaç gün sonra Emîr Puladçi vefat etti. Tokluk Temur Han'ı hanlık makamına oturtmuştu; kendisi Emîr-ül ümera idi. Yedi yaşında bir oğlu kaldı, adı Hüdaydad idi. Babasının makamını ona verdiler.

Emîr Puladçi'nin beş ağabey ve kardeşi vardı. Üçüncü kardeşinin adı Kamereddin idi. Acayip korkusuz bir kişiydi. Ayrıca dev cüsseli bir pehlivandı. Sözün kısası bir gün Han, kabul (94a) odasında oturmuştu, Kamereddin gelip arz etti: "Emîr Hüdaydad henüz tıfıldır. Böylesine büyük bir el önderliğini yapamaz. Onun makamını bana verin, kendisi elin başına geçecek duruma gelinceye kadar bende kalsın." dedi. Han bunu kabul etmedi. Kamereddin bu nedenle Han'a gönül koydu.

Tokluk Temur Han yedi yüz otuz yılında doğdu. On altı yaşında Emîr Puladçi Duğlat'ın gayretleri sonucu gelip Han oldu. Yirmi dört yaşında iman nuruyla müşerref olup Müslüman oldu. Otuz dört yaşında Tanrı'nın hükmünü yerine getirip fâni dünyadan öteki dünyaya göç etti.

Han'ın vefatından sonra Kamereddin Duğlat çıkış yaparak geldi ve İlyas bin Tokluk Temur Han'ı şehit etti. O gün Tokluk Temur Han soyundan büyük küçük on sekiz kişiyi şehit ettiler. Ayrıca güvenilir kişilere görev vererek Tokluk Temur soyundan kim varsa bulup öldürmelerini istedi. Ondan sonra Kamereddin kendine han unvanı vererek hutbe ve sikkeyi kendi adına yaptırdı. Ama Tokluk Temur Han'ın henüz süt emen bir oğlu vardı. Annesinin adı Emîr Ağa idi. Emîr Ağa Hatun bu oğlanı alıp Emîr Hüdaydad'ın yanına vardı. Emîr Hüdaydad bu oğlanı sakladı. Gerçi Kamereddin kişi gönderdi ama vermedi. O zaman Emîr Timur sayısız leşkerle Kamereddin'in üzerine geldi. Bunlar savaşa tutuştuklarında Emîr Hüdaydad bu tarafta Tokluk Temur'un oğluna lalalar tayin etti; çocuğu onlara teslim etti ve saklanmaları için birkaç güvenilir kişiyle Bedehşan'a gönderdi.

Sözün kısası Emîr Timur, Kamereddin'in üzerine beş kere geldi. Her gelişinde saflarını kurarak çarpıştılar. Timur'un son gelişinde Kamereddin istiska[2] hastalığına yakalanmıştı. Emîr Timur'un geldiğini duyup bir halkın bir bölümüyle kaçtı. Çünkü Kamereddin'in nefsi dışında bir hareketi yoktu. Zorunlu olarak birkaç günlük erzak aldılar ve Kamereddin'i bir cariyeye emanet ederek yakındaki büyük ormana gönderdiler. Birkaç gün sonra Emîr Timur'un geldiğine dair haberin yanlış olduğu anlaşıldı. Halk yurduna geri döndü. Kamereddin için de ormana birkaç kişi gönderdiler. O kişiler ormana varıp Kamereddin'i çok aradılar ama bir iz ve bir belirti bulamadan geri döndüler. Sonunda Kamereddin'in Melik Cahim'in hizmetine vardığı anlaşıldı.

Sözün kısası o oğlan ki Bedehşan dağına götürülmüştü, onun adı Hızır Hoca'dır. Hızır Hoca'yı getirip babasının yerine han yaptılar. O zamandan bu zamana kadar Kâşgar ve Yarkent'te her padişah Hızır Hoca Han bin Tokluk Temur Han bin Esen Boğa Han bin Düy Çeçen bin Barak Han bin Yesuntu bin Mutukan bin Çağatay Han bin Çingiz Han (95a) soyundandır.

---

2 Vücudun çeşitli yerlerinde su birikmesi, ödem. (ç.n.)

Ak Mangıt kabilesinden Kutluk Kiya denen bir kişi vardı. Bir oğlu ve bir kızı vardı. Kızını Temur Bek aldı; Temur Kutluk Han ondan doğdu. Oğlunun adı Edige'dir. O gedip Toktamış'a nöker oldu. Toktamış, Urus Han'dan kaçıp Temur Beğ'in yanına Semerkant'a geldiğinde peşinden Edige Mangıt geldi: "Urus Han leşkerinin tamamıyla bu tarafa gelmektedir." dedi. Toktamış Han, Temur Beğ'in yardımıyla Urus Han'ı yendi, Cuçi Han'ın halkına sahip çıkarak saray şehrinde hanlık tahtına oturdu.

Temur Kutluk Han güçlendikten sonra Edige Mangıt, Toktamış'tan ayrılıp Temur Kutluk Han'a katıldı. Çünkü Temur Kutluk Han, Edige Mangıt'ın teyze oğluydu. Temur Kutluk'un gönlünde padişahlık isteği yatmaktaydı. Bu yüzden Toktamış'a kafa tutmaktaydı. Toktamış onu yakalayıp öldürmeğe karar verdi. Temur Kutluk Han kaçıp Timur Beğ'in yanına geldi. Altı ay sonra Edige Mangıt gelip Temur Kutluk'a katıldı. Bir süre sonra Emîr Timur İran memleketine atlandı. Toktamış Han Maveraünnehir'i savunmasız buldu ve Semerkant'a gelip birkaç Müslüman'ı şehit etti, kıyım ve yağma yaptıktan sonra geri (95b) döndü. Emîr Timur bu haberi işitip geri döndü ama Semerkant'ta hiç oyalanmadan Toktamış Han'ın üzerine yürüdü. Sonunda Emîr Timur muzaffer oldu, Toktamış Han kaçıp gitti. Timur Beğ çok sayıda halkı kılıçtan geçirdi.

Temur Kutluk'un Toktamış Han'dan kaçıp Emîr Timur'a geldiğini yukarıda anlatmıştık. İşte o Temur Kutluk bu sefer esnasında Emîr Timur'un yoldaşı idi. Gelip Timur'a arz etti ki: "Bana miras kalan halkı zorla benden aldı. Şimdi işittim ki, onların tamamı hayatta ve sağlıklıdır. İzin verirseniz onların tamamını sizin hizmetinize getiririm." Emîr Timur bu söz üzerine Temur Kutluk'a izin verdi. Temur Kutluk kendi elini İdil Suyu yakasında buldu. Onları göç ettirip Emîr Timur tarafına yola koyuldu. Birkaç menzil kat ettikten sonra Edige Mangıt gelip Temur Kutluk'a dedi: "Bu halkı alıp Timur Beğ'e götürmenin yararı ne? Timur Beğ bu halkı Semerkant'a götürür, sonra da her birisini bir yere gönderir. Sen de eskisi gibi Timur Beğ'in yanında nöker olarak kalırsın." Temur Kutluk da Edige Mangıt'ın sözüne uyarak kabilenin ihtiyarlarını topladı: "Timur Beğ sizleri öldürüp çoluk çocuğunuzu esir edecek." dedi. Bu zaman halk şöyle dedi: "Biz senin için varız. Timur Beğ'i tanımayız." Ondan sonra Temur Kutluk elini de beraberine alıp geri döndü. Sonunda çekilip bir köşede oturdu.

Altıncı Bölüm

Çingiz Han'ın Küçük Oğlu Tuluy Han'ın Soyundan İran Yurdunda Padişahlık Yapanların Zikri

Kuyuk Han bin Ögedey Kaan öldükten sonra Mengü Kaan bin Tuluy Han, han oldu. Kendi halkından Oyrat Argun Aka denen kişiyi Horasan'a hâkim atayarak oraya gönderdi. Argun Aka on yıl hükümet ettikten sonra öldü. Ondan sonra Mengü Kaan leşkerin beşte birini öz kardeşi Hülagu Han'a tahsis ederek İran memleketinde hükümet etme yetkisini de kendisine verdi. O, İran'a geldi, melâhide[1] mensuplarını ve Halife Mutasım'ı öldürdü, onların topraklarını kendi tasarrufuna aldı. Oradan gidip Şam ülkesini aldı. Ta ki dokuz yıl padişahlık yapıp dünyadan göçtü.

Ondan sonra Abaka Han bin Hülagu Han amcası Kubilay Kaan'ın hükmüyle babasının makamına oturdu. On yedi yıl hanlık yaptıktan sonra babasının peşinden gitti.

Ondan sonra Ahmed Han bin Hülagu Han padişah oldu. Padişahlığından iki yıl geçtikten sonra Argun bin Abaka Han bin Hülagu Han onu öldürüp yerine oturdu. O da yedi yıl padişahlık yapıp dünyadan göçtü. (96b)

Ondan sonra Argun Han'ın kardeşi Küncaytu bin Abaka Han bin Hülagu Han, han oldu. Padişahlığında dört yılını doldurduğunda Baydu bin Taragay bin Hülagu Han onu öldürüp yerine padişah oldu. Onun padişahlığının sekizinci ayında Kazgan Han bin Argun Han bin Abaka Han bin Hülagu Han onu öldürüp yerine padişah oldu. Tuluy Han soyundan gelip İran'da Müslüman olan kişi kendisidir. Din-i İslam'ın şöhretine katkıda bulundu.

---

1 Mülhitlerin oluşturduğu akım. Mülhit, ayet ve hadisleri yanlış yorumlayarak dinin esaslarını sarsmaya çalışan kişi olarak tanımlanmaktadır. (ç.n.)

Küfür ortadan kalktı. Puthaneleri ateşe verdi. Onun sayesinde İran'daki Moğulların tamamı İslam diniyle müşerref oldu. Padişahlığının dokuz yılını doldurduktan sonra fâni dünyadan göç etti. Otuz yıl yaşadı.

Ondan sonra Olcaytu bin Argun Han bin Abaka Han bin Hülagu Han padişah oldu. On üç yıl padişahlık yaptıktan sonra vefat etti.

Ondan sonra Ebusaid Han bin Olcaytu Han padişah oldu. Babası öldüğünde Ebusaid Han on iki yaşındaydı; bu yüzden yetkilerini bir süreliğine Emîr Çoban Sulduz'a verdi. Padişahlığının on dokuzuncu yılında Hak rahmetine gitti.

Hülagu Han Soyundan İran Memleketinde Ebusaid'den Sonra Ümeranın Han Yaptığı Kişilerin Zikri

Biline ki bu hanların yalnız adı handır, (97a) memleket yönetimi konusunda hiçbir iradeleri yoktur.

Sulduz ümerası ki onlara Çobaniler derler. Ebusaid Han'dan sonra Artuk Buka bin Tuluy Han soyundan Arpa Han'ı han seçtiler. Bağdat hâkimi Ali Oyrat ise Musa bin Ali bin Baydu bin Taragay bin Hülagu Han'ı han seçti. Arpa Han ile savaştı ve galip geldi; Arpa Han'ı öldürüp memleketini ele geçirdi.

O zaman Şeyh Hasan Celayir –ki ona Şeyh Hasan Büzürg derler– Rum hâkimi idi. Musa Han'ın han seçildiğini duyunca, Muhammed bin Yol Kutluk bin Temur bin Anbarçi bin Mengü Temur bin Hülagu Han'ı han ilan ederek; Rum'dan ve Gürcü'den büyük leşker topladı ve İran üzerine yürüdü. Gelip Tebriz civarında Musa Han ile vuruştu ve galip geldi. Oyrat halkının büyüğü olan Ali Oyrat öldü. Musa Han kaçıp Oyrat elinin içine vardı.

O zaman Şeyh Ali bin Emîr Ali bin Kuşçu –ki Horasan hâkimiydi– bu haberi duyunca Horasan'da oturan Moğulların tamamını toplayıp Bestam'a geldi. Çingiz Han'ın kardeşi Cuçi Kasar'ın soyundan Tağa Temur denilen kişi Mazenderan hâkimiydi, onu getirip han yaptılar. Sonra Şeyh Hasan Celayir'in han yaptığı Muhammed Han'ın üzerine yürüdüler. Azerbaycan'a geldiklerinde Oyrat halkı ile Musa Han gelip Tağa Temur'e (97b) katıldı. Şeyh Hasan Celayir bunu haber alınca karşılarına çıktı. Bu iki ordu Karım Suyu'nun sahilinde savaştı. Şeyh Hasan Celayir muzaffer

oldu. Musa Han çarpışma sırasında öldü. Tağa Temur ile Şeyh Ali bin Emîr Ali kaçıp Horasan'a gittiler. Şeyh Hasan bin Temurtaş bin Emîr Çoban Sulduz –ki ona Şeyh Hasan Küçek derler– Ebusaid Han'ın emriyle Rum'un bir kenarında hâkim idi. O da bu haberleri alınca sayısız leşkerle Şeyh Hasan Celayir'in üzerine yürüdü. Bu iki ordu Nahcıvan civarında vuruştular. Şeyh Hasan Küçek muzaffer oldu. Muhammed Han vuruşma sırasında öldü. Şeyh Hasan Celayir kaçıp Sultaniye'ye gitti.

Şeyh Hasan Küçek, Satıbek Hatun binti Sultan Muhammed Harbende'yi Tebriz'de tahta oturttu. Sonunda Şeyh Hasan Celayir geldi, Şeyh Hasan Küçek'e bağlılık bildirdi, barış yaptılar. Ta ki bir yıl sonra Şeyh Hasan Küçek, Satıbek Hatun'u azledip Süleyman bin Muhammed bin Sanaka bin Yuşumut bin Hülagü Han'ı han ilan etti. Satıbek Hatun ile onun nikâhını kıydı. Bir süre geçtikten sonra büyük Emîr Şeyh Hasan küçük Emîr Şeyh Hasan'dan yüz çevirip Bağdat'a gitti. Sonunda Cahan Temur bin Alefereng bin Küncaytu Han bin Abaka Han bin Hülagü Han'ı han yaptı. Asker toplayıp geldi, Şeyh Hasan Küçek Sulduz ile savaştı. Şeyh Hasan Küçek galip geldi, Şeyh Hasan Büzürg (98 a) Celayir kaçıp Bağdat'a gitti. Sonunda hanı azletti ve kendisi han oldu. Ondan sonra Şeyh Hasan Küçek'in bir Arap hatunu vardı, Yakubşah denen kişi ol hatuna âşıktı. Hatun da ona âşıktı. Bir gün Yakubşah bir suç işledi; bu yüzden Şeyh Hasan onu zindana attırdı. Bu hatun sandı ki, onu kendisiyle bir ilişkisi var, diye zindana attılar. Bu yüzden bir gece Emîr Şeyh Hasan sarhoş halde gelip yattığında bu Arap hatun Şeyh Hasan'ı yumurtalarından tutup burarak öldürdü. Ondan sonra Şeyh Hasan Küçek'in kardeşi Melik Eşref ağabeyinin yerine oturdu. Hülagü Han neslinden Anuşirvan denen kişiyi han yaptı. Bir süre sonra onu azledip kendisi han oldu. Hutbe ve sikkeyi kendi adına yaptırdı. Bu Melik Eşref fazlasıyla acımasız birisiydi. Müslümanlar onun yüzünden her tarafa dağılıp gittiler. Kadı Muhiddin Berdei kaçıp Deşt-i Kıpçak'a Canıbek Han'ın huzuruna vardı. Canıbek Han'ın huzurunda Melik Eşref'in acımasızlığını öylesine anlattı ki Canıbek Han ve huzurda bulunan halkın tamamı hüngür hüngür ağladı. Sonunda Canıbek Han sayısız askerle Melik Eşref'in üzerine yürüdü. Azerbaycan'a gelip Hoy yakınında Melik Eşref ile savaştı (98b). Sonunda zafer kazanarak Melik Eşref'i öldürdü, hazinesine ve definesine sahip oldu. Bu olay yedi yüz elli dokuz tarihinde geçti.

Yedinci Bölüm

Cuçi Han Soyundan Deşt-i Kıpçak'ta Padişahlık Edenlerin Zikri

Önce Cuçi Han'ı zikredelim. Cuçi Han'ın anasının adına Börte Küçin derler. Börte Küçin hamile idi. Çingiz Han yokken Merkit halkının hanı Çingiz Han'ın evini yağmaladı; Börte Küçin'i esir alıp götürdü. Ong Han'ın hatunu Börte Küçin'in ablası idi. Ong Han ile Merkit Hanı arasında dostluk vardı. O nedenle Ong Han, Börte Küçin'i alıp Çingiz Han'a gönderdi. Çünki Çingiz Han'ın babası Yesügey Bahadır ile Ong Han arasında dostluk vardı. Sözün kısası Börte Küçin yolda Cuçi Han'ı doğurdu. Orada bir beşik bulunamadı ki çocuğu içine bıraksınlar. Sonunda canı acımasın diye hamurdan bir sepet yaparak onun içinde alıp götürdüler. Çingiz Han oğlunu görüp pek sevindi, bize cuçi geldi, dedi. Moğul dilinde "cuçi", "yeni gelen misafir" anlamındadır; bu nedenle adını Cuçi koydular. Biline ki Cuçi Han babasından önce öldü. Onun hikâyesi Çingiz Han destanında yer almıştır, bu yüzden lafı kısa tuttuk.

Batuhan (99a) bin Cuçi Han'ın Zikri

Çingiz Han, Cuçi Han'ın öldüğünü duyunca çok perişan olup yas tuttu. Ol vakit memleket meseleleri için oğullarına ve ümeralara akıl ve nasihat anlatmağa başladı ve vasiyet niteliğinde sözler söylemeğe başladı. Sözün kısası, yastan çıkınca Otcigin'e: "Sen Deşt-i Kıpçak'a git. Cuçi Han'ın ikinci oğlu ki adı Batu ve lakabı Sayin Han'dır, onu babasının tahtına oturtup kardeşlerini ve ümerayı ona tabi et. Eğer kardeşleri ve ümera senin sözünü tutmazsa kendin orada kal. Ta ki bana bir haber ilet, biz onun çaresine bakalım." dedi ve gönderdi. Otcigin, Batu Han'ın ordusuna yaklaştığında Batu Han durumu haber alınca onu karşılamak

için oğullarını ve kardeşlerini gönderdi. Kendisi de onların peşinden gelerek Otcigin ile görüştü, acıları tazelendi. Üç gün sonra Otcigin, Batu Han'ı babasının tahtına oturtup Çingiz Han'ın sözlerini kardeşlerine ve ümeraya aktardı. Halkın tamamı bunu kabul etti. Ondan sonra büyük şölen düzenlendi, Moğul geleneğine göre Batu'ya ayak[1] sundular; Batu da onlara ayak sundu ve çok armağanlar verdi. Ol vakit Çingiz Han'ın ordusundan bir kişi geldi, Han öldü, diye haber getirdi. Bir anda üzüntüden öylesine ağlaştılar ki duvarlar (99b) feryat etti. Taziye sona erince Batu Han memleketi en küçük kardeşi Tokay Temur'a emanet ederek kardeşlerinin beşini –Ordu, Şeyban, Berke, Çimbay, Barakça– yanına aldı, Otcigin'e katıldı ve Çingiz Han'ın karargâhı taht kenti Karakurum'a doğru yola çıktı. Vardılar Karakurum'da şehzadeler ve ümeranın tamamıyla bir araya geldiler. Ulu yas tuttular. Yastan çıktıktan sonra Batu Han ve şehzadelerin tamamı Çingiz Han'ın vasiyeti gereğince Ögedey Kaan'ı tahta oturtup büyük şölen düzenlediler, Kaan'a ayak sundular. Kaan da şehzadeler ile ümeranın tamamına ayak sundu; hazinenin kapılarını açıp öylesine armağanlar dağıttı ki hiç fakir kalmadı, herkes gani oldu.

Kıtay memleketinden birkaç mülkün padişahı ayaklanınca Kaan o taraflara sefer yaptı. Ol seferde Kaan ol memleketlerin tamamını yendi ve yağmaladı, geri dönüp Karakurum'a geldi.

Ta ki Batu Han'ı Rus ve Çerkes ve Bulgar ve yine başka mülkleri almakla görevlendirdi. Kendi oğlu Kuyuk Han'ı, Tuluy Han'ın oğlu Mengü Kaan'ı ve Çağatay'ın oğlu Baydar'ı, bu seferde Batu Han'a hizmet edin ve yardım edin, diyerek ona kattı. Batu Han bunları aldı, atlanıp kendi başkentine gitti. Batu Han'ın kardeşi Tokay (100a) Temur Han bu topluluğu ağırladı; kırk gece gündüz boyunca bir dem bile keyif ve eğlenceden başları açılmadı. Ondan sonra asker toplamak için etrafa kişiler gönderdi. O zaman öyle bir ordu toplandı ki sayı ve hesabı yoktu.

Biline ki Cuçi Han'ın başkenti Deşt-i Kıpçak'ta Gök Orda denen yer idi. Biline ki Batu Han'ın Macar, Başkırt, Rus, Küril ve Namaş gibi yurtları alması ve kendi ölümü ile ilgili bundan sonra da anlatacaklarımız var.

---

1 Ayak: Kupa, kadeh. (ç.n.)

Berke Han bin Cuçi Han'ın Deşt-i Kıpçak'ta Han Oluşunun Zikri

Batu Han öldükten sonra Mengü Kaan, Batu Han'ın oğlu Sartak'ı han tayin etti. Kendisi henüz hanlık tahtına oturmadan vefat etti. Ondan sonra kardeşi Ulakçı'yı han yaptılar. Ulakçı da kısa zaman içinde vefat etti. Ondan sonra Mengü Han, Berke Han bin Cuçi Han'ı han tayin etti. Berke Han, han olduktan sonra ulu şölenler düzenleyip çok armağanlar dağıttı. Ağabey ve kardeşlerinin tamamına Batu Han'ın vermiş olduğu ulusları verdi. Kaan'a çok bahşişler gönderdi. Ondan sonra Hüda-i Teâlâ bir gün Berke Han'ın gönlüne Müslümanlık aşkını saldı, kendi dininin hak olmadığını anladı. Sonunda bir gün atlanıp ağabeyinin kurduğu şehir –ki adı Saraycık'tır– oraya gitti. Buhara'dan çok kervan geldiğini gördü. O kervanın içinden (100b) iki yahşi kişiyi bir tenha yere çağırdı, Müslümanlığın yol ve adabını sordu. Bu kişiler Müslümanlığı iyi açıkladılar. Ol padişah, yani Berke Han içtenlikle Müslüman oldu. Ondan sonra küçük kardeşi Tokay Temur'u çağırıp bu sırrı ona anlattığında o da Müslüman oldu. Ondan sonra İslam inancını aşikâr edip, nerede bir kâfir olsa ona düşman olup kastına durdu. Sonunda onun da zat-i şerifinde kulunç illeti peydahlandı. Ta ki altı yüz altmış dört tarihinde Hak rahmetine kavuştu. Padişahlık süresi yirmi beş yıl idi.

Mengü Temur Han bin Tokay bin Batu Han'ın Zikri. Ondan Sonra Toda Mengü bin Tokay bin Batu Han, Onun Zikri. Ondan Sonra Toktağu Han bin Mengü Temur Han'ın Zikri

Berke Han öldükten sonra Mengü Temur Han, han oldu. Önce el ulusunu zapt etmekle uğraştı. Ağabeylerine ve kardeşlerine karşı Batu Han düsturuna göre davrandı. Öyle ki Ak Ordu denen memleketi Bahadır Han bin Şeyban Han'a verdi. Kefe ve Kırım vilayetini Oran Temur bin Tokay Temur'a verdi ve kendisi Bulgar ülkesi üzerine yürüdü. İki yıl sonra muzaffer olarak geri döndü. Ondan sonra sayısız çeri toplayıp Abaka Han üzerine yürüyerek İran memleketine vardı. Sonunda Abaka Han ile barış yaparak geri döndü. Daima birbirine bahşişler (101 a) ile gidiş geliş yaparlardı. Altı yüz seksen tarihinde Abaka Han dünyadan göç etti. Onun yerine Ahmet Han bin Hülagü Han padişah oldu.

Bu Ahmet Han Müslüman idi. Bir süre sonra Argun Han bin Abaka Han'ın elinde şehit oldu. Ondan sonra Argun Han bin Abaka Han padişah oldu. Deşt-i Kıpçak'ta Mengü Temur Han, Abaka Han'ın padişah olduğunu duyunca Tokay ve Targutay denen iki beğinin komutası altında seksen bin kişiyi Argun Han'ın üzerine gönderdi. Argun Han bu haberi duyunca Emîr Tuğaçar denen kişiyi sayısız askerle onlara karşı gönderdi. Arkasından kendisi de atlandı. Bu iki ordu Karabağ yakınlarında çarpıştılar. Mengü Temur Han'ın halkı yenildi, kaçıp gitti. Mengü Temur Han bu haberi duyunca üzüntüden öldü. Ondan sonra Toda Mengü bin Batu Han padişah oldu. Bu Toda Mengü Han çok zulüm ve kötülükler yapmayı âdet edindi. Tokayğu Han bin Mengü Temur Han onun zulmünden başını alıp kaçtı. Ta ki bir süre sonra çok asker toplayıp geri döndü, Toda Mengü ile savaştı, Toda Mengü'nün askerini yendi, Toda Mengü'yü öldürüp kendisi padişah oldu. Çok yurtlar alarak babası ile ağabeyinin düsturu ile (101 b) icraat yaptı ve sonunda dar-ül fenadan dar-ül bekaya göç etti. Padişahlık süresi altı yıldır. Saraycık'ta defnedildi.

Özbek bin Toğrul Han bin Mengü Temur Han bin Buka Han bin Batu Han bin Cuçi Han bin Çingiz Han'ın Han Oluşunun Zikri

Toktağu Han'ın ölümünden sonra Özbek Han on üç yaşındayken han oldu. Elini ata babasının düsturuna göre düzenledi. Herkesin derecesine göre saygı gösterip armağanlar verdi. Elini ulusunu İslam dinine soktu. Halkın tamamı o devlet sahibinin sayesinde şeref-i İslam ile müşerref oldular. Ondan sonra Cuçi eline Özbek eli dediler. Kıyamete dek böyle derler. İnsaf ve adaletin hakkını verdi. İki kere İran ülkesine Ebusaid Han üzerine sefer etti. Ama İran'ı alamayıp geri döndü. Sonunda dünyadan göç etti.

Canıbek Han bin Özbek Han'ın Han Oluşunun Zikri

Özbek Han öldükten sonra Canıbek Han, han oldu. Bu Canıbek Han acep Müslüman padişah idi. Ulemaya ve fazilet sahiplerine, zahitlere ve abitlere[2] çok saygı gösterirdi. Şeriat kapısını sıkı tutardı.

2 Abit: Metinde Arapça çoğulu (ubbad: "ibadet edenler") kullanılmıştır. Dünya işlerinden çekilerek kendini maneviyata adamış kişilere denmektedir. (ç.n.)

Melik Eşref bin Temurtaş denen kişi Azerbaycan'da padişah idi. Ol Melik Eşref (102 a) çok fesat ve zalim idi. Onun yüzünden Azerbaycan ahalisi ve mevalisi her tarafa dağılıp gitti. Kadı Muhiddin denen kişi de Saraycık'a vardı ve oraya yerleşti. Ama her gün vaaz verirdi. Bir gün kadının vaazını dinlemek için Han vaaz meclisine uğradı. Kadı vaazını bitirdikten sonra Melik Eşref'in zulüm ve acımasızlıklarından öyle hikâyeler anlattı ki Han başta olmak üzere halkın tamamı zar zar ağladılar. Ondan sonra kadı, Han'a hitap ederek: "Eğer varıp Melik Eşref'ten bizim acımızı çıkarıp gelmezsen kıyamete kadar elimiz senin eteğinde olacak." dedi. Bu söz Han'ı etkiledi, çeri toplayıp Melik Eşref'in üzerine yürüdü. Varıp Melik Eşref'le savaş yaptı, onu yendi. Ta ki Melik Eşref'i öldürdü. Melik Eşref'in –diğer mallar hariç– dört yüz deve yükü yakut ve cevahiri vardı. Canıbek Han ol yakut ve cevahirin tamamını askerlere dağıttı. Sonunda fetih ve zafer ile kendi yurduna geri döndü. Yurduna döndükten sonra zat-i şerifine bir hastalık musallat oldu ve uzun sürdü. Han, şimdi ben bu hastalıktan kurtulamam, diyerek oğlu Berdibek Han'ı Azerbaycan'a hâkim olarak atadı. Sözün kısası Berdibek Han gelmeden önce Canıbek (102 b) Han'ın durumu kötüleşti. Sonunda halkını toplayıp gıyabında Berdibek Han'ı veliaht ilan etti, çok tembihler ve nasihatler etti. Ta ki yedi yüz elli sekiz tarihinde Hak rahmetine kavuştu. On yedi yıl padişahlık yaptı. Saraycık'ta defnedildi.

Berdibek Han bin Canıbek Han'ın Han Oluşunun Zikri

Canıbek Han öldükten sonra Berdibek Han Saraycık'a geldi. Üç gün yas tuttular. Yas sonrasında şehzadeler ile ümeranın tamamı Berdibek Han'ı han seçtiler. Bu Berdibek Han acep zalim karakterli, fesatçı, kara kalpli ve kötü niyetli bir kişiydi. Ağabey ve kardeşlerini de kardeşlerinin çocuklarını da "yurt bir tek bana kalsın" diye –geride birini bile bırakmayarak– öldürdü. Bilmedi ki dünya fânidir. Sonunda padişahlığı iki yılını doldurmadan yedi yüz altmış iki tarihinde vefat etti. Sayin Han sülalesi Berdibek'te son buldu. Hâlâ Özbekler arasında bir söz var: "Devenin boynu Berdibek'te kesildi." Ondan sonra Cuçi Han'ın öteki oğullarının çocukları padişahlık yaptılar.

Sekizinci Bölüm

Cuçi Han bin Çingiz Han'ın Beşinci Oğlu Şeyban Han'ın Oğullarından Turan'da ve Kazak'ta ve Kırım'da ve Maveraünnehir'de Padişahlık Yapanların Zikri

Çingiz Han'ın oğlu Cuçi Han, onun oğlu Şeyban Han, onun oğlu (103 a) Bahadır Han, onun oğlu Cuçi Buka, onun oğlu Ali Oğlan, onun oğlu Hoca Muhammed Han, onun oğlu Mahmudek Han, onun oğlu Abaka Han, onun oğlu Kullık Han, onun oğlu Şamay Sultan, onun oğlu Uran Sultan, onun oğlu Bahadır Sultan. Mahmud Han'ın bir oğlu Murtaza Han, onun oğlu Kuçum Han'dır. Bu topluluğun nesli Kuçum Han'da son buldu. Bu Kuçum Han Turan vilayetinde kırk yıl padişahlık yaptı. Uzun bir ömür yaşadı. Tarih bin üç yılında Turan'ı Kuçum Han'ın elinden Ruslar aldı. Kuçum Han kaçıp Mangıt halkının arasına katıldı. Sonunda Hak rahmetine kavuştu.

Tokay Temur Neslinden Kırım'da Padişahlık Yapanların Zikri

Çingiz Han'ın oğlu Cuçi Han, onun oğlu Tokay Temur, onun oğlu Öztemur, onun oğlu Sarıca, onun oğlu Kunçak Oğlan, onun oğlu Toklu Hoca Oğlan, onun oğlu Toy Hoca Oğlan, onun oğlu Toktamış Han. Onun sekiz oğlu vardı, işbu sırayla: Celaleddin, Cebbarberdi ve Kepak ve Kerimberdi ve İskender ve Ebusaid ve Kuçak ve Kadirberdi. Burada adı geçen Toklu Hoca'nın kardeşinin adı Toklak Temur, onun oğlu Çine, onun oğlu Hasan Oğlan, ona İçikli Hasan (103 b) derler. Onun oğlu Muhammed Han, onun oğlu Taştemur, onun oğlu Giyaseddin Han, onun oğlu Hacı Giray Han, onun sekiz oğlu vardır, işbu sırayla: Devletyar ve Nuridevlet Han ve Caydar Han ve Kutluk Zaman ve Keldiş ve Mengli Giray Han ve Yamğur-

çi ve Öztemur. Kırım'ın padişahları Hacı Giray Han neslindendir. Ama o yerler çok uzak olduğundan Kırım'da Hacı Giray Han'ın hangi oğlunun hâlen padişahlık yaptığını bilmek mümkün değildir.

Tokay Temur'un Neslinden Kazak'ta Padişah Olanların Zikri

Çingiz Han'ın oğlu Cuçi Han, onun oğlu Tokay Temur, onun oğlu Öztemur, onun oğlu Hoca, onun oğlu Bedekli Oğlan, onun oğlu Urus Han, onun oğlu Kuyırçık Han, onun oğlu Barak Han, onun oğlu Ebusaid lakablı Canıbek Han ki onun dokuz oğlu vardır. İşte sırasıyla: İrançı ve Mahmud ve Kasım ki Muhammed Han Şeyban ile savaşıp Muhammed Han'ın şehit olmasına sebep oldu. Ondan sonra İtik ve Carış ve Kanbar ve Tanış ve Osak ve Çadak.

Cuçi Han'ın On Üçüncü Oğlu Tokay Temur'un Neslinden Maveraünnehir'de Padişah Olanların Zikri

Çingiz Han'ın oğlu (104 a) Cuçi Han, onun oğlu Tokay Temur, onun oğlu Öztemur, onun oğlu Abay, onun oğlu Numğan, onun oğlu Kutluk Temur Oğlan, onun oğlu Temur Kutluk Han, onun oğlu Temur Sultan, onun oğlu Muhammed Han, onun oğlu Çavak Sultan, onun oğlu Mangışlak Sultan, onun oğlu Yarmuhammed Sultan, onun oğlu Canı Sultan, onun oğlu Dinmuhammed Sultan, onun oğlu Nadir Muhammed Han, onun oğlu Abdülaziz Han Özbek. Hesap yapabilen kişiler derler ki, Abdülaziz Han'ın ataları ve Kırım padişahlarının ataları ve Kazak padişahlarının ataları Cuçi Han bin Çingiz Han'ın on üçüncü oğlu Tokay Temur Han'ın neslindendir. Ta ki Hacım Han'ın ve Abdulla Han'ın ve Kuçum Han'ın ataları Cuçi Han bin Çingiz Han'ın beşinci oğlu Şeyban Han'ın neslindendir. Biline ki adı geçen bu üç han çağdaş idiler; birbirini müteakiben bu dünyadan göçüp gittiler.

Cuçi Han'ın öteki oğulları ve onların yurtları yukarıda anlatıldı.

Cuçi Han'ın Beşinci Oğlu Şeyban Han'ın Oğullarının Zikri

Bundan sonra sekizinci bölüm ile dokuzuncu bölüm birbirinden ayrılacaktır. Ama burada ikisini birbirine bağlayarak anlatmak gerekirdi. Bu (104 b) yüzden anlatıldı.

Cuçi Han, Macar ve Başkırt ve Rus ve Küril ve Namaş yurtları üzerine sefer yapalım, diyerek halka haber saldı: "Yedi yıllık seferin hazırlığını düşünsünler." dedi. Henüz asker toplanmadan hastalanıp öldü. Derler ki ol zaman Çingiz Han hayattaydı; torunu Batu Han'a –ki lakabı Sayin Han'dı– hükmetti: "Ordunun başına geç ve babanın varmak istediği yerlere sen var." dedi. Sayın Han çerisini toplayıp gitmek üzereyken Çingiz Han da öldü. İki yıl sonra Ögedey Kaan, han oldu. O da Sayin Han'a emretti, "atlan" dedi. Atlandı, ta ki Rus vilayetlerini peş peşe alarak Moskova'ya vardı. Orada Küril, Namaş ve Rus padişahları birleştiler, bulundukları yeri zincirleme kuşattılar, hendekler kazıp arkasına saklandılar. Uzun bir savaş yapıldı üç ay boyunca. Bir gün Şeyban Han ağabeyi Sayin Han'a dedi: "Bana kendi muhafızlarım dışında beş altı bin kişi ver; geceleyin düşmanın arkasına geçeyim. Sabah erkenden siz savaşı başlatın, ben de arkadan saldırayım." Ertesi gün öyle yaptılar. Savaş kızışınca Şeyban Han pusudan çıktı, hendeğin kenarına geldi. Şeyban'ın kendisi attan inip hendeği geçti. Hendeğin içinde müstahkem yerin tamamı birbirine zincirlerle bağlı arabalarla kuşatılmıştı; zincirleri (105 a) kesti, arabaları bozdu. Hepsi yayan hâlde mızraklar ve kılıçlarla saldırdılar... Önden Sayin Han ve arkadan Şeyban Han. Ol yerde yetmiş bin kişi öldürdüler. Ol yurtların tamamı Sayin Han'a bağlandı. Ol seferden geri döndükten sonra Cuçi Han'ın büyük oğlu Orda –lakabı İçen– "Bu seferde işi sen bitirdin." diyerek kardeşi Şeyban Han'a ödül olarak on beş bin hanelik bir el verdi. Babasının yerinde oturan küçük ağabeyi Sayin Han da ona ödül olarak o seferde fethedilen Küril yurdunu verdi. Ata elinden dört eli –Koşçı ve Nayman ve Karlık ve Buyrak– ona el olarak verdi. Ta ki: "Oturduğun yurt ağabeyim İçen ile benim aramızda bulunsun. Yay mevsiminde İrgiz Suyu ve Or ve İlk ve Ural Dağı'na kadar Yayık'ın doğu tarafları sana yaylak olsun. Kış olunca Arakum, Karakum ve Sır Suyu'nun kıyısında, Çu Suyu ile Sarı Su'yun aşağı boyları sana kışlak olsun." dedi. Şeyban Han Küril yurduna bir oğlunu, iyi beğlerini ve elleri ile bir arada gönderdi. Ta kuşaktan kuşağa Şeyban Han adı geçen bu yurtlarda yazın ve kışın oturdu. Ta ki kaç (105 b) yıl sonra öldü. On iki oğlu vardı, adları sırasıyla böyledir: Baynal, Bahadır, Kadak, Balka, Çirik, Merkan, Kurtka, Ayaçı, Sayilğat, Sançar, Majar, Kuyinçi. İkinci oğlu Bahadır Han babasının yerine oturdu. Onun

da iki oğlu vardı; büyüğünün adı Cuçi Buka ve küçüğünün adı Kutluk Buka idi.

Cuçi Buka babasının tahtına oturdu. Onun dört oğlu vardı. Adları şöyledir: Badekil, Bektemur, Yankiçar, Yas Buka. Cuçi Buka bu dünyadan öteki dünyaya gittikten sonra büyük oğlu Badekil babasının tahtına oturdu. Onun bir oğlu vardı, adı Mönke Temur. Ol kişi acep bahadır ve çevik ve akıllı idi. Bu yüzden kendisine Külük Mönke Temur Han derlerdi. "Külük"ün anlamı Türkçe şu ki bir kişinin güvendiği bir nesnesi olsa ve bu nesne varken ben hiç kötülük görmem, diyebiliyorsa, yani o nesneye içten inanıyor ise ona "külük" derler.

Mönke Temur Han'ın altı oğlu vardı. Adları şöyledir: Elpak, Canta, Pulad, Sevinç, Temur, Tungabek, Kondı. Babası Mönke Temur öldükten sonra oğlu Pulad onun tahtına oturdu. Onun iki oğlu vardı; İbrahim ve Arabşah. Özbekler bunların ikisine de Abya Arab derler.

Şeyban Han Neslinden Maveraünnehir'de Padişah Olanların Zikri

Çingiz Han'ın oğlu Cuçi Han, onun oğlu Şeyban Han, onun oğlu Bahadır, onun oğlu Cuçi Buka, onun oğlu Badekil, onun oğlu Mönke Temur, onun oğlu Pulad, onun oğlu İbrahim Oğlan, onun oğlu Devlet Şeyh Oğlan, onun oğlu Ebulhayr Han. Onun on bir oğlu vardı.

Ebulhayr Han'ın büyük oğlunun adı Şahbudak Sultan'dı; iki oğlu vardı. Büyük oğlunun adı Muhammed, lakabı Şah Baht idi. Kendisi şairdi. Şeyban Han soyundan olduğu için "Şeybani" mahlasını almıştı. Şahbudak Sultan'ın küçük oğlunun adı Hoca Muhammed'di. Ama Özbekler ona Hocuğem Tentek derler. Onun oğlu Canıbek aptal bir kişiydi. Oğlu İskender Han'ın da akıl sorunu vardı. Ama onun iki hüneri vardı. Dua ve ibadetleri fevkalade bir gayretle ifa ederdi. Bundan başka şahinle avlanmak ve şahin beslemek konusunda üstüne yoktu. Onun oğlu ünlü Abdulla Han, onun oğlu ise Abdülmümin Han'dır. Biline ki Abdulla Han'ın hikâyesi dünyada meşhurdur. Bu yüzden ayrıntılı olarak anlatmadık.

Dokuzuncu Bölüm

Cuçi Han bin Çingiz Han'ın (106b) Beşinci Oğlu Şeyban Han Soyundan Harezm'de Padişahlık Edenlerin Zikri

Pulad öldükten sonra onun iki oğlu –İbrahimşah ile Arabşah– babalarından kalan elleri aralarında paylaştılar; iki ağabey kardeş bir arada göçerek ve konarak Yayık başlarını yaylak ve Sır ayağını kışlak edinerek tatlılıkla ömrü sürdüler.

Arabşah öldükten sonra oğlu Hoca Tulı babasının yerine oturup halka padişahlık etti. Bir oğlu vardı, Temur Şeyh adında. Hoca Tulı öldüğünde Temur Şeyh'i kendi yerine oturtup gitti. Temur Şeyh henüz gençken Kalmık'tan iki bin kişi geldi, elini yağmalayıp geri döndü. Temur Şeyh peşlerinden kovaladı, çerisi yetişmeden kendisi bir başına saldırdı. Burada şehit oldu. Elini düşmana yağmalattı. Kardeşi ve oğlu kalmadı. Üç ümitsizlik üst üste geldi. Bu yüzden başındaki halk başka hanların yanına gitti.

Bu zaman Uygur halkının aksakallıları toplanıp ordugâha geldiler. Hanım'a bir kişi gönderdiler: "Elin tamamı gitti. Bizler de gidiciyiz. Tuzlarını helal etsinler. Bir sözümüz de şu ki, Han'ın hatunları ve kumaları çoktu; (107a) iyice baksınlar, eğer birisi hamile ise gitmeyiz. O yavru büyünce otururuz." Bu sözü duyunca Hanım: "Başkasında yok, benim üç aylık yüküm var." dedi. Bu söz duyunca Uygur halkı ordu ile beraber oturdu. Nayman halkı ki ayrılıp gitmişti, başka efendilerin yanına sığınmadı ama geri dönüp orduya da katılmadı. Öteki eller ise varıp başka beğlerin hizmetine girdiler. Hanım altı ay sonra bir erkek evlat doğurdu. Adını Yadigâr koydular. Uygur halkı bir elçi gönderdi: "Git, başka ellerden müjde iste." dedi. Ol kişi Nayman halkına vardı. Onlar alnı akıtmalı siyah bir atı müjde olarak verdiler. Sonunda geri dönüp ordu katına geldiler. Annesi yeni doğan çocuğu alıp babasının otağına getirdi, onun tahtına oturttu.

Sol taraf Moğul geleneğine göre yücedir. Çünkü vücut mülkünün padişahı yürektir. Tanrı Teâlâ yüreği sol tarafta yaratmıştır. Uygurlar, misafirsiniz, diyerek Nayman'a sol tarafta, kendinden yukarıda yer verdi. Bu çağa kadar Naymanların yukarıda oturmalarının sebebi budur. Ondan sonra babasından kalan hizmetkârları güvenerek geldiler. Kapıda Uygur eli ile Nayman eli başı bütün, bir giysinin yeni ve yakası gibi oldu. (107b) Bunların ikisinin de Yadigâr Han oğullarına *kareci* demelerinin anlamı, Özbekçe *kareci* sözcüğü iyiyi ve kötüyü, geleni ve gideni, çalışanı ve çalışmayanı –hiç kimsenin tarafını tutmadan– görebilen kişi demektir.

Yadigâr genç adam oldu. Kendisinin dört oğlu oldu: Berke, Abulek, Amnek, Abak. Amnek'in anlamı şu ki ol zaman Moğul dili henüz unutulmamıştı; Arap "can" der, Tacik "huş" der, Özbek "tin" der, Moğul "amin" der. "Amnek"in sonundaki "kaf" harfine Arap "kaf-i tasgîr" der; "küçük" anlamındadır. Özbek ona "ğine" der, bazen de "gine" der; nitekim küçük ata "atgine" ve küçük adama "kişigine" der. Onun anlamı da "hangine" demek olur. Şimdi anlattığımız konudan kopmayalım. Yadigâr Han'ın oğlu Berke Sultan acayip yapılı doğmuş bir yiğitti. Derler ki Hüda-i Teâlâ onun küreğini bütün yarattı. Göğüs kemikleri arasında kıkırdaklar olur; onun hiç kıkırdağı yoktu, pürüzsüz, yekpare bir tahta gibiydi. Berke Sultan ile Ebulhayr çağdaştı. Berke Sultan'ın gençliği ile Ebulhayr'ın yaşlılığı aynı çağa denk gelmişti.

Timur Beğ soyundan Maveraünnehir'de (108a) Ebusaid Mirza kendi kardeşi Abdüllatif Mirza'yı öldürdü, yurda hükümran oldu. Abdüllatif Mirza'nın oğlu Mirza Muhammed Cugi kaçıp Ebulhayr Han'a vardı. Ebulhayr'ın eşi Abdüllatif Mirza'nın kız kardeşi, Muhammed Cugi'nin halasıdır. Han kapısında bir süre kaldıktan sonra Mavraünnehir'den bir kişi geldi: "Sultan Ebusaid Mirza atlanıp Semerkant'tan Horasan'a gitti. 'Oradan da Mazenderan'a giderim.' dedi." diye bir haber getirdi. Bu sözü işitince Mirza Muhammed Cugi, Han'dan yardım için ricada bulundu.

Han, Berke Sultanı çağırıp: "Mirza Muhammed Cugi bizden yardım istemiş. Benim oğullarım ve yakın kardeşlerim arasında bu işi başarabilecek bir kişi yok. Sen benim oğlumsun. Kendi askerlerini al; ben de sana asker vereyim." dedi. Berke Sultan, Han'ın sözünü kabul etti, Muhammed Cugi Mirza beraberinde, otuz bin çeri ile Taşkent'e vardı. Babasından ve kendinden ayrı-

lan ama Ebusaid Mirza'dan memnun olmayan Çağatay eli sökün edip Muhammed Cugi Mirza'ya geldi. Ondan sonra Taşkent'e girdiler. Oradan gidip Şahruhiye'yi aldılar. Oradan Sır Suyu'nu geçip Semerkant'a vardı. Ebusaid Mirza, Horasan'a giderken Semerkant'ta (108 b) kendi yerine Arğun boyundan Emîr Mazid denen kişiyi bırakmıştı. O da kendisine bağlı kişilerle Semerkant'tan dışarı çıkarak savaş düzeni aldı ve savaştı. Berke Sultan ise Muhammed Cugi Mirza ile Çağatay leşkerini merkeze yerleştirdi. Kendisi sol kanadı oluşturdu. Ebulhayr Han'ın kendisine teslim ettiği ve Beşkent Oğlan komutasındaki birlikleri sağ kanat yaptı ve savaşa girdi. Hüda-i Teâlâ, Berke'nin elini üstün kıldı, Muhammed Mazid Arğun'un bayrağını tuğunu alçak kıldı. Çatışma şehir yakınlarında gerçekleşti. Şehir kapılarına varıncaya kadar Çağatay askerlerini kılıçtan geçirerek takip ettiler, sonunda geri döndüler. Emîr Mazid ele geçmedi, kurtulup şehre girdi. Kapılara ve burçlara adamlar tayin etti, kuşatma ihtimaline karşı savunma gereçlerini ikmal etti. Ayrıca Horasan'da Ebusaid Mirza'ya bir mektup göndererek durumu anlattı. Sultan Ebusaid Mirza bu mektubu görünce hemen toparlanması için Horasan leşkerine emir verdi. Herkes toplandıktan sonra kalabalık bir çeri eşliğinde Semerkant üzerine yürüdü. Bu arada Muhammed Cugi Mirza, Kufin ve Kermine'ye geldi. Buhara ve Soğd ve Semerkant içi hariç Maveraünnehir'in tüm öteki vilayetleri Muhammed Cugi'ye bağlandı. Hepsine darugalar atadı. O zaman Ebusaid Han'ın büyük bir ordu ile Belh'e geldiği haberi kendisine ulaştı. Bu haberi alınca büyük küçük herkes toplanıp kengeş kıldılar. Berke Sultan dedi: "Şükür Tanrı'ya ki (109a) Taşkent ve Türkistan ve Maveraünnehir elimizdedir. Özbek ve Çağatay'ın kalabalık ordusu emrimizdedir, hiçbir eksiğimiz yok. Amu Suyu'nun yakasına varalım, düşmanın bu tarafa geçmesini engelleyelim; eğer geçerse savaşalım." Çağatay beğleri dediler: "Buradan geri dönelim, Sır Suyu'nu geçelim ve Şahruhiye'de duralım. Maveraünnehir'i savunamayız; Türkistan ile Taşkent'i elimizde tutabilirsek bize yeter." Muhammed Cugi Mirza, Berke Sultan'ın sözünü makul buldu ama kendi halkının sözünden çıkamadı. Sonunda Kermine'den çıkarak Şahruhiye'ye yöneldi. Çağatay'ın Karamanlıları ise onun Ebusaid Mirza'ya karşı koyamadığı için kaçtığını düşündüler. Sonunda aynı gün içinde ayrılarak Ebusaid Mirza'ya katılmak yolunu tuttular. Berke Sultan sözünü tut-

madıkları için çok sinirlendi. Yanında Çağatay'dan kimse kalmadığını görünce askerlerine etrafı yağmalamaları için emir verdi. Üç gün boyunca hayvan sürülerini bir araya topladılar, ellerine geçen ağırlıkları arabalara yüklediler ve eve döndüler. Muhammed Cugi Mirza ise Şahruhiye'ye geldi. Ebusaid Mirza bu haberleri alınca peşinden gitti. [Muhammed Cugi Mirza] Şahruhiye Kalesi'ne kapandı. Ebusaid Mirza kaleyi kuşatıp dört ay bekledi ama alamadı. Sonunda Hoca (109 b) Übeyd, Semerkant'tan geldi, kaleye giderek ant içti ve Muhammed Cugi Mirza'yı kaleden çıkarttı, Ebusaid Mirza'nın karşısında getirdi. O da sözünü tutarak Muhammed Cugi'yi öldürmedi ama Horasan'da İhtiyareddin Kalesi'nde tutsak etti. Bu olay sekiz yüz altmış tarihinde yaşandı.

Mangıt Musa Biy'in Berke Sultan Kapısına Gelip Yardım Dilemesinin Zikri

Musa Biy[1] ile Kocaş Mirza birbirine düşman olup savaştılar. Kocaş Mirza galip oldu, Musa Biy kaçıp gitti. Sonunda kendi kendine ve başındaki kişilerle "Nereye gidersem öcümü alabilirim?" diye bir kengeş yaptı, sonunda: "Bu iş gelse gelse Berke'nin elinden gelir, başka kişinin elinden gelmez." dedi ve Berke Sultan'ın ordusuna geldi. Durumunu anlattı, Berke Sultan kendisine dedi: "İyi geldin ve hoş geldin. Elimden geleni sakınmam. Babam han olsun, sen kapısında büyük biy ol." dedi. Büyük şölen düzenledi, babası Yadigâr Han'ı beyaz keçe üzerinde kaldırarak han yaptılar. Özbekler arasında meşhur olan "Ebulhayr Han –Vakkas Biy, Yadigâr Han– Musa Biy" deyişinin anlamı budur.

Ondan sonra sefer gereçlerini ikmal edip, Musa Biy'i öne çıkarıp başa (110a) geçirdi, yola koyuldu. Kış günü idi, yoğun kar yağdı. Giderek atları zayıfladı ve erzakları azaldı. Halk geri dönmek istediğini iletti, Sultan, dönmem, dedi. Birkaç gün sonra asker eskisinden daha kötü duruma geldi. Sonunda Musa Biy ile başındaki tüm beğleri Sultan'a gelip: "Durum çok kötü, atsız ve yayan nereye varabiliriz? Bu yıl olmadıysa önümüzdeki yıl tekrar geliriz. Geri dönmek uygundur." dediler. Sultan dedi: "Bugün ve yarın yürüyelim. Bir haber alırsak ona göre davranı-

1 Biy: Bazı Türk topluluklarında askerî, bazılarında ise adli bir unvan olarak kullanılmaktaydı. (ç.n.)

rız. Haber alamazsak geri döneriz." Sonunda sabahleyin atlanıp yola koyuldular. Karşılarında bir kır vardı. Bu kıra gelince öteki tarafta, çukur bir bölgede kalabalık bir el gördüler. "Bu elden bir haber alıp gelin." diye iki kişi gönderdi. Onlar vardılar, beraberlerinde bir çobanla geri döndüler. Ondan bilgi istediler; "Kocaş Mirza'nın evidir." dedi. Atlandılar, ansızın Mirza'nın evine saldırdılar. Kocaş Mirza ele geçti. Sultan onu öldürdü, elini yağmaladı, çok esir aldı. Kocaş Mirza'nın Malay Hanzade adında bir kızı vardı, onu Berke Sultan aldı. O yıl orada kışladı. Bahar gelince evine geri döndü.

Yadigâr Han'ın Vefat Etmesinin (110b) ve Berke Sultan'ın Şehit Olmasının Zikri

Bu olaydan birkaç yıl sonra Yadigâr Han vefat etti. Ondan sonra Ebulhayr Han da öldü. Ebulhayr Han hareketli, dostlarını güldüren ve düşmanlarını ağlatan bir kişiydi. Dört tarafta oturan kardeşlerinin hepsine eli yetişiyordu. Bu yüzden hepsi başkaldırdı. Ebulhayr Han'ın oğlu ve torunları çok olsa da düşmanları da çoktu; sonunda oğullarından birkaçını öldürdüler.

Geriye kalanları dört tarafa dağılıp gittiler. Kalabalık elin tamamını dört parçaya böldüler. Ol zaman yaşlı kişilerin "baban evini düşman yağmalarsa sen de bir yandan yağmala" diye bir deyişleri vardı. Bu söze uyan Berke Sultan da bir yandan bu işe el uzattı. Bu olaydan birkaç yıl sonra Ebulhayr Han'ın torunu Şah Baht Han doğdu, doğuştan yiğit birisiydi. Ata yurduna geldi. Dağılan ve bozulan elini toparladı. Berke Sultan ile ata ve babaları nasıl iyi geçindilerse o da öyle yaptı. Düşmanlığını hiç belli etmedi. Bir yıl Sır Suyu'nun aşağı boylarında kışı geçirmekteydiler. Şah Baht Han'ın obaları Berke Sultan'dan bir vadi yukarıya kurulmuştu. Bir gün Şah Baht Han halkına haber saldı: "Bugün (111a) herkes gelip kapıda yatsın. Sabah erkenden ava gideceğim." dedi. Adamları toplandıktan sonra gece yarısı atlandı, Berke'nin ordusuna doğru yürüdü. Adamlarına dedi: "Sabah erkenden Berke'yi evinde basarım, hiç esir almayın, evini iyice kuşatın. Ta ki Berke'yi ele geçirelim." Dediği gibi sabah erkenden gelip orduyu kuşattılar, Sultan'ı aradılar ama bulamadılar. Kul ve cariyelere sordular, onlar: "Sizden önce buradaydı. Siz gelince herkes bir tarafa kaçtı; Sultan'ın nereye gittiğini bilemedik." dediler.

Şimdi haberi Sultan'dan verelim. Sultan orduda yarı çıplak halde uyumuştu ki at ayaklarının sesi duyuldu. Yalın ayak, kış postunu sırtına atıp koşarak dışarı çıktı, düşmanın geldiğini gördü. Ev vadinin içindeydi. Kapının hemen karşısında büyük bir kamışlı göl vardı. Hava soğuktu. Kamışların arasına koştu. Buz üstünde koşarken ayağına kamışın ucu çakıldı, ayağını parçaladı, kanı hiç durmadı. Kalın kamışların arasına vardı. Sonunda ayağını postun eteğine sarıp oturdu. Şah Baht Han kaçanları teker teker yakalayıp Berke'yi arıyor (111b) ve herkese onu soruyordu. Berke Sultan'ın Uygur uruğundan Müneke adında bir inağı[2] vardı, o da kaçmıştı. Berke Sultan'ı arayan kişilerden birisine rastladı. O kişi: "Kimsin?" diye sorunca Müneke: "Ben aradığın kişiyim." dedi. Müneke yayan, o ise atlıydı; attan inip yakalamağa korktu, atın üstünde "Buraya gelin, buraya gelin!" diye bağırdı. Bu sesi duyan herkes birbirine bağırdı. Sonunda Berke Sultan'ı arayıp etrafta dolaşan kişilerin tamamı toplandı, Müneke Biy'i yakalayıp Şah Baht'ın karşısına getirdiler: "Berke'yi bulduk." dediler. Han ve kapıda bulunan herkes onu tanırdı. Han: "Bu Berke değil, Berke'nin Müneke'dir." dedi. Sonunda: "Neden 'Ben Berke'yim.' dedin? Sen Müneke Biy'sin." diye sordu. Cevap verdi: "Çok tuzunu içip ekmeğini yedim; burada büyüdüm. Onu arayanlar benim başıma toplansın, o da bir ok menzili uzaklaşsın diye bu işi yaptım. Geriye kalanını sen iyi bilirsin." Şah Baht onun yaptığı işi beğendi, armağanlar verdi. Ondan sonra hepsi Berke'yi aramağa koyuldular. O gece bir parmak kalınlığında kar (112a) yağdı. Bir kişi obanın kenarında yalın ayak birisinin izlerini fark etti. Göle girdikten sonra o kişinin ayağından buzun üzerine kızıl kan akıvermişti. Kanlı izi takip ederek kalın kamışlar arasında birisinin oturduğunu gördü. Arkadaşlarına seslendi, beş on kişi toplanarak adamı alıp Şah Baht Han'ın karşısına getirdiler. Orada Sultan'ı şehit ederek evini çapıp taladı[3] ve gerisin geri kendi evine döndü. Kocaş Mirza'nın kızı Berke Sultan'ın eşi idi. İki aylık hamileydi. Onu Ebulhayr Han'ın oğlu Hoca Muhammed Sultan esir aldı. Yedi ay sonra bir erkek oğul doğurdu. Adını Canıbek koydu. Onun oğlu İskender Han, onun oğlu meşhur ve maruf Abdülmümin Han. Hoca Muhammed Sultan

2 İnak: Çok yakın arkadaş; ahiret kardeşi. (ç.n.)

3 Taladı: Talan etti (talamak'tan). (ç.n.)

geri zekâlı bir kişiydi; ona Hocuğem Tentek[4] derlerdi. Ateşe yağ koyup fal bakar, mahalledeki kadınlara "Senin oğlun olacak, senin kızın olacak; senin şu işin şöyle olacak, böyle olacak." derdi. O çocuğun kendinden mi başkasından mı olduğunu anlayacak kadar zekâsı (112b) yoktu. Ama halkın tamamı: "Hocuğem Tentek, Berke'nin oğlunu, benimdir, diyerek kendine oğul edinmiş." der dururdu. Malay Hanzade kendi çıkarı için doğrusunu söylemedi. Bizim aksakallılarımız derlerdi: "Abdulla Han ulu atası Berke'nin kanını Ebulhayr Han oğullarından on veya yirmi kat fazlasıyla aldı. Bizim cemaat kendisinin yakınıydı; bilmezlikten onları da kırdı, kendisi de öldü."

Oğlu peşinden gitti. Nesli kalmadı. Yurdu yabancılara kaldı.

Şimdi Berke'nin oğullarını anlatalım. Ondan sonra da –Tanrı'm buyurursa– kardeşlerini anlatırız.

Berke Sultan'ın Oğulları Elbars ve Bilbars'ın Zikri

Berke Sultan'dan iki oğul kaldı. Büyüğünün adı Elbars ve küçüğünün adı Bilbars; halk arasında bilinen adı Belikaç'tı. Henüz süt emdiği zamanlarda hastalandı, iki ayağı sakat kaldı. Dizden aşağısı cansızdır. Bu iki oğul erlik yaşına geldiler. İkisi de cesur, iyi yiğit oldu. Ata yurdunda yaşadılar. Şah Baht Han Maveraünnehir'i aldı, halk peşinden gitti. O yurtta Yadigâr Han oğullarından başka kimse kalmadı.

İmdi Elbars Han'ın Ürgenç'i nasıl aldığını anlatalım. Şah Baht Han, Maveraünnehir'i aldı. Sultan Hüseyin Mirza, Herat'ta (113a) kendi eceliyle öldü. Şah Baht Han gidip Horasan'ı Sultan Hüseyin Han'ın oğlanlarından aldı. Sultan Hüseyin Han'ın oğlanları ve torunları çoktu. İkisi veya üçü kaçıp kurtuldu. Geriye kalanların hepsini öldürdü. O zaman Ürgenç vilayeti Sultan Hüseyin Mirza'ya bağlı idi. Şah Baht Han Ürgenç'e daruga gönderdi. Bu olayın üzerinden beş altı yıl geçtikten sonra Şah İsmail gelip Merv'de Şah Baht ile savaştı, onu yenip öldürdü. Bunu duyunca Şah Baht'ın Ürgenç'e atadığı daruga Ürgenç'i bırakıp gitti. Şah İsmail Horasan vilayetlerinin tamamına daruga gönderdi. Harezm'e üç daruga gönderdi: Birini Hive ile Hazarasp'a,

4 Tentek: Ahmak, aptal. (ç.n.)

birini Ürgenç'e ve birini de Vezir'e. Ürgenç ile Vezir'e gönderdikleri öz kardeşler olup Arap asıllı idiler. Ürgenç'te oturanın adı Sübhankulu ve Vezir'de oturanın adı Rahmankulu idi. Rahmankulu Arap, Vezir'e geldikten sonra Vezir'in ekâbirini topladı, büyük ziyafet çekip hepsine armağanlar verdi. O zaman Vezir kadısı Ömer adında yaşlı, akıllı ve âlim bir kişiydi. Bu kişi gelip hâkimi kutlamadı. Davete icabet etmedi, hastayım, diyerek evinde yattı. Hâkim ziyafet verdiği günün (113b) sabahı Kadı Ömer adam gönderip ekâbirden üç dört kişiyi gizlice davet etti. Sonunda: "Yeni gelen hâkimin verdiği armağanlar kutlu olsun ve hem de yeni dininiz kutlu olsun." dedi. Bu ekâbirler şaşırarak: "Yeni din dediğiniz de nedir?" Kadı dedi: "Henüz padişahınız Şah İsmail'in ve bu hâkiminizin dininin ve mezhebinin ne olduğunu duymadınız mı?" Onlar ant içip dediler: "Birkaç yıldan beri kim Horasan padişahı olursa ondan bize bir daruga gelir. Biz bunun da öyle olduğunu sanıyoruz." Kadı dedi: "Şah İsmail bu mezhebi seçeli on üç veya on dört yıl oldu. Bu batıl bir mezheptir." Teker teker anlattı: "Hâlâ bu daruganın adamı az ve bizler çoğuz, korktuğu için açığa vurmaz. Bir süre sonra özgürlüğünüzü sınırlayınca siz ekâbirlere sahabeye küfretmeği teklif eder. Sizleri kendi adamı yaptıktan sonra bunu halka teklif eder, uymayanı öldürür. Bunu düşünmediniz, Müslümanlıktan ayrılıp kâfir oldunuz." dedi. Bunları duyan Vezir ekâbirleri hep bu fikirle yaşadılar. Bir iki yıl geçti. Hiçbir şey yapamadılar. O zamanlar Bakırğan'dan Seyyid Ata soyundan Seyiyd Hüsameddin Kattal denen (114a) iyi bir kişi vardı. Ona gidip anlattılar: "Sizi padişah kılalım ta ki Kızılbaş'ı yok edelim." dediler. O kişi: "Benim padişah olmamı halk bugün kabul etse bile daha sonra rıza göstermez. Eğer siz bu işi düzgün bir biçimde yapabilirseniz ben size asil ve iyi bir padişah bulurum." dedi. Vezir halkı, o kim, diye sordu. Hoca birkaç yılda bir kere Arka'ya Özbekler arasına gider, halktan adaklarını toplayıp geri dönerdi. Elbars Han'ın soyunu, kendisinin iyilik ve kötülüklerini teker teker anlattı. Ondan sonra Vezir halkından iki yahşi kişi ve Hoca'nın bir adamı onun mektubunu ve Vezir ekâbirinin dilekçesini alıp Elbars Han'a vardılar. Elbars Han kardeşi Bilbars ile atlandı, yola koyuldu ama Vezir'den gelen kişileri önceden gönderdiler. Onlar varıp Vezir halkına haber ettiler. Ekâbirler toplanıp danıştılar, bir kişi gönderdiler. O kişi gelip Elbars Han'a şunu dedi: "Halkın

bağlılık dışında bir isteği de şu ki, geceleyin kaleden görünmeyen bir yere gelsinler, saklandıktan sonra bize bir kişi göndersinler." Elbars Han öyle yaptı. Elbars Han'a varan ekâbirlerin adamı Elbars Han'ın (114 b) geldiğini söyledi. Ondan sonra büyük küçük herkes toplandı. Kapılara kişiler diktiler, kale içindeki Kızılbaşların tamamını kestiler. Kimse kurtulamadı. Sabah erkenden Elbars Han geldi. Halkın tamamı Han'ı karşılamağa koştu. Getirip şehirde hâkimin oturduğu eve yerleştirdiler. Halka haber saldılar, büyük şölen düzenlediler. Özbekler ve Sartların tamamı toplanıp hep beraberce dokuz yüz on bir tarihinde ve koyun yılında Elbars Han'ı hanlık tahtına oturttular. Eskiden Vezir'e bağlı olup hâkimlerce yönetilen çok sayıda vilayet vardı. Dağıla dağıla Elbars Han geldiğinde üç vilayet kalmıştı. Birincisi Vezir, ikincisi Yengi Şehir, üçüncüsü Tirsek'tir. Elbars Han Vezir'de oturdu. Yengi Şehir'i kardeşi Belikaç Sultan'a verdi. Tirsek'e de başka birisini hâkim olarak atadı.

Elbars Han'ın Ürgenç'i Almasının Zikri

Vezir halkı Kızılbaşları kestiğinde bir yetim, virane bir yerde saklanıp yattı. Çok geç saatte kapıdan çıkıp gitti. Varıp Ürgenç'e geldi. Daha önce de anlatmıştık, Ürgenç hâkiminin adı Sübhankulu Arap, Vezir hâkiminin adı Rahmankulu Arap'tı. Bu adam Sübhankulu'nun karşısına geçip gördüklerinin tamamını anlattı. Sübhankulu Ürgenç ekâbirini çağırıp dedi: (115a) "Vezir'de şöyle olaylar olmuş. Kaç yıldan beridir sizin halkın tuzunu yemekteyim. İmdi eğer benim buradan gitmemi istiyorsanız giderim. Eğer kalmamı istiyorsanız kalırım." Ürgenç halkı dedi: "Elhamdülillah, Şah İsmail gibi bir padişah tahtında oturuyor. Irak ve Horasan topraklarının tamamı onun elindedir. Sen geleli dört beş yıl oldu. Senden hiç zor ve zulüm görmedik. Arka'dan beş on Özbek Vezir'e geldi diye, sen padişahın huzuruna varıp ne diyeceksin ve biz seni ne diye göndereceğiz? Özbek'in evi ve eli yok; bir yerde karar kılıp oturmaz. Beş on gün sonra Vezir'i çapıp talar ve dönüp gerisin geri gider. Bunun için neden üzülüyorsunuz?" Sübhankulu dedi: "Eğer bu sözleri içtenlikle söylüyorsanız benim önümde hepiniz ant için." Büyük ve küçük herkes Sübhankulu'nun önünde: "Sana kötülük yapmayacağımıza, eğer Özbekler gelirse karşılarına geçip savaşacağımıza..." diye-

rek ant içti. Ondan sonra Sübhankulu rikabdarına (s. 122) emretti: "Bir at yükü para getir." dedi. Parayı getirdi, ortalık yere bıraktı. Sübhankulu ekâbire bakıp dedi: "Bana zeki ve becerikli bir (115b) yiğit bulun; Vezir'e gitsin, bu olayı iyice öğrenip geri dönsün." Onlar henüz kimsenin adını vermeden korumalardan birisi: "Bizim çocukken aramızda adı Avaz, lakabı Kızıl Öküz olan bir kişi vardı. Onun babası yiğit birisidir. Şimdi kalkmış gelmiş, bu hizmeti ben yaparım, diyor." O zaman Sübhankulu: "Sen gidip geldikten sonra anlatacaklarına bir şartla inanırım ki bu parayı alasın ve benim mezhebime giresin." dedi. O kişi parayı aldı ve mezhep değiştirdi; Vezir'e gidip geri döndü ve olup biten her şeyi teker teker anlattı. Elbars Han, Vezir'de üç ay kaldıktan sonra atlanıp Ürgenç üzerine yürüdü. Sübhankulu, Ürgenç halkının desteğini alıp şehirden yarım fersah dışarı çıkarak çatışmaya girdi. Elbars Han bastırarak öldüre öldüre şehre girdi. Sübhankulu ile adamlarının tamamını öldürdü. Daha sonra Elbars Han kendi evine ve eline adamlar gönderdi, onlar göç edip geldiler. Hive'de oturan Kızılbaş da Ürgenç hâkimi Sübhankulu gibi yaptı; Sartlara kengeş kıldı, giderim veya kalırım, diye. Gitmesine rıza göstermediler, sakladılar. Ürgenç'ten Özbekler gelip, Hive'yi yağmalayıp giderdi. Böylece bir süre oturdular. (116a) Elbars Han'ın adamı azdı. Yadigâr Han'ın elinin çoğunluğu Abulak ve onun oğlanlarının yanındaydı. Bir gün beğlerini çağırıp dedi: "Biz buraya az sayıda el ile geldik. Elimizin çoğu akrabalarımızın katında kaldı. İmdi siz kabul ederseniz akrabalarımızı çağıralım." O zaman beğlerin tamamı: "Bundan önce biz de, acaba adam gönderir misiniz, diye hayal ederdik." dediler. Uygur elinden yaşlı bir kişi vardı, kendisine ev içinde yer bulunmamıştı da dışarıda oturmuştu. O kişi yerinden kalktı ve Han'ın karşısına geldi; kollarını kavuşturup dedi: "Eski Özbeklerin deneyimli kişileri der ki: Bir efendinin devlet sahibi oluşunun nişanesi şudur ki adamlarına karşı sevecen olur ve devletsiz kalmasının sebebi de şudur ki akrabalarına karşı sevecen davranır." Elbars Han bu lafı kötü niyetli buldu. Huzurdaki beğlerin tamamı o kişiye söverek: "İki kardeşi birine düşman eden; sözde hoş konuşup arada söz taşıyan böylesi kötü kişilerdir. Yarın akrabalarımız buraya geldikten sonra bu tür laflar eden (116b) kötü kişilerden bir ikisini öldürmezseniz huzur bulamazsınız." dediler.

Abulak Han ve Amnek Oğullarının Ürgenç'e Gelip Hive, Hazarasp ve Horasan Civarını Almalarının, Ebulhan, Mangışlak ve Dehistan'da Oturan Türkmenleri Reaya Kılmalarının Zikri

Ol zaman Yadigâr Han'ın dört oğlunun tamamı ölmüşlerdi. Elbars Han onların çocuklarına adam gönderdi: "Biz gelip Vezir ile Ürgenç'i aldık. Hive ve Hazarasp'tan Kızılbaşlar çıkmıyorlar. Eğer buraya gelip –ki bunu Tanrı'dan dilemekteyim– yerleşmek isterseniz, kalabalık boylar barındıran vilayetler derseniz Horasan'da var; ovada oturan halk isterseniz Ebulhan ve Mangışlak'ta Türkmenler var." dedi. Gönderilen kişi bu sözleri ilettikten sonra Abulak Han'ın bir oğlu, Amnek Han'ın altı oğlu evleri ve elleri ile beraber göç edip Ürgenç'e geldi. Elbars Han, Vezir'i kendisine aldı, Ürgenç'i onlara verdi. Ondan sonra Amnek Han'ın oğullarının Hive ve Hazarasp'ı çok çapıp talamasından korkan Kızılbaşlar kaçıp gittiler.

Ondan sonra Hive, Hazarasp ve Kat'ı paylaşıp Horasan'a akınlar yapmağa başladılar. O zaman Şah İsmail öldü. (117a) Horasan dağının kuzey sınırlarında, doğuda Mahnaç'a ve batıda Durun'a kadar tüm vilayetlerin hâkimleri bulundukları yerleri Özbeklerin korkusundan bırakıp kaçtılar. Özbeklerin yeri genişledi. Her prens varıp bir vilayeti sahiplendi. Ondan sonra güneyde Horasan ve batıda Ebulhan ile Mangışlak'a kadar defalarca çapıp yağmaladılar.

Elbars Han'ın kardeşi Belikaç Sultan'ı yukarıda anlatmıştık; henüz meme emme çağındayken sakatlanmıştı, dizinden aşağısı cansızdı. Bu yüzden ata binemezdi, arabaya binerdi. Bir kişinin rahatlıkla oturup uzanabileceği arabanın tekerleklerini demirle kaplattı, hızlı küheylan atlar bağlayıp dört beş bahadır yiğitlere arabanın başını çektirerek her zaman Ebulhan ve Mangışlak seferlerine katılırdı. Attığını hiç sektirmeyen bir okçu idi. Araba içinde uzanmış gibi durarak sağlı sollu fırlattığı okları gözle takip etmek olanaksızdı. Düşman kalabalık olunca kendisi yiğitlerin başına geçerek hep ön safta yer alırdı. Arabanın baş tarafında yürüyen yiğitlere: "Öyle git", "böyle git", "ileri git", "geri dön" diye emirler yağdırırdı. Atlı kişilerle eşit biçimde koşturup savaşırdı.

Türkmen'in bir kısmı reaya olup mal verdi, bir kısmı düşman oldu. Reayanın ne kadar mal vermesi gerektiği kesin karara bağlanmamıştı. Bazen çok bazen de az mal verirlerdi. Tanrı'm buyurursa Süfyan Han hikâyesinde Türkmen'in malına nasıl karar verildiğini anlatırız.

Birkaç yıl böyle yaşadılar. Belikaç Sultan öldü. Ondan sonra Elbars Han da öldü. Elbars handan yedi sekiz oğul kaldı. Büyüğünün adı Sultan Gazi, ikincisi Muhammed'dir. Ötekilerin adı bilinmiyor. Belikaç Sultan'dan beş altı oğul kaldı. Büyüğünün adı Sultan Hacı, ötekilerin adı bilinmiyor.

Elbars Han, Vezir'i aldıktan sonra, yurdumu Kızılbaşların elinden aldım, dedi. Bu yüzden oğullarının tamamına "gazi" adını ekledi... Filan gazi, behmen gazi. Kardeşi Belikaç ise oğlanlarının hepsine "hacı" adını verdi... Filan hacı, behmen hacı gibi. O zaman Yadigâr Han torunları arasında Belikaç oğlu Sultan Hacı'dan (118a) daha büyüğü yoktu. Onu Yengi Şehir'den Vezir'e getirip han yaptılar. Sultan Hacı'nın eli ve adamı azdı. Elin, malın ve yurdun yönetimi Elbars Han'a bağlıydı. O öldükten sonra yetkileri oğlu Sultan Gazi Sultan'a geçti. Kendisi akıllı, cesur ve gururlu bir yiğitti. O zaman halk arasında: "Sultan iyi ya da kötü nasıl hükmederse etsin fark etmez, Sultan Gazi buyruğuna laf edilmez." diye bir söz vardı. Ama kötü bir ayıbı vardı; çok cimriydi. Sultan Hacı'ya sadece iki pay vermişti; bir tanesi hanlık payı, ötekisi de şölen aşından verilen pay. O da bir yıl yaşayıp babasının peşinden gitti.

Ondan sonra yaşça büyükleri Abulak Han'ın oğlu Hasankulu Han idi. Hanlık makamına getirip Ürgenç'i ona verdiler. Hepsi Yadigâr Han oğullarındandı. Yani Yadigâr Han'ın üç oğlunun soyundan gelmekteydiler. Üç güruh hâlinde üç farklı cemaat oluşturdular. Elbars Han'ın oğulları ile kardeşi Belikaç Sultan'ın oğulları –bunların daha küçük olanları hariç– Hasan Han zamanından sayıca ondan (118b) fazla idi.

Hepsinin başı Sultan Gazi Sultan idi. Amnek Han'ın altı oğlu vardı. Büyüğü Süfyan, ikincisi Buçğa, üçüncüsü Avanış, dördüncüsü Kal, beşincisi Akatay ve altıncısı Ağanay. Bu altı kişinin çok sayıda oğulları vardı. Hasankulu Han babadan yalnız idi. Oğulları çoktu ama Bilal adındaki oğlu en büyükleri idi. Baba oğul

ikisi de pek cesur değillerdi. Öteki yandan Elbars Han'ın cesur oğulları Hasankulu Han'ın yalnız ve Ürgenç gelirlerinin de çok olduğunu gördü; çıkıp savaşacak bir kuvveti olmayan Hasankulu Han'ı zayıf buldu. Sonunda Ürgenç şehrini kuşattılar. (O zaman Ürgenç'in iç kalesi yoktu; sonradan Eş Sultan iç kale kurdu.) Tamamı gelip Ürgenç'i kuşattı. Prensler hepsi birliklerinin başında Horasan kapılarına dayandılar. Hasankulu Han kapıdan yayan olarak çıktı, hendeği arkasına aldı. Dışarıdakiler atlı ve içeridekiler yayan hâlde –sabahtan ta akşam oluncaya kadar– büyük bir savaş yapıldı. Amnek Han'ın küçük (119a) oğlu Ağanay Sultan o zaman yirmi yaşında bir yiğitti. Sabahtan öğlene kadar savaşıp da kaleyi alamadıklarından utanç duyarak bir bölük akıncının başına geçip saldırdı. Düşman arasına girince geri dönmedi. Çok sayıda piyadenin arasına daldı, hendek kıyısında bir kişi mızrak darbesiyle kendisini devirdi. Çok sayıda piyade önce onun atını oklarla öldürdü. Sonra kendisini yere yıkıp başını kestiler. Piyadenin önü mızrak ile ok, arkası kale... Kaçıp kurtulacak bir yer yok. Ne kadar bastırdılarsa da olmadı. Sonunda kamp yerine geri döndüler. Ürgenç'in burçlarını saydılar; prensler başlarındaki adamlara göre burçları paylaştılar, Ürgenç'i almadan geri dönmemeğe karar verdiler. Ağanay Sultan'ın öldürülmesi Hasankulu Han'ın ve başka kişilerin ölümüne ve bazılarının da ıstıraplarına sebep oldu. O ölmeseydi, bunların Hasankulu Han ile kan davaları, bir öçleri yoktu. Birkaç gün durduktan sonra kaçmaları için bir yol açıp Ürgenç'ten çıkıp gidebilirlerdi. Ağanay Sultan'ın ölümü sağalmaz yara ve ilacı bulunmaz bir acı oldu.

Ürgenç büyük şehirdir. Kısa zaman içinde kıtlık başladı. Bir eşek kellesine kırk elli tenge[5] verirlerdi ama yine bulunmazdı. "Çığırık" dendiğinde Ürgenç Sartları kızarlar. Anlamı şu ki (119b) Ürgenç'te "mollalar" denen bir cemaat var. Bunların arasında zengin, yahşi bir kişi vardı. Reayadan bir kişinin onunla işi vardı. Onun evine vardığında aksakallı mollalardan beş altı kişinin oturduğunu gördü. Ev sahibi eşek zekerini bir tabağa koyup –atın iç yağına sarılmış kazı gibi– doğramaktaydı. İşte halkın durumu iki ayda böyle oldu. Bundan ötesini siz düşünün. Halk

5 Tenge: Tarihte çeşitli dönemlerde Orta Asya'da kullanılan para birimlerine verilen genel isim. Günümüzde de Kazakistan'ın kullandığı resmi para birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. (ç.n.)

çözülüp dağılmağa başladı; az insan kaldı. Şehir büyük, insan az olunca kaleyi korumaya yetmedi. Dört ay tamamlanınca şehir düştü. Hasankulu Han ile büyük oğlu Bilal Sultan'ı öldürdüler; küçük oğullarını annesi ile beraber Buhara'ya gönderdiler. Bu cemaatten on beş kadar kişi şimdiye kadar Soğd'da yaşamaktadır.

Süfyan Han'ın Zikri

Süfyan'ı han seçtiler. Ürgenç'i ona verdiler. Vezir, Yengi Şehir, Tirsek, Horasan, Durun, Mangışlak Türkmenlerini ise başlarını Sultan Gazi'nin çektiği Berke Sultan'ın torunları aldı. Su kıyısında Hive ve Hazarasp ve Kat ve Buldumsaz ve Pingiçke Dağı eteklerinde Bağabad ve Nisa ve Abiverd ve Çahardeh ve Mahna ve Çaça... Amu Suyu boylarında ve Ebulhan'da ve Dehistan'da (120a) oturan Türkmenlerin tamamını Amnek Han'ın oğulları aldı. Konumlarına göre paylaşıp gönül rahatlığıyla yaşadılar. Süfyan Han Türkmenlere bir kişi gönderdi. O zaman Ersarı halkı Ebulhan'da otururdu. "Tanrı buyruğunda zekât vermek farzdır. Her yıl mallarının zekâtını versinler. Ben adam gönderip yağmalatmayayım." dedi. Türkmenler bu sözü kabul edip her yıl mallarının zekâtını verdiler. Birkaç yıl böyle devam etti. Her yıl büyük uruklara birer kişi ve küçük urukların da ikisine üçüne birer kişi gönderirdi. Bu yıl da öyle yaptı. Onlar yola çıktıktan sonra saydılar ve iyisiyle kötüsüyle kırk kişi olduğunu gördüler. Her kişi bir uruğun malını toplamaktaydı. Bu arada Türkmen yiğitleri anlaştılar, herkes kendi uruğuna gelen hizmetli kişiyi öldürdü. Bir süre sonra bu haber Han'a iletildi; Han, Türkmenlerin bu yaptıkları işe çok kızıp kardeşi ile beraber atlandı, Ebulhan'a vardı. O zaman Ürgenç'ten Ebulhan'a varmak bir köyden ötekine gitmek gibiydi. Zira Amu Suyu Ürgenç (120b) Kalesi'nin dibinden geçerek Ebulhan Dağı'nın gün doğuşuna varıp dağın eteğine vardıktan sonra kıble tarafından dönerek gün batışı yönüne varır, oradan Uğurca'ya varıp Mazenderan Denizi'ne katılıyor. Öyle ki Amu Suyu'nun iki yakası da –ta Uğurca'ya varıncaya kadar– ekinlik ve üzüm bağları ve ağaçlık idi. Yüksek yerlere çigir[6] kurarlardı. Hayvan besleyen halk ise büğelek ve

6 Çigir: Üzerinde çok sayıda kepçe bulunan tekerlek. Bir su kenarına kurulan tekerlek döndükçe bu kepçelere alınan su yukarılara taşınır, böylece

sinek mevsiminde bir iki menzil yukarıdaki kuyulara taraf göç ederdi. Sinek yatıştıktan sonra suyun yakasına gelip konarlardı. Her taraf abat ve mamurdu.

Peşgâh'tan ta Karı Geçidi'ne kadar suyun iki yakasında da Adaklı Hızır eli otururdu. Karı Geçit'ten ta Ebulhan Dağı'nın gün batışına kadar Ali Eli otururdu. Oradan denize kadar Deveci halkı otururdu.

Şimdi anlattığımız sözü bölmeyelim. Obaların sınırına gelince prensler bölük bölük olup her birisi bir yerden saldırdı. Ersarı ile Horasan Salurları birbirinden uzak oturuyorlardı; öyle çaptılar ki çekip gidemediler. Çoluk çocuklarını esir ettiler. Uzaktakiler kaçıp kurtuldu. Atla ulaşılabilen bir yerde (121a) yağmadan kurtulan bir vadi var; Ebulhan'ın kuzey tarafında. Ebulhan ile arası atla üç günlük yoldur. Adına Çutak derler. Kusuru şu ki içinde su bulunmaz; aksi durumda düşman gelip yüz yıl kuşatsa bile orasını alamaz. Yüklü devenin sığabileceği bir yolu var. Ben orayı birçok kere gördüm; gidip işte oraya sığındılar. Yağma sonlandıktan sonra Han gidip Çutak'ı kuşattı. Türkmenler bir gün, iki gün oturdular. Susuzluktan bunaldılar. Aksakallıları dağdan indiler, Akatay Sultan'ın obasını sorup geldiler. Ta ki Akatay Sultan'ın huzuruna çıktılar. Arz ettiler: "Biz duymuşuz ki Özbek örfüne göre ev küçük evlada kalırmış. Baba da dâhil tüm ağabeyler evin küçüğüne saygı gösterirmiş. Amnek Han'ın imdi hayattaki küçük oğlu sensin, diye duyduk. Bizim elimiz senin eteğinde. Eğer ağabeylerine bizi affettirirsen, hepimiz ant içeriz ki, oğullarımız da kızlarımız da Akatay Han soyundan kim olursa olsun ona serkeşlik edip karşı gelmeyeceğiz." dediler.

Akatay Han o kişileri geri gönderip onların işe yarar tüm adamlarını çağırdı. Onlar Akatay Sultan'ın karşısında (121b) bu anlatılan sözleri tekrar edip Kur'an üzerine ant içtiler. Akatay Sultan, Türkmenleri orduda bırakıp ağabeyi Süfyan Han'a vardı, Türkmenlerin suçunu geçmesini istedi. Ağabeyi geçti. Ondan sonra Avaniş Han'a, ondan da Kalhan Han'a vardı. Hepsi: "Sana bağışladık ve vazgeçtik, nasıl yapacağını sen bilirsin." dedi. Gerisin geri ordusuna geldi. Gören duyan Türkmenlere durumu an-

---

su yüzeyinden yüksek yerlerde bulunan topraklarda sulu tarım yapılabilir. (ç.n.)

lattı. Bunların yürekleri sevinçten az kalsın patlayacaktı. Ondan sonra Türkmenlere dedi: "Ağabeyim suçlarınızın hepsini geçti. İmdi siz karşılığında ne verirsiniz?" Onlar dedi: "Siz ne derseniz onu veririz." Akatay Sultan sordu: "Han'ın adamlarından kaç kişi öldürdünüz?" Türkmenler hesap yapıp dediler: "Yahşi yaman kırk kişi." Han dedi: "Madem öyle, bu yıl artık yağmalandınız. Tanrı'm buyurursa önümüzdeki yıl bir kişinin kanına karşılık ağabeyime bin koyun verin. Ondan sonra ne alıp vereceğinizi ağabeyim ile siz kendi aranızda anlaşırsınız, olur biter." dedi. Onlar içtenlikle kabul ettiler. On altı bin koyun Ersarı, on altı bin koyun Horasan Salurları, sekiz bin koyun da Teke ve Sarık ve Yomut verecek oldu. (122a) Bu adı geçen ellerin tamamı bir uruktur. Hepsine Dış Salur derler. Han geri dönüp Ürgenç'e geldi.

Sonraki yıl bir vergi memuru gönderdi. Kırk bin koyunu hiç eksiksiz verdiler; aralarından on saygın beğleri memur ile beraber çok sayıda bahşişle gelip Han'ı gördüler. İkinci yıl adam gönderip istediğinde de verdiler. O kırk bin koyun onların boynunda daha uzun süre kaldı.

İmdi başka Türkmenlerin verdikleri malları da bunlardan ayrı tutmayalım, burada anlatalım. Bu olayın üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra öteki Türkmenlerin kişi ve mal sayısına göre vergi veren Türkmenlerin kişi ve mal sayısı hesabı yapılarak; İç Salur'a on altı bin koyun ve buna ek olarak padişahlık şölenleri için kesimlik olarak bin altı yüz kuzu yüklendi. Bunlara "kazan koyunu" adı takıldı. Ol on altı bin koyuna "berat koyunu" adı takıldı. Bunları nökerlere verdiler. Türkmenlerin her uruğuna ne kadar vergilik koyun tayin edilse bu hesap üzerinden yüzde on oranında kazan koyunu da tayin edildi: "Berat koyununu nöker alır gider, peki padişahın mutfağına kesimlik koyun verilmez mi?" dediler.

Hasan eline on altı bin berat koyunu ve bin altı yüz kazan koyunu yüklendi. Bunun on iki (122b) binini İğdir ve Çavuldur üstlendi. Dört binini küçük eller üstlendi. Arabacı'ya dört bin berat koyunu ve dört yüz kazan koyunu yüklendi.

Göklen'e on iki bin berat koyunu ve bin iki yüz kazan koyunu yüklendi. Adaklı'ya on iki bin berat koyunu ve bin iki yüz kazan koyunu yüklendi. Amu Suyu'nun yakasında ekin ekip oturan

üç Türkmen uruğu vardı. Onlara "üç el" derlerdi; Hızır elinin Adaklı'sı, Ali eli ve Deveci. Bunların ekinlerinden onda bir vergi aldılar. Deveci ile Ali eline mal vergisi de getirdiler. Adak eline savaşçı verme yükümlülüğü getirildi.

Birkaç yıl sonra Süfyan Han rahmetli oldu.

Buçğa Han'ın Zikri

Buçğa Han'ı Ürgenç'e getirip han seçtiler. Süfyan Han'ın beş oğlu vardı. İlki Yusuf, ikincisi Yunus, üçüncüsü Ali, dördüncüsü Ağiş, beşincisi Pehlivankulu. Bu beş kardeşe Hive'yi verdiler. Buçğa Han zamanında Buhara'da Übeyd Han diye biri vardı. Kendisi kaç kere Horasan'a yürüyüp vilayetlerini aldı. Geriye kalanlarını da Özbekler yıkarak esir köle ederlerdi. Abiverd ve Nesay ve Darun vilayetleri Ürgenç Özbeklerinin elindeydi. Bunlar akınlar yaparak Tayil Köprüsü'ne kadar yağmalarlardı; biri gider ötekiler gelirdi. Hocend (123a) ile İsferayin, Nesay'ın ötesindeki yerlerdir. İkisinin de halkı ekin ekemez ve mal beslemesini bilmezlerdi. Kışın ve yazın korugan[7] içine kapanıp otururlardı. Bu yüzden çok rahatsız olan Şah Tahmasb, Buçğa Han'a elçi göndererek şunu söyledi: "Ben, Han'a oğul olayım, diye özlem içindeyim. Timur Beğ, Çingiz evladına damat oldu ve şimdiye dek kendisine Timur Küregen derler. Çingiz evladına damat olmayı ben de isterim ki Hünkâr gibi ulu düşmanım bile 'Şah Tahmasb Özbek padişahının kızını aldı, çok yakıştı.' der."

Buçğa Han'ın kızı yoktu. Ağabeyi Süfyan Han'ın yetişkin bir kızı vardı, Ayşe Begi adında; onu verelim, diye karar kıldılar. Kızın beş ağabeyi olduğunu söylemiştik. Onların arasında Ağiş Sultan gariban, dervişmeşrep bir kişiydi. Onun başkanlığında dokuz kişilik bir heyet gönderdi. Kazvin'e varıp Şah'ı gördüler. Şah kendi beğlerini onları karşılamaya çıkardı, büyük şölen düzenledi, saygı ve ikramın sınırlarını aştı. Ağiş Sultan'a Hocend şehrini verdi. [Ağiş Sultan] otuz yıl Hocend'de (123b) hükümet ettikten sonra öldü. Ölünceye dek Hocend'den çıkıp da başka bir yere hiç sefer kılmadı. Buçğa Han'a dokuz altın külçe, dokuz gümüş külçe, başı altın kumaşlı ayağı tüy döşekli dokuz çadır; bir

7 Korugan: Etrafı duvarla çevrili küçük köy.

meclisin gereçleri ki tamamı altın ve gümüştendi, eyeri ve dizginiyle dokuz at, bin parça ipek kumaş gönderdi. Han da kızını padişahlara layık donanımla göndermişti. Felek bir süre devrettikten sonra Buçğa Han da vefat etti.

Avaniş Han'ın Padişahlığının Zikri

Avaniş Han'ı Ürgenç'te han seçtiler. Buçğa Han'ın üç oğlu vardı. İlkinin adı Dostmuhammed, ikincinin adı Eşmuhammed ve üçüncünün adı Buram ki ona Eşdost derlerdi. Ol ikisine de Kat'ı verdiler. Avaniş Han'ın üç oğlu vardı. Büyüğü Dinmuhammed, ondan küçüğü Mahmud, ondan küçüğü Ali Sultan. Dinmuhammed'in annesini Mangıt elinden gelen bezirgândan satın almıştı. Siyah tenliydi. Kendisi şöyle derdi: "Mangıtlardan filanca mirzanın kumadan doğan kızıydım; Mangıt yurdu bozuldu, bir kişi beni esir edip bezirgâna sattı."

İki küçük oğlunun annesi Mangıt mirzalarının kızı idi. Dinmuhammed'i sütten kesildikten (124a) sonra Ali Sultan'ın annesi Biyim'e emanet edildi. Bir padişah Mangıt mirzalarının kızını alsa ona "biyim" derlerdi. Biyim, Dinmuhammed'e hoyratça davranırdı. Dinmuhammed altı yaşında çocukken başka çocuklarla beraber bir kale yapıp birkaçını kalenin içine koydu ve birkaçını da dışarıda bırakıp dedi: "Kale üzerine yürüyün, kim ki önce çıkacak olursa armağan veririm, korkup geriye kalanları öldürürüm." Biyim güldü, şöyle dedi: "Sıpaya bak, bu doğuşla sana şehir ve kale yerine taş ve toprak var." dedi. Dinmuhammed koparak geldi, elleri göğsünde tazim etti. Biyim sinirlendi: "Ben buna sövüyorum, bu bana tazim eder." dedi. Dinmuhammed: "Siz bana 'taş toprak var' diyorsunuz, bunu size Tanrı söyletti. Şehir ve vilayet taş topraktan yapılır." dedi. Bu niyetine layık biçimde Hüda-i Teâlâ da ona verdi.

Dinmuhammed babasının himayesinde on dokuz yaşına geldi. Babası ona hiçbir şey vermedi. Ol zamanlar Horasan etekleri ta Astrabad'a kadar Ürgenç padişahlarına bağlıydı. Ona "dağ boyu", Ürgenç'e "su boyu" derlerdi. İkisi bir padişahın toprağıydı.

Ürgenç'in atılgan yiğitleri Horasan'a varıp, Kızılbaşlara saldırıp, mal talan edip getirirlerdi.

Dinmuhammed Sultan birkaç yiğidi (124b) başına toplayıp: "Astrabad'a varıp Mazenderan'ı yağmalarım." diyerek babasından izinsiz kırk kişi ile atlanıp gitti. Su yakası ile ilerleyip Çekdelik Ormanı'na vardı. Oradan Dinar denen kuyuya vardı. Oradan atlanıp yola koyuldu, karşısına bir kişi çıktı. Önünde altı deve ve otuz koyunu vardı. "Nereye gidiyorsun?" diye sordu. Adam: "Ben Muhammed Gazi Sultan'ın filanca adamının elemanlarındanım. Vergi için Türkmenlere gitmiştim; işimi bitirip Durun'a geri dönüyorum." dedi. O zaman Durun'un hâkimi İlbars Han'ın oğlu Muhammed Gazi Sultan'dı. Koyunların arasında bir sarı keçi vardı, Dinmuhamed Sultan onu gösterip dedi: "Bu keçiyi bize ver, yolumuza iyi gelir; Tanrı'm buyurursa geri döndüğümüzde armağan veririz." Ol kişi kabul etmedi. Sultan kızdı, ol kişiyi bağlatarak dövdürdü. Deve ve koyunlarının tamamını aldı, çekip gitti.

Biz çocukken aksakallılar derlerdi: "Kötü bir şeye karşı 'bu azdır, bundan ne olur ki' diyerek yapmayın. Bizim yurdumuz bir sarı keçi yüzünden bozuldu." Dedikleri keçi işte bu keçidir. Bozulmayı ise daha anlatacağız.

Dinmuhammed Sultan Astrabad'a vardı. Ta ki üç dört kere Kızılbaşlara saldırıp bol miktarda esirle babasının katına geri döndü. (125a)

İmdi koyunlarını aldıran beratdarı anlatalım. Ol kişi başına gelenleri varıp beğine anlattı. Beğ de gidip Muhammed Gazi Sultan'a anlattı. Sultan, Dinmuhammed Sultan'ın bu yaptıklarına çok sinirlendi; bir hesap yapıp geri döndüğü zaman yol üzerine çok adam yerleştirdi. Ol kişiler yolu beklediler; ta ki geldiğinde ansızın yakaladılar. Adamlarının elinden esirleri ve ganimetleri alıp çok eziyetler ederek salıverdiler. Dinmuhammed Sultan'ı yakalayıp Muhammed Gazi Sultan'ın karşısına götürdüler.

O da bir eve kapatıp, kapısını kilitleyip birkaç kişi görevlendirdi: "Kaçırmayın, saklayın." dedi. Nökerlerinin çoğu yayan hâlde, yıkıla kalka geri dönüp evlerine gitti. Birkaç hakikatlisi ise: "Sultan'ı esirlikte bırakıp, yurda dönüp ne söyleyeceğiz?" diyerek Kurdiş'te ulu yol boyunca oturan eller arasında dilencilik veya sakalık yaparak idare ettiler. Evlerine dönen nökerler ise başlarından geçen olayı anlattılar. Bu sözler Avaniş Han'a iletil-

di. Han bir şey söylemedi çünkü Dinmuhammed'e baba gözüyle bakmazdı. Ayrıca Han o zaman elli yaşına gelmişti; Ali Sultan'ın annesi ile yaşıttı. Muhammed Gazi Sultan'ın güzel bir kız kardeşi vardı, onu yeni almıştı. Dinmuhammed Sultan'ı birkaç gün sakladıktan sonra ellerine kelepçe vurdu. Uygur halkından Rişav Hüdayberdi denen bir nökeri vardı, onu görevlendirdi. Yanına beş altı kişi verdi. Hüdayberdi'ye şunları tembihledi: "Ayaklarını atın karnının altından bağla, gece gündüz uyuma, çabuk götür. Han'a benim duamı ilettikten sonra şunları söyle: Duydum ki bu velet, Han'dan izinsiz gitmişmiş. Buralara gelip böyle işler yaptı. Bu yüzden tembih ettim." dedi.

Ondan sonra Rişav Hüdayberdi beş altı kişi ile beraber Sultan'ı alıp gitti. Geceleri yol giderken nerede ki, bir el var, diye düşünse orada yüksek sesle bağırırdı. Zira: "Nökerlerimden bu el içinde beni saklayacak birisi var ise sesimi duyup bana gelir." diye düşünüyordu.

Ne zaman bağırsa Hüdayberdi buna karşı "rişav" diye seslenirdi. Onun bu sözü Sultan için kılıç yarasından da acıydı. Ama bu nakaratı söylemek Hüdayberdi'nin âdetiydi. Bu yüzden kendisine Rişav Hüdayberdi derlerdi. Dinmuhammed Sultan bunu bilmediğinden, bu adam benimle alay ediyor, diye düşünüyordu. Kurdiş'e geldiler. Sabah erkenden el kalabalıktı. Sultan'ın Kazaklarından beş altı kişi bu elin içinde barınıyordu. At ayaklarının sesini duyunca Kazaklar hareketlendiler. Bu zaman Sultan seslendi. (126a) Hepsi onun sesini tanıyınca koştular. Hüdayberdi: "Konaklama zamanı geldi, el içinde konaklayalım." dedi. Sultan dedi: "El içinde konaklamak zoruma gidiyor, bir süre yürüyelim, ileride konaklarız." Hüdayberdi bunu kabul edip yürüdü, tan yeri açıldığında durdu. Kendisi çok yorgundu, hemen uyudu. Beraberindeki kişilerin de tamamı uyudu. Sultan'ın Kazakları peşinden geldi. Birisi Sultan'ın kelepçesini kırdı. Sultan, Hüdayberdi'nin kılıcını alıp kafasını kesti. Beraberindekileri de öldürdüler. Kan izlerini kumla kapattılar. Cesetleri yoldan uzak bir yere gömdüler. Sultan tüm nökerlerine ant içtirdi, bu olayı kimseye anlatmasınlar diye.

Oradan Ürgenç'e gelip babasını gördü. Babası bilgi istediğinde şöyle dedi: "Muhammed Gazi Sultan önce mağdur olan birisi gibi davrandı, daha sonra at verdi, giysiler verdi, yahşi ağırladı,

özür dileyip yolcu etti." Babası buna inandı. O gün çarşıdan bir mühür ustası getirip babasının adına bir mühür yaptırdı. Babasının küçük eşi ve Muhammed Gazi Sultan'ın kız kardeşi adına bir mühür yaptırdı. Avaniş Han'ın adından bir mektup yazdırdı: "Muhammed Gazi Sultan'a çok mu çok duadan sonra, durum şu ki kız kardeşin hastadır; ölüp ölmeyeceğini Tanrı iyi bilir. Seni görmekten başka bir arzusu yok." Kız (126b) kardeşinin dilinden de bir mektup yazdırdı: "Ağabeyime çok ama çok bağlılığım baki; durum şu ki birkaç günden beri hastayım. Bu hastalığımın iyileşeceğinden hiç umudum yok. İmdi muradım ve arzum şu ki seni bir görüp de sonra ölsem. Çabuk gel ki görüşmemiz kıyamete kalmasın." Bu mektupları güvenilir bir adamına verdi; gereken sözleri öğretip, çifte atlar verip gönderdi.

Ta ki kendisiyle sefere giden yiğitleri başına topladı, bunların dışında yanına yirmi yiğit daha aldı; her gün ele geçirdiklerini bu yiğitlerle yiyip içip, gözünü Horasan yoluna dikip bekleyip durdu.

Dinmuhammed Sultan'ın adamı mektupları alıp vardı. Muhammed Gazi Sultan mektupların içeriğini öğrendikten sonra atlanıp Ürgenç'e doğru yola koyuldu. Ürgenç kapısından girip Han'ın bahçesine geldi; kız kardeşinin bulunduğu saraya doğru yürüdü. Muhammed Gazi'nin kanı akıtılacaktı. Avaniş Han o gün sabah erkenden şahinle avlanmağa gitmişti. Dinmuhammed Sultan gece gündüz bekleyip durduğu Muhammed Gazi Sultan'ın geldiğini haber alıp, nökerlerinin önüne düşüp yola koyuldu.

Yaz günü öğle zamanıydı. (127a) Muhammed Gazi Sultan kız kardeşinin oturduğu sarayın kapısından içeri girdi. Kız kardeşi ağabeyinin geldiğinden habersizdi; onu görünce yerinden kalkıp karşısına geldi ve iki kardeş görüştüler. Sultan: "Tanrı'ya şükürler olsun, iyileşmişsin. Bir mektup yazmıştın, görüşmemiz kıyamete kalmasın diye; ondan sonra gece gündüz uyumadım geldim." dedi. Kız kardeşi dedi: "Hasta olduğum filan yok. Hem mektup da göndermedim." Bu sözü duyunca korktu, oturmayıp koşarak dışarı çıktı. Gürültüyle geldiklerinden Dinmuhammed Sultan'ın ayak seslerini duydu. Bundan sonra kesin bir bela geldiğini anladı. Bahçe kapısına gitmeğe korktu, ters yöne doğru koştu. Karşısına büyükçe bir kapı çıktı, koşarak kapıdan girdi. Gördü ki ahırda kimse yok. Çıkmağa bir yer aradı, bulamadı. Et-

rafı dinledi; koşarak dolaşan çok sayıda piyadenin ayak seslerini duydu. Korkusu arttı, saklanmağa yer aradı. Çaresiz kaldı; atların bir tarafa biriktirilmiş dışkısı vardı, onun içini kazdı. Oraya girip sepeti üzerine çekti. Dinmuhammed Sultan kırk elli kişi ile koşarak babasının evine geldi. Hepsi dağılıp aramağa koyuldular, bulamadılar. Hizmetlilere sordu, (127b) kimse bilemedi. Birisi: "Şu tarafa gittiğini gördüm." dedi. Dinmuhammed Sultan o tarafa yöneldi. Her nöker bir eve girip aramağa başladılar. Birisi han ahırlarına girdi. Ahırlara bakarak yürüyordu; gördü ki dışkı yığınının üzerinde bir parça kızıl kumaş duruyor. Bu nedir, diye yakın geldiğinde gördüğü nesnenin kızıl renkli giysinin etek kısmı olduğunu anladı. Koşarak Dinmuhammed Sultan'a haber verdi. Ol dahi gelip sepetin altından çıkarıp başını kesti. Bu olay hemen şehir içinde bilindi. Ürgenç ile Vezir'in arası altı ağaç[8] yoldur. Sultan Gazi Sultan'ın Ürgenç'te bulunan nökerlerinden birisi aynı gün gidip bu olayı Sultan Gazi Sultan'a anlattı. Sultan'ın küçük hatunu, Süfyan Han'ın kızıydı. Süfyan Han'ın oğlu Ali kız kardeşini görmeğe gelmişti. Sultan Gazi Sultan kardeşinin öldürüldüğünü işitince kimseyle kengeş kılmadı, akıl sormadı, kardeş acısına dayanamadı, hemen evinde uyuyan kayınbiraderi Ali Sultan'ı yakalatıp öldürdü.

Avaniş Han avdan geri döndü. Muhammed Gazi Sultan'ın ölüsünü gördü. "Dinmuhammed nerede?" diye sordu. "Muhammed Gazi Sultan'ı öldürdükten hemen sonra sizin korkunuzdan (128a) nökerleri ile beraber atlanıp kaçtı; nereye gittiğini bilmiyoruz." dediler.

Han kendi kendine: "Kardeşlerim ve beğlerimle kengeş kılayım, hangi işi uygun bulurlarsa onu yapayım." diye bekledi. Bu arada Vezir'den kişi gelip Sultan Gazi Sultan'ın Ali Sultan'ı öldürdüğünü haber verdi.

Bu sözü işittikten sonra ne yapacağını bilemedi; şaşırmış oturuyordu ki kardeşleri Kal Han, Akatay Han, ağabeyi Sufiyan Han ile Buçğa Han'ın oğulları bu haberleri duyunca Sultan Gazi Sultan'ın eli Avaniş Han'a saldırabilir diye Vezir'e yöneldiler. Avaniş Han'ın eli de Ürgenç'e yöneldi. Amnek Han'ın oğulları

8 Ağaç: Türkistan ve Kafkas'ta eski bir mesafe ölçüsü; birçok kaynakta "fersah" karşılığında kullanılmaktadır. (ç.n.)

nökerleri ile beraber Ürgenç'e yığıldı. Elbars Han'ın oğullarının eli Vezir'e yığıldı. Gerçi Avaniş Han, barışalım, dedi ama kardeşleri ve ağabeylerinin oğulları ile nökerler bunu kabul etmediler. Vezir üzerine yürüdüler. Sultan Gazi Sultan, Belikaç Sultan'ın Yengi Şehir'de oturan oğullarına her gün bir kişi göndererek çabuk yetişmelerini ister, onlar da hemen geliyoruz, derler ama bir türlü gelmezlerdi. Onlar gelmeden önce Amnek Han'ın oğulları Vezir'e vardılar. Vezir'in gün doğuşunda kır kenarında Kumkend adında bir kent var. Ol zamanlar acayip bayındır bir yerdi. Sultan Gazi Sultan, Vezir'den atlanıp Kumkend'e geldi. Sultan Gazi (128b) Sultan ile savaştılar, Avaniş Han yendi. Ol gün düşmanı kovalayarak gelip Vezir'e girdiler. Büyükten küçüğe Elbars Han'ın oğullarından başta Sultan Gazi Sultan on altı hanı öldürdüler. Sultan Gazi Sultan'ın gücü çoktu. Horasan'ın Burma denen bölgesinde Türkmen'e baskın verdiğinde Uluğ Tuba Zeynel Bek'in kızını almıştı. Ondan iki oğlu ve iki kızı vardı. Büyüğünün adı Ömer Gazi Sultan ve küçüğünün adı Şer Gazi Sultan idi. Büyük kızının adı Zühre Hanım ve küçüğünün adı Nunaş Hanım. Bunları Akatay Sultan'ın nökerleri esir aldılar. Ömer Gazi Sultan on beş yaşında ve Şer Gazi Sultan on iki yaşındaydı. Amnek Han'ın diğer oğullarının her birisi esir ettikleri sultanların evlerini talan ettiler ve oğullarını öldürdüler. Kızlarını ve hatunlarını esir aldılar. Akatay Sultan hiçbir şeyini almadı ve oğullarını öldürmedi. At ve deve verip yanına dört beş kişi kattı, beğ kızı hatunu iki oğlu ve iki kızıyla Buhara'ya yolcu etti.

Belikaç Sultan'ın oğlanları Yengi Şehir'den atlanıp Vezir yakınlarına geldilerse de Sultan Gazi Sultan'ın (129a) düşman karşısına çıkarak Kumkend'e yöneldiğini duydular. Bunlar da yola koyulup Kumkend'e geldiler. Savaşta ölen kişilerin cesetlerini gördüler. Olayın ne olduğunu anladılar, evlerine geri dönmediler; Ürgenç'in yukarılarından dolaşıp Buhara'ya yürüdüler. Onların neslinden Buhara'da çok insan vardı. Tarih dokuz yüz otuz dokuzda o nesilden Ürgenç'te artık kimse kalmadı.

Dağ boyları ve su boyları, Amnek Han oğullarına kaldı. Avaniş Han Ürgenç'te oturdu. Oradan ötedeki vilayetleri ve Türkmenleri peş peşe ele geçirdiler. Böylece gönül rahatlığıyla yaşadılar. Durun ise Muhammed Gazi Sultan'ın mülkü idi; burasını, senin ganimetin, diyerek Dinmuhammed Sultan'a verdiler.

Sultan Gazi Sultan Kaçıncı Kuşakta Yadigâr Han'a Bağlanır ve Onun Oğullarının Buhara'ya Varmaları ve Oradan Gelerek Yüce Payeli Muhammed Musa Han'ın Ana Yurtlarına Sahip Olmalarının Zikri

Yadigâr Han'ın oğlu Berke Sultan'ın oğlu Elbars Han onun oğlu Sultan Gazi Sultan; Sultan Gazi Sultan'ın iki oğlu vardı: Ömer Gazi Sultan ve Şer Gazi Sultan. Ömer Gazi Sultan'ın oğlu Avaz Gazi Sultan, onun oğlu Muhammed Gazi Sultan ve Kasım Sultan; onun oğlu Şah Gazi Sultan. Onların oğulları Tevekkel Sultan ile Kasım Sultan ve şanı yüce Han Musa Muhammed Han. Diğer oğulları İbrahim Sultan ve Ömer Gazi ve Seyyid Gazi Sultan'dan ise bir nam ve nişane kalmadı. Hicri tarihiyle bin yüz on altı, maymun yılında şanı yüce han, devlet makamı olan tahta oturdu. Ömer Gazi Sultan'dan bu tarafa gelip geçen ata babaları zamane olayları sonucu Buhara'ya gitmiş olup bu tarih kitaplarında yoktular. Kardeşlerin tamamı bu tarih kitabında var olmayı gerekli bilerek onları (129b) da bu tarihe dâhil ettiler.

Übeyd Han'ın Ürgenç'i Almasının Zikri

Sultan Gazi Sultan'ın oğlu Ömer Gazi iyi savaşçı bir yiğitti. Buhara'ya vardıktan sonra Übeyd Han'ın hizmetinde bulundu.

Han'dan hep medet diledi. Übeyd Han da Ürgenç'in bozguna uğradığını duydu: "Eğer varırsam yarısı Amnek Han oğullarının ve yarısı da benim olur." diye düşündü.

Sonunda Ebulhayr Han oğullarının tamamı sefer konusunda anlaştılar; Taşkent'ten Barak Han, Semerkant'tan Civanmert Han, Hisar'dan Hamza Mehdi Sultan'ın torunları, Buhara'dan Übeyd Han dâhil hepsi atlandılar da Ürgenç'e geldiler.

Amnek Han oğullarının Hive ve Hazarasp'ta oturanlarının tamamı dayanamayıp kaçarak Avaniş Han katına vardılar. Avaniş Han sonunda Ürgenç'te direnemedi; hepsi toplanıp kırlara doğru kaçtılar. Übeyd Han Ürgenç'e geldi. Avaniş Han'ın peşinden kişi gönderdi. Vezir'in kuzey yönünde Bayat Kırı denen yerde Avaniş Han'ın peşinden yetişti. Hepsini attan indirdi. Avaniş Han'ı Ömer Gazi Sultan'a verdi: "Kanlıdır." dedi. Ömer Gazi Sultan, Avaniş Han'ı öldürdü. Akatay Han'ı Übeyd Han sakla-

dı. Kal Han'ı ise Hamza Mehdi'nin torunları olan Hisar prensleri sakladı. Übeyd Han Ürgenç'i oğlu Abdülaziz'e verdi; o, Ürgenç'te kaldı. Sart ve Türkmen reayadan kimsenin tavuğuna kışt demedi, kimseyi yerinden etmedi. Özbek uruklarını sayıp dörde ayırdı. Bir bölümünü Übeyd Han, bir bölümünü Hisar prensleri, birini Semerkant prensleri (130a) ve birini de Taşkent prensleri aldı. Hepsi kendi elinin başına birer kişi atayarak gerisin geri gittiler.

Avaniş Han'ın oğullarından Mahmud ve Ali Sultanlar düşman eline geçmediler; kaçıp Durun'da Dinmuhammed Sultan'ın katına vardılar. Ali Sultan yedi yaşındaydı. Süfyan Han'ın oğulları Yusuf ve Yunus da düşmandan kurtularak Dinmuhammed Sultan'ın katına vardılar. Prenslerden ve halktan düşmandan kurtulabilenlerin tamamı Dinmuhammed Sultan'ın katına toplandı. Akatay Han'ın oğullarından Hacım Han dışında hepsi daha çocuktular. Anne babaları ile beraber Buhara'ya gittiler. Hacım Han on sekiz yaşındaydı. Düşman gelip her yere yayıldıktan sonra kaçıp bir tarafa gidemedi. Babasının her şeyden anlayan akıllı bir nökeri vardı Dörmen elinden, Adı Canseyyid'di. Onun evine vardı. Eski bir kalpak ve kaftan giydi, eline ucu kancalı bir sırık aldı, Canseyyid'in at sürüsünü gütmeğe başladı.

Dörmen halkını Semerkant prensleri ganimet olarak almışlardı. Kızıl Rabat'a getirip oraya yerleştiler. Üç ay sonra onu tanıyan Ürgençliler: "Akatay Han'ın oğlu Hacı Muhammed Sultan'ı gördüm. Canseyyid'in at sürüsünü güdüyor." diye birbirlerine anlatmağa başladılar. Bu söylentiler günbegün artmağa başladı. Canseyiyd (bunu fark edince) Sultan'a dedi: "Burada oturan Ürgençliler seni bildiler. İmdi bugün erkenden haber Übeyd Han'a da ulaşır. Ne dersin?" Hacı Sultan: "Eğer elinden gelirse kendin de bana eşlik et, olmazsa at ver, Dinmuhammed Sultan'ın katına varayım." dedi.

Canseyyid dört at ayırdı. Atlardan ikisini bindiler. Canseyyid önde ve Hacım Sultan terkisinde iki hurcun, onun peşinden büyük yoldan Ürgenç'e doğru yola çıktılar. Kema Suyu ol zaman Ürgenç ile Vezir arasındaydı. Kema'yı geçip Durun'da Dinmuhammed Sultan'ın katına vardı.

Dinmuhammed Sultan'ın Übeyd Han ile Savaşının Zikri

Hacım Sultan geldikten sonra hepsi oturup kengeş kıldılar. Sonunda Ürgenç üzerine yürüdüler. Kurdiş'e vardıklarında Hızır eline bağlı Adaklı'nın önde gelenlerini çağırıp dediler: "Yurdumuzu almak için gidiyoruz, eğer bize destek olursan, Tanrı Teâlâ yurdu bize verirse seni tarhan yaparız. Özbeklerin en saygın uruğu nasılsa siz de öyle olursunuz." Prensler anlaştılar, yollarına devam ettiler.

Bunlara Adaklı'dan bin kişi katıldı. Kendi nökerleri iki bin kişiydi; üç bin kişiyle devam ettiler. Bir kengeş kıldılar: "Eğer Ürgenç'e varalım dersek orada Übeydullah Han oğlu Abdülaziz Sultan var. Ayrıca Amu Suyu'nu geçmek, düşmandan (131a) daha zor. Hive'de düşman da yok su da yok." diye karar kıldılar. Hive'ye geldiler. Hive'de bir daruga vardı. Başındaki beş on kişiyle kendisini yakalayıp öldürdüler. Hazarasp darugası kaçıp gitti. Bu olayı haber alınca Abdülaziz Sultan Ürgenç'i bırakıp babasının yanına gitti. Übeydullah Han bu işi namus meselesi yaparak çeri topladı, Ürgenç üzerine yürüyerek Deveboynu'na geldi. Burada kendisi durdu, Oğlan uruğundan ulu bir beği vardı, onu baş kılarak ordunun tamamını Dinmuhammed Sultan üzerine gönderdi. Bunu duyan Dinmuhammed de Hive'den atlandı. Nökerlerinin tamamı hep bir ağızdan dediler: "Biz üç bin kişiyiz, düşman kırk bin kişi. Savaşmak uygun değil, Durun'a geri dönelim. Übeyd Han da Ürgenç'te kalmaz, çeker gider. Ki Ürgenç'e gelmek ve gitmek Übeyd Han için zor ama bizim için kolaydır." Dinmuhammed Sultan bu sözleri dinlemeyip atlandı. Beğlerin tamamı koşup Dinmuhammed Sultan'ın karşısına çıktılar, atlarından inerek: "Geri dön." dediler. Dinmuhammed Sultan hiç cevap vermedi, basıp gitti. Tekrar atlanıp kendisine yetiştiler aynı şeyi söylediler. Bu defa da cevap vermedi, basıp gitti. Aynı şeyi bir daha yaptılar. Bu defa beğlerin yakınına geldi, attan indi. Yerden bir avuç toprak (131b) alıp: "Tanrı'm, canımı sana emanet ettim, tenimi toprağa emanet ettim." diyerek toprağı gömleğinin yakasından koynuna döktü, beğlerine bakarak: "Ben öldüm, eğer sizlerin canı daha tatlıysa savaşa katılmayın, eğer benimki gibiyse o zaman geri kalmayın." dedi, atlanıp yola koyuldu. Halktan öyle bir bağırtı koptu ki yer gök yankılandı.

Hepsi ağlayarak Dinmuhammed Sultan'ın peşinden gitti. Düşmandan haber geldi ki bugün Hazarasp'tan geçip konaklamış; ayrıca gündüzleri yatıp geceleri göç ettiklerini haber aldılar.

Dinmuhammed Sultan ol akşam dinlenme emri verdi. Orada derin bir göl vardı; o savaştan bu yana ona "Şikest[9] Göl" derler. Oraya varıp, gölün batısında attan inip oturdu; gözcüler görevlendirildi. Sabahleyin gözcüler, işte geliyorlar, diye haber getirdiler.

Atlanıp iki bölüm biçiminde bir savaş düzeni kurdular; birisine Süfyan Han'ın oğlu Yusuf Sultan önderlik etti. Ötekinin başına Dinmuhammed Sultan geçti. Akatay Han'ın oğlu Hacı Muhammed Sultan da Dinmuhammed Sultan'ın katında yer aldı. Avaniş Han'ın oğlu Ali Sultan sekiz yaşındaydı. Onu beş altı iyi kişiye emanet etti, güvenli bir yere bırakıp dedi: "Eğer işimiz başarısız olursa bu oğlanı (132a) alıp kaçın ki çıramız sönmesin."[10]

Ondan sonra Tanrı'ya sığınıp yolun iki yakasında saklanıp beklediler. Ordu gelip geçti. Başlarında Bayram Oğlan ile Hafız Kongrat beğler hep beraber geliyorlardı. Şundan anladılar ki otuz kırk meşalenin alevi bir arada görülmekteydi. Onlar yaklaştığında üzerlerine saldırdılar. Leşkerin arka kesimleri haberdar olunca kadar Bayram Oğlan ve Hafız Kongrat gibi eceli yetişenleri öldürüp yetişmeyenlerin boyunlarını kollarını bağladılar. Leşker kaçmağa koyuldu. Atak yiğitler yüzer kişi kestiler. Kongratlardan Küntoğar Bahadır, altmış kişi devirdim, diye anlatıyor. Hacı Muhammed Han der ki: "Savaş günü baştan sona kadar Dinmuhammed Han'dan hiç ayrılmadım. Dinmuhammed ile kalabalık leşkerin içine daldık. Vuruşarak ilerlerken Dinmuhammed Han'ın yayı elinden yere düştü. Anladım ki kendini savaşa kaptırmış; yayın düştüğünü fark etmedi. Attan inip yayı aldım, kendisine verdim. Yüzüme bakıp: 'Ey kardeşim, bu seninle benim aramda bir sır olsun.' dedi. Dinmuhammed Han benden iki yaş büyüktü. Ol savaş zamanı yirmi yaşındaydı. Ben on sekizimdeydim."

Düşman uzaklaşınca esir edilen beğleri Dinmuhammed Sultan'ın önüne getirdiler. Bu falan (132b) beğ, bu falan beğ, diyerek teker teker Sultan'ın önünden geçirdiler. Sultan at sırtındaydı,

9 Şikest: Sakat. (ç.n.)

10 Türkistan ağızlarında bu deyimin yanı sıra "ocağımız sönmesin" de kullanılmaktadır. (ç.n.)

bir beği alıp geldiler: "Bu kim?" diye sordu. Beği alıp gelen kişi: "Hafız Kongrat." diye cevap verdi. Bu zaman Sultan sordu: "Sen Hafız her zaman Übeyd Han huzurunda 'Ürgenç Müslüman değil, kâfirdir.' dermişsin. Neden bize kâfir diyorsun?" Derken Hafız diz çöktü, ta ki dedi: "Müslümanlık ile kâfirlik şimdi belli olur." Sultan buna karşı hiçbir şey söylemedi. Hafız Kongrat'ın bu sözü o günden bu yana Özbekler arasında atasözü oldu.

Kal Han ve Akatay Han başta olmakla beğlerin tamamı toplanıp Maveraünnehir'e götürülen ellerin durumu konusunda kengeş yaptılar. Beğler hep beraber ant içtiler: "Ürgenç'ten alınıp götürülen prenslerin ve ellerin tamamı geri gönderilsin. Eğer Übeyd Han bunu kabul etmezse, evimiz ve elimiz ile sana bozuluruz, diyelim." Beğlere at ve kaftan verdiler. İyi izzet ve hürmet gösterdiler. Hacım Han'a: "Sen akıllı bir gençsin, babanı ve elini alıp gelebilecek tek kişi sensin; bu işi senden başkası beceremez." diye öneride bulundular. Ol dahi kabul edip, beğlerini alıp, Übeyd Han'ın peşinden varıp onunla Buhara'da buluştu. Übeyd Han iyi izzet ve hürmet gösterdi. Babasını ve elini (133a) kendisine teslim etti. Oradan Semerkant'a varıp Civanmert Han'ı gördü. O da öyle yaptı. Oradan Hisar'a vardı. Oradaki prensler de Kal Han'ı eli ile beraber teslim etti. Kal Han'ı, babası Akatay Han'ı aldı; Maveraünnehir'de Ürgençli bir kişi bile bırakmadı, tamamını göç ettirip Ürgenç'e geldi. Ondan sonra hepsi kendi aralarında anlaşarak Ürgenç'te Kal Han'ı han seçtiler.

Kal Han'ın Zikri

Onun zamanında Ürgenç mamur ve halk sakindi. Sonsuz bir ucuzluk vardı. "Kal Han, han oldu, bir pula bir nan[11]* oldu." dediler. Birkaç yıl sonra Hak rahmetine kavuştu.

Akatay Han'ın Zikri

Akatay Han'ı Vezir'de han seçtiler. Kal Han'ın iki oğlu vardı; birinin adı Şeyh Muhammed ve diğerinin adı Şahnazar. Ol ikisine Kat'ı verdi. Felek birkaç kere döndükten sonra Amnek Han'ın torunları birer yiğit olarak yetişti. Bunlara vilayet, el ve

11 *Nan: Ekmek. (ç.n.)

mal gerek oldu. Büyük ağabeyleri Süfyan Han'ın beş oğlu vardı. Ali adında oğlunu Sultan Gazi Sultan öldürdü. Ağiş adında oğlu Horasan'ın Hocend denen şehrini ablasının başlığı olarak alıp oraya yerleşti. Yusuf adında oğlu kolundan kan aldırdı, kanı durdurulamadı, sonunda öldü. İki oğlu kaldı; birisinin adı Yunus ve birisinin adı Pehlivankulu. Buçğa Han'ın, Avaniş Han'ın ve Akatay Han'ın oğulları (133b) bir olup Süfyan Han'in iki oğlunu Buhara'ya kovdular. Ondan sonra Kal Han'ın Kat'ta oturan iki oğlunu da Buhara'ya kovdular. Ondan sonra Akatay Han Vezir'e geldi. Ürgenç'i Sultan aldı; sonunda Mahmud adında yaman bir ağabeyi vardı, ona verdi. Kendisi Durun'u aldı. Bağabad'ı Hacım Han'a verdiler. Nisay ve etrafını Dinmuhammed Han'a verdi, Hive ve Hazarasp'ı Buçğa Han'ın iki oğlu Eş ile Dost'a verdiler. Sonunda rahat ettiler.

Felek yine birkaç defa döndü. Süfyan Han'ın oğlu Yunus'un eşi İsmail Biy denen kişinin kızıydı. Ol zaman Mangıtların biyi o kişiydi. Yunus Buhara'dan kırk kişi ile atlandı: "Magıt'ta kayınbabamın huzuruna çıkarım, oradan Ürgenç'e uğrarım." diyerek Kat'ın kuzeyinden geçip Tük Kalesi'ne vardı. Ol vakit eller Ürgenç etrafında Vezir'in yukarısında otururlardı; Tük'te el yoktu. O gece Tük'te konakladı. Sabahleyin Tük Kalesi'nin duvarlarına çıkıp bakınca Ürgenç Kalesi'ni gördü. Kazaklarına: "Ol görünüp duran ne kaledir?" diye sordu. Onlar: "Ürgenç Kalesi'dir." dediler. Yunus dedi: "Böyle namertlik olur mu? Babamın yurdu Ürgenç Kalesi gözümün önünde duruyor. (134a) Ama ben buradan Mangıt'a giderim." Başındaki Kazaklar: "Sen ne yapsan biz razı." dediler. Ürgenç'e varmağa karar verdi; ol gün Tük'te kaldılar, gün batınca ilerleyip akşam geç saatte Ürgenç'in kıble yönünden geldiler. Atlardan indiler, yayan olarak hendeğin kenarına vardılar. Ol zaman Ürgenç Kalesi'ni gündüz gece meşaleler ile aydınlatarak beklerlerdi. Yunus Sultan hendek kenarına geldiğinde, ellerinde meşalelerle içeriden çıkan bekçileri görünce yüzüstü yere yattı. Onlar geçip gittikten sonra kale duvarının dibine geldi. Adamlarından birisi sırık yardımıyla kaleye çıktı, yine birisini de çekip yanına aldı. Böylece hepsi kaleye çıktı. Ta ki Mahmud Sultan'ın kapısına gelip sessizce içeri girerek onu yakaladılar. Kendisi tentek kişiliğiyle ünlüydü. Alı Sultan gibi iyi bir kardeşin arkasından Ürgenç'in servetini yemekteydi. Onun

ölüsü de dirisi de fark etmezdi, ayrıca aralarında kan davası da yoktu. Yanına bir iki kişi verip Vezir'de oturan Akatay Han'ın huzuruna gönderdi. Ürgenç'in Özbek ve Sartları gelip durumu gördüler. Ol gün kendisini han ilan etti. Sipahiler ve reaya onun gelişini olumlu buldular. O hafifmeşrep adamın sözünü ve kılığını kötü bulup hayatlarından (134b) bezmişlerdi. Yunus Han akıllı ve civanmert ve kindar ve sert mizaçlı bir kişiydi.

Mahmud Tentek, Akatay Han'ın katına varınca: "Ağabey neden duruyorsun, atlan." dedi. "Yunus'un başında kırk kişisi var. Ürgenç'in Özbekleri benim reayamdır. Reaya bizden yana, ne duruyorsun?"

Han konuyu halkına danıştı; hepsi atlanmağı uygun buldu. Han mülayim bir insandı, bunu uygun bulmadı ama halkın sözünü de kıramadı, atlanıp Ürgenç'e geldi.

Yunus Han onun karşısına çıktı. Şeyh Necmeddin Kübra Aleyhirrahman'ın batı yönünde savaştılar. Yaz günü öğle vaktiydi. Yunus Han baskın çıktı, Akatay Han kaçıp gidecek oldu. Yunus Han'ın bir oğlu vardı, adı Kasım. Akatay Han'ın kızından doğmaydı. Kendi nökerleri ile kovalayıp hanın peşinden yetişti; dedesine selam verdi dedi: "Bu sıcakta nereye gidersiniz? Bir ağaç gölgesinde oturun. Bir gün bekleyin, yarın gidersiniz."

Han: "Babanın içi kazanın götünden daha karadır. Bana iyilik yapmak istiyorsan dokunma." dedi.

Kasım söylediklerini üç dört kere tekrarladı. Akatay Han hep aynı cevabı verdi. Han'ın dönmeyeceğini anlayınca varıp atının dizginlerinden tuttu, çekip şehre getirdi, (135a) bir arkadaşının evine yerleştirdi. Kastı şu ki: "Han'ı arkadaşının evinde öldürdü, diye bir haber çıkarsa Ürgenç Sartlarının tamamı Akatay Han'ın oğulları ile kan düşmanı olur, benden ayrılmaz." diye hayal etti.

Arkadaşının adı Selman'dı. Yunus Han, Akatay Han'ı arkadaşı Selman'ın evine sakladı. Sonra Vezir'deki oğullarına haber saldı: "Yaşlı adam, sıcak havada atı hızlı sürünce midesi ağrımış. Göndermek istediğimde: 'Gönderme, gitmem; oğlumun yanında olmasa da torunumun yanında yatarım.' der durur. Malumunuz olsun."

On beş gün boyunca, Han'ın midesi rahatsız, diyerek yanına hiç kimseyi sokmadı. Bir gece üç dört kişiye şunu tembihledi:

"Han'ın ellerini ve ayaklarını bağlayın. Makatından keçe yerleştirin, ta ölünceye kadar içinde döndürün. Böyle yaparsanız teninde hiç morluk veya başka bir iz kalmaz, makatından kan gelir. İçinin ağrıdığı ise gerçektir."

Bu kişiler söyleneni yaptılar. Sabahleyin Han'ın ölüsünü arabaya koyup Vezir'de oğullarına gönderdi.

Akatay Han'ın altı oğlu vardı. İlki Hacı Muhammed, ikincisi Mahmud, üçüncüsü Pulad, dördüncüsü Temur, beşincisi Allahkulu, altıncısı Süleyman.

Akatay Han şehit olduğunda Hacı Muhammed ile Mahmud, Horasan'da ve Bağabad'da idi. Dört oğlu ise kendi yanındaydı. (135b) İki oğluna adam gönderdiler, Han'ın şehit olduğu haberini ilettiler. Bu haberi alınca ikisi de atlandı, Vezir'deki kardeşlerine kişi gönderdiler: "Atlansınlar, filan gün Ürgenç'te buluşalım." dediler.

Hacım Han Ürgenç'in doğusundaki Fatma Hatun Ormanı'ndan Amu Suyu'nu geçip gitti. Vezir'deki oğlanları da atlandılar.

Yunus Han bu haberi alınca geceleyin Ürgenç'ten çıkıp Buhara'ya kaçtı. Yanında hiç adam kalmadı. Herkes dağılıp gitti. Oğlu Kasım yolunu şaşırıp babasından ayrı düştü. Babası doğru Buhara'ya gitti. Oğlu geceleyin yürüyerek sabaha karşı kalın bir kamışlığa geldi, sazlık içinde suya rastladı. Ol zamandan beri orasına Han Sazlığı derler; Burlu ile Kuyğun arasındadır. Ol gün orada uyudu. Yanında bir adamı vardı, ona dedi: "Buradan azık alalım, yoksa buradan Buhara'ya azıksız nasıl gideriz?" Nökeri: "Sen burada otur, beni kimse tanımaz; ben gider halktan azık alır gelirim." diyerek atlanıp gitti.

Ta ki varıp Ürgenç'te Hacım Han'ın karşısına geldi. Gördüklerini anlattı. Hacım Han kişi gönderdi, yakalatıp getirtti ve öldürdü.

Süfyan Han'ın oğullarının tamamı öldü, hiç nesli kalmadı.

Kal Han'ın oğulları öldü. Onun da hiç nesli kalmadı.

Avaniş Han'ın oğulları Horasan'a yerleştiler. Akatay Han'ın oğulları Ürgenç (136a) ve Vezir'e yerleştiler.

Buçğa Han'ın oğulları Eş, Dost ve Buram, Hive ve Hazarasp ve Kat'a yerleştiler.

Dost'u han seçtiler. Sakin ve dervişmeşrep bir kişiydi. Kardeşi Eş düşmana karşı bahadır, malını nökerlerinden sakınmayan, orta zekâlı, cesareti sınırsızdı. Hep yaptığı şey el âlemin karısına kızına bakmaktı; kendisine emek veren kişilerin karılarına ve kızlarına bakardı. Eş Sultan hatırına ağabeyi Dost'u han seçtiler. "Hive ağabeyimin, bana da Ürgenç'i verin." dedi. Vermediler. Eş Sultan Hive'den leşker çekip Ürgenç üzerine yürüdü. Kum Kale yakınlarında Çurnuk denen yerde Hacım Han çok, Eş Sultan ise azdı; arkasını nehre verdi, bir tarafına arabaları siper etti. Sekiz gün çarpıştılar, yenişemediler. Eş Sultan başka ellerden esir düşen kişilere at ve kaftan verip gönderdi. Uygur ve Naymanlardan ele geçenleri ise işkence ederek öldürdü. Sonunda barış yaptılar. Hacım Han Ürgenç'e geri döndü.

Eş Sultan ise Hive'ye varıp Uygurlar ile Naymanları kovdu. Onların yerine Dörmen'i yerleştirdi. Bir süre sonra atlanıp Ürgenç üzerine yürüdü. Hacım Han kardeşleri ile karşısına çıktı; Tük Kalesi ile Ürgenç arasındaki bir yerde çarpıştılar. Eş Sultan yine eskisi gibi arabaları kullandı, engeller (136b) kurarak savaştı. Bir hafta çarpıştılar; hiçbirisi galip olmadı.

Eş Sultan bir gece atlanıp Hacım Sultan'dan habersiz Ürgenç'e girdi. Şehirde Sartlardan başka kimse yoktu. Akatay Han'ın oğulları Vezir'e gittiler. Eş Sultan Ürgenç'te oturan başka elleri özgür bıraktı. Uygur ve Naymanların ise mallarını aldı; hepsini Vezir'e kovdu. Bu iki han iki düşman oldu. İkisi de Ali Sultan'a adam gönderip davet ettiler. Sultan o zaman Nisay'da idi. Elçiler gelince atlandı ama Hacım Han'ın katına vardı. Ondan sonra Akatay Han oğullarından Ali Sultan ve Dinmuhammed Han oğlu Ebulsultan ile tamamı gelip Ürgenç'i kuşattılar. Dört ay tamam olduğunda sabahleyin kaleye girdiler. Eş Sultan atlı ve nökerleri piyade olarak düşmana karşı koydular. Dörmen halkından Tin Ali diye bir nökeri vardı; onun bir kız kardeşi vardı. Eş Sultan ol kıza zor kullanmıştı. Tin Ali'nin gönlünde bu olayın kini hep kaldı. Düşman kale duvarlarına çıktığında Eş Sultan kale yakınına geldiğinde Tin Ali okla Sultan'ı vurdu. Atının sırtına isabet etti; at şaha kalkarak düştü. Sultan'ın ayağının lüle kemiği çatı köşesine çarparak kırıldı. Nökerlerin her birisi bir tarafa dağılıp gitti. Hive (137a) Sartlarından Çıbıklı Pehlivan denen güçlü, bahadır iyi bir genç vardı. Eş Sultan onu yetiştirmiş, nereye giderse

hep yanında götürmüştü. Bu Çıbıklı'dan başka kişi kalmadı. Sultan'ı düşüp kaldığı yerden alıp oturttu; kırılan ayağını düzeltti. Bu arada düşman yetişti. Çıbıklı, Sultan'ın başı üstünde ölünceye dek çarpıştı. Düşman çoğalınca onu öldürdü. Eş Sultan'ı da oracıkta öldürdüler.

Ağabeyi Dost Han Hive'de idi. Adam gönderip onu da öldürdüler.

Eş Sultan'ın iki oğlu vardı. Büyük oğlunun adı Şahkulu ve küçüğünün adı Tahir'di. Onları Buhara'ya gönderdiler. Oraya vardıktan sonra ikisi de öldü.

Buçğa han'ın üç oğlu vardı. Üçünün de nesli kalmadı.

Bu olaylar hicri tarihinin dokuz yüz altmış beşinci, at yılının sonunda yaşandı. Hacım Han'ı han seçtiler. O vakit otuz dokuz yaşındaydı. Vezir'i ona verdiler. Ürgenç, Hazarasp ve Kat'ı Ali Sultan'a verdiler. O vakit Akatay Han'ın iki oğlu ölmüş, dört oğlu ise hayattaydı. Hoca Muhammeed ile Mahmud bir anneden, Pulad ile Temur de bir anneden doğmaydı.

Mahmud Sultan ağabeyinin katında Vezir'de kaldı. Pulad'a ise Hive'nin yarısı ile Türkmenlerin Uluğ Tuba ve Kuniş boylarını verdiler. Temur'e de Hive'nin yarısı ile Türkmenlerin Kara ve Bakavul boylarını verdiler. Ta ki gönül rahatlığıyla oturdular.

Dinmuhammed'in Zikri

Kal Han hanlığa seçildikten sonra Dinmuhammed Han'a Nisay ile Abiverd'i verdiler. Dinmuhammed bir yerde sakin duracak gibi bir kişi değildi. Sürekli Kızılbaşlara çapul[12] düzenledi. Bu yüzden Şah Tahmasb leşker gönderdi. Dinmuhammed Nisay'da idi. Gelen leşker Abiverd'i aldı; oraya bir hâkim atayıp geri döndüler. Dinmuhammed bunaldı. Bu yüzden Kazvin'e gidip Şah Tahmasb'ı gördü. Altı ay orada kaldı. Abiverd'i kendisine geri vereceğini umuyordu. Şah Tahmasb bunu anlamazdan geldi. (Dinmuhammed Han) bir mühür ustasına Şah Tahmasb adına mühür yaptırdı. Abiverd hâkiminin adına bir yarlık yaz-

12 Çapul: "çapmak" kökündendir, yağma amaçlı baskınlara denir. Türk - Moğol askeri terminolojisindeki "çapavul" terimi ve günümüzde "çapulcu" sözcüğü de bu köktendir. (ç.n.)

dırdı: "Abiverd'i Dinmuhammed'e armağan yaptık. Yarlığı görünce teslim edesin."

Şah Tahmasb ava gidince bir gece atlandı, yola koyuldu. Gittiğini Şah Tahmasb'a haber verdiler. Şah buna karşılık: "Kendisi gelmişti, kendisi gitti." dedi.

Dinmuhammed Abiverd'e geldi. Ta ki yarlığı hâkime teslim etti. Hâkim şehir kapısını açtı; o da vardı evine yerleşti. Geceyi uyudu, sabah erkenden kapıya kişi tayin etti. Kızılbaşlardan tek kişi bile kurtulamadı, hepsini öldürdü. Sonunda Abiverd'de rahat etti.

Şah Tahmasb bu olayı haber alınca (138a) büyük bir orduyla atlanıp Dinmuhammed'in üzerine yürüdü. Dinmuhammed Han, Şah Tahmasb'ın yakınlaştığını duydu. Kırk elli kişiyle atlanıp Şah'ın karşısına çıktı. O zaman Meşhed'in kuzey yönünde bir kara su kaynağı vardı, Şah oraya gelmişti. Gözcüler Dinmuhammed Han'ı görüp Şah'a haber verdiler, inanmadı. Bir gözcü daha geldi, ona da inanmadı. Sonunda bir kişi geldi: "İşte Dinmuhammed Han kapıya geldi." dedi.

Şah çadırın iplerine kadar öne çıktı. Dinmuhammed Han gelip eteğini tuttu. Şah bir kolunu onun boynuna sardı, öteki kolunu yakasından içeri sokup kalbinin üzerine koydu. Kalbi hiç atmıyordu. Han'ın yüzüne bakıp: "Yüreğin taş olsun kara Dinmuhammed!" dedi. O gün ulu toy düzenledi. Sabah olunca çok armağanlar verdi: "Abiverd'i sana verdim ve yaptığın işlerin tamamını affettim." diyerek yolcu etti. Sonunda kendisi de geri dönüp Kazvin'e gitti.

Dinmuhammed Han'ın yaptığı işlerden birisi de şu idi; Übeyd Han, Merv-i Şah-ı Cihan'ı[13]* Yolum Beğ denen birisine vermişti. Kapı halkı Yolum Beğ'den Han'a çok dedikodu yaptılar, kötü niyetli olduğuna inandırdılar. Yolum Beğ bu sözü duydu ve Han'dan korkmağa başladı. Han birkaç kere adam gönderip kendisini çağırdı ama o gitmedi. Gelmediğini görünce otuz binlik ordu (138b) gönderdi: "Yakalayıp getirin." dedi. Leşker Merv yakınlarına gelince Abiverd'de Dinmuhammed Han'a adam gönderdi: "Beni bu beladan kurtarırlarsa Merv kendilerine peş-

13 *Horasan'ın ünlü kentlerinden Merv kastedilmektedir. (ç.n.)

keş." dedi. Bu sözü duyunca (Dinmuhammed Han) Abiverd'den atlanıp çıktı, Murğab Suyu'nun aşağılarına geldi. Emir verdi, herkes üçer ağaç dalı kesti. İkisini eğerlerin iki yanına birisini de atın kuyruğuna bağladılar. Hep beraber ilerlediler.

Merv toprağı yumuşaktır. Gözcülere: "Bugün düşman gözcülerini uzakta bile olsalar bulun." dedi. O gün biraz yürüyüp konakladılar. Bunun gözcüleri düşman gözcülerine görünüp geri döndüler. Sabahleyin göç etti; yine azacık görünerek konakladı. Düşman gözcüleri geri dönüp gördüklerini anlattılar: "Dinmuhammed büyük bir orduyla geliyor; bu yüzden yavaş hareket ediyor."

Bunu duyunca adam gönderdiler. Ol kişi Dinmuhammed Han'ın gözcülerini ve leşkerin cengini görüp, büyük ordu geliyor, dedi. Bu sözü duyunca: "İçimizde Yolum Beğ düşman, dışımızda Dinmuhammed Han; iki düşman arasında nasıl oturabiliriz?" diyerek göç edip Buhara'ya kaçtılar. Dinmuhammed Han Merv'e vardı, padişah olup oturdu. Düşmana karşı cesurdu; cömert birisiydi, mal hırsı hiç yoktu. Nökerlerine karşı sevecendi. Ters işler yapardı, bazen kılığı divanelere benzerdi. Onun yaptığı işleri gözüyle görmeyip işiten (139a) kimseler inanamazdı.

Hicri dokuz yüz altmış, sığır yılında Merv şehrinde kırk yaşında vefat etti. İki oğlu vardı; Büyüğünün adı Payende Muhammed ve küçüğünün adı Ebul Muhammed. Onu kalhan yaptı. Payende Muhammed Sultan'ın aklı yetersizdi. Bir gün babası tahtta otururken gelip yükündü[14] ve dedi: "Benim yaşım Ebul Muhammed'den büyük. Ona 'han' ve bana 'sultan' diyorlar. Sizin emrinizle mi söylerler yoksa kendileri mi öyle söylüyorlar?"

Han bu söze ne cevap vereceğini bilemedi. Yanında yahşi bir beğ vardı, adı Turumçu, Türkmen'in Layna uruğundan, çok akıllı bir kişiydi. Söylediği çok hikmetli sözleri var. Ol kişi dedi: "Bunun cevabını ben vereyim." Han: "Öyle yap." dedi. Turumçu, Payende Muhammed Sultan'a bakıp dedi: "Hüda-i Teâlâ sizi verdiğinde babanız sultan idi. Kardeşiniz dünyaya geldiğinde babanız han idi. Kişinin babası ne ise oğlu da öyle olur. Sultandan doğana 'sultan' derler ve han'dan doğana da 'han' derler dedi. Bu söz aptala makul geldi, çekip gitti. O da babasından sonra vefat etti.

14 Yükünmek: Secde etmek, saygı göstermek. (ed.n.)

Payende Muhammed'in bir oğlu vardı, adı Tursun Muhammed. Merv'de padişah idi. Sonsuz cesur ve yahşi yiğitti. Yirmi üç yaşına geldiğinde kendi nökerleri geceleyin yattığı yerde birkaç yerinden bıçaklayıp (139b) öldürdüler. Evladı yoktu.

Ebul Muhammed Han, babası öldüğünde Merv'de han oldu. Bir oğlu vardı, Celal adlı. Ol kişi leşker çekip Horasan üzerine yürüdü. Dört tarafa akıncılar gönderdi. Kendisi Meşhed havalisinde yirmi gün durdu. Horasan Kızılbaşlarının tamamı Meşhed'e toplandı. Şehrin kuzey yönünde Karasu yakasında iki ordu çarpıştı. Kızılbaş galip geldi. Başta Celal Han on iki bin Özbek'in kafasını kesti. Ebul Han biricik oğlundan ayrıldıktan sonra hastalandı, kimse hastalığının sebebini bilemedi. Meşhed'den tabip getirdiler, ol dedi: "Bu kişi biricik oğlundan ayrılmış. Yine bir oğlu olursa iyileşir, yoksa olmaz." Adamları dediler ki: "Evlat çaba ile veya para ile kısmet olan bir şey değil." Merv'de Peypeyçe[15]adlı bir kadın vardı; kadınlar arasında def çalıp şarkı söyler, kına yakardı. Hiç kocaya varmamıştı. Dört yaşında bir oğlu vardı. Oğlunu beğlerin önüne getirip dedi: "Bir gece Han bana kına yaktırıyordu da bana meyletti. Hamile kalıp bu oğlanı doğurdum. Bu zamana kadar Han'ın haremindeki hanımından korkup söylemedim." Beğler oğlanı tabibe emanet ettiler, tabip de çocuğu alıp Han katına götürdü. Tabip, oğlanı da Han'ı da çırılçıplak soydu; çocuğu Han'ın koynuna saldı. Üzerlerine yorgan örtüp (140a) yatırdı. Akabinde Han'a bağırarak şöyle dedi: "Bu sizin oğlunuzdur." Günde üç vakit böyle yaptı. Han'ın durumu günden güne iyiye gitti. Sonunda tamamen iyileşti. Onu kendine evlat edindi, adını Nurmuhammed koydu. Ondan sonra Ebul Han öldü.

Nurmuhammed'i han seçtiler. Birkaç yıl padişahlık etti. Onun zamanında Hacım Han'ın kardeşleri ve oğulları Ürgenç'ten gelip Mervi'i yağmaladılar: "Sen Luli beççe[16] ne zamandan bizim kardeşimiz oldun?" diye gözdağı veriler. Bu ihanete dayanamadı, sonunda varıp Buhara'da Abdulla Han'a Merv'i peşkeş etti.

15 Türkistan'da yaygın olan Baybiçe adının değişik bir biçimi olsa gerek. (ç.n.)

16 Luli beççe: Çingene çocuğu. Luliler Türkistan'da bir çeşit Çingene topluluğudur. (ç.n.)

Abdulla Han, Nurmuhammed'i yanına alıp uluğ bir leşker ile atlanıp Merv'e geldi. Nurmuhammed'in düşüncesi şuydu ki, Abdulla Han Merv'i bana verip geri gider, ben de onun adına hutbe okutursam Hacım Han'ın kardeşleri ve oğulları bana dokunamazlar.

Onun dediği olmadı. Öyle ki Abdulla Han Merv'i aldıktan sonra bir geceleyin can korkusuyla kaçıp Ürgenç'e Hacım Han'ın huzuruna geldi. Tanrı buyurursa anlatacağız. Hacım Han ile Kızılbaşlara gitti. Beş yıl Kızılbaşlarda kaldıktan sonra Abdulla Han öldü.

Nurmuhammed Han gelip Merv'i aldı. Emek verip can koyan kendi Özbek halkını kesti; Sart ile Türkmenleri yerleştirdi. Bunu duyunca (140b) Kızılbaş padişahı Şah Abbas Mazi gelip Merv'i kuşattı. (Nurmuhammed Han) kırk gün sonra çaresiz kalıp dışarı çıktı, Şah Abbas'a teslim oldu. Şah Merv, Abiverd, Nisay ve Durun dâhil Nurmuhammed Han'a bağlı tüm vilayetlere hâkimler atayıp geri döndü. Nurmuhammed'i götürüp Şiraz'da sağlam bir yere sakladı. Nurmuhammed orada öldü. Dinmuhammed'in soyundan kimse kalmadı.

Avaniş Han'ın İki Oğlunun Zikri

Büyük oğlunun adı Mahmud idi. Ona Sarı Mahmud Sultan derlerdi. Çok aptal, gayretsiz, namussuz, korkak ve pinti birisiydi. Hüda-i Teâlâ ona erdemlerden zerre kadar pay vermemişti. Ona Sarı Mahmud derlerdi çünkü Amnek Han oğullarından bugüne kadar erkek olsun kız olsun bu aptal dışında sarı veya beyaz benizli kimse yoktu; hepsi tek bir renkti. Ol pis adam bir gün toplulukla beraber boza içip oturuyormuş. Bir kişi gelip buna, düşman geldi, demiş. Hazır bulunanların tamamı atlarına yönelmiş, o ise koşup boza küplerini bıçakla işaretleyerek: "Bu küpün bozası şu işaret." diyerek ev sahibine tembih ediyor imiş. Kendisi öldü, nesli kalmadı.

Küçük (141a) oğlu Ali Sultan; dağlık bölgede Nisay ve Abiverd, su boyunda ise Ürgenç ve Hazarasp ve Kat ona bağlıydı. Su boyu, dağ boyu; bu iki yurtta bulunan prenslerin ve halkın kaderi Ali Sultan'ın elindeydi. Her yıl şubat (hut) başlarında Ürgenç'ten atlanıp Horasan'a akınlar düzenler, yaylalarda yazı

geçirirdi. Yağmaladığı eller Turşiz, Türbet, Cam ve Hergird; aldığı vilayeler Cürcan (başkentine Kebud Came derler), Giraylu, Astrabad idi. Güzin akrep ayı[17] geldiğinde geri dönüp Ürgenç'te kışlardı. Kendisiyle sefere katılan çok sayıda Özbek'in tamamını deftere kaydedip onlara ulufe dağıtırdı. Ayakçı nökerlerine on altı koyun verirdi. Bunlar Türkmenlerden alınan koyun vergisinden temin edilirdi. Yetmediğinde Horasan yağmalarından pençyek[18] verirdi.

Bir yıl az sayıda kişiyle beraber Oklu Göklen boyundan haraç almak düşüncesiyle Astrabad'a vardı. Nökerlerini gönderip vergi toplamakla meşgul oldu.

İmdi Kızılbaş'ı anlatalım. Şah Tahmasb her yıl: "Ali Sultan gelip filan vilayeti yağmaladı." diye hep duyardı. Bu yıl kışın Bedr Han denen bir beğine emrederek: "On iki bin koruyucu al, Horasan'a var. Ali ne zaman gelirse onun karşısına çık. Ama bu sözlerimi kimseye söyleme ki Ali Sultan duymasın. Ata bindikten sonra söyle." diye tembihledi.

Bedr Han atlanıp Bestam'a geldi. Ali Sultan'ın az sayıda adamla gelip, Astrabad Türkmenlerinden vergi toplayıp oturduğunu haber aldı. Her nöker bir Türkmen'in yanında; şöyle ki Sultan'ın yanında kimse yok.

Kalkıp Astrabad'a geldi. Kızılbaş birliklerini görüp Sultan'a haber verdiler. Kızılbaşlar on iki bin kişiydi, Sultan'ın başında üç bin kişi vardı. Haberi alınca atlanıp Gürgan Suyu'nun yakasına geldi. Ben fakir bu suyu gördüm; iki yakası yar olup bazı yerlerde yükseklik yüz kari'yi[19] buluyor. Filan geçit, filanca geçit diye daha önceleri çapul yaparken kullandığı geçitler vardı. Yüksek yarın kenarına orduyu konuşlandırdı. Yar tarafına adam koymadı. Askerlerini dört ve beş kat halkalar biçiminde yerleştirdi. Yarın kenarında geniş bir yol bıraktı. Ordunun etrafına –atlılar geçemesin diye– dört siper kazdırdı. Atlarını ve develerini sıkıca bağlattı. O vakit Kızılbaşlar da gelip çattılar ve hemen savaş başlattılar. Her yönden beş yüz ve bin kişilik birlikler hâlinde saldırdılar. Özbekler piyade olarak onları oka tuttular. Kızılbaşlar

17 Güneş akrep burcuna girdiğinde. (ç.n.)

18 Pençyek: Beşte bir; ganimetin beşte biri. (ç.n.)

19 Kari: Türkistan'da 145 cm denk gelen bir uzunluk ölçüsü. (ç.n.)

siperleri aşamadılar. Her defa Kızılbaşlar saldırdığında Özbekler karşı koyarak geri püskürttü. Onlar tüfekle ateş ettiklerinde korunaklı yere çekilip develerin (142a) arkasına saklandılar. Kızılbaşlar çaresiz kaldılar.

Oklu boyunun beği Ababek denen kişi beraberinde on beğ, bahşiler[20] ve elin seçkinleri ile Sultan'ı görmeğe geldiler; leşkerin orta yerindeki düzlükte atlarının dizginlerinden tutup oturdular. Ababek varıp Sultan'a arz etti: "Savaş başa baş geldi, bitti. Kızılbaşlar kaçtıklarında kovalamak için sizin atlı adamlarınız yok; geri dönünce yine yerinde duruyor. Bana izin verin atlanıp, bir taraftan çatışma çıkarayım." Sultan izin verdi. Ababek atını çekip kapı için bırakılan yerden dışarı çıktı. Ababek, Sultan katından izin alıp geri döndükten sonra huzurda bulunan kişiler sordular: "Buna niçin izin verdiniz? Bizim sayımızı az bulunca Kızılbaşlara katılmak isteyebilir."

Sultan dedi: "Kızılbaşlar on iki bin kişidir. Üç yüzü de fazla olsun. Kendi gelen kişilere kötülük yapmak namertlerin işidir. Ben kendimi Hüda'ya emanet ettim."

Ababek atlandı, bir taraftan Kızılbaş'a saldırdı. Kızılbaş'tan karşılık alınca arkasını Özbeklere verdi. Onlar geri dönünce peşlerinden yürüyüp tekrar saldırdı. Beş altı kez böyle yaptıktan sonra çarpışma iyice kızıştı. Özbeklerin tamamı herkes karşısındakinin üzerine yürüyerek vuruşmaya başladı.

Ababek, Kızılbaşların arkasına dolandı. Özbekler (142b) yürüyüp savaşarak bir düzen oluşturdu. Ababek arkalarından ve Özbekler önden "Allah, Allah!" diyerek Kızılbaşları sıkıştırdılar. (Kızılbaşlar) dayanamayıp kaçtılar. Deve ve atlarını piyadeler aldı. Sonunda hepsi atlanıp Kızılbaş'ın peşine düştüler. Gün batışına kadar kovaladılar. Bedr Han dâhil Kızılbaşlardan çok az kişi kurtuldu. Sultanın emîr-i ahuru[21] anlatmıştı: "Sultan'a gelen atların dokuzda birini alıyordum. Ben yedi yüz at aldım. Geriye kalan ganimeti buna göre kıyaslayın."

Bu olaydan on beş on altı yıl sonra Ürgenç'ten güz başlarında sefere çıktı. Horasan'ın Hocend vadisine varıp orada kışladı. Ni-

20 Hocalar. (ç.n.)

21 İmrahor. (ç.n.)

yeti bahar başlarında atlanıp Irak'a[22]* akın yapmak, Şah Tahmasb gelirse onunla savaşmaktı.

Büyük çille[23]** içinde iki kalçasının orta yerine çıban çıktı. Bunu kimseye söylemedi. Çıbanın zamanı geçtikten sonra yatağa girdi. Adamları (yarayı) görmek istediğinde müsaade etmedi. Zira öyle utangaç bir kişiliği vardı ki taharet yaptığını kimse görmemişti. Sonunda: "Sırtınızdaki giysinizi kesip bakalım." dediler, onu da kabul etmedi. Zorla giysisini parçaladılar; tedavi zamanının geçtiğini gördüler, yarayı dağladılar; bir fayda etmedi. Hak rahmetine kavuştu. Tarih dokuz yüz yetmiş altı, sığır yılı; kırk yaşındaydı.

Sultan'ın tarihini bir şair nazımla anlatmıştır.

Kıta: (143a)

Server-i Hüsrevân Ali Sultan
Ân ki der dehr nâm-i û fâş est
Ez dem-i âftâb-ı şemşîr-şîreş
Şâh Tahmasb hem çu huffâş est
Reft ân şâh zi âlem u eknûn
Her taraf fitne zi evbâş est
Sali târîh-i fevtişan goftem
Vâh kem ez katl-i Kızılbaş est

Hüsrevlerin serveri Ali Sultan
Odur dünyada namı yayılan
Onun arslan kılıcının güneşinin vaktinde
Şah Tahmasb yarasa gibidir
Ol şah âlemden gitti
Her taraf rezillerin fitnesindedir
Onun kesin ölüm tarihini söyledim
Kızılbaş'ın katlinden az sonradır

22 *Acem Irakı kastedilmektedir. (ç.n.)
23 **Büyük çille: Aralık ve ocak ayları. (ç.n.)

Ali Sultan'ın Huyları

Ali Sultan erdemli kişiydi. Hacım Han anlatır: "Yadigâr Han zamanından ta bugüne kadar Ali gibi kişi doğmadı. İyi huylu, ağzı sıkı, düşmana karşı bahadır, cömert sofralı, yönetim ustası, nökerin hâlinden anlayan, adil siyasetli, kararlı bir kişiydi. Hayâsının haddi hududu yoktu. Öyle ki öldüğü zaman Atabey denen atalığı:[24] "Tende canı var mı yok mu?" diye anlayabilmek için elini yorganın altına sokup ayağını tuttu. Ölüp gitmekte olan kişi gözlerini açıp: "Ölmezden önce hicap ve hayâmı giderdiniz." dedi.

Adaleti şöyle ki atlanıp Horasan'a yürüdüğünde tuğcusunun[25] atı kaybolmuştu. Ordu hareket ettikten sonra kardeşi atı aramak için konak mevkiine geri döndüğünde bir çadırın içinde bir koç kellesi buldu. Onu eyerin yanına bağlayıp geri ordu içine döndüğünde, bir kişi kelleyi tanıyıp, dava edip Sultan'a diz vurdu. Ol kişi, ben bunu yurt yerinde buldum, dedi durdu. Koç sahibi o zaman, (143b) çadırından aldı, diyerek kelleyi alıp geldi. Sultan adamı devenin boynuna astırarak öldürdü.

Bir kere Sultan, sefer sırasında bir bostanın kenarından geçerken gençlerden birisi attan inip iki kavun aldı. Kavun sahibi koşup vardı, konuyu Sultan'a arz etti. Sultan orada durdu, adamı getirtti, kocaman bir ağacı yere çaktırarak adamı astırdı, ölünceye kadar orada bekledi.

Sultan'ın iki oğlu vardı. Büyüğünün adı İskender ve küçüğünün adı Sancar'dı.

İskender babasından altı ay sonra öldü. Sancar divane idi. Öyle de olsa Naymanlardan Kulmuhammed Biy, emekleri geçen ağabeyimin oğludur, diyerek onu Nisay'da padişah yaptı. Sultan'ı sekiz günde bir kere halka gösteriyordu ta ki kimse durumunu anlamasın. Bazen kendisi Sultan katına girip çıkarak "Sultan böyle dedi, öyle dedi." diye bir şeyler anlatırdı. Bazen Sultan'ın mahremlerinden birisine bir şeyler öğretirdi; Kulmu-

24 Atalık: Babalık, bazı lehçelerde üvey baba. Burada "Atabey" (hükümdar çocuklarının yetiştirilmesinden sorumlu olan kişi) unvanı yerine kullanılmıştır. (ç.n.)

25 Tuğcu: Tuğ taşıyan kişi. (ç.n.)

hammed kendi misafir odasında otururken gelip derlerdi: "Atabek Sultan sizden bazı hizmetler istedi, bunu hemen yapmanızı istediler." Mesela filan kişiye bin tenge armağan ettiler. Hüdaykulu'ya beş bin tenge, Allahkulu'yu şaha elçi gitmesini istediler. Ol (144a) peşkeşi hemen yapsın; hazinede ne varsa alıp versin. Orada bulamadığını başka yerden temin etsin, değerini divana yaptırsın. Filan işi Hüday Nazar'a yaptırsın. Kulmuhammed Beğ'in Sancar Sultan adına yaptığı tasarrufların hangi birini anlatayım? Başka işleri bunlar üzerinden kıyas kılın.

Yirmi beş yıl böylece Sancar'ı padişah kılıp oturdu. Ondan sonra Sancar öldü. Nesli kalmadı.

Hacı Muhammed Han'dan Başlayarak Akatay Han'ın Oğullarının Zikri

Altı oğlu vardı. İlki Hacı Muhammed Han, ikinci Mahmud Sultan, üçüncü Pulad Sultan, dördüncü Temur Sultan, beşinci Allahkulu Sultan, altıncı Süleyman Sultan.

Allahkulu yirmi iki yaşında öldü. Süleyman on sekiz yaşında öldü. Mahmud Sultan kırk yaşında öldü. Altı oğlu kaldı. İlki Muhammed, ikinci Emin, üçüncü Ali, dördüncü Muhammed Emin, beşinci Arab, altıncı Akbaba. Emin ile Muhammed Emin babalarından sonra öldüler. Geriye kalan dördü ile Muhammed Sultan'ın iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Şah Ali ve küçüğünün adı Şah Baht. Ol ikisini, keza bu dört oğuldan olan üç dört yaşlarında oğlanlar vardı, bunların tamamını Abdulla Han şehit etti. Ali Sultan ile Arab Sultan'ın eşleri hamile idiler. O iki kadının (144b) başlarına kişi tayin edip saklattı. Birisi kız doğurdu ve diğeri oğul doğurdu; aynı gün onları öldürttü.

Temur Sultan kırk yaşında öldü. Üç oğlu vardı. İlki Muhammed Sultan, ikincisi Kadirberdi Sultan, üçüncüsü Ebulhayr Sultan. Bunların üçünü de Abdulla Han öldürdü.

Pulad Sultan'ın dört oğlu vardı. İlki Baba Sultan, ikincisi Hamza Sultan, üçüncüsü Kopçı Sultan, dördüncüsü Pehlivankulu Sultan. Pulad Sultan'ı üç oğlu ile bir arada Abdulla Han şehit etti. Pehlivankulu Sultan babasından beş yıl sonra kendi eceliyle öldü.

Pulad Sultan'ın Huyları

Pulad Sultan akılsız ve gayretsiz, tentek kişi idi. Biz küçükken onun çok hikâyelerini anlatırlardı. Yaptığı işler halk arasında unutulmasın diye üç dört hikâyesini anlatalım.

Onun iki âdeti vardı. Bir, konuşurken bir söz söyler, akabinde "şalf ru"[26] der ve iki küçük parmağını büker, orta parmağını başparmağına sürerek iki küçük parmağına vurur ve "şark şark" diye bir ses çıkarırdı. Nitekim maskaralar ve hokkabazlar da bunu yaparlar. İki eliyle de öyle yaparak "şalf ru" derdi. Her yaptığında bir "şalf ru" derdi.

Bir gün: "Horasan'a gidecek bir kervan var mı?" diye sordu. "Kervan dün yola çıktı." dediler. Bir kişiye buyurdu: "Kervanın (145a) tamamını alıp gel." dedi. Ol kişi Sağça Kuyu'sunda kervanın peşinden yetişip geri Hive'ye getirdi. Ol Müslümanlar sandılar ki, Sultan kesinlikle Horasan'a savaş açacak, yoksa başka bir iş için bizlerden birimizi çağırmak yeterli olurdu. Kervan halkının tamamını Sultan'ın önüne getirdiler. Sultan bunların yüzlerine bakıp elleriyle "şark şark" ses çıkarıp dedi: "Bana yedi paki,[27] şalf ru." Bunu dört beş kere tekrarladı. Kervan halkı bir şey anlamadı. Sultan'ın nökerleri anlattılar: "Bana yedi adet paki getirin, başka bir şey gerekmez, diyor, varın gidin."

Gün geldi Abdulla Han Ürgenç üzerine yürüdü. İlk gelişinde alamadı. Yengi Ark'tan geri döndü. Abdulla Han Yengi Ark'ta dururken genç yiğitlerden beş yüz kişi beklemedi: "Bugün düşman gözcüleriyle çarpışalım." diyerek atlanıp gittiler. Pulad Sultan: "Ben de giderim." diyerek atlandı. Kardeşi Temur Sultan: "Genç oğlanlara katılıp nereye gidersin?" diye ayıpladı. Beğler de hep ayıpladılar. Dinlemedi, çekip gitti. Gözcülerle çarpıştıklarında önce galip oldular. Çarpışma kızışınca kopamadılar; bu arada düşmana yardım gelince onlar geri kaçtılar. Pulad Sultan herkesten önce kaçıp attan inmiş, Hive'nin (145b) kapısında, kapı eşiğinin üzerine çıkıp düşmana karşı kollarını açarak: "Gelebilirsen gel! Şimdi şehre nasıl gireceksin?" diye feryat ediyormuş.

Üç eşi vardı. İlkinin adı Azize Hanım'dı; Elbars Han'ın torunu. Ol gün onun evine vardı. Kadınların karşısında: "Bugün öyle sa-

26 "Hafifmeşrep kadın" anlamında bir taklit sözcüğüdür. (ç.n.)

27 Paki: Ustura. (ç.n.)

vaştım, böyle vuruştum." diye kendini övdü. Azize Hanım onun bu sözleri yüzünden misafir kadınlara karşı çok mahcup oldu: "Tamam, bırakın şimdi." dedi. Sultan kızdı, ona sövdü, harum da karşılık verince, kendisine: "Bok yeme, yaban domuzu!" diye hakaret etti. Hanım: "Ama yaban domuzunun erkeği de domuz olur." dedi. Sonunda çomağı alıp saldırınca kadın kalkıp kaçıverdi. Yüksek sofadan düşünce de kalçası kırıldı. Bu kadar anlattık, yeter.

Kardeşi Temur Sultan'ın Huyları

Aklı kıt, sözü tatsız ama yaptığı işlerin tamamı iyi, düşmana karşı bahadır, adil bir kişiydi; ta ölünceye kadar kimsenin evine misafir olup aşını yemedi. Bir keresinde ağabeyini görmek için Hazarasp'tan Hive'ye geldi. Pulad Sultan'ın atalığı Uygur boyundan İndibay denen bir kişi Pulad Sultan'ın ağzı, dili ve iradesi idi. Ol kişi evinde bol miktarda aş, esvap (146a) ve çok peşkeşler hazırladı; Temur Sultan ağabeyini görüp geri döndüğünde Sultan'ın karşısına çıktı, dar bir sokakta diz vurup evine davet etti. Sultan at üzerinde hiç cevap vermedi. İndibay: "Emek veren yaşlı bir kulunum, bu zamana kadar kimsenin evine girmediğini biliyorum. Bana başkalarından daha fazla saygı gösterirsiniz diye bir ümidim var. Uzaktakiler ve yakındakiler der ki, Temur Sultan kimsenin evine misafir olmaz; İndibay'ın evine misafir oldu, aşını yedi desinler." dedi.

Kış günüydü, Sultan'ın üzerinde altın işlemeli, kıymetli taşlarla süslü, altın düğmeli kışlık bir kaftan vardı, onu çıkarıp rikabdarına işaret etti. Ol kişi kaftanı alıp atalığın sırtına saldı. Sonra atını kırbaçlayıp gitti.

Sultan kendisi anlatmıştır: "On beş yaşıma bastığımda bir gün beş on yiğitle beraber atlanıp, Vezir'in kapısından çıkıp gezip dolaşıyordum. Bir köye uğradım. Ev sahibi, bir süreliğine attan inip dinlenin, diyerek bizi evine davet etti. Ol kişinin hatırını kırmadım, attan indim. Bir koyunun derisini yüzüp getirdi. Onun bir kolunu babama götürdüm. Babam sordu: 'Bu ne ettir böyle?' Beraberimdeki kişiler dediler: 'Sultan geziye çıkmışlardı, bir bay (146b) teklifte bulundu, bir koyun kesti. Onun koludur.' Böyle deyince babam: 'Bir kamçı alıp gel.' dedi. Yine dedi: 'Benim yaşım elli oldu, henüz bir kişinin evine girmedim. Sen on beş

yaşına basmadan kişi evine gidip koyun yersen yirmiye varınca at yersin. Nökerlerin de senden ne görürlerse onu yaparlar.' Bir kişiye beni tutturup kendi eliyle yüz kırbaç vurdu. Yüzüm kan revan içinde kaldı. Beyaz bir giysim, kaftanım vardı, tamamen kızıl kan oldu. Ondan sonra huzurdan çıktıp geri dönüyordum, büyük ağabeyimiz Hacı Muhammed Han karşıma çıktı: 'İyi misin Temur, bu ne hâl?' dedi. Olayı anlattım. 'İyi yapmış, yahşi yapmış baban. Yüzünün kanını yıkama, bu ak kaftanını sırtından çıkarıp atma. Yarın sabahtan gelip babanı gör.' dedi. Ben öyle yaptım. Babam önce nasihat etti. Sonra yaptığı işten pişman olduğunu söyleyip özür diledi. Sonunda Türkmenlerin Deveci uruğunu bana verdi: 'Sana ençi[28] olsun.' dedi. Ol vakit Deveci beş altı bin hanelik bir uruktu. Ol gün Hüda-i Teâlâ'yı tanık tutarak ant içtim: 'Ölünceye dek kişi evine düşmem (misafir olmam) eğer haberim olursa nökerlerimi de düşürmem.' dedim."

Mahmud Sultan'ın Huyları

Hacım Han ile onun annesi birdi. Akıllı, kılıklı, (147a) sofralı, tedbirli ve dünya malı konusunda eli katı bir kişiydi. Mollaların, dervişlerin ve şeyhlerin sohbetlerini seven, her zaman bir şeyler soran, evliya menkıbelerini can kulağıyla dinleyen; hesaplarını, reayadan aldıklarını ve nökerlerinin verdiklerini, malının tamamını aklında tutabilen, okuma yazması olmasa da ay ve yıl hesabını, on iki burç ve yıldızların ve görünmez kimselerin[29] hesaplarını tam olarak yapabilen bir kişiydi.

Hacım Han'ın Zikri

Amnek Han'ın oğulları sonradan Ürgenç'e geldiklerinde Akatay Han sadak bağlayıp gelen bir gençti. Geldikten sonra Türkmenlerden reaya olmayı kabul edenlere müdahale etmedi, kabul etmeyenleri çaptı. Akatay Han varıp Göklen elini çaptı. Orada Çakırlar denen uruğun sağ beğinin[30]* kızı da ele geçirildi.

28 Babanın pay olarak evladına verdiği hayvan. (ç.n.)

29 Görünmez kimseler: Metinde "rical-ül gayibin" olarak geçmektedir. (ç.n.)

30 *Türklerin geleneksel etnososyal yapılanmasında önemli yer işgal eden sağ / sol yapılanmasıyla ilgili bir tanımlamadır. (ç.n.)

Alıp eve getirdikten sonra Akatay Han kızı nikâhına aldı. Han'ın ol kadından pek çok oğlu oldu. Hayatta kalanları Hacı Muhammed Han ile Mahmud Sultan ve üç kız idi. Tarih dokuz yüz otuzda, ejderha yılında dünyaya geldi. Yaptığı işlerden üçünü, daha önce anlattık. Burada da şunu anlatalım. Übeyd Han Ürgenç'i alıp halkını Maveraünnehir'e göç ettirdiğinde kendini kimseye belli etmeden Soğd'dan kaçıp Durun'da (147b) Dinmuhammed Han katına varan, "Atlanıp yurdu geri almak gerek." diye ona akıl veren, Dinmuhammed'i atlandırıp getirip Hive ile Hazarasp arasında Übeyd Han ile savaştırarak yenmesine sebep olan kişi Hacım Han idi.

İkinci, Übeyd Han'ın beğlerini öldürmeyip yanına alan, Übeyd Han'ın karşısına geçip ağabeyi Kal Han'ı ve babası Akatay Han'ı, keza bir tekini bile bırakmadan Ürgenç Özbeklerinin tamamını göçürüp getiren, bozulan Ürgenç'i yeniden imar ederek yurt yapan Hacım Han idi. Üçüncü, babasının ölüm haberini alınca Horasan'ın Bağabad denen vilayetinden gelerek babasını öldüren Yunus Han'ın oğlu Kasım Sultanı öldüren, babasının kanını üç aya bırakmayan Hacım Han idi.

Ürgenç'te Eş Sultanı ve Hive'de Dost Sultan'ı öldürüp beyaz keçenin bir ucundan Ali Sultan ve diğer üç ucundan üç kardeşi tutarak Hacım Han'ı ortasına oturttular ve otuz dokuz yaşındayken at yılında, tarih dokuz yüz altmış dokuzda Ürgenç vilayetinde han seçtiler.

Hacı Muhammed Han'ın Han Oluşundan Ölümüne Kadar Yaşanan Olaylar

Hacı Muhammed Han, han seçildikten dokuz yıl sonra Ali Sultan öldü. Hacı Muhammed Han Ürgenç'i aldı. Mahmud Sultan'a ise Vezir'i verdi. Bu olaylardan birkaç (148a) yıl sonra Abdulla Han leşker çekip Ürgenç üzerine yürüdü. O zaman Hacı Muhammed Han kendisi Horasan'a gitmişti. Pulad Sultan Hive'de ve Temur Sultan da Hazarasp'ta idi. Abdulla Han'ın sefere çıktığı haberi gelince Temur Sultan hemen Hive'ye geldi. Hazarasp'ın Özbek ve Sartlarını, keza Kuba Dağ'dan[31] yukarıda otu-

31 Başka bir nüshada Kabanak Dağı olarak geçmektedir. (ç.n.)

ran Özbek ve Sartları Hive'ye getirdi. Kale kapısı önünde yüksek bir siper kurdu. Ürgenç halkı Ürgenç'e, Hive halkı da Hive'ye kapandı. Bozkırda oturan bin evli ve iki bin evli Özbeklerin hepsi birer sağlam yere çekildi. Her gün Hacı Muhammed Han'a bir kişi göndererek haberleştiler, öylece oturdular.

Abdulla Han, Kulancı'ya geldi. Gözcüler Yengi Ark'ta bekliyordu. On gün sonra Horasan'dan bir kişi geldi: "Hacı Muhammed Han geliyor." dedi. Bunun gerçek mi yalan mı olduğunu bilemedi. Sonunda elli kişi gönderdi: "Nevhast'a varın, oradan Kum Kale'ye varın, oradan İsem Mahmud Ata'ya varıp durun. Bekleyin. Eğer Hacı Muhammed Han'ın geldiği haberi gerçekse çeriden ayrı düşen bir kişiye rastlarsınız alıp bana gelin." diye tembihledi. Ol kişiler İsem Mahmud Ata'ya vardılar. Kat Çağataylarından altı kişiye rastladılar, onları yakalayıp Abdulla Han'ın karşısına geldiler. Han durumu sordu. (148b) Katlılar dedi: "Hacı Muhammed Han Nisay'da idi. Sizin buraya geldiğiniz haberi ulaştı. Ol gün atlandı. İlerleyip geliyor; biz Han'dan peşgâh'ta ayrıldık. Dün Han Ürgenç'e varıp yerleşti." Abdulla Han bu haberi alınca bir kişi gönderdi, Pulad Sultan ile Temur Sultan'a, barışalım, diye. Bunlar da kabul ettiler. "Bugünden sonra birbirimize kötülük yapmayalım." dediler. Geri dönüp Buhara'ya yürüdü.

Abdulla Han'ın İkinci Kere Gelişinin Zikri

Bu gelişe üç şey sebep oldu.

Birisi şu ki Abdulla Han'ın namını duyan Rum padişahı Piyale Padşah[32] denen kişiyi elçi gönderdi: "Ben bu tarafta olayım, Abdulla Han öteki tarafta olsun, Şah oğlunu ortadan kaldıralım." dedi. Abdulla Han Piyale Şah'ı iyice ağırlayıp geri gönderdi. Gelirken Hindistan yoluyla üç yılda gelmişti. Piyale Padşah: "Buradan Ürgenç'e varayım, oradan Türkmen'e geçip gemiyle Şirvan'a varırım; bu güzergâhtan İstanbul dört aylık yoldur." deyip Ürgenç'e geldi. Hacı Muhammed Han'ın oğlu Muhammed İbrahim Sultan malının tamamını aldı, yalnız Rum'a gitmeğe

32 Türkistan ağızlarında Osmanlı söz konusu olunca "padişah" ve "paşa" kavramları hep karıştırılıyor. "Paşa" yerine "padişah" kullanılır. Yakın tarihte Enver Paşa halk arasında Enver Padşa (padişah) olarak adlandırılmaktaydı. (ç.n.)

yetecek kadar harçlık verdi. Mangışlak'a gönderip Şirvan gemisine bindirerek gönderdi. Abdulla Han bunları duyunca çok ağırına gitti. (149a) O zaman Şirvan Rum'a bağlıydı. Maveraünnehir'in hacıları ve tacirleri, Kızılbaş yüzü görmeyelim, diyerek Ürgenç'in yukarısından Mangışlak'a varır, orada gemiye oturup Şirvan'a varırlardı.

Abdulla Han Ürgenç'e gelmeden bir yıl önce Hacı Kutas denen kişi çok sayıda hacıya ve kervana öncülük yaparak Hive'ye geldi. Pulad Sultan'ın büyük oğlu Baba Sultan onların mallarının tamamını aldı. Sonunda piyade Buhara'ya kadar kovalayıp bıraktı.

Hacı Kutas Buhara'ya varıp, diz vurup arz etti. Abdulla Han dedi: "Hacı Muhammed de benim gibi bir padişah; Ürgenç başka bir yurttur ve o da benim nökerim değil." Hacı Kutas şöyle karşılık verdi: "Yarın Tanrı hâkim ve Peygamber şefaatçi olduğunda seni tutup (Tanrı karşısında) diz vurur ve derim ki: 'Tanrı'm, Hacı Muhammed'in gücü Abdulla Han'ın bir nökerinin gücü kadar değildi. Abdulla Han'ın ona gücü yeterdi ama üşendi, varıp benim hakkımı alıp vermedi.' derim." Han dedi: "Hacı, çok büyük yere sığındın. Tamam, tamam, elimizden geleni yapacağız."

Üçüncü sebep şu ki Avaniş Han'ın torunlarının tamamı öldü. Abdulla Han'ın Luli'den[33] doğma bir gayrimeşru oğlu kaldı. Merv ile Abiverd ona bağlıydı. Hacı Muhammed Han'ın (149b) kardeşlerinin çocukları her yıl Merv'i yağmalayıp: "Yazık, Merv'e ki bu Luli velede kalmış." der, çok hakaret ederlerdi.

Nurum Han,[34] azarlamalara dayanamayıp Abdulla Han'a geldikten sonra Abdulla Han atlanıp Merv'e geldi. Merv Özbeklerinin Buhara'ya sürülmesi için bir kişi görevlendirdi. Merv'e egemen oldu. İçtiği şarap Nurum Han'ı çakırkeyif kılmıştı. Durumu yanlış hayal ettiği anlaşıldı. Bir gece yirmi otuz kişi ile kaçıp Ürgenç'e, Hacı Muhammed'in katına geldi. O geldiğinde Abdulla Han Merv, Abiverd ve Nisay ve Bağabad'ı aldı. Durun'da Hacı Muhammed'in oğlu Arab Muhammed Sultan –ki bu fakirin babası olur– o kaldı. Durun'dan başka Hacı Muhammed Sultan'ın

33 Luli: Bir Çingene topluluğu. (ç.n.)

34 Nurum Han: Nurmuhammed Han adının kısaltması. Krş: Hacı Muhammed Han=Hacım Han vb. (ç.n.)

elinde Horasan'da bir vilayet kalmadı. Abdulla Han geri dönüp Buhara'da kışladı. Ürgenç Özbeklerinin ağzı bölündü. Yarısı: "Abdulla Han gelirse çarpışalım." dedi, öteki yarısı: "Neden çarpışalım? Abdulla Han gelirse dağılırız; iyilerimiz beğ ve avamımız nöker olur." dedi. Hacı Muhammed Han, elinin çarpışmayacağını (150a) duyunca oğlu Muhammed İbrahim'i Ürgenç'te bıraktı. Diğer oğlu Sevinç Muhammed'i, onun iki oğlunu, Muhammed İbrahim'in bir oğlunu ve kendine bağlı nökerlerini aldı. Ta ki: "Durun'a gidip Arab Muhammed Sultan katına varırım, bahar olunca Nisay'ı düşmandan alırım." diyerek, Büyük çillenin ortalarında Ürgenç'ten çıkıp gitti.

Ol vakitte Hazarasp'ta Temur Sultan'ın üç oğlu vardı ve Hive'de dört oğlu ile beraber Pulad Sultan vardı, Ürgenç'te Hacı Muhammed Han oğlu Muhammed İbrahim Sultan vardı. Vezir'de Mahmud Sultan'ın dört oğlu ve sadak bağlayacak[35] yaşta iki torunu vardı. Küçük çilleden sonra Abdulla Han gelecek, haberi ayyuka çıktı. Hive'den on kişi ve Hazarasp'tan da on kişi gözcülük yapmak için Daruğan Ata'ya gönderildi. Şubatın ilk günü onların çoğunu öldürdüler, yalnız üç kişi kaçıp geldi. Bu haber alan Muhammed Sultan: "Abdulla Han bundan önce geldiğinde babam Hazarasp'ı bırakıp evi ve eliyle Hive'ye taşındı. Hive'de Abdulla Han büyük yığınak yapsa da burada fazla duramadı ve gerisin geri döndü. Şimdi de öyle yapmak gerekir." diyerek Hive'ye taşındı.

Özbek elinin tamamı Sultan ile beraber göç edip Hive'ye geldi. İki gün sonra birbirlerine güvenemediler, bu yüzden Hazret Pehlivan'ın (150b) mezarına varıp Kur'an üzerine ant içtiler. Yine de birbirlerine güvenmediler: "Hive'de yığınak kılıp birikip duramayız. Vezir'e varalım, gücümüzü bir kılalım, yığınak bir yerde olsun dediler." ve ertesi gün kalktılar Temur Han'ın üç oğlu ve Pulad Han'ın dört oğlu ile hizmetli halkın tamamı arabalarla –toya varıyorlarmış gibi– namaz vakti göç ettiler. Öğle vakti olduğunda son araba kale kapısından çıktı. Yüklerini yüklediler, tavuklarını arabanın arkasına bağlayıp gittiler. İki bin evli göçün önü Zah Arkı'nın aşağılarına geldi, son arabalar ise ancak halk uyurken gelip yetişti.

35 Ok kabı taşıyabilecek yaşta. (ç.n.)

Abdulla Han'ın Hocamkulu adlı sipehsaları, üç bin kişi ile Hive'ye geldiğinde araba kervanı daha bitmemişti. Gelip Hive'ye girdi. Kale kapısına geldi, tellal çığırttı: "Kalan Özbeklerin soylu ve avam, tamamı gelsin, armağanlar verelim, soylularına Han'dan mülk alıp verelim, avamını nöker yapalım." dedi. Halk toplanıp geldi. Hepsinin adını listeye aldı, sonunda dedi: "Sabahleyin yola çıkacağım, Han'dan bir şeyler uman kişiler –Özbek veya reaya– benden geri kalmasın."

Geceyi burada kaldı, sabahleyin atlanıp Pulad Sultan'ın peşinden gitti. (151a)

İmdi Pulad Sultan'ı anlatalım. Geç saatte Hive'den bir kişi geldi: "Hocamkulu Kuşbeği gelip şehre girdi." dedi. Aklına kötü bir şey gelmedi. Yükleri arabaya daha sağlam bağlayıp tavuklara yem ve su vermekle ilgilendiler. Sabahleyin göç ettiler. Öğlen olduğunda Alma Atişken Kalesi'ne vardılar. Ol vakit gözcü gelip, düşman yetişti, dedi. Arabaları bir araya getirdiler, arkasında tertibat aldılar. Düşman nizamlı biçimde yaklaştı, çatışma başlattı. Kişileri araba ve hayvanların arkasından çıkarmadılar. Bir kadar çarpıştılar, sonunda kaçtılar. Düşman çok mal ele geçirdi ama esir alamadı. Yalnız Pulad Sultan'ın oğlu Kopçı Sultan'ı canlı olarak ele geçirdi. Diğer sultanların tamamı kaçıp Vezir'e gitti.

İki gün oturduktan sonra Vezirli sultanlar: "Biz Abdulla Han'a hiç kötülük yapmadık. Hocaların ve kervanın mallarını alan Baba Sultan'dır. Bunu aramızda tutmayalım." diyerek onu kovdular. Babası Pulad Sultan, iki kardeşi Hamza ve Pehlivankulu, toplam dört kişi, Hacı Muhammed Han'ın peşinden giderek Durun'a vardılar. Mahmud Sultan'ın dört oğlu ile iki torunu, Temur Sultan'ın üç oğlu, Ürgenç'ten Hacı Muhammed oğlu (151b) Muhammed İbrahim Sultan evleriyle göçüp Vezir'e geldi. Onlarla beraber –küçükler hariç– on prens geldi. Bunların tamamının başında, Mahmud Sultan'ın Ali adlı büyük oğlu vardı; beli sakattı, otururken ve yürürken kaftan altından pek anlaşılmıyordu. Ata bindiğinde ise acı çeker, yol gidemezdi. Tamamının dili ve ağzı ol kişiydi.

Abdulla Han gelip kaleyi kuşattı. Bir ay sonra adam gönderdi: "Baba Sultan'ın yaptığı işe kızıp geldim. O burada yok. Biz kardeşiz. Sizin bir suçunuz yok, gelin beni görün." dedi. Birbir-

lerine söylediler: "Abdulla Han'la bizim aramızda kan davası ve düşmanlık yok. Sonuçta Hacı Muhammed Han oğulları ile bir arada Horasan'da dururken bize kötülük yapmaz; gidip görmemiz iyidir." dediler. Sonunda bir kişi gönderdiler: "Beğler gelip ant içseler, çıkar görüşürüz." diye haber gönderdiler.

Abdulla Han bu defa Hasan Hoca Nakib'i ve atalığı Serhin Beğ'i ve divan beği Muhammed Baki ve Semerkant hâkimi Hacıbey ve Pervaneci Dostum Beğ Arğun'u gönderdi. Bu beş kişi gelip Tahta Köprü üzerine oturdular; on sultan ve otuz kırk avam bunlarla beraber oturup ant içtiler. Beğler kale kapısına geldiklerinde halk şöyle konuştu: (152a) "Bu gelen kişiler elin başı ve yurdun medar-ı iftiharıdır. Abdulla Han bunların bir tekinin tırnağını Ürgenç'in tamamına vermez. Bunları tutalım, beraberlerinde gelen kişilere bir mektup verelim. Diyelim ki biz bu kişileri düşmanlık için tutmuyoruz, izzet ve saygıyla bakarız; sizler Buhara'ya varıp yerleştiğinizde biz de bu beğleri yolcu ederiz." Ali Sultan buna karşılık: "Bu ne sözdür, siz ne söylüyorsunuz? Biz Abdulla Han ile hiç ayrılmayan kardeşleriz. Ürgenç'i bize verip gider, eğer vermezse alıp gider. Sonunda her birimize Ürgenç ve Vezir'den daha değerli yerler verir. Hacı Muhammed Sultan ile oğulları hayattayken bize kötülük yapmak gönlünden geçse bile yapmaz." dedi. Halk çok ısrar etti. Prens denilen hayırsızlar halkın sözünü makul bulmadı. Ant içip oturduklarında yiğitler saldırdılar, sultanlardan izinsiz beğleri yakalamak istediler. Aksakallılar onları ikaz edip geri çevirdiler. Beğlerin andına inanan prensler ve avam temsilcileri gidip Abdulla Han'ı gördüler. Prensleri Dadhah yasavulu ve Sağriç hâkimi Eşimbey denen kişiye havale etti. Özbekleri sipehsalar Hacemkulu Kalmık'a havale etti. Hacemkulu uruk uruk, ev ev hepsini listeye aldı. Evleri onar (152b) ve yirmişer olarak birer devlet memuruna kişiye havale ederek muhassıl[36] tayin etti ve hepsini sürdü. Ürgenç ile Vezir'i Sarı Oğlan denen kişiye verdi. Hive'yi Dörmen boyundan Mengliş Bay'a verdi. Hazarasp'ı, kendi nökerlerinden Hace denen birisi vardı, ona verdi. Hazarasp'ın Kervek denen beldesini de yine ona verdi. Ürgençli Türkmenlerin Bayat uruğundan bir molla imamı vardı; Kat'ı ona verdi. Tarih hicri bin iki, yılan yılında Ürgenç yurdunu alıp gerisin geri Buhara'ya döndü.

36 Muhassıl: Tahsilat memuru. (ed.n.)

Pulad Sultan oğlanları ile Durun'da Hacı Muhammed Han katına vardı. Onlardan bir ay sonra bir adam gelip "Abdulla Han Ürgenç'i aldı." dedi. Hacı Muhammed Han'ın büyük oğlu Sevinç Muhammed Sultan ve onun oğlu İbadulla, yine başka bir oğlu Arab Muhammed Han, ki ben fakirin babası olur, onun oğlu Esfendiyar Sultan, Hacı Muhammed'in başka bir torunu, Muhammed İbrahim Sultan'ın oğlu, Hacı Muhammed Han'ın yine başka bir oğlu Muhammedkulu Sultan... Bunların tamamı; üç oğul, dört torun Abdulla Han ile Buhara'ya gitti. Pulad Sultan'ın üç oğlu, Dinmuhammed'in torunu olan ve Merv'i Abdulla Han'a peşkeş çeken Luli velet... Bunların tamamı, on bir kişi, Irak'a Şah Abbas Mazi katına (153a) gittiler. Pulad Sultan: "Yaşım yetmişe gelmiş, kâfir içine nasıl varırım? Ben bunamış bir kişiyim, Abdulla Han beni neden öldürsün ki?" dedi ve sonunda dönüp Abdulla Han katına gitti.

Hacı Muhammed Han'ın katında üç bin kişi vardı, tamamı evlerine geri döndü. Hacı Muhammed Han'ın yanında soylular ile avamdan toplam yüz elli kişi kaldı. Abdulla Han Buhara'ya vardıktan sonra Pulad Sultan ile onun Kopçı adlı oğlunu, Hacı Muhammed Han'ın oğlu Muhammed İbrahim Sultan'ı, Temur Sultan'ın üç oğlunu (Muhammed Sultan, Kadirberdi Sultan, Ebulhayr Sultan) Mahmud Sultan'ın dört oğlunu (Muhammad Sultan, Ali Sultan, Arab Muhammed Sultan ve Akbaba Sultan), Muhammed Sultan'ın iki oğlu Şah Ali Sultan ile Şah Baht Sultan'ı, sadak taşıyabilen on iki delikanlıyı ve yine yaklaşık on küçücük çocuğu... Tamamını bir günde Sağırç vilayetinde Ak Suyu'nun kıyısında şehit etti. Ürgenç Özbeklerinin ünlü zengin kişilerine muhassıl tayin ederek mallarını aldırdı. Avam halkı kişi başına otuz tenge vergiye bağladı. Ol zaman Abdulla Han'ın bir tengesi bir altından değerliydi. Bulamayıp kaçanların tengesini kefil olan kişilerden aldı. Bulamayıp da oğlunu kızını satarak ödeyen çok oldu. Bir kazandan aş yiyen on kişi on beş kişi (153b) vardı; tamamından ayrı ayrı tahsil etti.[37] On yaşındaki erkek çocuğu tek hane yazdırıp vergi tahsil etti.

Hacı Muhammed Han kardeşlerinin oğulları ile hep beraber varıp Kazvin'de Şah'ı gördü. Şah, Hacı Muhammed'i karşıladı;

37 Bir ailede herkesten ayrı vergi tahsil edildi anlamındadır. (ç.n.)

attan inmesine yardım etti. Elinden tutup getirdi, yerine oturttu. Kollarını kavuşturup: "İyi geldin, hoş geldin han baba." dedi. Çok armağan verdi. Sevinç Mahmud Sultan iki oğlu ile beraber: "Kâfir içinde duramam." diyerek Rum'a gitti. Ötekiler Hacı Muhammed ile beraber üç yıl burada oturdular. Yılan yılında vardılar, üç yıl durdular, at yılı oldu.

Koyun yılında yaltırak[38] yıldızı doğan zaman Abdulla Han oğlu Abdülmümin Horasan'ın tüm vilayetlerini aldı. Esferain denen vilayette Kızılbaşlar kaleye kapanıp kalmıştı, gelip orasını kuşattı. Esferain halkı adam gönderdi. Şah Abbas büyük bir ordu ile Kazvin'den atlanıp Bestam'a geldi.

Hacı Muhammed Han'ın Irak'tan Gelip Ürgenç'i Alışı. Abdulla Han'ın Üçüncü Kez Ürgenç'e Gelişinin Zikri

Ol vakit Astrabad Türkmenlerinin İmir denen uruğu Aliyar Bek denen kişinin elindeydi. Bestam (154a) ile Astrabad kenti birbirine yakındır. Sultanlar Hacı Muhammed Han katına geldiler dediler: "Astrabad'daki Türkmenler kendi öz elimiz. Duyduk ki Hive'de sipahilerden altmış kişi, Ürgenç'te kırk kişi varmış. Gidersek Türkmenlerin yardımıyla yurdu alır, ondan sonra felek nasıl eylerse ona layık işler yaparız. Eğer Şah'a söylersek izin vermez; söylemeyelim, bu gece gidelim, diyoruz."

Han uygun bulmadı. Bunlar Han'ın sözünü tutmadılar. Hacı Muhammed Han'ın iki oğlu; Arab Muhammed Sultan ile Muhammedkulu Sultan, Pulad Sultan'ın üç oğlu; Baba Sultan, Hamza Sultan ve Pehlivankulu Sultan halk uykudayken atlanıp gittiler. Sabah vakti Türkmen gözcülerin bulunduğu yere geldiler.

Hacı Muhammed Han sabahleyin Şah'a geldi, olayı anlattı. Şah: "Abdulla Han hayattayken yurdu geri almak imkânsız; alabilseler de başlarını verirler. İmdi onlar benden izinsiz gittiler; geri benim katıma gelmeğe utanırlar, başka yerlere gider, sonunda ziyan olurlar. Sen han baba, onların peşinden git. Söyle utanmasınlar, korkmasınlar, yine dönüp benim katıma gelsinler." dedi.

---

38 Parlak yıldız: Ağustos başlarında görünen kuyruklu yıldız kastedilmektedir. (ç.n.)

Hacı Muhammed, bu sözü duyunca (154b) iki torununu ve çadırını orada bırakarak yalın at ile yola koyuldu. Astrabad'da peşlerinden yetişti. Oradan Küren Dağı'na geldiler. Teke ve Yovmut'tan elli altmış kişi de onlara katıldı. Ol vakit Mangışlak çözülmüştü; Ersarı Mangıtlarının çok akın yapması yüzünden halk gelip Kördüş ve Orta Kuyu'ya yerleşmişti. Bunlar Ersarı içine geldiler; kendilerine beş altı yüz kişi katıldı. Teke ve Yovmut, Mahmud Sultanoğullarının reayası idi. Mahmud Sultan ile Hacı Muhammed Han aynı anneden doğmaydı. Bu yüzden Hacı Muhammed Han oğullarına katıldılar. Ersarılar Pulad Sultan ile Temur Sultan'ın reayası idi; bu yüzden Baba Sultan'a katıldılar. Peşgâh'a geldikten sonra Hacı Muhammed Han iki oğlu ile Ürgenç'e gitti. Baba Sultan iki kardeşiyle beraber Hive'ye gitti. Sarı Oğlan Ürgenç'in iç kalesine kapandı. Beraberinde kırk elli adamı vardı. Gece olunca kalenin bir yerini delip girdiler ve Sarı Oğlan ile nökerlerinin tamamını öldürdüler. Teke ve Yovmut'tan beş altı kişi kaldı, ötekiler ganimeti topladılar, develeri yüklediler, evlerine geri döndüler. Baba Sultan Hive'ye vardı. Ol vakit Hive'nin iç kalesi yoktu, içindekiler büyük kaleye kapandı. Sartlar kaleyi bozdular, (155a) Berdi Mengliş Beğ'i yüz adamıyla beraber öldürdüler. Hazarasp hâkimi ile Kat hâkimi Buhara'ya kaçtı. Baba Sultan ile gelen Ersarılardan sadece on beş kişi kaldı, ötekiler ganimeti topladılar, develeri yüklediler, evlerine geri döndüler.

Baba Sultan Hive'de on gün oturup Hangâh'a vardı. Kardeşi Hamza Sultan: "Ben Hangâh'ta on gün şarap içerim." diyerek orada kaldı. Baba Sultan ise Hazarasp'a vardı, gereken talimatları verdi, geri dönmek üzereyken yiğitlerden birisi kıble tarafına bakıp seslendi: "Ey, bu gelenlere bakın, bunlar kimdir?" dedi. Baba Sultan fırlayıp baktı, düşmanın bastırdığını gördü. Sıkı giysili, bodur ala atlı, kılıcı omzunda asılı birisi en öndeydi. Onun hemen arkasında başka bir ala atlı, onun da arkasında otuz kişi bir yığın hâlinde geliyordu.

Baba Sultan kapıya taraf koştu, kapının bir kanadını kapattı, diğerini kapatmadan önce bodur atlı savaşçı üç kere saldırdı. Onun arkasında çabdar atlı üç kere saldırdı. İkisi de geri döndü. Kale duvarından tüfekle ateş açtılar. Düşman kapı önünde, tüfek mermilerinin ulaşamadığı bir mesafede toplandı. Yüz elli (155b) kişiydi. Seslenip haber sordu. Sartlardan birisi dedi: "Baba Sul-

tan, kalenin içinde, dışarıda sipahilerden başka kimse yok. Kardeşi Hamza Sultan Hangâh'ta." Bu sözleri işitince geri döndüler ve yüz elli kişi Hangâh üzerine yürüdüler. İkindi vakti aniden Hamza Sultan'ın üzerine gitti. O, pazar yerindeydi. Yayan halde çarpıştı; başında elli altmış kişi vardı. Öğleden ta halk yatıncaya kadar çarpıştılar. Birkaçı çarpışırken birkaçı da damı delerek içeri girdi. Orada yakaladıklarının tamamını öldürdüler. İmdi bu düşmanın neden geldiğini anlatalım.

Abdulla Han, tarih hicri bin dörtte, koyun yılında çerisini toplayıp yaltırak yıldızı doğan vakit Buhara'dan atlandı. Bundan önce anlatmıştık, ol günlerde oğlu Abdülmümin Han Esferain'de idi. "Bu kış oğlumla Horasan'da kışlarım. Uygun olursa baharda Irak üzerine yürürüm." diyerek Hocamkulu'ya emir verdi: "Sen eravul ol. Ta ki Çaharcuy'dan geçerim, Kördüş'te şahinle ördek avlarım." dedi. Hocamkulu'ya bağlı birlikler suyu geçerken Hazarasp hâkimi kaçıp geldi: "Bu gün dört gün oldu, Baba Sultan (156a) Irak'tan gelip Hive'de Mengliş Beğ'i öldürdü." dedi. Bu kaçıp gelen hocayı Abdulla Han huzuruna gönderdiler.

Han olayı haber aldıktan sonra Hocamkulu'ya emretti: "Sen Ürgenç üzerine yürü, ben de arkanızdan geliyorum." dedi.

Baba Sultan Hive'yi aldıktan üç gün sonra Hazarasp kapılarına düşman dayandı. Hamza Sultan'ı Hangâh'ta aldıktan sonra Hocamkulu buraya geldi. Ol gece Hacı Muhammed Han üzerine yürüdü. Hacı Muhammed Han'ın küçük oğlu Muhammed Sultan düşman karşısında bahadır, iyi nişancı, cesur, iyi bir yiğitti. Babasına: "Siz ağabeyim ile Ürgenç'te duruyorsunuz, ben birkaç kişiyle Baba Sultan'a varayım." deyip Ürgenç'in Çağatay ve Türkmenlerinden birkaç kişi aldı. Buhara'ya götürülen "Ürgenç Özbeklerinden olan Mangıtlara ticaret yapmak için gidiyorum." dedi, bu işlerden habersiz çok kişi geldi, iki yüz kişi toplandı. Sonunda: "Baba Sultan'ın yanına." diyerek su yakasıyla Hazarasp'a gitti. Çilpuk Kalesi'nin beraberine gelmişti ki karşısına düşman çıktı. Bir yere toplanıp beklediler. Düşman bin kişiden fazlaydı. Başlarındaki Hocamkulu Kalmık çatışma başlattı. Etraflarını çevirerek kuşattı. "Sultan'ı kaçırmayın, (156b) yakalayın!" diye emir verdi. Çok çarpıştılar, ölü ve yaralı çoktu. Muhammedkulu Sultan'ın adamı az kaldı. Sultan: "Böyle çarpışırsak bizden kimse kalmaz. Gelin bunlara bir yerden saldırarak (kuşatma-

dan) çıkalım; ölen ölür, kısmeti olan kurtulur." dedi. Sultan'ın bu sözünü makul gördüler; hepsi bir yerden saldırdı, düşman iki yere bölündü. Hepsi kuşatmadan çıktı. Sultan bundan sonra babası katına gitmedi, Mangıt yurduna gitti. Mangıt'ın bir büyük mirzası[39] vardı, Köçek adında. Onun kız kardeşini Hacı Muhammed Han oğlu Muhammed Sultan'a almıştı. Kayınbiraderi Köçek Mirza'nın evine vardı. Ol da yakalayıp Ruslara gönderdi. Muhammedkulu Sultan çok yıllar sonra Rusya'da öldü.

Muhammedkulu Han ile kuşatmadan kurtulan kişilerden birisi kaçıp Ürgenç'te Hacı Muhammed Han katına vardı. Ol zaman Hacı Muhammed Han ile Arab Muhammed Han kaçtılar. İki gün koşturup üçüncü günün akşamı bir yerde konakladıklarında at ayaklarının sesini duydular. Sadaklarını bağlanıp atlandılar. Düşman gelip yetişti. Çadırların ve nökerlerin yarısını aldı. Kendileri yüz kişiyle kurtuldular. Sabahleyin kuşluk vakti düşman yine (157a) yetişti. Yine adamlarının yarısını aldı. Geriye kalan yarısı ile çarpışa çarpışa düşmandan kurtulup Astrabad'a vardılar. Oradan Kazvin'e, Şah katına vardılar. Hazarasp'ta Abdulla Han kendisi gelip Baba Sultan'ı dört ay kuşatmada tuttuktan sonra yakalayıp öldürdü. Baba Sultan'ın başında kendi nökerleri olan on beş Ersarı Türkmeninden üç kişi kalmıştı. Geriye kalanın tamamı Hazarasp'ın Sartları idi. Hazarasp'ın da eşrafı kaleye girmediler; kale içindekiler hep fakirlerdi.

Hacı Muhammed Han Oğlu Arab Muhammed Han ve Sevinç Muhammed Sultan'ın Gelip Yurda Sahip Olmalarının Zikri

Tarih hicri bin altı, tavuk yılının sonunda Abdulla Han öldü. Köpek yılının başlarında Kazvin'de Şah Abbas'a Abdulla Han'ın öldü haberi ulaştırıldı. Şah Abbas bu haberi işitince askere ilan edip atlandı, Bestam'a geldi. Hacı Muhammed Han da Şah Abbas'tan izin aldı: "Abdulla Han öldükten sonra Özbekler Abdülmümin'i öldürür. Ol vakitte biz yurdumuza yakın olmazsak

39 Mirza sözcüğü "emîrzade"den bozma olup, ilk başlarda Emîr Timur'un oğulları için kullanılırdı, daha sonra başka asiller için de kullanılmaya başladı ve sonunda anlam alanı genişleyerek "efendi", "ağa" yerine de kullanılmaya başladı. (ç.n.)

bizim halkımızdan Maveraünnehir'de kazak[40] olup yaşayan çok kişi var; halk onlardan birisini getirip padişah yapar. Ondan sonra (157b) bize padişahlık yetişmez." dedi. Şah Abbas, Hacı Muhammed Han'ın oğlu Muhammed İbrahim Sultan'ın bir oğlu vardı Burunduk adında, onu alıkoydu. Hacı Muhammed Han, oğlu Arab Muhammed Sultan, onun oğlu Esfendiyar Sultan'a izin verdi. Esfendiyar Sultan o zaman on üç yaşındaydı. Bunlar gittikten sonra Nurum Han'a da izin verdi. Hacı Muhammed Astrabad'a geldi. Oradan geçip Küren Dağı'na geldi, Teke halkının arasına. İmdi ne tarafa gideceğini bilmeden şaşırmış oturuyordu. Ol günlerde baba va oğul ikisinin yanında eşraf ve avam toplam on beş kişi vardı. Temmuz ortaları havalar sıcaktı. Bir gün sabah namazını kılıp dağın gölgesinde oturuyorlardı, Durun yönünden iki atlının gölgesi göründü. Yakına gelince tanıdılar, ikisi de Nayman'dı; Arab Muhammed Sultan'ın Buhara'ya giden nökerlerinden idiler. Gelip Han'a saygı gösterdiler. Ta ki diz vurup arz ettiler: "Abdülmümin Han öldü, Hüda-i Teâlâ size uzun ömür versin." dediler. Han: "Bu olayı iyice anlatın." dedi. "Biz Merv'den geliyoruz. Abdülmümin Han geceleyin göç edip gittiğinde Zamin Kalesi önünde babasının (158a) beğleri okla vurup öldürdüler. O gece, ben gidiyorum, diye haber gönderen Merv hâkiminden bir kişi geldi. Biz sizi Irak'ta bulmayı umarak yola çıktık. Nisay'da Şah Abbas'ın Bestam'a geldiğini haber aldık. Oradan Durun'a gelip sizin Türkmenler arasında olduğunuzu işittik. Size bağlılık için geldik." dediler.

O saat atlandılar. Ta ki sekiz gün içinde Ürgenç'e geldiler. Ürgenç ile Vezir'i Hacı Muhammed aldı, Hive ile Kat'ı Arab Muhammed Han aldı. Hazarasp'ı Esfendiyar Sultan'a verdiler. Abdulla Han'ın Ürgenç'ten alıp götürdüğü Özbeklerden tek bir kişi kalmadı, hepsi geldi. Hacı Muhammed Han'ın büyük oğlunun Rum'a gittiğini yukarıda anlattık. O da Abdulla Han'ın öldüğünü Rum'da işitti. Oradan Şirvan'a geldi. Yurttan bir haber alayım, diyerek geldiği yerde olup bitenleri işitti ve bildi. Sonunda gemiye binip Mangışlak'ta (kıyıya) çıktı; sıçan yılının başlarıydı. Hacı Muhammed köpek yılında gelmişti. Ol iki yılın sonunda

40 Bağlı olduğu toplumu (oymağı, obayı) terk ederek bozkırda yalnız veya gruplar hâlinde yaşayan, sık sık yağmalar düzenleyen kişiler. "Kaçmak" sözcüğünden ("kaçak" biçiminde) türemiş olduğu görüşü yaygındır. (ç.n.)

Hacı Muhammed Ürgenç ile Vezir'i ona verdi. Kendisi Hive'ye gelip küçük oğlu Arab Muhammed Sultan katında oturdu. Bir oğlu kaldı, (158b) İbadulla adında; bir yıl sonra o da babasının peşinden gitti. Hacı Muhammed Han tarih hicri bin on bir, pars yılının sonunda seksen üç yaşında iken Hak rahmetine gitti.

Arab Muhammed Han'ın Padişahlığının Zikri

Oğlu Arab Muhammed Sultan'ı han seçtiler. Kat vilayetini, Hazarasp yukarılarını Esfendiyar Sultan'a verdi. Han olduktan altı ay sonra Koş Yayık denen yerde dolaşan Rus Kazaklarından bin kişi temmuzun ilk günü aniden gelip Ürgenç Kalesi'ne girdi. Şehirde reayadan başka kimse yoktu. Han'ın ordusu ve sipahi taifesi Amu Suyu'nun yakasındaydı. Hive'den Han'a adam gönderdiler. Han yedi günde geldi. Ürgenç'te reayadan bin kişi öldürdüler; bin delikanlı ve kızı esir aldılar. Bin arabaya iyi mallardan yüklediler. Giysi, halı, kilim, kaftan, döşek, yastık gibi nesnelerin tamamını ateşe verdiler. Bunları yapmaları yedi günlerini aldı. Ondan sonra Ürgenç'ten çıkıp derya kıyısını takip ederek ilerlediler. Arab Muhammed Han önlerine geçip siper kazdı ve zincir çekti. İki gün çarpıştılar, üçüncü gün zinciri zorlayıp aldı, sonunda basıp geçti. Rus (159a) yaya, bizim halk atlı, ilerleyip iki fersah ötede yine siper kazıp zincir çektiler. Bizim halkın düşüncesi şuydu: "Sıcak havada çölde düşmanı alt edelim. Suya ulaştıktan sonra ormanlık yerde Rus bir günde kale kurar. Ondan sonra Rusya'ya adam gönderir, oradan yardım gelir, şuracıkta hepimizi bitirirler."

Ruslar su stoklarını tükettiler. Çarpıştılar; Ruslar kan içmeğe başladı. Beşinci gün kan da tükendi. Özbekler her taraftan küme küme gelip saldırdı, Rusları kesip kesip döndü. Onlar arabaların arkasından çıkıp çarpışıyordu, sonunda arabanın arkasından çıkamadılar. Âciz kaldılar. Yedinci gün hep beraber saldırdılar, arabaların arasına gelince atlardan inerek küren[41] içine girip kılıç salladılar. Halk yağmaya daldığında yüz kadar Rus kaçıp derya kıyısında Tük Kalesi'nin aşağısında ağaçlardan bir kale kurdu, balık avlayıp orada oturdular. Arab Muhammed Han varıp orasını kuşattı. On beş gün içinde aldı.

41 Üstü kaplı arabaların oluşturduğu oba düzenine "küren" denir. (ç.n.)

Kalmıkların İlk Gelişi

Rusları yendikten altı ay sonra Kalmıklar geldi. Bundan önce –Özbekler Müslüman olduktan sonra– Kalmıkların hiç geldikleri yoktu. Hocak Gölü (159b) ile Şeyh Celil Dağı'nın arasından geçip suyun iki yakasında oturan elleri ta Tük Kalesi'ne kadar çaptı ve Aburiçi'den çıkıp gitti. Arab Muhammed, peşlerinden varıp kişileri ve malları geri aldı ama Kalmıklardan esir alamadı.

Kazakların Gelişi

Maveraünnnehir'de oturan Elbars Han oğullarından Hüsrev Sultan deneni Nayman halkı bir gece Hive'ye soktular. Niyetleri Arab Muhammed Han'ı öldürüp Hüsrev Sultan'ı padişah yapmaktı. Kengeş sırasında hazır bulunan kişilerden ikisi gelip durumu Han'a haber verdi. Hüsrev Sultan'ı yakalayıp öldürdüler. Gelen kişilerin başı Nayman Sofı Mirza denen kişiydi; onu dahi öldürdüler. Başkalarına dokunmadılar.

Kazakların İkinci Gelişi

Bu olayın üzerinden iki yıl geçtikten sonra Uygur halkından yirmi kişi başlarında aksakallıları Penaşmirza ile Semerkant'a varıp, Hasankulu Han oğullarından Salih Sultan'ı suyun arka tarafından dolaştırıp Ürgenç'te oturan Özbeklerin arasına getirdi. Bunu işitince Arab Muhammad Han Hive'den hareket etti. Halk Han'a geldi, Kazaklara gitmediler. Önce iki yüz kişi gitmişti, sonra onlar da kaçıp dağıldılar. Salih Sultan'ı yakalayıp getirdi, sonra öldürdü. Yirmi Uygur'dan hiçbirini öldürmedi. (160a) "Ben kendi tebaamla kötü olmam, kim kötülük yaparsa onu Tanrı'ya havale ettim. Daha önce de Sofı Mirza buraya Hüsrev Sultan'ı getirdi ama ben onu da öldürmedim. Kendi öz kardeşi Baba Mirza: 'Padişahım senin düşmanın yeryüzünde olmasın.' diyerek öldürdü. Şimdi de Uygur halkı öldürelim derse kendileri bilir; ben kendi elimle tutup kimseyi öldürmem." dedi. Uygur halkı öldüremedi.

İmdi Ebülgazi Han anlatıyor: "Eskiden halk şimdikinden iyiydi. Eğer el ve halk toplanıp bir kişiyi öldürecek olsa veya suçluyu bulacak olsa ya da başka bir bir iş yapacak olsa bir kişiye

padişah deyip evin baş tarafına oturturlardı ve halkın tamamı hakkını ona devrederdi. Han babamız[42] yurt halkı konusunda geniş kalpli idi ve bu yüzden onların suçlarını affetti."

Kalmıkların İkinci Gelişi

Bundan on yıl sonra Kalmıklar ikinci kez geldiler. Bakırğan'ın yukarı taraflarından yine bin Kalmık gelip, eli çapıp talayarak, esir ve mal alıp gitti. Onların peşinden yetişemediler.

Arab Muhammed Han'ın yedi oğlu vardı: Sırasıyla Esfendiyar Han, Hebeş Sultan, Elbars Sultan, (160b) Ebülgazi Han, Şerif Muhammed Sultan, Harezmşah Sultan, Avğan Sultan. Esfendiyar Han'ın annesi kendi cemaatimizdendi. Hebeş Sultan ile Elbars Sultan'ın annesi Nayman kızıydı; ikisi bir anneden doğmaydı.

Ben fakir annemin cemaatini yukarıda anlattım. Öyle de olsa burada yine anlatalım. Annemin adı Mihribanu Hanım. Babası Can Gazi Sultan, onun babası Şer Gazi Sultan, onun babası Sultan Gazi Sultan, onun babası Elbars Han, onun babası Berke Sultan, onun babası Yadigâr Han'dır.

Şerif Muhammed Sultan ile Harezmşah Sultan'ın annesi Hoca Mevlud, Çiştî soyundandı. Çişt, Herat'ın bir kentidir.

Avğan Sultan'ın annesi Ebulhayr Han soyundandı.

Babamız Arab Muhammed Han Tahta Oturduktan On Dört Yıl Sonra Hebeş ve Elbars'ın Düşman Oluşunun Başlangıcı

Hebeş Sultan on altı yaşına geldi, Elbars Sultan on üç yaşına geldi. İkisi de Hive'de büyüdü. Arab Muhammed Han Ürgenç'e gitmişlerdi. Hive'de devlet şarabından mest olan Özbek yiğitleri Hebeş ile Elbars'ı atlandırıp, Ürgenç ve Vezir'e adam gönderip çeri topladı ve arkası gelinceye kadar Peşgâh (161a) denen kuyunun başına –Ürgenç'ten hızlı bir atla bir günlük yoldur– gelip on gün burada durdular.

42 "Han babamız": Bahsi geçen Arab Muhammed Han, eserin yazarı Ebülgazi Bahadır Han'ın babasıdır. (ç.n.)

Arab Muhammed Han kişi gönderdi: "Dönüp gelsinler, Vezir şehrini vereyim." dedi. "Verip görmeğe korkarım. Çeri geldikten sonra gider görürüm." deyip gelen kişiyi geri gönderdi. Nerede hevesli yiğit vardı, hepsi topar topar olup onlara gittiler; Arab Muhammed Han'ın atalığının ve vekillerinin oğullarının tamamı gittiler.

Ol vakit halk Han'dan öylesine korkardı ki Özbek'in tamamı bir yıl boyunca evine girip hatun ile yatmasın dese, kimsenin haddine değildi ki evine taraf [evine doğru] bir adım atabileydi. Han ortaya çıkıp halka: "Kardeşlerinizi ve oğullarınızı Hebeş'in katına göndermeyin, bir kimse gönderirse benden iyilik ummasın; benim bu sözlerimi birbirinize iletin." diye bir emir verseydi, adam gönderip şehirlerde ve pazar yerlerinde bu sözleri söyletip tellal çığırtsaydı evinden dışarı çıkmak kimsenin haddine değildi. Oysa içinden halkın gitmesini kötü buldu ama dışarıya hiçbir şey söylemedi. Halk onun oğlunun katına gitmeyi iyi sandı; eğer kötü bir şey olsaydı Han menederdi diye düşündü ve hep gitmekten yana oldu.

Bunlar gidip, Horasan'ı yağmalayıp geldiler. (161b) Her oğul babasına bir kişiyle armağan gönderdi. Kendileri Ürgenç'e bir menzil mesafede bir yere geldi. Çeriye katılan kişiler evli evine gitti. Sultanların yanında namuslu ve arlı yiğitlerden yetmiş veya seksen kişi kaldı.

Ol vakitte Uygurlardan Kurban Hacı denen kişiyi –Han'ın ondan daha büyük bir beği yoktu– gönderdi: "Oğlanlarım gelip beni görsünler." dedi. Hacı sabahın erken vakti geri geldi. Ben de babamı göreyim diye kapıya gelmiştim; Hacı da kapıya geldi, Han katına beraber girdik. Han: "Gördüklerini ve işittiklerini anlat Hacı." dedi. "Ne anlatayım Han'ım, gittiğime pişman oldum. Yukarıda Daruğan Ata Kuyusu'ndan Bakırğan Ata'ya kadar oturan Özbeklerin tamamı oğullarının başına toplanmış. Köpek başlılardan ve inek ayaklılardan başka herkes orada. Ben bir kez: 'Babanız sizi çağırmağa gönderdi.' diyecek oldum, bin yerden ses geldi, herkes bir şeyler bağırdı. Han'ım, işler kötü. Kendin bilirsin, ben sizin için canımı yakarım, başkalarının kaftanının eteği bile yanmaz. İmdi Hive'ye git. Bu zalimlerden uzak ol. Elimiz, halkımız bir tedbir alırız."

Han bu sözleri işittikten sonra eli ayağı uyuştu. Dili tutuldu. Atını eyerletti, deveyi yükletti. Güneş battıktan sonra atlanıp (162a) Hive'ye gitti.

Handan başka biz hepimiz Hebeş ile Elbars'ın beraberinde yetmişten fazla adam olmadığını biliyoruz. Hüda-i Teâlâ'nın emrine hiç çare olmaz. Bir kimseden sormadı bu doğru mu yoksa yalan mı diye. Hebeş ile bizin Han'ın arası öyle yakındı ki sabah giden kişi öğleden önce geri gelirdi. "Git bak, gör ne kadar adamı var." diye bir kişi bile göndermedi. "Çapuldan dönenler evlerine gitti. Baştan beri evinde bulunanların gelmesine fırsat yok. Hebeş kalkıp Ürgenç'e geleli daha iki gün oldu. Bu kadar çok leşker gökten mi indi yoksa yerden mi çıktı, nereden geldi?" diye düşünmedi.

Han gittikten sonra Hebeş ile Elbars, Kıran kırına varıp kondu. Ol vakit Mazdehkan Kalesi'nden ta Bakırğan'ın bu yüzünde Kuygun denen yere kadar buğday ekilirdi. Bizim Han Tük Kalesi'nin yukarısından bir ark kazdırmıştı, ben fakir dünyaya gelmeden bir yıl önce. Hasat zamanı arkın menfezini kapatır, buğday toplandıktan sonra açarlardı. Birkaç yıl sonra arkın genişliği öylesine arttı ki atılan ok karşıya varamaz oldu. Suyun ayağında Kuygun'a varıyor, oradan denize akıyordu. Yalnız buğday ekilirdi. (162b) Atlı bir adam buğday tarlasının çevresini on günde dolanıp gelemezdi. O vakit yarım miskal gümüş bir tenge yerine geçerdi. Bir tengeye yarım deve yükü buğday verirlerdi. Bir miskal gümüşe bir harvar[43] buğday verirlerdi.

İmdi konumuzdan kopmayalım. Nerede Han'ın ambar yaparak depoladığı aşlık vardı, oralarda babasına bağlı ihlaslı nökerlerin aşlıklarını aldı, kendi nökerlerine verdi. Bunu işitince aşlık almak için kara halkın ne kadar kötüsü vardı hepsi geldi; iyileri de geldi. Beğler oraya geldiler, Vezir şehri ile ona bağlı Türkmenleri alıp Hebeş ile Elbars'a verdiler. Ondan sonra beraberinde dört bin kişi ile geldi Hive'de babasını gördü. Sonra geri Vezir'e döndü. Beş yıl baba oğul olup oturdular. Altıncı yıl Elbars Sultan: "Abiverd'i çaparım." diye atlanıp Hive'ye geldi. Babasını ziyaret etmedi. Çerinin önünü ve arkasını toparlamak düşüncesiyle Sağça Kuyusu'na vardı. O vakit Han atlanıp Hive'den Ürgenç'e gitti. Elbars Sultan'ın adamı hemen koşup haber verince

43 Harvar: Çok büyük çuval. (ç.n.)

Elbars Han atlanıp Hive'ye geldi. Han o vakit Rerştban Ata'da idi. Han (163a) katında o gün düşmanla savaşabilecek kişilerden otuz kadar kişi vardı. Sabahleyin Hive'den adam geldi: "Elbars Sultan gelip Hive'ye girdi." dedi.

Han'ın beraberindeki akil kişiler akıl verdiler: "Varıp Hive kapılarına dayanmak gerek. Sizin geldiğinizi duyunca orada durabilir mi, çeker gider." dediler. Kalkıp gelip Hive'nin Hasatagan denen kentine kondular.

Elbars Sultan Han'ın Hasatagan'a geldiğini işitince beş yüz kişi gönderdi: "Gidin, babamı yakalayıp getirin." dedi. Han bir avluya kapandı. Elbars Sultan'ın adamları gelip her tarafta çatışma çıkarttılar. Bu arada gündüzdü. Karanlık çöktükten sonra duvarı birkaç yerden deldiler, içeri girdiler. Han'ı ata bindirip dizginlerini ellerine aldılar, gece yarısı Hive'ye Elbars Sultan'ın karşısına getirdiler. Babasını bir eve kapadı, kapıya adam koydu. Otuz yıldan bu yana biriken hazineyi aldı, ite kuşa dağıttı. Babasının beğlerinin tamamını yakalatıp ellerindeki servetlerin tamamını aldı. Babasına dokunmayıp Hive'den çekip evine gitti.

Elbars Sultan babasını yakalatıp (163b) mallarını alıp giderken Esfendiyar Sultan Hazarasp'ta, Hebeş Sultan, ben fakir ve Şerif Muhammed Sultan Ürgenç'te halkı topladık. Elbars Sultan üzerine yürümemizi aksakallılar uygun bulmadılar: "Çünkü bize şiddet yapmak için Han'ı öldürebilir. Gitmezsek malını alır, sonunda bırakır gider." dediler.

Elbars Sultan'ın evi bizim eve yakın bir yere geldi. Esfendiyar Sultan ile Arab Muhammed Han bizim toplanıp oturduğumuz yere geldi. Elbars Sultan'ın üzerine gittik. Çarpışamayıp kaçtı, beş altı kişi ile beraber kırsala çekip gitti. Evini ve elini çapıp yağmaladık. Sultanlar olarak hepimiz han katına toplandık. Bir ara babamı görmeğe gittim. Evde yalnız başına akşam namazını kılıyordu. Namazını bitirdikten sonra yakına gelip oturdum: "Elbars Sultan beş altı kişiyle beraber kırsala çekip gitti." dedim. "İmdi ne düşünüyorsunuz?" dedim. "Senin gönlünden ne geçiyor?" diye sordu. Ben dedim: "Benim düşündüğüm bir arabanın büyük yolda seyri gibidir. Ama siz onu yapmazsınız."

"Anlat." dediler. "Esfendiyar Sultan ile ben fakire emredin, Hebeş Sultan'ı öldürelim, sonra gidip Elbars Sultan'ı öldürelim. Ondan sonra geriye kalan beş oğlunuzdan hiçbirisi sizin egemen-

liğinize tecavüz etmezler." "İyi söylüyorsun." (164a) dediler; Çin Hoca adında atalığı vardı, onun adını çekti: "Ben onunla konuşayım, sen var filan, filan ve filanla görüş." diyerek beş kişinin adını verdi. "Onlarla kengeş kıl, ondan sonra varıp Esfendiyar Sultan'a danış ve bu gece içinde gelip bana bir cevap ver." dediler.

Ben varıp konuşup geldim ve anlattım: "Başta Esfendiyar Sultan, herkes şunu dedi: 'Biz bu zamana kadar kendilerine söyleyemedik, bu işi daha önce yapmak gerekirdi. Şimdi de olur ama ertelemesinler.' Hepsi olumlu tavır içindedir." dedim.

Han dedi: "Ben Çin Hoca'ya danıştım. O dedi ki 'Oğullarınızdan birisini öldürürseniz geri kalanların hiçbiri size inanmaz.' İmdi ben bunu yapamam Ebülgazi." Ben dedim: "Beş altı yıl bundan önce Horasan'dan geldiğinizde Çin Hoca'nın ağabeyi Kurban Hoca'yı Hebeş Sultan ile Elbars Sultan'ı çağırması için gönderdiniz. İkisinin katında yetmişten fazla adam yoktu. Size gelip: 'İt başlı ve sığır ayaklıdan başka herkes oraya toplanmış.' dedi. Sizi yalan sözlerle Hive'ye kaçırdı. Bunun da 'Hebeş Sultan ile Elbars Sultan Uygur ve Naymanların yeğenidir, onlar baş olsunlar.' gibi bir garezi var. Bir nedeni de şu ki (164b) Elbars Sultan'ın kapısında söz sahibi olan Dostum ile Eşim, bunların ikisi de Çin Hoca'nın yakın kardeşleridir. Elbars Sultan ölse onun da ölmesi lazım. Sizi yakalayıp, eve kapatıp mallarınız aldıktan sonra imdi ne kaldı? Yarın bundan daha kötü şeyler olur, pişman olursunuz ama fayda etmez." dedim. Bir saat düşündüler: "Ben bu işi yapamam, bırak Ebülgazi." dediler.

Han'dan ümit kesildikten sonra atlanıp gece yarısı Esfendiyar Sultan'a gittim. Olayı anlattım: "Han'ın yokluğunda siz nasıl uygun görürseniz ben fakir öyle yaparım." dedim. "Öyle söyleme Ebülgazi. Babamın uygun görmediği bir işi ben kalkıp da 'kıl' diyemem. Sen bu sözleri hiç söylememiş ol." dediler. Ben geri evime döndüm.

Esfendiyar Sultan'ın nökerlerinden bir Nayman genci benim geceleyin gelip konuştuğumu bilince gidip Hebeş Sultan'a haber verdi. Ondan sonra benimle düşman oldu.

Babam Hive'ye dönüp gitti. Esfendiyar Sultan Hazarasp'a gitti.

Hebeş Sultan bu arada Elbars Sultan'a adam gönderip çağırttı: "Babası gitti, çabuk gelsin." dedi. Benim sırrım açığa çıktı. İki

düşman arasında oturamadım. Göç edip babamın peşinden gittim. Kat vilayetini bana armağan etti.

Bu olaydan (165a) beş altı ay sonra oğlanlarına kıymadığına pişman oldu. Esfendiyar Sultan'a ve ben fakire, atlansınlar, diye adam gönderdi.

Şerif Muhammed Sultan'ın annesi Ürgenç'teydi. Kendisi Hive'ye babasını görmeye gelmişti. Onu da salıvermedi. Atlandı.

"Oğlanlarımın katında on kötü kişi var. Eğer onları yakalayıp bana verirlerse oğlumdur, canımdır, ağzını öper, geri dönerim. Eğer ol kötü kişilerden geçmezlerse ben oğullarımdan geçerim. Tanrı ne derse o olur, olsun." deyip yürüdü. Bu sözleri tembihleyerek oğullarına bir kişi gönderdi.

Han'dan bana kişi gelince leşkeri götürmesi için bir kişi atadım: "Sizler suyu geçin." diyerek kendim babamın ziyaretine gittim. Onlar Hive'den çıkıp Gendümkan denen kente konmuşlardı. Halk henüz yetişmemişti. Han katına geldim. "Nerden geliyorsun?" dediler. "Kat'tan." dedim. "Ne zaman çıktın?" "Bugün, öğlene doğru." dedim. "Neden orduyu bırakıp, koşup geldin?" diye sordular. "Gönlüme bir şey geldi, onu arz etmek için geldim." deyince "Anlat." dediler. "Sizin buradan hareket ettiğinizi ikisi de bugün veya yarın duyar. El içine sözavul[44] gönderir. Siz Esfendiyar Sultan ile suyun (165b) bu yakasından yürür, bana emredersiniz; şimdi gider, namaz vakti Kat'a varırım. Geceyi orada yatıp sabahleyin el içine çıkarım. Benim başımda sekiz yüz nökerim var. Bozkır Özbeklerinin yarıdan fazlası sizin ve ben fakirin elindendir. Onlar hiç minnet yüklemeden bana gelirler. Hebeş Sultan ile Elbars Sultan'ın eli ise korkudan bana gelir. Eğer bir veya ikisi Hebeş Sultan'a giderse ben kazanına kadar aldırırım.[45] Bozkır Özbekleri onları yanında olmazsa toplam iki veya üç yüzden fazla adamları yok demektir. Ben gittikten sonra onlara bir kişi gönderirim. Siz hızla ilerleyin. Bir ok atmaksızın kaçıp giderler. Eğer böyle yapmazsanız siz varıncaya kadar çerisini toplar, karşı gelip çarpışır. Hüda-i Teâlâ'nın kime vereceği belli olmaz."

---

44 Sözavul: Sözcü; kamuoyu oluşturmak için halk arasında dolaşan kişiler. (ç.n.)

45 Kazanına kadar aldırırım: Ocağın en önemli bir parçası olarak kazana kutsallık atfedilmekteydi. Kazanını aldırmak, ocağını söndürmek anlamına gelmektedir. (ç.n.)

Babam: "Sen bu sözleri kimden öğrenip geldin?" dediler. "Kendim söylüyorum, kimseden öğrendiğim yok." dedim. "Sana bu sözleri kim öğrettiyse yanlış söylemiş. Git, sonra askerinle bana gel." dediler. Geri döndüm, çerimi getirip Hast Minaresi mevkiinde han hizmetine vardım. O gün oradan göç edip Ekçi Kum denen yere kondular. Orada yine arz ettim: "Ben fakiri gönderin; beni göndermiyorsanız Şerif Muhammed (166a) Sultan'ı gönderin. Bir kişi düşmanını çarpışıp vuruşmadan alabilirse o zaman çarpışıp vuruşmak neden? Böyle yaparsanız Hebeş Sultan ile Elbars Sultan tek bir ok atmadan kaçıp giderler. Yoksa işimiz kötü olur." dedim. Han kabul etmedi. Han'ın beğlerine söyledim onlar da benim sözümü makul görmediler. Göz göre göre belaya çattık.

Göç edip Ali Sultan'ın kazdırdığı Taşlı Arkı'nın kaynağına geldik. Gözcüler geldi, düşmanın belirtilerini görmüşlerdi; oradan az ilerledik, düşmanın kendisi geldi. Gelince çarpışmaya başladık ama çabuk yenildik. Arab Muhammed Han'ı yakalayıp Hebeş Sultan'ın önüne getirdiler. Hemen babasının gözlerini oydurdu, bir kişiye havale edip Hive'deki yurduna gönderdi. Kendisi Esfendiyar Sultan'ı kovalayıp Hazarasp'a gitti. Ben fakir Kat'a vardım, oradan Buhara'ya gittim.

Esfendiyar Sultan, Şerif Muhammed Sultan ve Harezmşah Sultan hep beraber Hazarasp Kalesi'ne kapandılar. Hebeş Sultan ile Elbars Sultan kuşatıp, kırk gün bekledikten sonra adam gönderip barıştılar. Esfendiyar Sultan kendi isteğiyle Mekke'ye gitti. Şerif Muhammed Sultan'ı alıp geldiler, Kat'ı ona verdiler. Harezmşah Sultan on iki ve Afgan Sultan on yaşındaydılar. Hive'de onların yanında kaldılar. Şerif Muhammed Sultan Kat'ta dört (166b) ay oturduktan sonra kaçıp Buhara'da ben fakire geldi. Esfendiyar Sultan varıp Şah Abbas'ı ziyaret etti.

Hebeş Sultan babasını kör ettiğinde tarih hicri bin otuz, tavuk yılıydı.

Hebeş Sultan Ürgenç ile Vezir şehrinde oturdu. Elbars Sultan Hive ile Hazarasp'ta oturdu.

Arab Muhammed Han ile üç haremlerini ve iki küçük oğlunu Kum Kale'de oturttular.

Arab Muhammed Han'ın Şehit Oluşu ve Esfendiyar'ın Han Oluşunun Zikri

Bir yıl sonra Elbars Sultan ağabeyi Hebeş Sultan'a söylemeden babası ile iki küçük kardeşini Hive'ye getirtti. Esfendiyar Sultan'ın iki oğlu vardı; büyüğü üç ve küçüğü bir buçuk yaşındaydı. Hive'de, Elbars Sultan'ın yanındaydılar. Küçük kardeşi Afgan Sultan'ı ağabeyi Hebeş Sultan'a gönderdi. Ağabeyim öldürsün, diye düşündü. Babasını, Harezmşah adlı kardeşini ve Esfendiyar Sultan'ın iki oğlunu... Dördünü bir arada öldürdü.

Hebeş Sultan, bu gencecik çocuğun ne suçu var, diye öldürmedi, Rus padişahına gönderdi. Afgan Sultan, Rus ülkesinde otuz yıl yaşadıktan sonra Hak rahmetine gitti. Onun nesli kalmadı.

Şah Abbas Mazi, Esfendiyar Sultan'a: "Horasan sınırına git, yurdunu geri iste." diyerek izin verdi. (167a) Ol, Durun'a geldi. Oradan Ebulhan Dağı'na geldi; Teke ve Sarık'tan yetmiş kişi, Yomut'tan on kişi katıldı. Kendisinin de üç yüz nökeri var idi.

O zaman Hebeş Sultan Amu Suyu'nun kıble tarafında Tük Kalesi'nin karşısında oturuyordu. Gece yarısı gelip Hebeş Sultan'ın evini bastı. Evinde yoktu, bir nökerinin evine misafir gidip yatıya kalmıştı. Düşmanın kernay ve surnay[46] sesini işitince atlanıp kaçtı; kardeşi Elbars Sultan'ın yanına gitti. Elbars Sultan ile Hebeş Sultan ikisi hep beraber Esfendiyar Sultan'ın üzerine yürüdü.

Ürgenç'te Arab Muhammed Han'dan kalan, ben fakirden kalan ve Şerif Muhammed Sultan'dan kalan kişilerin tamamı Esfendiyar Sultan'ın kapısına toplandı.

Bakırğan girişinde Seyyid Ata soyundan bir kişi vardı, Nazar Hoca derlerdi. Elbars Sultan onun kızını almıştı. Kendisi yalancı, eyyamcı, içi fesat, askerliğin bazı kurallarını bilen bir kişiydi. Bakırğan'dan atlanıp Esfendiyar Sultan'a adam gönderdi: "Ben fakir bağlılık için geldim ama senden iki gün sonra gelirim zira yakınlarda oturan bazı ellerin çerisini almak için gidiyorum." dedi. Elli kişi ile atlanıp, Hebeş Sultan ile Elbars Sultan'dan yana (167b) olan ellere uğrayıp çerisini topladı. Onlardan yana ol-

46 Kernay ve surnay: Birisi düz diğer burmalı uzun savaş boruları; heybetli sesleri vardır. (ç.n.)

mayan ellere uğramadı. O günlerde halkın tamamı Esfendiyar Sultan'ın atlanıp gelmesini iyi buldu: "Babasına acımayan zalimlerden Tanrı kurtardı." diyerek akın akın Esfendiyar Sultan'a geldiler. Nazar Hoca üç yüz dört yüz kişiyi yanına alıp geldi. Esfendiyar Sultan'a yardımların geldiği büyük yolun üzerinde nehir kıyısına konup ucu nehre dayanan bir siper kazdı. Piyade veya atlı hiç kimseyi atlamadan, herkesi durdurarak bazısını söz ile bazısını zor ile kendisine katılmağa ikna etti: "Allah göstermesin, Esfendiyar Sultan yurda sahip olursa erkeklerinizi öldürür ve kadınlarınızı Ebulhan ve Mangışlak Türkmenlerine verir. Onlar da esir edip alır götürür. Sözümde yalan varsa Tanrı'nın kelamı beni çarpsın." diye her kişiye Kur'an üzerine ant içti. Esfendiyar Sultan'a gelen kişilerin tamamını kendi yanına topladı. Onlar da "Çoluk çocuğu Türkmenler esir eder." diye ant içtikten sonra korktular. Kara halkın at ile sığırdan ne farkı var? Bir aksakallı seyyid her gün yüz kere Kur'an üzerine ant içerse ve "Ben sizin derdinize çare ederim." (168a) derse kim inanmaz ki? Hebeş Sultan kaçıp gittiğinde yahşi nökerlerinin tamamı gelip Esfendiyar Sultan'a katılmıştı. Nazar Hoca'nın yığınak yaptığını işitince hepsi kaçıp Nazar Hoca'ya katıldı.

Esfendiyar Sultan savaştı ve yenildi. Kaçıp Mangışlak'a gitti. Halktan çok kişi peşinden gitti. Türkmenlerden üç bin kişi katıldı. Dönüp yine Ürgenç'e geri geldi. Özbeklerin soyluları kalmamış, dağılıp gitmişti. Yirmi iki gün siper kazıp çarpıştı. Yirmi üçüncü gün yendi, Elbars Sultan'ı yakalayıp öldürdü. Hebeş Sultan kaçıp Sır kıyılarında oturan Karakalpaklara gitti. Orada da duramadı Yim Suyu yakasında Mangıt mirzalarından Şaynak Mirza vardı, ona gitti. Hebeş Sultan Ürgenç'te oturduğu zaman Mangıt'tan esir alınan elleri Şaynak'a verip: "Git ata yurdunda otur. Halkın her yana dağılmış olsa da senin yurda döndüğünü işitince geri gelir. Sen el olursan 'Hebeş Sultan yurdunu geri kazandırdı.' derler, benim de namım yürür." diyerek Şaynak'a çok armağanlar da verdi. "Kendi iyilik yaptığım, uğurlayıp gönderdiğim nökerimdir." dedi ve Yim Suyu'nda Şaynak Mirza katına geldi. Şaynak, Hebeş Sultan'ı ve nökerlerini tutukladı, Hebeş Sultan'ı Esfendiyar (168b) Han'a gönderdi. Nökerlerinin atlarını ve kaftanlarını alıp kendilerini salıverdi. Hebeş Sultan getirilince Esfendiyar Han hemen öldürdü. Hebeş ile Elbars'tan hiç evlat olmadı. Hebeş Sultan'ı öl-

dürdükten iki ay sonra Esfendiyar Han Uygurlar ile Naymanları kırdı. Ondan sonra tüm Özbeklerle düşman oldu. Özbekler üçe bölündü; birisi Mangıt, birisi Kazak ve birisi de Maveraünnehir'e gitti. Üç yıl sonra bu üç yere dağılanlardan Amu Suyu denize aktığı yere beş ev, on ev gele gele üç bin ev toplandı. Ürgenç'ten gidip Buhara'da oturan sekiz yüz ev toplanıp göç ederek, Kat'ın yukarısından geçip üç bin evli Özbeklere katılmak üzere geldiklerinde Esfendiyar Han suyu geçip ol Özbeklerin tamamını kırdı. Esfendiyar tarih hicri bin otuz iki, domuz yılında han oldu. On altı yıl padişahlık edip on yedinci yılın başında, at yılında vefat etti.

İmdi bundan sonra yaşanan olaylar ben fakirin destanlarında yer alır inşa-Allah Teâlâ.

Sahib-i Zaman ve Halife-i Devran Ebülgazi Han'ın Dünyaya Gelişinin Zikri ve de Ata Babalarının Adları

Ürgenç vilayetinde tarih hicri bin on dört, tavşan yılı (169a) ve aslan burcu ve rebiyülevvel ayının on beşinde pazartesi günü güneş ile beraber doğmuşuz. Biz dünyaya gelmezden otuz yıl önce Amu Suyu, Hast Minaresi'nin yukarısında Kara Aygır Ormanı derler, oradan yol açıp akarak Tük Kalesi'ne varır ve Sır Denizi'ne ulaşırdı. Bu yüzden Ürgenç çöl oldu. Ürgenç çöl olsa da reaya burada otururdu; han ve sipahi beğleri ise baharda Amu Suyu yakasında uygun yerlerde ekin ekip hasadı aldıktan sonra Ürgenç'e varırlardı. Biz dünyaya gelen yılın ilkbaharında on yedi kişi Rusya'ya ticarete gitti. Koş Yayık denen yerde bin Kazak Rus var idi. Yolda onlara rastlayınca ikisini öldürdü, sağ bıraktıklarına Ürgenç'in durumunu sordu. Bunlardan birisi Türkistanlı imiş, o anlattı: "Ürgenç şehrinde sipahiden başka kişi yok. Sipahinin de en yakında oturanı atla bir günlük yoldadır. Şehirde sadece reaya var. Bir tarafı çöldür. Eğer çöl yolundan yüz binlik ordu gelse ancak şehre girdiğinde görünür. Daha önce görmezler." Yabancı yurttan olan kişi elinden ve dilinden geldiği kadarıyla gayret göstererek, hoş geldiniz, etti. Rus bu sözlerden memnun olup, (169b) Türkistanlıyı önder yapıp, bin kişiyle gelip Ürgenç'in Mirza Kapısı'ndan girdi. Önce dükkânında oturan bir kasabı mızrakla vurup öldürdü. Kasap onu bir sipahi kölesi sanarak: "Ne bok yedin, davulcu Ermeni?" demişmiş. O gün ata-

mız Ruslardan bir kişiyi sağ bırakmadı, hepsini kırdı. Bu olaydan kırk gün sonra biz dünyaya geldik. Babamız: "Bize bir gaza kısmet oldu. Bunun yolu ve kademi mübarek oldu ve ayrıca bunun anne tarafına 'Gaziler' derler, öyle bir nispeti de var." dedi ve adımı Ebülgazi koydular.

Babamızın adı Arab Muhammed Han, onun babası Hacı Muhammed Han, onun babası Akatay Han, onun babası Amnek Han, onun babası Yadigâr Han, onun babası Temur Şeyh, onun babası Çoçı Tolı, onun babası Arab Şah, onun babası Pulad, onun babası Mengü Temur Han, onun babası Badakıl, onun babası Cuçi Buka, onun babası Bahadır, onun babası Şeyban Han, onun babası Cuçi Han, onun babası Çingiz Han, onun babası Yesügey Bahadır, onun babası Berten Han, onun babası Kabul Han, onun babası Tuman Han, onun babası Baysungur Han, onun babası Kaydu Han, onun babası Dutumnan Han, (170a) onun babası Buka Han, onun babası Buzencir Han babasızdır, Alankuva adlı hatundan doğdu. Alankuva, Yulduz Han'ın torunu idi. Babası gençken öldü. Babadan yetim kaldı. Büyük babası Yulduz'un elinde büyüdü. Bu yüzden babasının adı halk arasında meşhur değil. Yulduz Han'ın babası Mengli Hoca Han, onun babası Temurtaş Han, onun babası Kalmaça Han, onun babası Sam Savcı, onun babası Buka Bandun Han, onun babası Köçem Bural, onun babası Kapçı Mergen, onun babası Tımaç, onun babası Biçin Kıyan, onun babası Koy Maral, onun babası Börteçine. Börteçine ile Kıyan'ın arası dört yüz elli yıldır. Bu ikisi arasında gelip geçen kişilerin adlarını öğrenelim diye çok çalıştık, kısmet olmadı. Hiçbir tarih kitabında bulamadık. Ergenekon içinde kargaşada böyle oldu, bu yüzden bulunamıyorlar. Kıyan, onun babası El Han, onun babası Tengiz Han, onun babası Mengley Han, onun babası Yulduz Han, onun babası Ay Han, onun babası Oğuz Han, onun babası Kara Han, onun babası Moğul Han, onun babası Alança Han, onun babası Kuyuk Han, onun babası Dib Bakuy Han, onun babası Ablaça Han, onun babası Tutak Han, onun babası Türk, onun babası Yafes, onun babası Nuh Peygamber Aleyhisselam, onun babası Kamak, onun babası Matuşalah, onun babası İdris Peygamber, onun babası Beret, onun (170b) babası Mahlayil, onun babası Keynan, onun babası Enuş, onun babası Şiş Peygamber, onun babası Âdem Safiullah.

İmdi annemiz tarafını anlatalım. Annemizin adı Mehr Banu Hanım, onun babası Cangazi Sultan, onun babası Elbars Han, onun babası Burka Sultan, onun babası Yadgar Han. Yadgar Han'da babamız ile annemizin ataları buluşuyor.

Altı yaşa geldiğimizde annemiz Hak rahmetine gitti. Ta on altı yaşa kadar Ürgenç'te babamızın yanında bulunduk. Ondan sonra babamız bizi kethüda yaptı. Öyle ki Ürgenç'in yarısını ağabeyim Hebeş Sultan'a ve yarısını da bana verdi. Bir yıl sonra Hebeş ve Elbars adlı ağabeylerimiz ile aramızda düşmanlık çıktı. Bu yüzden orada kalamayıp, Hive'ye babamızın yanına geldik. Kendileri bize Kat'ı armağan ettiler. İlkbaharda Kat'a gidip, altı ay orada durduktan sonra babamız ile beraber atlanıp Hebeş ile Elbars'ın üzerine yürüdük. Bu olayları ayrıntılarıyla anlattık.

Hanımız merkeze yerleşti; Esfendiyar Han'ı sol ve ben fakiri de sağ yaptı, büyük çarpışma çıktı. Ben fakir üç at düşünceye kadar çarpıştım. Herkesten sonra ben çekildim. Beraberimde altı kişi vardı; düşman peşimizden kovalayıp (171a) yetişti. Geri dönüp çarpıştık. Düşmanlar kırk kişiydi, bir ara cenahlara saldırdılar, sonunda uzak kaldılar. Ben kaçtım, beraberimde bir kişi vardı; geriye kalanlar herkes bir tarafa gitti. Düşman da geri kalmadı, aralıksız ok atarak peşimizden geldi. Oklardan bir tanesi ağzıma isabet etti, çene kemiklerim parçalandı, ağzımın içi kan doldu. Nehir kıyısı ve yer kalın fundalıktı. Büyükçe bir çalının arkasına saklandım. Düşman beni görmedi, gözü başka kişiye takıldı. Bu arada atımın ayağı bir fare deliğine girdi; öylesine yere düştü ki beni dört beş adım uzağa fırlattı. At kalktı, sonunda çatışma yerine doğru koşup gitti. Beraberimdeki kişi atını bana verip kendisi yaya kaldı; gencecik oğlan. Yalnız başıma gidiyordum, kendi kendime: "Bu düşman yabancı değil, ben nereye varırsam o da oraya varır; iyisi şu ki su yakasına varıp öteki tarafa geçmenin çaresini bulayım." diyerek su yakasına geldim. Yar yüksekti, hiçbir yerinden yol bulamadım. Sonunda bir yerden yol bulup kıyıya indiğimde yarın dibinde üç kişinin saklandığını gördüm. Bizim adamlardan olduğunu bildim, yakın gittim. Hiçbirini tanımadım, onlardan birisi beni tanıdı. Ama hiç yararı dokunmadı ve hiç hizmet kılmadı, kendi işine baktı. Sadağımı ve kılıcımı (171b) açtım, zırhımı çıkardım, kemerimi açıyordum ki beş altı düşman askeri gelip yarın üzerinden "Ur, ur!" diye bağırarak bize ok atmağa başladı. Öteki üç kişi çıplaktı, hemen

suya atlayıp gittiler. Düşman yardan inmek istese yol yok ama yarın üzerinden bir tek bana ok atıp durdu. Zırhımı eyerin kaşına takıp giysilerimle suya atladım. At koşarken kızışmıştı, şimdi de su içmeğe başladı. Elimde kamçı da yok; yüz zorlukla atı suya saldım. Anadan doğduğumdan beri atla su geçtiğim yok. Bir ara arkama baktım, ol altı kişi hâlâ ok atıp duruyordu. Hüda-i Teâlâ korudu, hiçbirisi isabet etmedi. Az önceki yaradan ağzımın içi kan doluydu; tükürüyordum, tekrar doluyordu. Çizmelerimin içine su dolduktan sonra her ayağım on batman[47] oldu. Giysilerim tamamen su oldu. Suyun orta yerine vardığımda atımın kulakları ile burnu göründü, neredeyse tamamen suya batacaktı. Yaşlı bir kişi vardı, şöyle derdi: "Ne zaman düşmandan kaçarak giysiler içinde atla su geçecek olursanız, bir ayağınızı uzatıp atın kuyruğuna koyun, öteki ayağınızı üzengide tutun. Siz dik durun, bir elinizle eyerin arka kaşına basın, öteki elinizle dizginlerden tutup yukarı çekin. Böyle yapmazsanız (172a) at zırhlı ve giysili bir kişiyi kaldırıp çıkamaz."

Atım batmak üzereyken ol kişinin sözlerini aklıma geldi. Öyle yaptım. At ta göğsüne kadar sudan çıktı, ok gibi fırladı. Sudan sağ selamet çıktım. Öteki üç kişi bana katıldı. İki günde Kat'a geldim. Nökerlerimizden on kişi benden önce gelmiş, benim öldüğümü sanıp oturuyorlardı. Onlarla buluştukta sonra at ve azık alıp Maverünnehir'e gittik. Semerkant'a uğrayıp İmamkulu Han'ı gördüm; izzet ve hürmet gösterdi. "İyi geldin ve hoş geldin, gençsin, yine dönüp yurduna kavuşursun; sipahi başına böyle işler gelmeden olmaz, gam etme." deyip gönül aldı. Esfendiyar Han kaçıp Kızılbaşlara gitti. Benim küçük kardeşim altı ay sonra Hebeş ile Elbars'ın yanında duramayıp bana geldi.

Esfendiyar Han oraya gittiğinde Kızılbaşların padişahı Şah Abbas Mazi idi. Esfendiyar Han'a: "Durun'a, Nisay'a git, Ürgenç'e adam gönder. Balkhan Türkmenlerine adam gönder." diyerek izin verip yolcu etti. Esfendiyar Han Durun'a geldi. "Bize adam gönderdi, gelsin yurdu beraber alalım." dedi.

İmamkulu Han'dan iki üç kere izin istedik (172b). "Kendim yardım eder, yurdu alır veririm." dedi. Ta ki Esfendiyar Han ka-

47 Bölgelere ve döneme göre değişkenlik gösteren 2,5 kg ile 10 kg arasında değişen ağırlık ölçüsü birimi. (ç.n.)

tına gitmeme müsaade etmedi. Esfendiyar Han Ürgenç'te babasının nökerleri ile kendi nökerlerine, filan ayın filan günü, diye vade belirledi, sonunda atlanıp yürüdü. Beraberinde üç yüz kişi vardı; Ebulhan Türkmenlerinden yüz kişi katıldı. Ol vakit Elbars Hive'de idi. Ürgenç'in suyu kurumuş, çöl olmuştu. Bu yüzden Hebeş gidip Tük Kalesi'nin tam karşısında Amu Suyu'nun kıyısında ev kurup, etrafına hendek kazıp oturmuştu. Gelip sabah saatinde Hebeş'in evini bastı. Hebeş evinde yoktu; işitip, kaçıp kurtuldu. Esfendiyar Han'ın destanında bu olayların hepsini anlatmışız. Çarpışıp yendi, Mangışlak'a geri döndü, gelip yurdunu aldı. Elbars'ı yakalayıp öldürdü. Hebeş kaçıp kurtuldu.

Biz İmamkulu Han katında iki yıl durduk. Ondan sonra bir adam geldi: "Esfendiyar Han yurdu aldı." diye. İmamkulu Han müsaade etti. Şerif Muhammed ile birlikte Ürgenç'e geldik. Esfendiyar'ı han seçtiler. Hive, Hazarasp ve Kat'ı kendisi aldı, Ürgenç'i bize verdi ve Vezir'i Şerif Muhammed'e verdi. Bu (173a) olaylar tarih bin otuz üç, domuz yılı, terazi burcunda idi.

Ebülgazi Han'ın Yirmi Bir Yaşından Yirmi Üç Yaşına Kadar Olanlar

Biz yirmi yaşımıza erdik. O zaman sıçan yılı güz hasadını aldıktan sonra herkes varıp Esfendiyar Han'ı görmeği uygun buldu. Şerif Muhammed Sultan ile hep beraber atlanıp gitmek üzereyken bir gece üç iyi adamıyla Şerif Muhammed'i ve kendim de iki iyi adamımı çağırdım. "Şimdi gidiyoruz ne dersiniz?" dedim. Hepsi gitmemizi uygun gördüler. "Esfendiyar Han'dan korkuyor musunuz?" diye sordum. Yok, dediler. "Siz kimseye söylemeyeceğinize ant için, ben içimden geleni anlatayım." dedim. Ant içtiler, ben şunu söyledim: "Esfendiyar Han yurdu aldığından beri bir yıl oldu. Bozkırdan getirdiği Türkmenlere neden izin vermeyip de yanında tutar? Elbette onlara bir şey vadetmiştir. Biz gittikten sonra Özbekleri kırar." "Peki, çaresi nedir?" diye sorduklarında anlattım: "Biz Esfendiyar Han katına varmazsak Hive'de oturan Özbekleri kıramaz; varmayalım. Eğer varmamızı uygun görürseniz Hive yakınlarına vardığımızda Özbek ve Türkmen, Esfendiyar Han'ın tüm nökerleri bize karşı gelirler; (173b) Türkmenleri ol yerde kıralım. Sonra Esfendiyar

Han'ın karşısına çıkalım. Boynumuza ip salıp arz edelim: Türkmenler düşüncesiz, akılsız bir halk ve bizimle de eski düşman. Bu yüzden canımızdan korktuk ve sizden izinsiz bir iş yaptık." Bu zaman Şerif Muhammed kinaye ederek dedi: "Esfendiyar Han'ı öldürelim, Ebülgazi ağabeyimi han seçelim." Hazır bulunan kişilerin tamamı benim sözümü uygunsuz buldu; Şerif Muhammed'in sözünü uygun gördüler. Uygur halkından Kurban denen kişinin oğlu Kulmuhammed benim atalığım idi. Ol dedi: "Böyle sözler söylemeyin. Eğer söylerseniz Esfendiyar Han'a iletirim." dedi.

Kalkıp Esfendiyar Han'ı görmeğe geldik. Görüştükten sonra üç gün Hive'de dolaştık. Dördüncü gün geri dönüp gidelim diye atları eyerlediğimizde: "Uygur ve Naymanları öldürün, başkalarına dokunmayın." diye han yarlığı açıklandı. Ol gün şehir içinde Uygur ve Nayman'dan yüz ve bundan başka Özbeklerden on kişiyi öldürdü. Sonunda Özbeklerin tamamının üzerine çapul[48] gönderdi. Uygur ve Nayman bahanesiyle Hazarasp'tan ta Hast Minaresi'ne kadar uzanan bölgede oturan Özbeklere saldırdı. Ele geçen Özbekleri öldürdü, (174a) ele geçmeyenlerin malını aldı. Uygur ve Naymanların yaşlı ve genç ve yeni doğanlarını –bir aylıklarına kadar– öldürdü. Şerif Muhammed'i Ürgenç'e gönderdi: "Nerede Uygur, Nayman var ise öldür." dedi. Beni alıp, kendi katında birkaç kişi tayin edip göz tutsağı ederek sakladı.

Ürgenç Özbekleri oturup: "Ebülgazi Sultan'ı nasıl eder de geri alırız?" diye kengeş kıldılar. Sonunda şuna karar verdiler: "Bu iş zorla olmaz, bir tedbir kılalım, belki tedbirle kısmet olur." dediler. Şerif Muhammed'e katılıp gelen Türkmenlerin iyi kişilerini çağırıp: "Biz Özbekler hepimiz yurdumuzu bırakıp Buhara'ya göç ediyoruz. Eğer Esfendiyar Han bize, gitmeyin, diyorsa o zaman Ebülgazi Sultan ile Muhammed Hüseyin Bek'i göndersin. Eğer Sultan, kendi ağabeyi ve tüm Türkmenler adına, artık kötülük yok, diye ant içerse bizler burada kalırız, yoksa gideriz." dediler ve göç ettiler.

Elin ön kısmı dört konak göç edip arkası iki konak göç ettikten sonra Türkmenler inanıp iyi bir adamlarını Esfendiyar Han'a gönderdiler.

48 Yağma amaçlı akın. (ç.n.)

Sabah namazını kılıp oturuyordum. Ürgenç'ten Tanrıberdi (174b) geldi, dediler. Gelen Türkmenin adı Tanrıberdi idi. Onun korkaklığı benim ecelimin gelmemesine sebep oldu. Han'ı ve Türkmenleri korkuttu. O zaman: "Ebülgazi ile Muhammed Hüseyin Bek gitsin." dedi. Atlanıp yola koyulduk ta ki Ürgenç'e geldik. Ol vakitte Ürgenç Kalesi çöl olduğundan dolayı Amu Suyu'nun kıble tarafındaki yakasında Tük Kalesi'nin karşısında kale kurup orada oturuyorduk. Kalede Özbeklerden başka kişi yoktu. Şerif Muhammed Han benim katıma geldi.

Muhammed Hüseyin Bek bir Sart'ın evine yerleşti. Şerif Muhammed ile birlikte gelen Türkmenler ve Bek ile gelen Türkmenler toplam yetmiş seksen kişi Bek'in yanında kaldı.

Özbeklerin tamamı suyun öteki yakasında oturur ancak işe yarar kişilerinden otuz kişi beni görmeğe geldi. Bu anlattıklarımın tamamı bir gün içinde gerçekleşti. Yatsı namazından sonra tamamı toplanıp bana geldi, yurt konusunda kengeş kıldılar. Başta Şerif Muhammed, hepsi şöyle dedi: "Bu gece dört yana adam gönderelim. Tan yeri açıldığında bin kişi kale kapısında hazır bulunsun. Başta Muhammed Hüseyin Bek, (175a) Türkmenlerin tamamını öldürelim. Sonunda Hive'de oturan Türkmenlere saldıralım. Bu kış Hive Kalesi'ni kuşatıp yatalım; baharda alırız." Ben: "Bu Türkmenleri kıramazsınız, işitip kaçarlar. Kışın hepsi Hive'ye toplanır, orayı da alamazsınız. Hive'ye gidince evleriniz sahipsiz kalır, Kalmıklar gelir, çoluk çocuğunuzu alır gider. Biz başta Muhammed Hüseyin Türkmenlerin tamamını iyice ağırlayıp gönderelim. Şerif Muhammed Kuyuk Kale'de kışlasın. Özbeklerin tamamını sular buz tuttuktan sonra göç ettirip Şerif Muhammed ile bizim aramızdaki yere getirelim. Her beş yüz ev, bin ev etrafına bir zincir çevirip içinde kışlasın. Kalmıkların iki yolu var, onlara gözcü koyalım. On şubat günü bir kişiyi tembihleyelim, atını terletip bana gelsin. Ve şöyle desin: 'Yan yola koyduğunuz gözcülerdenim. Dün gece Kalmıkların büyük bir bölüğünün ateşlerini gördük, yıldızlar gibiydiler. Gözcüler de kaçıp gitti. Bana üç at verdiler, ikisini yolda bıraktım.' O zaman ben buradan atlanayım. Şerif Muhammed'e kişi gönderelim, o da atlansın. Bir yere toplanalım. İçimizde en az beş altı yüz Türkmen olur. Önce onları kıralım, sonra Hive üzerine yürüyelim. (175b) Bu zamanlarda Ebulhan ve Mangışlak Türkmenleri aşlık almak için Hive'ye gelir, hepsi çekip evli evine gider. Baharda koyunlar

yavrular; Hive'de ot bulunmaz, yeşillik çıkınca Hive Türkmenleri çöle gider. Sartlar ekin ekmek için köylü köyüne gider. Hive içinde Esfendiyar Han'ın katında çok olsa yüz az olsa elli kişi kalır. Aniden varıp kale kapısına dayanalım." dedim. Benim sözümü kabul etmediler; benim ve kendilerinin başlarına çok iş açtılar.

Muhammed Hüseyin Bek bizim bir kasıt kıldığımızdan haberdar olup halk uyurken kapıdan çıkıp kaçtı.

Bizim, gelin, diye vadeleştiğimiz nökerlerimiz namaz vaktinde geldiler. Ama o zaman Muhammed Hüseyin Bek iki menzil yol almıştı; hiç faydası olmadı.

Büyük küçük herkes oturup kengeş kıldılar. Ben dedim: "Esfendiyar Han'a kişi gönderelim: 'Muhammed Hüseyin Bek kendiliğinden korktu, sonunda kaçıp gitti. Eğer kötü bir niyetimiz olsaydı bizim gibi kocaman bir yurt, otuz kırk kişinin şehir içinden çıkıp da gitmesine imkân verir miydik? Kapıyı sıkıca kapatsaydık nereden çıkıp gidebilirdi?' diyelim. Esfendiyar Han bu söze inanıverir. Dün söylemiştim; bahar olunca Kalmık korkusu kalmaz. Aniden varır, Hive kapılarına dayanırız." Başta Şerif (176a) Muhammed, halkın tamamı benim sözümü kabul etmedi. Atlanmağı[49] uygun bularak Hive üzerine yürüdüler. Kötü bir iş yaptınız, yurdu bozdunuz, diyerek karşı geldimse de iki gün sonra peşlerinden gittim. Hangâh Arkı'nın kıyısında Taşköprü denen yere varıp konduk. Türkmenlerin aç ve zayıflarını bulup öldürdük; Sartlara dokunmadık. Öteki köylerin tamamı Hive'ye göç etmişti. Hangâh'tan bir ev bile göç etmemişti. Her gün pazar kuruluyordu. Kırk gün burada durduktan sonra Kalmık geldi. Sonunda elimizin dört veya beşte birini aldı, çekip gitti. Halkın namuslu kişileri kaldı, kara kötü halk evine geri döndü. Türkmenler bunu duydu. Ebulhan ve Mangışlak'tan kendilerine yardım geldi. Ondan sonra Hive'den çıkıp çeşmenin yukarısında bizimle çarpıştı. Bizim konuşlandığımız yer düzlüktü. Onların bulunduğu yerin arkasında altı veya yedi ark vardı. Çarpışma şartları eşitlendiğinde bizler atlı ve piyade "Allah, Allah!" diye saldırdık. Düşman kaçtı. Düşmanın tuğu altı arkın ortasındaydı. Piyademiz öldüre öldüre tuğa doğru ilerledi, sonunda düşman

49 Atlanmak: "Atlı sefere çıkmak" anlamında Türk lehçelerinde sık sık kullanılan bir sözcüktür. (ç.n.)

kaçtı. İmdi, ganimetten yoksun kalmayalım, diye atlara doğru yürüdüler. Gelip ata bindiklerinde düşmanın yetiştiğini gördüler. Ark (176b) ortasında bir yere toplanıp, kümelenip duruyordu düşman. Bir süt pişimi kadar bakıp durdu. Bizim haberimiz yok, düşmanın bir bölümü kaçıp gitmiş. Bunu bizim kara halk bilmedi. Sonunda bir çarpışmaya daha dayanamayıp kaçtı. Şerif Muhammed ile ikimiz kaldık. Çerinin tamamı çekip gidince Türkmenler bakınıp durdu. Sonunda arklardan geçip yavaşça yürüdü. Bu arada benim yanımda hiç kimse kalmadı. "Bu halk obaya varıp, atlardan inip bir yere toplandıysa iyidir. Eğer öyle yapmazsa güneş batınca düşman saldıracak olursa kimse sağ çıkmaz." diye içimden geçirdim. Atın başını bıraktım. Her tarafta: "Sipere gir, sipere gir! Eğer girmezsen tohumun kalmaz!" diye bağırdım. Siperin arkasına geldim; otuz kırk kişi girmeyip gitti. Dört yüz beş yüz kişi benden önce gelmiş, göçten öteberilerini alıp, siperden çıkıp gitmek üzereydiler. Vurup geri çevirdim. Gelenleri siper içine soktum, atlarının eyerini aldırdım. Bizim çerinin artçılarıyla düşman birlikleri aynı zamanda geldiler. Piyade olarak siperden çıkıp geceye kadar çarpıştık.

Türkmenler tüfek ateşinin ulaşamayacağı bir yere gelip kondu. Siper kurdu. Altı gün çarpıştık. Yedinci gün, barışalım, diye adam gönderdiler. Barıştık. Bize ant verdi, (177a) Esfendiyar Han ant içti, kötülük yapmayalım, dedik. Biz: "Sen göç et ta ki güney yönüne git, biz de evimize gidelim." dedik. Göç edip gitti. Biz siperden çıktık ta ki derya yakasına varıp varıp konduk. Sabahleyin buz üzerinden yürüyerek evimize geldik.

Çapuldan sonra deryanın iki yakasında oturan Özbeklerin tamamı güney yakasındaki Ürgenç'e doğru göç etti.

İmdi Esfendiyar Han'ı anlatalım. Onun barışmaktan niyeti şuydu ki ant içip Özbekleri siper dışına çıkarsın, daha sonra hemen derya kıyısıyla peşlerinden gidip yakalasın. Bu hayalle göç edip bizim üst tarafımıza çıktı. Esfendiyar Türkmenlere: "Durun, Özbekler çıktıktan sonra peşlerinden gidelim." dedi. Türkmenler onun sözünü dinlemedi; Hangâh Sartlarına saldırıp çapul başlattılar. Han katında yüz kişi kaldı. Üç gün içinde Hangâh'ı çaptılar, ganimetleri paylaştılar, bir yere toplandılar. Ondan sonra Esfendiyar Han Amu Suyu'nu geçip peşimizden yürüdü. Bizim arkadan gelen elden bir kişi Hoca Gölü'nde düşmanı görüp ele haber saldı. El ürküp Beştuba bozkırının yuka-

rısında bir tarafı su, bir tarafı arabalardan oluşan küren[50] kurdu. Güneş iki mızrak boyu yükseldiğinde çatışma başladı. İki taraf da piyadeydi. Ben bizzat gidip denedim. (177b) Özbekler dört yüz elli kişiydi, Türkmenler beş yüz kişi. Özbek'ten yirmi kişi öldü, yüz kişi yaralandı. Türkmen'den yetmiş seksen kişi öldü, iki yüz de yaralandı. Ol geceyi yattı, sabah erkenden çekip evine gitti. O yıl yaz dönemini Esfendiyar Han Hive'de ve Şerif Muhammed ile ben fakir Ürgenç'te geçirdik.

Ürgenç Özbeklerinin Çözülüşünün Zikri

El halkının gönlü köterdi.[51] Gidelim, demekten başka söz söylemez oldu. Kuyruklu yıldız çıktıktan sonra kümelenmeğe başladı, sonunda Buhara ve Türkistan'a gittiler. Bazı gidenlerin peşinden kişi gönderdim, onları geri getirinceye kadar iki üç bölük daha gitti. Benim yanımda bulunan soylular yahşi halk[52] kara halka söz verdi: "Burası yurt olmaz, ne duruyorsun, git. Biz de peşinizden geliriz." dedi.

Azar azar gide gide terazinin sonu ve akrebin başlarında halk üç yere bölündü; aynı zaman içinde birisi Buhara'ya, birisi Kazak'a ve birisi de Mangıt'a gitti.

Şerif Muhammed Buhara'ya gitti. Ben Kazak'a gittim, Türkistan'da Eşim Han katında üç ay oturdum. Ol vakitte Kazakların Han'ı Tursun Han idi, Taşkent'te oturuyordu. Ol, Türkistan'a geldi, Eşim Han onu görmeğe gitti. Beni kapıda bıraktı. Kendisi vardı Tursun Han'ı ziyaret etti, geri dönüp elimden tutarak götürdü, ziyaret (178a) makamında dedi: "Bu Yadigâr Han oğlu Ebülgazi'dir.[53] Hiçbir zaman bu halktan bize gelip konuk olan yoktu; bizden giden ise çoktu. Bunun sizin hizmetinizde olması iyidir."

50 Küren, kuren: Çadırların veya üzeri kapalı arabaların yarım ay biçiminde dizilerek oluşturduğu bir düzendir. Hem günlük yaşam hem de çatışma dönemlerinde uygulanan bu düzen çok işlevsel olup düşmandan ve eşkıyadan korunmak amacıyla da kullanılmaktadır. (ç.n.)

51 Gönlü köterdi: Gönlü döndü, sıdkı sıyrıldı anlamındadır. (ç.n.)

52 Yahşi halk: Soylu halk, soylular. (ç.n.)

53 Ebülgazi'nin babası metinde Arab Muhammed Şah olarak geçse de kendisi aynı zamanda Yadigâr Han'ın torunu olduğu için "Yadigâr Han oğlu" ifadesi kullanılmıştır. (ed.n.)

Tursun Han: "İyi söylüyorsun, öyle olsun." dedi, beni kendisiye Taşkent'e götürdü.

Taşkent'te Tursun Han katında iki yıl oturdum. Eşim Han Tursun Han'ı öldürdü, Kattaganları kırdı.

Eşim Han'a: "Siz iki handan bana fayda olur mu diye gelmiştim. Sizin işleriniz böyle oldu. İmdi müsaade olursa İmamkulu Han katına gideyim." dedim. "İyi söylüyorsun, öyle yap." dedi.

Gelip İmamkulu Han'ı gördüm. Benim Buhara'ya geldiğimi işitince Türkmenler adam gönderdi: "Ebülgazi gelsin, yabancı yurtta oturmasın." dedi.

Tursun Han, İmamkulu Han'ın düşmanı idi. O öldükten sonra İmamkulu Han'ın katında oturmağa yüzüm olmadı ve dahi İmamkulu Han benim Tursun Han katında oturup geldiğimi iki kere kinaye ile ifade etti. Özbek halkına söyledim: "Ben bu yurtta duramam. Ne zaman nasıl derseniz hep öyle olur." dedim. "Türkmen içine git. Ne zaman olursa olsun senin bize karşı değişmeyeceğine inanıyoruz. Ama Şerif Muhammed'e itibar (178b) edemeyiz; gönlü bizde mi yoksa Türkmen'de mi, bilemeyiz." dediler. Ol vakit Türkmen'den yine kişi geldi: "Esfendiyar Han 'Türkmenler Ebülgazi'yi getirir.' diyerek bize güvenmedi, kaçıp Hazarasp'a gitti." dedi.

Ebülgazi'nin Hive'de Türkmen İçine Gelişinin Zikri

Ondan sonra ben beş altı kişi ile Hive'ye geldim. Şerif Muhammed benden iki ay sonra Hazarasp'ta Esfendiyar Han katına gitti. O ikisi bir oldu, benimle savaştılar. Ben kazandım. Barış yaptılar. Altı ay sonra Hive'de habersizce oturuyordum, o ikisi gelip kale kapısının yakınına kondular. Taşrada oturan Türkmenlerin karaları kötüleri Esfendiyar Han'ın başına toplandı. Toplam beş bin kişi oldu. Benim katımda altı yüz kişi vardı.

Bir gün yirmi kişiyi yurtavul[54] olarak Hazarasp'a gönderdim. El çapıp, mal alıp geldiklerinde mal sahipleri yurtavuldan önce gelip Esfendiyar Han'a durumu haber verdi. O da Şerif Muhammed'i atlandırdı: "Ebülgazi'ye kavuşmadan önce yurtavulu sen al." dedi.

54 Yağma veya keşif amaçlı atlı birlik. (ç.n.)

Yurtavuldan bize birisi geldi: "Gelenleri karşılatın." dedi. Biz Şerif Muhammed'in atlandığından habersiz, yurtavulu karşılamağa yüz kişi gönderdik. Hive'nin Gülbenbağ köyünün kıble tarafında (179a) Şerif Muhammed yurtavulun karşısına çıktı. Bu arada bizim gönderdiğimiz yüz kişi de yetişti.

Şerif Muhammed, Esfendiyar Han'a kişi gönderip yardım istedi; yardım için bize de kişi geldi. Bizim kişiler Hive'ye doğru çatışma yerine yöneldiler. İki takviye güç de tam olarak gelip yetişince çatışma çıktı. Bir et pişirme süresi kadar çarpıştılar. Ol vakitte düşman kaçtı. Esfendiyar Han gelinceye kadar kovaladık. Anlatacak söz çok ama hepsini anlatırsak hikâyemiz çok uzun olur. Sonunda barıştık.

Ol vakit iki yüz evli Özbek'in yahşi kişileri Buhara'dan göç edip Kat yukarısından Aral'a vardı. Bu haberi alınca Esfendiyar Han, Şerif Muhammed ile ben fakiri çağırdı. Şerif Muhammed'e emretti: "Sen bu gece kaçıp Özbeklerin arasına git, biz bilmemiş olalım." Şerif Muhammed kaçıp gitti.

Sabahleyin Türkmenlerin seçkinleri Esfendiyar Han katına gelip sordular: "Kardeşinizin nereye gittiğini biliyor musunuz?" dediler.

Esfendiyar Han ant içti: "Bilmiyorum. Bu, Ebülgazi'nin işidir." dedi. Türkmenlerin tamamı bu söze inandı. Öbür gün Esfendiyar Han kişi gönderip Türkmen seçkinlerini teker teker çağırıp: "Ebülgazi kişi gönderip (179b) Özbekleri Buhara'dan Aral'a getirdi. Buradan Şeref Muhammed'i gönderdi. Bunun icabına bakalım." dedi.

Benim bundan haberim yok, uyuyordum. Sabaha kadar şehirde bulunan Türkmen'in tamamını kendi yanında iç kaleye yerleştirmiş, kapıya kişi tayin etmiş: "İç kaleden tek bir kişi çıkarmayasın." diye tembihlemiş. Benim başımda beş altı kişiden fazlası yok. Sabah olunca beni yakalattı, kendi güvenilir kişilerinden yirmi kişiye teslim etti: "Götürüp Kızılbaş'a teslim edin." dedi. Onlar beni götürüp, Abiverd hâkimine teslim edip geri döndüler. O götürüp Horasan beğlerbeğine teslim etti. O da Irak'a götürdü. Ol vakit Şah Abbas Mazi ölmüş, yerine torunu Şah Safi ol yıl padişah olmuştu. Varıp Hemedan'da gördüm. Beni İsfahan'a gönderdi. Bir avlu verdi, masrafları için on bin tenge ayırdı; kaçmasın diye kişi tayin etti.

Ebülgazi Irak'tan Kaçıp Han Oluncaya Kadar Başından Geçen Olayların Zikri

Irak'ta İsfahan şehrinde on yıl oturdum. On bir yıl olduğunda yanımda üç adamım vardı. Onlara söyledim: "İmdi ben kaçacağım, sizler bana yoldaşlık edin." "Öyle yapalım." dediler. Üzerimde yemek için verilen bir berat[55] var idi; ondan bin tengenin beratını (180a) bana bekçilik eden Kızılbaş'a verdim. "Bunu çabuk yazdırıp gel, kendin için de bir köle satın al, eğer para üstü çok olursa bana verirsin, olmazsa sana kalsın." O beratı alıp gitti. Sabah olunca koşup at pazarından sekiz at aldım. Teker teker getirip avluda kimsenin göremeyeceği yerlere sakladım. Halk uyduktan sonra hepsini eyerledim. Aramızda Farsça ve Türkçe bilen bir kişi vardı, onu beğ yaptım, bir kişiyi sofracı yaptım. Bir genci de hizmetkâr biçiminde donattım. Kendim at bakıcısı, seyis elbisesi giyindim. Ondan sonra birbirimizin sakalını tıraş ettik. Ta ki atları birer birer dışarı çıkarttık. Büyük şehirlerde gece yarısı olduğunda davul çalarlar. Ol vakitte nağarahanede[56] davula vurmağa başladılar. Atlanıp yürüdüm. Kapıya geldiğimizde şakırtıyla kapının kilidini açtı. Kapıları iki tarafa çekti. Çıkıp gittim. Bestam'a geldiğimde atlarımdan üçü semizlikten yürümedi. Öğleden az geçmişti. Yol üstünde Bestam'ın Buyiş denen köyüne geldim. Mezarlıkta üç kişi ölü gömüyordu. "Kimsiniz?" diye sordum. "Ben Seyyid." dedi. Fakir bir kişiydi. "Meşhed'e varalım, atımıza yem alıp ver." diyerek avucuna on tenge koydum. "Üç atınız semizlik yüzünden yürüyemedi (180b) köy halkına haber sal, onları da takas yapalım." dedim. Seyyid ile beraber onun evinin önüne geldim. Duvarın gölgesinde bir halı saldılar. Beğimiz inip oturdu. Bir genç kollarını kavuşturup önünde durdu. Bir genç atlarını tuttu. Ben hastalanan üç atın dizginlerini elime alıp başka atlarla değiştirmekle uğraştım. Seyyid arpa getirdi, halka haber saldı. Bir saat içinde iki yüz kişi geldi; kırk elli at getirdiler. Pazarlıklar yapıldı. İki atımı değiştirdim. Bir atım kaldığında uzun boylu, ak sakallı, yetmiş yaş üzerinde bir kişi geldi. "Bestam'ın iki yolu var. Birisi büyük kervan yoludur; öte-

55 Padişah buyruğu. (ç.n.)

56 Nağarahane: Kalelerde haberleşme ve başka amaçlarla kullanılan davul ve köslerin bulunduğu yer. (ç.n.)

kisi dağlar arasında geçip iki gün sonra büyük yola çıkar. Onu kendi yerli halkından başka kimse bilmez, diye işitmiştim. Seyyid'e sordum, buradan Mağz denen köye giden yol hangisidir, bana anlatın, dedim.

Ak sakallı kişi bağırmağa başladı: "Ey halk oğlu, baştan beri iki üç kere size söyledim, benim sözüme inanmadınız. Elhamdülillah vel minne, benim sözüm doğru çıktı. Bizim bu köy insanının ondan bir Mağz yolunu bilmez. Büyük yoldan gitmeyip de Mağz yolunu bu kişi neden sorar? Ey halk oğlu, bu kişi Özbek'tir, (181a) Şah'ın tutsaklarındandır. Tutsaklıktan kaçıp Semerkant'a gider. Bugün yarın bunun peşinden Şah'ın adamları gelir. Bunlara kim at satarsa suçlu olur. Elinizden gelirse bunları yakalayıp Bestam'a, hâkim önüne götürün. Bunu yapamıyorsanız bunlara at vermeyin." dedi. Hepsi Tacikçe konuşuyordu, hiç Türkçe bilen kişi yoktu. Ben de Irak Farsçasını konuşamam. Ben dedim: "Ey münafık, deminden beri bir şüphe üzerine yüz hezeyan ve iftira söyledin. Ben sabredip durdum, bunu yapmayı bırakırsın dedim. Ama sen burada durdukça daha fazla gayret ettin, hiç alttan almadın."

Az önce anlatmıştım, nökerlerden birisini beğ yaptık, bir genç de onun önünde amade duruyordu. Bu yüzden şöyle dedim: "Mağz yolunu sormamın anlamı şu ki Horasan'dan Şah'a birisi geldi: 'Çağatay Kandahar'ı kuşattı. Oradan geçip geldi Best Kalesi üzerinde Irak ve Horasan leşkeriyle çarpıştı ve yendi.' dedi. Şah emretti: 'Görevli veya korucu hiç kimse evinde oturmasın, herkes yardım etsin.' Ol oturan kişiye Muhammedkulu Bek Çerkes derler. Yüzbaşıdır. Ben aslen İsfahan'ın Hüseyniye mahallesindendim. Babam ben doğduğumda (181b) ölmüş. Annem var ama yaşlıdır. Üç yıldan beri Muhammedkulu Bek'in nökeriyim. Bek Horasan'a gidince ben de gidecek oldum. O zaman annem: 'Oğlum baban öldükten sonra bir öğrenciyi oğul edindim ki sana hayır dua etsin. Her zaman yemeğini verip ve giysilerini dikip kirlilerini yıkadım. Bestam'ın Mağz adlı köyündenim.' derdi. 'Yirmi yıl İsfahan'da ilim tahsil edip geri döndü.' dedi. Ben kendim de bilirim; daha önce her yıl anneme mektubu gelirdi. Üç yıldan beri hiç mektup göndermedi. Bunun üzerine annem: 'Sen nasıl oğul isen o molla da benim öyle oğlumdur. Onun evine git; diriyse mektubunu ve haberini getir, ölmüş ise benim adımdan

bir Fatiha oku. Eğer bunu yapmazsan sana sütümü helal etmem.' dedi. Dün Muhammedkulu Bek'den müsaade istedim, git, dediler. Mağz yolunu bu yüzden sorarım."

Ben bu sözleri söylerken hazır bulunan kişilerin tamamı: "Doğru söyler, iki yıldan beri mektup göndermediler. Kendileri attan düşüp ayaklarını kırdılar. Bu günlerde asa ile dışarı çıkıp içeri girdiler. Aziz ve ulvi bir kişidirler. Her zaman söylerler: 'İsfahan'da tek oğlu olan dul bir kadına, ana, dedim. Yirmi yıl benim kirlilerimi yıkadı, hizmetimi kıldı.' (182 a) Her zaman mektup ve hediyeler gönderirlerdi. Onlara Şah Ali derler." Kuşku duyan ak sakallı kişiye hepsi itiraz etti. Ol kişi benim bu sözlerim doğru çıktıktan sonra hiç konuşmadı. Ben Molla Şah Ali bahanesiyle doğru yolu iyice sorup öğrendim.

Köyün darugasının bir kulu vardı, köy içinde dolaşırdı. Bana kaçak diyen ak sakallı kişi onu kaleye göndermişti. İki atı değiştirip üçüncü atı alayım derken, arka tarafımda birisi kemerimden tutup çekti; yüzüne bakmadım. "Ey uğru![57] Şah'ın düşmanı!" diye tekrar çekti ve sövdü. Yüzüne baktım: "Gürcü köle, bana şaka mı yapıyorsun yoksa gerçek mi?" diye sorunca "Gerçek!" dedi. Dedim: "Burnundan ayrılmak mı istiyorsun? Ol oturan kişi Çerkes Yusuf Ağa'nın kardeşi Muhammedkulu Yüzbaşı denen kişidir. Bugüne kadar hiç çocuğu olmadı. Şah hükmetti: 'Çağatay üzerine git.' dedi. Eşi de: 'Bugüne kadar Meşhed'de İmam makamına[58] gidip de Hüda-i Teâlâ'dan evlat dilesek, diye üç dört kere söyledim, sen yapmadın. İmdi minnetsiz gidiyorsun madem, beni de götür. İmam'ın kapı eşiğine (182b) baş vursam.' dedi. Ağa haremlerini alıp geldi." Bu arada yol ile çok deve, iki tahtırevan geçip gitmekteydi. Elimle gösterip devam ettim: "Ol giden develer bizim ağanın develeri, yeşil tahtırevandakiler de haremleridir. Yandaki sarı tahtırevan, bir hassaları vardır onu da alıp geldiler, ona aittir. Yavaş konuş, Ağa duymasın, duyarsa seni Bestam hâkiminin karşısına çıkarır. Sonunda burnunu ve kulağını kestirir." Gelip sırtımı sıvazladı, "Ben sana şaka yaptım, sen kızdın." dedi. Çok özür diledi. Sonunda gidip, bir tabak üzüm getirip verdi.

57 Uğru: Hırsız. (ç.n.)

58 İmam makamı: Horasan'da (Meşhed) İmam Rıza'nın türbesi kastedilmektedir. (ç.n.)

Ondan sonra hastalanan atları üç at ile takas edip, doğru yolu iyice sorup öğrenmiştim. O yola koyulup yürümeğe başladım. Gelip Horasan'ın Mehin denen kentine çıktık. Mehin'den baktım, çölün eteklerinde iki oba göründü. Mehin köyü içinde de bir oba göründü. Köy içindeki obanın kubbesi horasan tarzı yapılmıştı. Çölün eteğindeki obaların kubbesi ise Türkmen tarzı idi. Onu tanıdıktan sonra beraberimdeki kişilere: "Kumdaki iki oba Ebulhan veya Mangışlak Türkmenlerinindir. Köy içindeki tek oba ise Kızılbaş'a reaya olup oturan Türkmenlerindir. Evlerinden tanıdım. Ol iki obaya varalım." (183a) diyerek yola koyuldum. Obalardan birisinin önüne geldim. Dışarı genç bir oğlan çıktı. "Burada oturan halk ne halktır?" diye sordum. "Kızılayak'ız." dedi. "Siz Mangışlak'ta otururdunuz, neden buraya geldiniz?" dedim. Anlattı: "Bizi Kalmıklar çaptı, malımızdan ve başımızdan[59] ayırdı. Kalanımız piyade ve ufak oğlanlarımızı sırtımızda taşıyarak, üç yıl oldu, buraya geldik. Bu yıl ev kurduk. Geldiğimizden bu yana çer çöpten bir şeyler yapıp orada yaşardık."

"Bu yakında el var mı? Kimler var?" diye sordum. Türkmen'in Ersarı denen uruğundan[60] benim de tanıdığım beş altı kişinin adını verdi. Evlerinin uzaklığını iki fersah olarak salık verdi.

Bu arada ev sahibi geldi. Ondan haber sordum. O da aynı şeyleri anlattı. Ondan sonra rahatladım ki bu Türkmenler beni yakalayıp Kızılbaş'a veren Türkmenlerden değiller. Kendim kim olduğumu söyledim. Ondan sonra tanıdı. Ta ki etrafta oturan ellere haber saldı. Hepsi toplanıp geldiler. Güz mevsimiydi. "Bu kış burada oturun. Bahar gelince danışırız." dediler. Kışı orada kıldım. Bahar gelince: "Bizim yerimiz dar, Kızılbaş vilayetinde oturuyoruz. Ebulhan Dağı'nda Teke halkı oturuyor, oraya varın." dediler. (183 b)

Ebulhan Dağı'na varıp iki yıl Teke halkı içinde yaşadım. Oradan gidip Mangışlak'a vardım. Ol vakitte Mangışlak Türkmenleri çözülerek yedi yüz ev kalmış, onlar da Kalmık'a bağlanmıştı.

Kalmık padişahı benim geldiğimi işitip seçkin kişilerini gönderdi, beni alıp götürdü, bir yıl orada tuttuktan sonra Ürgenç'te oturan kendi halkımın içine gönderdi.

59 Büyüklerimizden. (ç.n.)

60 Uruk: Türkistan'da "oba" (kabile) anlamındadır. (ç.n.)

Ebülgazi'nin Padişahlığının ve Hive'yi Alışının Zikri

Tarih hicri bin elli iki, yılan yılında yurdumuza ve elimize geldim. Altı ay sonra at yılı başlarında Esfendiyar Han vefat etti.

Esfendiyar Han öldükten bir yıl sonra Amu Suyu'nun denize kavuştuğu yerde, ol yere Aral derlerdi, tarih hicri bin elli dört, koyun yılı başında ben fakiri han seçtiler.

Ondan iki yıl önce pars yılının sonunda, şubat başında küçük kardeşimiz Şerif Muhammed Sultan vefat etti.

Esfendiyar Han'ın iki oğlu kaldı. Büyüğünün adı Yuşan Sultan, küçüğünün adı Eşref Sultan. Ol vakitte İmamkulu Han ölmüş, kardeşi Nadir Muhammed Han ağabeyi İmamkulu Han'ın yerine han olmuştu.

Biz Türkmenlerden ağabeyimizin oğullarını ve vilayetlerini istedik. Ta ki Nadir Muhammed Han (184a) adına hutbe okuyup Eşref Sultan'ı gönderdi. Biz düşman olup Hive'yi iki kez çaptık. Ondan sonra Nadir Muhammed Han Hive ile Hazarasp'a hâkim gönderdi. Esfendiyar Han'ın oğlunu ve kızını ve eşini alıp götürdü, Karşı'da öldürdü. Hive ile Hazarasp'ın işlerini Esfendiyar Han kime vermiştiyse Nadir Muhammed Han'ın gönderdiği beğler de o kişilerden bu yetkileri almadı. Bu yüzden vilayetin işleri ve hasılası Türkmenlerin elinde kaldı.

Biz Aral'dan atlanıp gelip Hive'yi çok çaptık. Bu olaydan beş ay sonra Nadir Muhammed Han, Hüsrev Sultan denen oğlunun oğlu Kasım Sultan'ı Hive'ye gönderdi. O da Hive'nin işlerine ve hasılasına hiç karışmadı; eskisi gibi bu işler Türkmenlerin elinde kaldı. Kasım Sultan'ın geldiğini işitince ben fakir Aral'dan atlanıp geceleyin yürüyerek namaz vakti Hive kapısının önünde Gendümkan köyüne gelip çapavul gönderdim. "Taşköprü'den öteye gidenleriniz, Hangâh'ta (184b) su kıyısına bir gemi getirdik, geminin durduğu yere toplanın." dedim. Çapavul gitti. Beraberimde yüz kadar seçkin kişi kaldı. Atları tutan, sadaksız çocuklar veya düşmana zarar veremeyecek yaşlı ve sakatlar gibi yüz kişi daha kaldı. Hepimiz atları ve öteberileri saklamak için çapavulun peşinden yürüdük. Bu arada Hive'den düşman çıktı. Hive'ye su getiren büyük arkın kuzeyinden biz yürüdük. Kıble tarafından düşman yürüdü. Düşmandan önce büyük arkı geçip, düşmana karşı gelip mevzilendik. Bizim iyisiyle kötüsüyle

üç yüz kişimiz vardı; yüz yirmisi sadaklı, ben yayandım. Altmış kişi benim yanımda kaldı. İki yüz sadaksız kişiyi merkez birliği yaptım. Yirmi sadaklıyı sol kanadın önüne yerleştirdim. Bunlardan başka yirmi beş tüfekçimiz vardı, büyük ark onların sağında kalıyordu. Tüfekçileri piyade yaptık; gelip bizimle beraber durdular. Biz düzenimizi kurduk. Bu arada düşman yetişti. Bizim gibi bölük bölük olmadılar, atlardan inmediler. Yekpare kitle hâlinde kaz kanadı oluşturarak geldi. Yaklaşık bin kişiydiler. Ama (185a) yedi yüz sekiz yüz zırhlı, öyle ki omuzları, kalçaları, dizleri, yüzü her tarafı zırh kaplı, gözlerinden başka açık yeri yok. Böyle savaşçıları var. Bizde beş tane zırhlı kişi var. Önce onlardan beş kişi bizim eravula[61] saldırdı. "Tayına Bahadır, Tayına Bahadır!" diye bağırarak bizim bir iki yiğitle çatışıp geri çekildi. Onlar yerlerine geri dönmeden önce on beş kişi daha saldırdı. Bizim eravul onu da geri çevirdi. Onlar yerlerine geri döndüklerinde yüz kişiyle saldırdı. Onlar gelmeden bizim eravul kaçtı, piyadelerin arasına girdi. Piyadenin başında ben duruyordum. Önceden tembihlemiştim, bir gözünüz düşmanda, bir gözünüz bende olacak, diye.

Düşman otuz adımlığa gelince ben oturdum. Ondan sonra ayaklanıp gelen kişileri oka tuttuk. Bu arada ark içinde saklanan bizim tüfekçilerden birkaçı bize saldıran düşmana ateş açtı. Bizim saflara karışan düşman geri çıkamadı. Sıkıştırdık, kaçmağa başladı. Peşinden yavaş yavaş yürüdük. Sağ kanat, sol kanat ve eravul hepsi benim yanıma toplandı. Biz piyade olarak yürüdük. Ark içindeki tüfekçiler düşman tuğuna ateş etmeğe başladı. Biz atlı ve piyadeleri oka tuttuk. Düşman düzen kurmağa başladı ama bir on adım böyle yürüdükten sonra tekrar bozulup (185b) yürüdü. Onları peşlerinden kovalayıp düşürmek için bizde atlı kişi yok. Düşman kaçıp Hive'ye varıncaya kadar peşinden bakıp durduk. Sonunda oradan Taşköprü'ye geldik. Dur, dediğimiz yerde bir eleman yoktu. Oradan su kıyısına geldik. Elemanların tamamı ganimetlerini toplayıp duruyordu ve birkaçı et pişirip oturuyordu. Hanlar ve aksakallıları gönlünde ve aklında yok. Ol gün su kıyısında yattık. Sabahleyin suyu geçip birkaç gün sonra eve vardık.

61 Eravul: Öncü birlikleri. (ç.n.)

Biline ki Ebülgazi Han Cennetmekân bu kitabı tasnif kılıp yarısına[62]* geldiğinde hastalandılar. Ol vakitte oğullarına vasiyet kıldılar ki bu kitabı yarım bırakmasınlar, tamamlamağa çalışsınlar. Bu yüzden Ebülmuzaffer vel mansur Enuşa Han ibn Ebülgazi Han merhum ve mağfur bu yetersiz ve yeteneksiz kullarına –ki Mahmudi ibn Molla Muhammed Zaman Ürgencî olurum– "Bu kitabı tamamla." diye buyurdular. Gerçi ben kulunuz bu zor emre layık ve donanımlı değildim ama öyle de olsa Peygamber'in "El-memuru mazurun."[63] hadisinin içeriğine uyarak yüce şehinşah hükmüyle bu kitabı bilgime layık biçimde tamamlamak için teveccüh kıldım.

Nadir Muhammed Han, Kasım Sultan ile beraberindeki beğleri çağırıp Buhara'ya getirtti. Ta ki (186a) Yakub Tavsat başkanlığında birkaç kişiyi Harezm'e gönderdi. O geldikten sonra Han cennetmekân Hive'yi yine çaptı.

Yakub Tavsat onunla yüz yüze gelemeyip bakakaldı. Sonunda Buhara beğleri Nadir Han ile kötü olup Nadir Han'ı Buhara'dan kovdular ve büyük oğlu Abdülaziz Han'ı Buhara'da Han kıldılar. Nadir Han'ın Hive'de bulunan halkı da Hive'yi bırakıp kaçıp gittiler.

Ondan sonra Han Cennetmekân Aral'dan leşker ile tarih bin elli dört, tavuk yılının başında atlanıp gelip Hive'ye girdiler. Ata yurduna egemen oldular. "Nerede kaçan veya saklanan Türkmen varsa dönüp geri gelsin, benden kopanlara karşı kan davasından vazgeçtim." diye haber saldı.

Ol vakitte Türkmen Gulam Bahadır ve Dinmuhammed Onbeği ve Urus Onbeği denen serdarlar[64]vardı. Bunlar çok sayıda Türkmeni eli ile beraber alıp kaçıp Hazarasp'ın gerisindeki kumlarda oturuyorlardı.

Ondan sonra o Türkmenlerin beş altı aksakallısı gelip Han'ı gördüler. Arz ettiler: "Bizim sizden başka sahibimiz yok ve gidecek yerimiz yok." dediler (186 b). Han Cennetmekân da dediler: "Biz de sizin halkın suçunu bağışladık. Giden gitti ve kalan kaldı. İmdi biz Hazarasp'a gidiyoruz. Başlarında aksakallılar hal-

62 *Demezon neşrinde "bu varaka" diye geçmektedir. (Taşkent baskısında yayımcının notu. ç. n.)

63 Görevli kişi mazurdur. Türkçe karşılığı: "Elçiye zeval yok." (ç.n.)

64 Serdar: Kumandan. (ç.n.)

kırızla beraber hepiniz gelin, bizi görüp ödül ve armağan alın." dedi. Ta ki birkaç gün sonra Hazarasp'a atlanıp gitti. Hazarasp Kalesi'nin dışında meydan gibi bir yere çadır kurup oturdular. Türkmenlerin aksakallılarına: "Tan vakti uluğ aş vereceğiz. Siz de deve ayranı ve yoğurt toplayıp gelin." dediler.

Onlar da "Hoş, olur." dediler ve dönüp evlerine gittiler. Sabah olunca Türkmenler yığın yığın gelmeğe başladı.

Ama Han Cennetmekân kengeş kıldılar: "Türkmenler iyice toplandıktan sonra, tam yemeğe başlarken Türkmenlere saldıralım." dediler. Türkmenler iyice toplandıktan sonra Türkmenlere el kattılar. Ol yerde bin iki bin Türkmen öldürdüler. Sonunda atlanıp Türkmenlerin evlerini çapıp, çoluk çocuğunu ganimet ve esir edip, fetih ve zaferle dönüp Hive'ye kondular.

Han Cennetmekân'ın Tejen'e Varışının Zikri

Ama Han Hive'ye girmeden önce çok sayıda Türkmen göç edip Tejen denen yere (187a) varıp obalarını kurup oturdular. Han cennetmekân köpek yılının son oğlak ayında atlanıp Tejen'de oturan bir parça Türkmenleri çaptı; çoluk çocuğunu ganimet ve esir edip fetih ve zafer ile Hive'ye geri geldiler.

Han Cennetmekân'ın Bamı Burma'ya Gidip Çok Sayıda Türkmen Kırdığının Zikri

Ondan sonra Tejen'den kaçan ve Hive'den giden ve Belh'ten gelen Türkmenlerin varıp Bamı Burma denen yerin etrafında oturduğu haberini aldılar. Sıçan yılı atlanıp onların üzerine vardılar.

Bu Türkmenler Han'ın geldiğini işitip evlerini Kara Kustı denen yere gönderip, Kahir Hoca'yı başkan seçtiler; kendileri sadece atlarıyla kalarak, Bamı Burma'ya toplandılar. Taştan bir kale yaptılar, Han ile savaşmağa hazır beklediler. Ol vakitte Han Cennetmekân da leşkeriyle gelip onların karşısına kondular.

Ama "Barış yapalım." diye birbirlerine elçiler gönderdiler. Sözün kısası elçi ile iş bitmedi. Sonunda Türkmenler saflarını kurup çarpıştılar. Taştan yaptıkları duvarların arkasından çıkıp piyade iken saldırdılar. Gelip tüfekçilerin arasına sızdılar, oradan da geçip merkeze daldılar.

Ama Türkmenlerin gücü tükenmekteydi. Ol vakitte Han Cennetmekân'ın sağ kanadı ile sol kanadı "Tayına, Tayına!" diye bağırarak Türkmen üzerine (187b) at saldı. Gücü tükenmek üzere olan Türkmenler geri dönüp duvarların arkasına saklanmak istedi ama oraya varmadan önce bir tekini bile kaçırmadan hepsini öldürdüler. Ondan sonra Özbek bahadırlar varıp Türkmenlerin kurduğu siperlere dalarak, Türkmenleri öldürdüler ve geri dönüp Han'ın önüne geldiler.

Han Cennetmekân o zaman atlanıp, tan vakti Kara Kustı'ya varıp, bu ölen Türkmenlerin köyüne çapavul kılıp, Türkmenlerin malını ve çoluk çocuğunu ganimet ve esir edip fetih ve zafer ile Hive'ye gelip kondular.

Han Cennetmekân'ın Kalmık ile Savaşının Zikri

Sığır yılında Kalmık kavminin Koşut uruğundan Kuldeleng'in oğlu Durçi Tayşı denen kişi gelip Kat vilayetini çaptı, eline geçen ganimeti alıp gitti. Ol vakit Kalmık'ın Turgavut uruğundan Buyan denen prens ticarete gelmişti. Onu yurduna yolcu ettiler. Ta ki onu yolcu ettiler, sonra Kalmıkların peşinden kovalayıp on beş günde Yüğrük Baş denen yerde ikindi vakti yetişip çatıştılar. Ol geceyi orada yatıp ertesi gün Kalmık çatışmağa dayanamayarak kaçıp gitti. Han cennetmekân o yerde konup, aş pişirip, at ve develerini dinlendirip Kalmıkların peşinden gittiler. Gerçi çok sayıda atlarını ve develerini bırakıp (188a) kaçtılar ama olmadı. Sonunda kaçıp kurtulamayacaklarını anlayınca tamamı bir araya toplandı, çukur bir yerde etraflarını çevirip beklediler, sonra yerlerinden fırlayarak saldırdılar. Ol vakit Han az sayıda kişiyle ileri gitmişti, ötekiler ise geçten geç[65] gelip ona yetiştiler. Attan inip toparlanmağa fırsat olmadı. Son çare olarak önce ve sonra gelen yiğitler arkalarını dönmedi, at üstünden çarpıştılar. Hüda-i Teberek-üt-Teâlâ bunların tevekkül edenlerine fetih ve zafer verdi.

Kalmıkları tüfekle yendiler. Orada prenslerinin kolunu kurşun kopardı. Tuğcusunu ve tuğunu, keza birkaç Kalmık'ı düşürdüler. Geriye kalanı kaçıp gitti. Peşlerinden Hüften'e kadar kovalayıp düşürdüler. Ol geceyi orada sabah edip şan şöhret ve zafer ile geri döndüler, birkaç gün sonra şehre kondular.

65 Çok sonra; çok zaman geçtikten sonra. (ç.n.)

Ondan sonra Türkmenlerin Bayrac denen bir kabilesi vardı. Ulularının adı Adi Bayrac idi. Ol Adi Bayrac, Han Cennetmekân'a itaat etmemişti. Ol sebepten tavşan yılında Han Cennetmekân devletiyle onun üzerine yürüdü. Ama ol halkın evleri Etrek Koragan denen suyun yasındaydı.

Han'ın bu seferi acayip seferdi. Birkaç gün sonra, artık elin yakınına geldim, deyip Han göçünü ve azığını ve hayvan yemini bir yere koydu. Ta ki üç günlük (188b) azık ve yem alıp "Eli burada bulurum, şurada bulurum diyerek." yedi sekiz gün yürüdüler. Eli bulamadılar. Halk içinde öylesine açlık başladı ki bir ekmeğe karşılık bir at verip yine bulamadılar. Bu yüzden leşker yer yer dağılıp kaldı. Sonunda Han Cennetmekân'ın yanında on bin kişiden ancak dört yüz kişi kaldı. Bu dört yüz kişiyle dolaşırken aniden Teke halkından birkaç tacire rastladılar. Onlar kaçtıysa da bir ikisini yakalayıp öldürdüler. Ama yüğrük[66] atlı birisi kaçıp kurtuldu. Onun peşinden kovalayıp giderken Teke uruğundan Hanmirza'nın obasına rastladılar. Ol obayı aldılar. Onu alıp geri döndüklerinde, gözcüler Bayrac obasından ticarete giden Teke uruğundan Evneş denen kişiyi yakalayıp aniden getirdiler. Ol kişi Bayrac obasının yerini söyledi.

Bu haberi alınca Han Cennetmekân ol tarafa yürüdü. Yanındaki kişiler çapula gittiler. Han'ın yanında otuz kişi kaldı. Sonunda Han Cennetmekân bu otuz kişi ile gelip saldırdı. Öyle bir savaş oldu ki hâlâ böylesi görülmemişti. Aniden Han Cennetmekân'ın kullarından birisi Adi Bayrac'ı tüfek ateşiyle devirdi. Ondan sonra bu otuz yiğit yerlerinden koparak saldırdılar. Ta ki Türkmenleri (189a) öldürüp, çoluk çocuğunu ganimet ve esir edip Han katına alıp getirdiler. Han da bu yiğitlere armağanlar verdi. Ta ki birkaç gün sonra fetih ve zafer ile geri dönüp Hive'ye kondular.

Han Cennetmekân'ın Yimraylı ve Sarık Halkını Varıp Aldığının Zikri

Ondan sonra yılan yılı Yimraylı halkını varıp Kojata denen yerde yakalayıp çaptılar. Ol halkı ganimet ve esir kılıp geri döndüler, gelip Dinar denen kuyunun başına kondular. Bihaber Sa-

66 Yüğrük at: İyi koşan at. (ç.n.)

rık halkı uyanmadan gelip çattılar. Tanrı'nın inayeti ile bunların da çoluk çocuğunu ve mallarını aldı. Sonunda zaferle geri dönüp Hive'ye kondular. Ondan çok defa gidip Türkmenleri çaptılar. Her vardıklarında bol ganimetle geri döndüler. Onların tamamını anlatırsak sözümüz çok uzar. Bu yüzden kısa tuttuk.

Han'ın Kalmıklar ile İkinci Savaşının Zikri

Ejderha yılında Kalmık'ın Turğavut uruğundan Mergen Tayşi ve Ükçürtebe Tağul denen kişiler baş olup geldiler, Hazarasp'ın birkaç köylerini yağmaladılar; Sadur'a varıp "Ora halkının malı Daruğan'da imiş." diyerek bu yerlerden ele geçirebildikleri ganimeti toplayıp geri döndüler. Ol vakitte Han bu haberi işitip Hazarasp'a geldi. "Anlaşılan Buhara'ya gittiler." (189b) diye düşündü, Yadigâr İnak'ı: "Varıp haber ver, gafil olmasın." diye tembihleyerek Abdülaziz Han'a gönderdi. Gönderdiği elçi Daruğan karşısına geldiğinde içine doğdu, "Suyu geçip bir haber alayım." dedi; böylece Kalmık'ın çekip gittiğini haber aldı. Geri döndüklerini öğrenince hızla gelip olayı anlattı. Bu zamana kadar aradan on gün geçti. Bu haberi aldıktan sonra oturup beğlerle kengeş kıldılar. Beğler peşlerinden kovalamayı uygun bulmadılar: "Kalmık gideli on gün oldu. Onlara yetişmek imkânsız." dediler.

Han kimsenin sözünü kabul etmedi, atlanıp Kalmık'ın peşinden yürüdüler. Birkaç gün sonra Erder Dağı'nda ayrılıp kalan bir bölümüne yetişip aldılar, onlardan haber sordular: "İşte önünüzde, gidiyorlar." diye cevap verdiler. Bunları öldürüp devam ettiler. O gece sabaha yakın bir bölümünü daha aldılar. Ondan sonra Kalmık prensler kurtulamayacaklarını anlayınca, ne yapsak kurtuluruz, diye oturup kengeş kıldılar. Sonunda karar verdiler ki: "Hepimiz bir arada yürürsek bir kişi bile kurtulamaz." Bu yüzden bölündüler. Mergen Tayşi bir bölük oldu, Okçur Tepe ile Tağul bir bölük oldu; yorgun ve bitkin olmalarına aldırmadan kaçtılar.

Han gece ve gündüz demeden yürüyüp Sengin Rabat denen yerde (190a) Okçur Tepe ile Tağul'un peşlerinden yetişti. Ta ki mevzilenip durdular. Kalmık çarpışmağa dayanamadı. Sengin Rabat'a kapandı, kişi gönderip arz ettiler: "Biz Ebülgazi'nin yurdu olduğunu bilmeden geldik. 'Abdülaziz Han'ın yurduna gidiyoruz.' diye şaşırıp buraya gelmişiz. İmdi padişah sizsiniz;

öldürseniz de bıraksanız siz bilirsiniz. Bizler günahkâr kullarız." dediler. Ürgenç'ten aldıkları malları önlerine katıp, sadak ve kılıçlarını boyunlarına asıp, Han'ın ayaklarına kapanıp ant içtiler ve şart koştular: "Bugünden sonra size ve sizin yurdunuza kötülük yapmayacağız. Kalmık'tan ve başka bir halktan kim kötülük yapayım derse gücümüz yettiğince engel olalım ve gücümüz yetmezse haber verelim." dediler. Han: "Sizlerin ataları ve ağabeyleri bize kötülük yapmazdı. Sizler bilmezlikten yaptınız." dedi; suçlarını bağışladı, armağanlar ve tapular verdi, yurtlarına yolcu edip, fetih ve zaferle geri dönüp Hive'ye kondular.

Han Cennetmekân'ın Buhara'ya İlk Defa Vardıklarının Zikri

Sözün kısası Türkmenlerin tamamını kendine bağlayıp birkaç yıl keyif ve barış içinde oturdular. (190b) Bu arada beklenmeden Belh'in hanı Sübhankulu Han'dan elçi geldi: "Ağabeyim Abdülaziz Han beni öldürmeğe ve Belh'i de almağa niyetlenmiş. İmdi benim babam ve ağabeyim sizsiniz. Benim sizden başka sığınacak kimsem yok. Eğer siz ona düşman olup Buhara'ya saldırmazsanız o gelir Belh'i alır, beni de suçsuz olduğum hâlde öldürür." dedi.

Ama Sübhankulu Han Ebülgazi Han'ın öz kardeşi Şerif Muhammed Sultan'ın kızını almıştı. Han Cennetmekân'ın damadı idi. Bu yüzden bu sözleri söyleyerek elçi göndermişti.

Ayrıca Abdulla Han'nın da gelip Harezm'i alması, otuz iki prensi –ki hepsi bu Han Cennetmekân'ın kardeşleri idiler– öldürüp, çoluk çocuğunu esir alıp gitmesinin şiddeti şerefli hafızalarında hâlâ canlı idi. Belh hanının sözü de bunun üzerine geldi.

Ta ki koyun yılında Buhara üzerine yürüdü. Kökerdlik denen yere geldiklerinde Bekkulu İnak'ı bin yiğitle Karaköl üzerine gönderdi. Kendileri Süyünçbala üzerine yürüdüler. Varıp Süyünç'ü ve dahi otuz kırk köyünü –ta Buhara kapılarına kadar– çapıp yağmaladılar. Çok mal alıp, ganimet ve esir ele geçirip geri döndüler, Kökerdlik'e kondular. Üç gün sonra Bekkulu İnak da Karaköl'ü iyice yağmaladı; çok mal alıp, (191a) ganimet ve esir edinip Han'a katıldılar. Birkaç gün sonra Han Cennetmekân devlet ile geri dönüp gelip Hive'ye kondular.

Han'ın Karaköl'ü Almalarının Zikri

Ondan sonra o yıl içinde Karaköl üzerine yürüdüler. Ta ki varıp Karaköl'ü iyice çapıp ger dönerek Kördüş denen yere kondular. Ama Abdülaziz Han Karşı'da idi ve Buhara içindeki beğler Karaköl'ün çapıldığını işitip, peşinden yetişip yüz yüze geldiler. Sonunda savaşamayıp geri kaçtılar. Ol beş bin kişiden yüz kişi kaçıp kurtuldu. Geriye kalanının tamamını yakalayıp öldürdüler. Birkaç kişi gelip Karaköl Kalesi'ne girip kapandı. Han da geri dönüp Karaköl Kalesi'ne yetişti. Kaleye saldırdı; bu kaleyi yıkıp, halkını ganimet ve esir edip Ürgenç tarafına yola çıktı. Birkaç gün sonra Han Cennetmekân fetih ve zafer ile gelip Hive'ye kondular.

Çaharcuy'a Varmalarının Zikri

Ondan sonra maymun yılında atlanıp Çaharcuy'u çapıp, ganimet ve esir edindiler, geri dönüp Hive'ye kondular.

Han Cennetmekân'ın Yaycı'ya (191b) Varmalarının Zikri

Tavuk yılı başlarında, ay koç burcundaydı ki atlanıp vardılar, Yaycı'yı ta Narzam'a kadar, bu tarafta ise ta Karaköl'e kadar çaptılar, ganimet ve esir alıp geri döndüler.

Abdülaziz Han ve Kasım Han bunu işitip Buhara'dan atlanarak Kökerdlik üzerine geldiler; kaçanlardan durumu haber alınca yüz yüze gelmeğe cesaret edemeyip kaçtılar. Atlarını öldürdüler, kendi azıklarını ve at yemini bırakıp aç karnına, yüz mihnet ve meşakkat ile Buhara'ya vardılar.

Ondan sonra ol yıl içinde Kermine üzerine yürüdü. Kermine'yi iyice çaptılar, kaleyi alıp yıktılar, ganimet ve esir aldılar, köprüyü geçip kondular. Ol gün, sabahleyin bize düşman saldırır, diye kimsenin aklından geçmezdi. Ol gece öylesine rahattılar ki kendi evlerinde olduklarından daha iyiydiler. Ama sabah olunca halkın çoğu yüklerini aldı, eline geçen at ve deve ve sığır ve koyunu önüne salıp ileri gittiler. Ta ki tan yeri açtığında halkın çoğu göç edip ileri gitti. Güneş çıkıp aydınlandığında Han katında on beş bin kişiden yüz kişi kalmıştı. Atalık Hocamberdi gelip Han'a: "Acayip gafil uyumuşsunuz. Kalkın. Atlanmak ge-

rek." dedi. Ol zaman başta Han, halkın tamamı: "Düşman nerede, biz neredeyiz?" dediler.

Ama gelirken Tamlık Ata denen yerde (192a) Uygur boyundan Evliya'nın bölüğünden bir kişinin kaybolduğunu yetkili kişiye söylediler.

Ama Tuğa Bulak denen yerde salık verdiler. Başta Han, halkın tamamı kuşkulandı: "Ol kişi ayrılıp haber vermeğe gitti." diye düşündü. Ama ol kişi bizden daha üç gün önce varıp bu halkın geleceğini Abdülaziz Han'a vermişmiş. Bunların durumdan hiç haberi yoktu. Aniden Buhara yönünden bölük bölük düşman görünmeğe başladı. Onu görünce Ülkeler Hanı atlandılar, ta ki giden halkın peşinden yürüyüverdiler. Ama karşılarına genişçe bir ark çıktı; develer ol arkı geçemeyince orada birikip beklediler. Uzakta kırk veya elli bin kişilik bir ordu görünüyordu. Ol yere geldiklerinde Han'ın arkasından bin asker yetişti, hepsi demir ve çelik içindeydi. Onları görünce Han Cennetmekân attan indiler. Han'ın yanındaki halk da indi. Ama develeriyle kıyıda bekleyen kişilere de yardıma gelmeleri için haber gönderdiler.

Kernay ve tuğu da develerin bulunduğu yere gönderdiler: "Sen hep kernay çal. Düşman ol develeri ordu bilip bizleri eravul sansın." dediler. Ondan sonra Yadigâr Atalık'ı baş kılıp yanındaki yiğitlerden otuz kişiyi düşman tarafından gelen bin kişiye karşı gönderdi. Ta ki kendileri de yanlarında kalan piyadeleri saf saf düzenledi. Beklemeğe başladılar.

Bu otuz (192b) yiğit varıp "Allah yar!" diye bağırarak ol bin kişi üzerine at saldı. Aniden o bin kişi kaçmağa başladı. Bir süre sonra tekrar geri dönüp otuz kişiye saldırıca bu defa otuz kişi kaçıverdiler. Ama gelip ordugâha varmadan tekrar geri dönüp saldırdılar.

Sözün kısası bunlar yedi kere birbirini önlerine katıp kovaladılar. Ama develerin bulunduğu yerden beşer onar yardım gelmekteydi. Han katına beş altı yüz piyade toplanmıştı. Çarpışan atlılar da iki yüz üç yüz kadar vardı.

Aniden Abdülaziz Han büyük bir birlikle geldi, tüfekle ateş etmeğe başladılar. Yüz yüze dursalar da onun dumanından kişi kişiyi göremedi.

Biline ki babaları Kermine üzerine yürüdüğünde, Ebülgazi Han'ın oğulları Enuşa Han, on dört yaşındaydı. Bu sefer onun ilk seferleriydi. Bu kulunuz da ol seferde yoldaşı idim.

Düşman arkadan bastırınca Han Cennetmekân, savaşın aslanı ve ülkenin padişahı Enuşa Han'ı "Giden kişileri geri getir." diye gönderdi. Onlar gittikten sonra (193a) Hocamberdi Atalık ve Devlet Atalık ve Bekkulu İnak'ı da gönderdiler. Ama onlar gittikten sonra düşman zorladı, Han Cennetmekân'ı önden ve cenahlardan öylesine kuşattı ki kaçıp kurtulmak imkânsız oldu. Ama ben şöyle bir hesap yaptım; düşman bizden yüz kat fazlaydı. Sonunda düşman halkı çok ezdi, bir saat daha geçseydi halkı bitirip tamamen alacaktı.

O zaman Enuşa Bahadır Han iki yüz yiğitle gelip bir taraftan düşmana saldırdı. Öyle çarpıştılar ki bütün halk "aferin" dedi.

Sonunda Abdülaziz Han'ın büyük ordusu altmış bin kişiydi. Onu bastırıp ileri yürüdüler. Ol vakitte Ebülgazi Han'ın beraberinde yetmiş seksen piyade vardı. Ol piyadeler de "düşman kaçtı" diye sürüp Abdülaziz Han'ın merkez kuvvetlerine yöneldiler. Onlara bakıp bu iki yüz üç yüz atlı da bir taraftan saldırdı. Tanrı'nın buyruğuyla Abdülaziz Han'ın ordusu bozulup kaçıverdi. Han Cennetmekân bahadırları düşmanın peşine düştüler. Vura düşüre, vura düşüre kovalayıp deryaya sıkıştırdılar. Düşmanın bir kısmı deryaya dökülüp öldü ve bir kısmı da köprüyü geçip gitti.

Sözün kısası birkaç bahadır (193b) yetişip Abdülaziz Han'ı mızrakla darbetmeğe başladı. Abdülaziz Han yüz bin zorlukla bunların elinden kaçıp kendini deryaya attı, sonunda deryadan çıkarak kurtulup gitti. Han Cennetmekân muzaffer olup hadsiz ve hesapsız ganimet ve esir ile geri dönerek Hive'ye kondular. Halkın tamamını toplayıp: "Oğlumuzun ilk seferiydi, ayağı ve yolu kutlu oldu. Abdülaziz Han gibi büyük bir padişahı yendik." dedi ve savaş günü yapılan işleri överek, uluğ toy kıldı. Ta ki tuğ verip, yanına leşker katıp Hazarasp'ı kendilerine verdiler.

Han Cennetmekân'ın Vardanzi'ye Varmalarının Zikri

Ondan sonra köpek yılında atlanıp Vardanzi'yi çaptılar, bol ganimet ile geri dönüp Hive'ye kondular.

Buhara'ya Son Varışlarının Zikri

Ondan sonra pars yılında atlanıp Buhara civarlarını çaptılar ve Namazgâh Kapısı önüne kondular. On gün boyunca akınlarla yıprattı ama kaleye girmedi çünkü Abdülaziz Han Semerkant'ta idi. Buhara içinde birkaç Tacik ile birkaç kadından başka kimse yoktu. "Kaleye girersek âlem bizi kınar, 'Ebülgazi Han, Buhara'yı birkaç kadının elinden aldı.' der. Tanrı kısmet ederse Abdülaziz Han kalenin içindeyken onun elinden alırım." dedi. Ta ki sonsuz miktarda mal ve esir alıp Harezm'e doğru yola koyuldu. Birkaç (194a) gün sonra fetih ve zafer ile gelip Hive'ye kondu.

Bir gün dediler: "Yaşımız yetmişe geldi. Bundan sonra Müslüman halka kötülük yapmanın bir anlamı yok. Bu yüzden aramızda çok düşmanlıklar çıktı. Öyle de olsa Hak Sübhana-hu ve Teâlâ fetih ve nusretle bizi hep galip kıldı. İmdi geriye kalan ömrümü Tanrı Teâlâ kulluğunda Kızılbaş ve Kalmık'a karşı gazalarda harcarım." diyerek padişahlığı oğullarına verdi, tövbe ve inabet kıldı.[67] Maveraünnehir'e elçi gönderip Abdülaziz Han'la barış yaptı, tarih bin yetmiş dört, tavşan yılında ve mübarek ramazan ayında fâni dünyadan baki dünyaya göç etti.

Padişahlığı yirmi üç yıl sürdü.

67 İnabet kılmak: "İnançlı kimseler katında güvenç kazanmak", "iman tazelemek" gibi anlamları var. (ç.n.)

Dizin

A

Ababek 174
Abaka Han 38, 124, 125, 126, 129, 130, 132
Abdulla Han 10, 13, 133, 135, 142, 171, 172, 177, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 227
Abdülaziz Sultan 161
Abdülmümin 135, 141, 188, 190, 191, 192
Abeskun Adası 92, 94
Abiverd 95, 149, 152, 168, 169, 170, 172, 183, 197, 215
Ablaça Han 20, 61, 205
Abulak Han 9, 146, 147
Adaklı 150, 151, 152, 161
Âdem 5, 13, 14, 17, 18, 60, 61, 62, 92, 205
Adi Bayrac 225
Afgan Sultan 201, 202
Ağanay Sultan 148
Ağiş Sultan 152
Ahnuh/İdris a.s 18, 61, 205
Akatay Han/Sultan 9, 150, 151, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 177, 180, 181, 205
Alankut 6, 49
Alankuva 6, 47, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 205
Alayontlı 33, 34
Ali Eli 150
Ali Sultan 9, 116, 153, 155, 157, 160, 162, 167, 168, 172, 173, 175, 176, 177, 181, 186, 187, 201
Alkaevli 33
Altan Han 7, 71, 72, 73, 74, 104
Amnek Han 146, 147, 148, 149, 150, 157, 158, 159, 163, 172, 180, 205
Amu Suyu 28, 90, 98, 110, 138, 149, 151, 161, 166, 193, 202, 204, 208, 210, 212, 220
Amya 95
Andican 27, 40, 47, 121
Anuşirvan 45, 126
Arabşah 135, 136
Aral 56, 61, 215, 220, 222
Argun Han 38, 124, 125, 130
Arslan Han 40, 79
Artuk Buka 110, 125
Astrabad 153, 154, 173, 188, 189, 191, 192
Atlı Han 21
Atsız Han 21
Avaniş 9, 150, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 164, 166, 172, 183
Ave 33, 34
Ay Han 5, 33, 34, 61, 205
Aykara Müren 43, 44
Azerbaycan 28, 31, 58, 92, 103, 125, 126, 131

B

Babil 18
Bakırğan 143, 195, 196, 197, 202
Bakırğan Ata 196
Bamı Burma 10, 223
Barad 18, 61
Barın 6, 52
Barsaçar 19
Başkırt 8, 27, 99, 105, 128, 134
Batu/Batu Han 8, 105, 108, 109, 127, 128, 129, 130, 134
Bayandur 33
Bayat 33, 159, 186
Bayaut 6, 53, 63

Baydu Han 21
Bayram Oğlan 162
Baysungur 56, 57, 60, 205
Beçene 33, 34
Bedehşan 28, 115, 122
Bedey 6, 50, 51
Bedr Han 173, 174
Behailmülk 93, 94, 95
Bekdili 33, 34
Belh 7, 27, 87, 88, 90, 93, 115, 118, 138, 223, 227
Belikaç/Bilbars 9, 142, 143, 144, 146, 147, 158
Berdibek Han 8, 131
Berke Sultan 9, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 149, 159, 195
Berten Han 48, 59, 60, 62, 205
Bestam 125, 173, 188, 191, 192, 216, 217, 218
Bilgedey 55, 103
Bozkır(Şehir) 99, 200
Bozok 30, 32
Börteçine 37, 54, 61, 205
Börte Küçin 127
Buçğa Han 9, 152, 153, 157, 164, 166
Buhara 7, 9, 10, 11, 27, 28, 40, 79, 80, 81, 82, 85, 98, 99, 119, 121, 129, 138, 149, 152, 158, 159, 160, 163, 164, 166, 168, 170, 171, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 192, 201, 204, 209, 213, 214, 215, 222, 226, 227, 228, 229, 231
Buka Han 8, 20, 60, 130, 205
Buka Türkmen 94
Bulgar 8, 99, 105, 128, 129
Burka 110, 206
Burkut 6, 52
Buyuruk Han 7, 69, 70
Buzencir 60, 61, 205
Bükdiz 33, 34

C

Camuka 7, 63, 64, 65, 69
Canıbek Han 8, 126, 130, 131, 133
Canseyyid 160
Cebni 33, 34
Celayir 6, 53, 54, 56, 125, 126
Cend/Bicend 7, 78, 79, 82, 83
Cirkalankum 56, 57, 61
Coyrat 52, 62, 63, 68, 69
Cuçi Buka 132, 135, 205
Cuçi Han 7, 8, 9, 14, 15, 62, 68, 78, 79, 82, 83, 85, 86, 99, 100, 103, 105, 108, 123, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 205
Cudi Dağı 19
Curcit 7, 46, 71
Cürcit 25, 26

Ç

Çabikü 64
Çağatay Han 8, 14, 79, 82, 85, 86, 88, 98, 103, 104, 105, 110, 115, 116, 117, 118, 119, 122
Çakar Hoca 71, 72
Çalçut 56
Çavuldur 33, 34, 151
Çerkes 8, 58, 99, 105, 128, 217, 218
Çigil 19
Çin 19, 25, 67, 109, 111, 199
Çine Noyon 7, 75, 88, 90, 91, 92
Çingiz 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 22, 27, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 110, 115, 117, 118, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 152, 205
Çingiz Han 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 22, 27, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 110, 115, 117, 118, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 205

Çin Hoca 199
Çoros 121
Çu 39, 40, 134

D

Darlekin 47, 53, 54
daruga 27, 70, 96, 97, 104, 142, 143, 161
Daruğan 184, 196, 226
Daruğan Ata 184, 196
dehçe 101, 102
Dehistan 9, 146, 149
Deşt-i Kıpçak 8, 14, 27, 90, 99, 103, 108, 110, 126, 127, 128, 130
Deveci 150, 152, 180
Dib Bakuy Han 20, 61, 205
Dinmuhammed 9, 133, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 164, 167, 168, 169, 170, 181, 187, 222
Dobın/Dobun Bayan 54, 55
Dost/Dost Han/Dost Sultan 168, 181
Dostum 186, 199
Dostum Beğ 186
Dörmen(Dörben) 6, 51, 52, 58, 160, 167, 186
Dudurğa 33
Durulgan 36
Durun 146, 149, 154, 158, 160, 161, 164, 172, 181, 183, 184, 185, 187, 192, 202, 207, 212
Dutumnan 53, 56, 60, 205
Düker 33, 34

E

Ebulhan 9, 146, 149, 150, 202, 203, 208, 210, 211, 219
Ebulhayr 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 159, 177, 187, 195
Ebul Muhammed 170, 171
Ebusaid Han 125, 126, 130, 138
Ebusaid Mirza 137, 138, 139
Ebülgazi 4, 10, 11, 12, 13, 59, 194, 195, 199, 204, 205, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 220, 222, 226, 227, 230, 231
Eceke 49, 50, 62
Edige Mangıt 123
Elbars/Elbars Han 9, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 158, 159, 178, 194, 195, 198, 206
Elbars Sultan 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203
Elçikin 6, 49
El Han 5, 22, 35, 36, 47, 61, 205
Emer 33, 34
Emîr Hüseyin 117, 118
Emîr Kazgan 117
Emîr Mazid 138
Emîr Puladçi 119, 120, 121, 122
Emîr Timur 117, 118, 119, 122, 123, 191
Enuş 18, 61, 205, 222, 230
Enuşa 222, 230
Ergenekün(Ergenekon) 5, 36, 37, 47, 54, 58, 61, 205
Erke Kara 64
Erkil Hoca 31, 32
Erlat 6, 50
Ersarı 149, 150, 151, 189, 191, 219
Esen Boğa Han 119, 122
Esfendiyar 10, 187, 192, 193, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 220
Esferain 188, 190
Eşim Han 213, 214
Eşref Sultan 220
Eş Sultan 148, 167, 168
Etrek Koragan 225
Eydikut/Idıkut/İdikut 41, 42, 70, 71, 79
Eynal(İnal) 43, 70

G

Gazne 27
Gaznin 88, 89, 90, 97, 98, 115
Gendümkan 200, 220
Göklen 151, 173, 180
Gur 27, 47
Gur Han 47

H

Hacı Kutas 183
Hacım Han 9, 133, 160, 163, 164, 166, 167, 168, 171, 172, 176, 180, 181, 183
Hacı Muhammed 9, 10, 160, 162, 166, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 205
Hafız Kongrat 162, 163
Hamza Sultan 177, 188, 189, 190
Hanbalık 72, 73, 74, 110, 111, 112, 113
Hangâh 189, 190, 211, 212, 220
Han Melik 88, 89
Harezm 9, 13, 14, 15, 82, 84, 85, 86, 87, 99, 115, 136, 142, 222, 227, 231
Harezmşah 7, 39, 40, 58, 76, 77, 78, 81, 85, 86, 90, 91, 92, 195, 201, 202
Harezmşah Sultan 39, 195, 201
Hasankulu Han 147, 148, 149, 194
Hasatagan 198
Hazar 11, 19, 92, 118
hazara 101, 102
Hazarasp 9, 142, 146, 149, 159, 161, 162, 164, 166, 168, 172, 179, 181, 184, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 198, 199, 201, 208, 209, 214, 220, 222, 223, 226, 230
Hebeş/Hebeş Sultan 10, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 208
Herat/Herât 7, 88, 90, 91, 96, 97, 105, 142, 195
Hızır eli 150
Hızır Hoca 122
Hindistan 5, 14, 19, 26, 27, 40, 90, 182
Hive 9, 10, 142, 145, 146, 149, 152, 159, 161, 164, 166, 167, 168, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231
Hocamberdi 228, 230
Hocamkulu 185, 190
Hoca Muhammed Sultan 141
Hoca Tulı 136
Hocend 7, 80, 83, 84, 152, 164, 174
Hüdayberdi 155
Hüdaydad 121, 122
Hülagü/Hülagu 8, 38, 108, 109, 110, 116, 124, 125, 126, 129
Hüsrev Sultan 194, 220

I

Irak 10, 14, 28, 42, 91, 93, 94, 97, 144, 175, 187, 188, 190, 192, 215, 216, 217
Issık Göl 19, 39

İ

İbrahimşah 136
İdu 110, 111, 112
İgdir 33, 34
İhtiyareddin 95, 139
İhtiyareddin Kalesi 139
İlçiktay Noyon 97
İldurkin 6, 51, 66
İlyas Hoca 118, 120
İmlak 19
İnalçık 40, 77, 78
İnkiras 6, 49
İran 5, 8, 11, 13, 14, 19, 28, 31, 38, 58, 77, 98, 103, 106, 112, 123, 124, 125, 129, 130
İrtiş 41, 70
İsem Mahmud Ata 182
İsfahan 112, 215, 216, 217, 218
İt Barak Han 26, 27
İtil 19, 27, 39, 58

K

Kabil 57, 58, 60
Kabil Han 57, 58, 60
Kabul Han 48, 205
Kalaç 5, 28, 39, 67
Kalmık 10, 39, 136, 186, 190, 195, 211, 219, 224, 226, 227, 231
Kalmıklar 10, 194, 195, 210, 219, 226
Kamereddin 121, 122

Kankıt 6, 51
Karaevli 33
Kara Han 5, 22, 23, 24, 25, 61, 205
Kara Kıtay 7, 26, 46, 47, 70, 71, 73, 74, 75
Karaköl 10, 227, 228
Karakum 22, 134
Karindaz 91, 92
Karkın 33, 34
Karlık(Karluk) 5, 27, 39, 40, 70, 79, 134
Karnak 33, 34
Karşı(şehir) 111, 117, 220, 228
Kasım Han/Sultan 159, 220, 222, 228
Kâşgar 8, 14, 115, 118, 119, 120, 121, 122
Katagan 56, 62
Kat(şehir) 84, 146, 149, 153, 163, 164, 166, 168, 172, 182, 186, 189, 192, 193, 200, 201, 204, 206, 207, 208, 215, 224
Kaydu Han 53, 54, 56, 57, 60, 61, 117, 205
Kayı 33
Kayır Han 7, 77, 78, 79, 81, 82
Kazak 9, 11, 15, 132, 133, 204, 213
Kazaklar 155, 164
Kazan Sultan 117
Kazvin 91, 152, 168, 169, 187, 188, 191
Kelkit 6, 50
Keluran 108
Kengeş 7, 35, 98, 194
Kepçi Mergen 54, 61
Kermine 138, 228, 230
Keşmir 27, 28
Keyumers 19, 28
Kınık 33, 34
Kınıklı 5, 26, 39, 40, 46
Kıpçak 5, 8, 14, 26, 27, 39, 58, 90, 92, 93, 99, 103, 108, 110, 126, 127, 128, 129, 130
Kırgız 5, 7, 33, 35, 42, 43, 44, 45, 46, 70
Kırım 9, 15, 129, 132, 133
Kışlık 6, 50, 65
Kıtay 6, 7, 8, 25, 26, 42, 43, 45, 46, 47, 53, 56, 62, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 98, 100, 104, 105, 110, 111, 112, 114, 119, 128
Kıyan 5, 36, 37, 47, 48, 51, 54, 58, 61, 205
Kıyat 36, 47, 48, 58, 59, 62
Kıynan 18
Kızılbaş 143, 145, 171, 172, 173, 174, 175, 183, 215, 216, 219, 231
Kirayt 6, 45, 49, 50, 51, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69
Kirman 89, 103
Kocaş Mirza 139, 140, 141
Kongrat 6, 48, 52, 58, 66, 74, 88, 90, 115, 162, 163
Konık Kımar/Konık Kimar 6, 49, 62, 67
Kopçı/Kopçı Sultan 177, 185, 187
Koranut 6, 49
Kök Han 33, 40, 80
Kubilay Kaan 8, 108, 109, 110, 111, 113, 124
Kubilay Noyon 40
Kuçum Han 132, 133
Kuniş 168
Kurban Hacı 196
Kurban Hacı/Kurban Hoca 199
Kurlas 6, 37, 47, 49, 54, 58
Kurlavut 6, 52
Kuygun 197
Kuyuk Han 61, 107, 108, 109, 124, 128, 205
Küçlük 7, 45, 69, 70, 74, 75, 76, 78
Kün Han 5, 31, 32, 33, 34
Küren Dağı 189, 192
Kür Han 22, 24, 64
Küril 128, 134
Küyük Han 20
Küz Han 22, 24

L

Lemek 18, 61

M

Macar 26, 70, 99, 128, 134
Mahlail 18
Mahmud Han 118, 119, 132

Mahmud Sultan 9, 118, 164, 168, 172, 177, 180, 181, 184, 185, 187, 188, 189
Mahmud Yalvaç 7, 76, 104
Mangışlak 9, 133, 146, 149, 183, 189, 192, 203, 208, 210, 211, 219
Mangıt 9, 62, 100, 123, 132, 139, 153, 164, 191, 203, 204, 213
Matuşlah 18
Maveraünnehir 8, 9, 14, 15, 28, 39, 42, 58, 77, 87, 97, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 132, 133, 135, 137, 138, 142, 163, 181, 183, 192, 204, 231
Mazenderan 42, 91, 94, 125, 137, 149, 154
Mecdülmülk 93, 94, 95
Mehin 219
Melik Ebu Bekr 97
Melik Eşref 126, 131
Melik Şemseddin Muhammed 96
Mengley Han 5, 34, 205
Mengley Hatun 120
Mengli Hoca 54, 61, 205
Mengüdey 58, 97
Mengü Kaan 8, 108, 109, 110, 124, 128, 129
Mengü Temur Han 8, 129, 130, 205
Mergen Tayşi 226
Merkan 134
Merkit 6, 7, 48, 62, 63, 68, 69, 74, 107, 127
Merv 47, 93, 94, 95, 96, 142, 169, 170, 171, 172, 183, 187, 192
Meşhed 169, 171, 216, 218
Mısır 5, 28, 29, 110, 112
Mihribanu/Mehr Banu 195, 206
Mirza Muhammed Cugi 137
Moğul eli 35, 40, 55, 71, 77
Moğul Han 5, 14, 21, 22, 61, 205
Moğulistan 7, 8, 14, 28, 38, 40, 67, 71, 98, 103, 119
Moğullar 48, 60, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 104
Mönke Temur Han 135
Muhammed Gazi Sultan 154, 155, 156, 157, 158, 159
Muhammed Hüseyin 209, 210, 211
Muhammedkulu/M.kulu Sult. 187, 188, 190, 191, 217, 218
Musa Biy 9, 139
Müneke Biy 141

N

Nadir Muhammed Han 133, 220, 222
Namaş 128, 134
Nasreddin 79, 92
Nayman 6, 7, 45, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 134, 136, 137, 192, 194, 195, 199, 209
Nazar Hoca 202, 203
Necmeddin Kübra 79, 87, 165
Nirun 48, 56, 57, 63
Nisay 164, 167, 168, 172, 176, 182, 183, 184, 192, 207
Nişabur 7, 91, 96
Nöker 31, 69
Nuh 18, 19, 20, 61, 205
Nukuz 5, 36, 43, 47, 54, 57
Nurmuhammed 171, 172, 183
Nurum Han 183, 192

O

Oğuz 5, 11, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 42, 61, 205
Oğuz Han 5, 11, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 39, 42, 61, 205
Okar Kalcav 89, 90
Okçur Tepe 226
Oklan 6, 52
Ong Han 6, 45, 49, 50, 51, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 127
Ongut 6, 45, 46, 68
Ordu Han 21
Ormankıt 5, 43
Oşar 33, 34
Otrar 7, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 119
Oymak 36, 37, 53
Oyrat 5, 44, 53, 68, 70, 124, 125

Ö

Ögedey Kaan 7, 8, 14, 42, 81, 82, 86, 101, 104, 105, 106, 107, 117, 118, 124, 128, 134

Ölün 62
Ömer Gazi 158, 159
Özbek Han 8, 130
Özbekistan 12
Özbekler 41, 131, 135, 139, 143, 144, 145, 152, 163, 173, 174, 191, 193, 194, 204, 209, 212, 213

P

Pehlivankulu 152, 164, 177, 185, 188
Piyale Şah 182
Pulad 9, 38, 117, 135, 136, 166, 168, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 205
Puladçi 119, 120, 121, 122
Pulad Sultan 9, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189

R

Rahmankulu 143, 144
Raşideddin 121
Rus 8, 19, 93, 99, 105, 128, 134, 193, 202, 204

S

sad 101, 102
Safiullah 17, 61, 205
Sağça Kuyusu 197
Salur 33, 34, 151
Sam 19, 54, 61, 205
Saraycık 129, 130, 131
Sarık 10, 151, 202, 225
Sarı Mahmud 172
Sartlar 189, 211
Satıbek Hatun 126
Satılmış Hatun 119
Save 91
Sayram 27, 29
Selenge 43, 44
Semerkant 7, 11, 27, 28, 47, 78, 82, 84, 85, 87, 90, 98, 99, 119, 120, 121, 123, 137, 138, 139, 159, 160, 163, 186, 194, 207, 217, 231
Serahs 94, 95
Sevinç Han 21, 35, 36, 80
Sevinç Muhammed 10, 184, 187, 191
Seyfeddin 89
Seyit Ata 49, 62
Seyyid İzeddin 95
Seyyid/Seyit Ata 79, 81, 143, 159, 202, 203, 216, 217
Sır Suyu 22, 134, 138, 140
Sind Suyu 7, 88, 89, 115
Sofı Mirza 194
Subudey Bahadır 74, 90, 91, 92
Sukut 6, 52
Suldus 6, 51
Sultan Celaleddin 7, 79, 88, 89, 90, 96, 97, 98, 103
Sultan Gazi 9, 147, 149, 157, 158, 159, 164, 195
Sultan Hacı 147
Sultan Muhammed 7, 39, 40, 47, 58, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 126
Surkukti/Sorkuktu Begi 108
Suyurğutmuş Han 118
Sübhankulu 143, 144, 145, 227
Süfyan Han 9, 147, 149, 150, 152, 157, 160, 162, 164, 166

Ş

Şah Abbas 172, 187, 188, 191, 192, 201, 202, 207, 215
Şah Ali 177, 187, 218
Şah Baht Han 140, 141, 142
Şah İsmail 142, 143, 144, 146
Şah Tahmasb 152, 168, 169, 173, 175
Şam 5, 19, 28, 84, 110, 124
Şanguy Kutku 89
Şaynak Mirza 203
Şerif Muhammed 195, 198, 200, 201, 202, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 220, 227
Şeyh Hasan Celayir 125, 126
Şeyh Hasan Küçek 126
Şikest Göl 162
Şinak 113
Şiramun 107, 108, 109
Şiraz 103, 172
Şirvan 92, 182, 183, 192
Şiş Peygamber 61, 205
Şiydurku 100, 101

T

Tacik 25, 39, 40, 43, 44, 59, 60, 63, 84, 85, 90, 112, 120, 121, 137, 231
Tağ Han 33
Tağul 226
Talaş 27, 28, 39, 40
Talkan 88, 97
Tankut 7, 26, 69, 70, 74, 100, 107
Tanrıberdi 210
Taşkent 12, 27, 47, 98, 121, 137, 138, 159, 160, 213, 214, 222
Taşköprü 211, 220, 221
Tatar 5, 20, 21, 25, 26, 27, 35, 37, 43, 44, 63, 75, 81
Tatar Han 20, 25, 26, 35
Tayciut 61, 62, 63
Tayşi 56, 61, 117, 118, 226
Tebriz 38, 103, 125, 126
Tejen 10, 223
Teke 151, 189, 192, 202, 219, 225
Temur Kutluk 123, 133
Temur Sultan 9, 133, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 187, 189
Temur Şeyh 136, 205
Temüçin 59, 60, 67
Tengiz Han 5, 33, 34, 35, 205
Termiz 7, 79, 87, 88, 90
Tikrin/Mekrin 5, 42, 53
Timur Küregen 152
Tin 27, 39, 167
Toda Mengü 8, 129, 130
Tokay Temur 9, 15, 128, 129, 132, 133
Tokluk Temur 8, 118, 119, 120, 121, 122
Tokta Begi 7, 48, 69, 70, 74
Toktamış Han 123, 132
Toy 5, 23, 24, 29, 37, 50, 54, 67, 75, 103, 108, 132, 169, 230
töre 41, 51, 52
Tuğaçar 74, 88, 90, 91, 130
Tuluy Han 7, 8, 14, 38, 44, 80, 88, 93, 95, 96, 97, 103, 104, 105, 108, 110, 124, 125, 128
Tumat 6, 7, 44, 74
Tumna 6, 57, 58, 60
Turakine 107
Turan 5, 8, 9, 13, 14, 15, 27, 77, 98, 105, 106, 132
Turgavut 44, 224
Turkak 6, 47
Tursun Han 213, 214
Tutak 19, 61, 205
Tük/Tük Kalesi 164, 167, 193, 194, 197, 202, 204, 208, 210
Türk 5, 11, 12, 13, 14, 19, 22, 23, 26, 35, 37, 39, 46, 48, 49, 50, 52, 59, 60, 61, 62, 66, 85, 104, 106, 139, 168, 205, 211
Türkân 39, 40, 79, 86, 115
Türkçe 39, 41, 42, 44, 45, 48, 57, 135, 216, 217, 222
Türkistan 27, 40, 47, 70, 74, 78, 81, 106, 113, 114, 138, 157, 162, 171, 173, 182, 213, 219
Türkmen 10, 11, 39, 46, 94, 95, 147, 149, 152, 158, 160, 170, 173, 182, 188, 208, 210, 213, 214, 215, 219, 222, 223, 224
Türkmenler 146, 149, 150, 151, 188, 192, 203, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 219, 223, 224

U

Ulak 26
Uluğ Tuba 158, 168
Urmaut 6, 49
Urus 26, 43, 70, 123, 133, 222
Uygur 5, 7, 25, 31, 39, 40, 41, 42, 70, 71, 91, 112, 115, 136, 137, 141, 145, 155, 167, 179, 194, 199, 209, 229
Uyşun 6, 51
Uz Han 22, 24

Ü

Übeyd/Übeydullah Han 9, 139, 152, 159, 160, 161, 163, 169, 181
Üçok 30, 32
Ürgenç 9, 10, 39, 40, 47, 86, 87, 99, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161,

163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 219, 227, 228
Ürgir 33, 34

V

Vardanzi 10, 230
Vezir(şehir) 112, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 179, 181, 184, 185, 186, 192, 193, 195, 196, 197, 201, 208

Y

Yabır 33
Yada/Yadacı 104
Yadigâr Han 9, 62, 137, 139, 140, 142, 145, 146, 147, 159, 176, 195, 205, 213
Yafes 19, 20, 23, 61, 205
Yağma 27, 28, 150, 209, 214
Yakub Tavsat 222
yarlık 30, 93, 106, 113, 120, 168
Yaycı 10, 228
Yayık 19, 27, 39, 58, 134, 136, 193, 204
Yazır 33, 93, 94
Yengi Şehir 144, 147, 149, 158
Yesügey 48, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 127, 205
Yıldırım Bayezid 119
Yimraylı 10, 225
Yolum Beğ 169, 170
Yulduz Han 5, 33, 34, 54, 55, 60, 61, 205
Yunus/Yunus Han 165, 166, 181
yurtavul 214
Yusuf Sultan 162

EBÜLGAZİ BAHADIR HAN

ŞECERE-İ TÜRK

TÜRK'ÜN SOYAĞACI

Ebülgazi Bahadır Han, başarılı bir asker ve yönetici olmasının yanı sıra, döneminin tarihçiliğini de yapmak durumunda kalmıştır. Kendisi bu durumu, "Harezm halkının kayıtsızlığından, hiçbir zaman olmayan bir iş oldu. Uygun bir kişi bulamadık. Mecbur kaldık, ol sebepten kendimiz anlattık." sözleriyle ifade etmektedir. Ebülgazi Bahadır Han'ın, kendisinden önce yazılan 17 adet Cengiz-name'den ve diğer şecere kitaplarından faydalanarak kaleme aldığı ve *Türk'ün Soyağacı* olarak günümüz Türkçesine tercüme edilen *Şecere-i Türk* kitabında, Oğuzlar da dâhil olmak üzere tüm Türk boylarının kökeni, Eski Çağ ve Orta Çağ tarihi, tüm önemli hükümdarları, gelenek görenekleri ve bazı önemli efsaneleri üzerine kapsamlı bilgiler verilmektedir. *Türk'ün Soyağacı*, döneminde yazılmış nadir eserlerden olması ve içeriğinin genişliğiyle bugün bile tarih araştırmalarında önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Türk tarihi konusunda birincil kaynaklardan bilgi almak isteyen herkesin faydalanabileceği bu eser, ilk kez eksiksiz olarak Türk okurların dikkatine sunuluyor.

facebook/selengeyayinevi
instagram/selengeyayinlari
twitter/selengeyayinevi
selenge.com.tr

ISBN 978-605-4944-39-2